

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-1/3
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdaxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.

Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№1/3 (122), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 178 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA TARIX FANLARI

Abdullayeva T.B. Hukmron partiyalarning mavqei va roli	5
Allayarov O.X. “Turkiston o’lkasini boshqarish haqidagi nizom”ning yer egaligi va mahalliy aholi hayoti uchun oqibatlar	7
Bekbaulieva N.B. Podsho Rossiyasi va Xiva xonligi harbiylarining to’qnashuvi	10
Berdiyev B.A. 1940-1950-yillarda O'zbekiston ziyolilarining ilmiy-tadqiqot faoliyati va uning sovet siyosati ta'sirida rivojlanishi	14
Imamov B.X. Turkiy tilli davlatlarning integratsiyalashuvida siyosiy ziddiyatlar tarixi va muammolar	16
Ismailov G'.X. Buxoro amirlari va zodagonlarining sharq mamlakatlaridagi bunyodkorlik ishlari	20
Mamatqulov B.Sh., Shodmonov O'.R. Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi va yangi O'zbekistonda ta'lim tizimining rivojlanishida ularning tutgan o'rni	24
Rakhimova G.S. O'zbekistonda sanoat tarraqqiyoti	26
Rustamova H.H. Geography of the eneolithic period and features of settlement of the population in the Lower Amu darya region	29
Sirliboyeva G.U. O'zbekiston SSR ning Germaniya Demokratik Respublikasi bilan tashqi iqtisodiy aloqalari	31
Soliyeva G. Farg'ona viloyati tarixiy yodgorliklarining aholi ma'naviy hayotidagi o'rni	33
Turdiyeva M.I. XVIII-XIX asrlarning 70-yillarida Qo'qon xonligida maorif va ta'lim-tarbiya masalalari	36
Xalmamatova L.A., Arifdjanova D.Sh., Tojiev O.Z. Mirzo Ulug'bek va ilmiy merosi	39
Xodjayeva D.Yu. O'zbek davlatchiligi tarixida ayollarning tutgan o'rni va roli	44
Xolikulov P. Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar va xalqaro hamkorlik	46
Yeshimbetova Sh.X. Qoraqalpoq xalqining baliq kulti bilan bog'liq qarashlari	50
Yulchiyev X.A. Mustaqillikning daslabki yillarida amalga oshirilgan islohotlarning Farg'ona vodiysi yengil sanoatiga ta'siri	52
Yusupov H.S. Xiva madrasalarining ijtimoiy holati va ta'minot tizimi	55
Алиева Х.Ш. Тошкент тиббиёт академиясининг ташкил топиш жараёни	58
Асадова Д.И. Подготовка кадров в сфере культуры в Узбекистане: исторические итоги и проблемы	61
Бабожонов Д.К. Араб Муҳаммадхон мадрасаси тарихи	64
Матякубов Ш.С. Огаҳийнинг “Зубдату-т-таворих” асаридаги Хива хони Раҳимқулихон ва хонлик воқеотлари тасвири	68
Наврузов С. Шарқшунос Куннинг Хива хонлигида аҳолининг солиқ тўловлари ва жамоавий мажбуриятлари юзасидан мулоҳазалари	71
Рўзиева Т. XX аср бошларида Бухорога Европа тиббиётининг кириб келиши	76
Сатторов Б.Х. Ўзбекистон ҳудудида қадимдан шаклланган музейлар тизимини янада такомиллаштириш	80
Хатамова З.Н. Қўқон хонлиги этнологияси ва молия тизимига таъсири	82
PEDAGOGIKA FANLARI	
Allayarova D.K. Effective and interactive educational technologies and methods in teaching the russian language	86
Alixodjayeva G.S. Ijtimoiy pedagogikaning nazariy asoslari	88
Bolieva R.Kh. Importance of studying, protecting and monitoring the students' psychology	91
Hakimova U.F. From Silence to Speech: Strategies for Encouraging Reluctant Speakers	94
Haydarova N.A. Tarjima jarayoniga diskursiv yondashuv xususida	96
Jo'rayeva N.T. Bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish usullari	99
Kalandarova M.A. Maktab o'quvchilarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishda matematika darsining imkoniyatlaridan foydalanish	103

Kaljanova G.B. Using game elements to increase participation and motivation in language teaching	106
Kasimova D.B. Maktabgacha yoshdagi bolalarni oilada milliy ruhda tarbiyalash	109
Kazakova S.E. Quroqchilik sa'anatining hozirgi kundagi tarixiy ahamiyati	112
Mamadaliyeva M.M. Pedagogik qonuniyatlar, pedagogik jarayon va uning tizimi - pedagogik texnologiyaning asosi	114
Maxmudova D.M. Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarini kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizimi	118
Mirzayev A.K. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak shufokorlarga travmatologiya fanini o'qitishda foydalaniladigan texnologiya	121
Murtazayeva N.K. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida tibbiy biokimyo fani o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish genezisi	124
Naimova D.K. Talabalarning ingliz tilida multimedaniy kompetensiyasini takomillashtirishda kommunikativ interferensiya	126
Negmatov B.M. Sharq allomalarining ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari	129
Nurmamatov R.A. Texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli texnologiyalar asosida malako'nikmalarini rivojlantirish usullari	133
Nurmatova N.X. Interaction patterns in teaching ESP	135
Qurbonov P.Z. O'quvchilarni kasb hunar tanlash kompetensiyalarini fanlararo integratsiya asosida shakllantirish	138
Shomirzayeva N.Sh. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish texnologiyasi	141
Shukurova M.A. The importance of language proficiency in educational contexts	145
Shukurullayev O.A. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tejamkorlik tushunchalarini shakllantirish	148
Xayrullayeva G.F. Akademik maqsadlar uchun ingliz tilida konseptual metafora nazariyasining roli	150
Yuldashev U. O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining O'zbekiston ta'lim tizimida Finlandiya tajribasi joriy qilinishida tutgan o'rni	153
Yusupova M.A., Jumanova F.B. Innovative methods for teaching English to history teaching methodology students through translanguaging	156
Yusupova N.S., Abdullayev D.M., Zulunova M.E. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanidan mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini tashkillash	158
Абдуалиева Д.Р. Эффективные и интерактивные образовательные технологии, и методики при обучении русскому языку	161
Азимбегова С.Н. Олий тиббий таълим муассасаларида эндокренология фанини ўқитишда компетентликга асосланган ёндориш асосида ўқитиш	164
Аликулова Ф.У. Методика повышения читательской компетентности будущих учителей английского языка	166
Суюнова З.Ш. Исследование анализа способов преодоления учебной неуспешности учащихся	169
Урунова Ф.Х. Влияние мотивации на развитие критического мышления в начальных классах	171
Холдоров Ч.Х. Изучение современных методов обучения на уроках русского языка	175

UO'K 302.42

HUKMRON PARTIYALARNING MAVQEI VA ROLI**(Qozog'iston va Qirg'iziston misolida)****T.B. Abdullayeva, doktorant, Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Siyosiy partiyalar jamiyatni harakatga keltiruvchi asosiy siyosiy kuch hisoblanishi talqin etilgan. Qozog'iston va Qirg'iziston Respublikalaridagi partiyalarni roli o'rganilgan. Parlamentning rivojlanib borishi siyosiy partiyalar o'rtasida sog'lom siyosiy raqobatni vujudga keltiradi. Bu esa jamiyatimizda saylov erkinligi, so'z erkinligi, ovozlarni halolik bilan sanash, ijtimoiy fikrdan bahramand bo'lishga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: Qozog'iston, Qirg'iziston, ikki partiyalik, ko'p partiyalik, davlat, jamiyat, huquq, saylov, parlament, demokratiya, mafkura, Markaziy Osiyo.

Аннотация. В этой статье объясняется, что политические партии являются основной политической силой, двигающей общество. Изучена роль партий в Республиках Казахстан и Кыргызстан. Развитие парламента создает здоровую политическую конкуренцию между политическими партиями. Это создает основу для свободы выбора, свободы слова, честного подсчета голосов и осуществления общественной мысли в нашем обществе.

Ключевые слова: Казахстан, Кыргызстан, двухпартийность, многопартийность, государство, закон, выборы, демократия, идеология, Центральная Азия.

Abstract. This article explains that political parties are the main political force that drives society. The role of parties in the Republics of Kazakhstan and Kyrgyzstan is studied. The development of parliament creates healthy political competition between political parties. This creates the basis for freedom of elections, freedom of speech, honest counting of votes, and the enjoyment of public opinion in our society.

Key words: Kazakhstan, Kyrgyzstan, two-party, multi-party, state, society, law, elections, parliament, nation, democracy, ideology, Central Asia.

Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi hukmron partiyalar siyosiy muhit, boshqaruv tuzilmalari va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir mamlakatda hukmron partiyalar dinamikasini tushunish ularning o'ziga xos traektoriyalari, institutsional asoslari va hukmronligiga hissa qo'shuvchi omillarni tahlil qilishni talab qiladi. Demak, quyida Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistondagi hukmron partiyalarning rolini chuqurroq ochib beruvchi fikrlarimizni bayon qilib, ularning hukmronligi va ta'sirini saqlab turuvchi omillarni o'rganamiz.

Ma'lumki, **Qozog'istonda** 6 ta parlamentar partiya bor. Ammo oxirgi 30 yillik statistikaga qaraydigan bo'lsak, saylovlarda birinchilikni yirik foizlarda boshqa partiyalarga bermayotgan partiya bu "Amanat" partiyasi hisoblanadi.

Qozog'istonda hukmron partiya "Amanat" bo'lib, u 1999-yilda tashkil etilganidan beri siyosiy maydonda hukmronlikni saqlab kelmoqda. 2022 yilda uning nomi "Nur Otan" dan "Amanat" ga o'zgartirildi. Qolaversa, "Vatan nuri" Xalq demokratik partiyasi sifatida ham tanilgan "Amanat"ga 2019-yilgacha prezident Nursulton Nazarboyev rahbarlik qiladi. Keyin Prezident Qosim-Jomart Tokayev tomonidan rahbarlik va nazorat o'rnatib, qo'llab-quvvatlab kelingan.

"Amanat"ning ustunligi:

"Amanat" Qozog'istondagi eng ustun siyosiy partiya bo'lib, davlat institutlari, qonun chiqaruvchi organlar va siyosiy jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Partiya parlamentdagi ko'pchilik o'rinlarni egallaydi, asosiy davlat lavozimlarini nazorat qiladi va keng resurslar va tashkiliy imkoniyatlarga ega. Qozog'istonda boshqa siyosiy partiyalar mavjud bo'lsa-da, "Amanat"ning hukmronligiga turli omillar sabab bo'lganligi sababli uning ustunligi shubhasiz qolmoqda.

"Amanat"ning hukmronligiga ta'sir qiluvchi omillar:

1. Siyosiy gegemonlik: "Amanat"ning hukmronligi uning siyosiy gegemonligidan kelib chiqadi, bu esa unga qonunchilik kun tartibini nazorat qilish, siyosat ustuvorliklarini shakllantirish va qarorlar qabul qilish jarayonlariga ta'sir o'tkazish imkonini beradi. Partiyaning tashkiliy tuzilmasi, boshlang'ich tashkilotlari va saylov mexanizmi uning safarbarlik sa'y-harakatlarini osonlashtirib, saylovda g'alaba qozonishini ta'minlamoqda.

2. Qo'llab-quvvatlash tarmoqlari: "Amanat" davlat resurslari, davlat shartnomalari va xo'jalik korxonalarini nazorat qilish orqali homiylik tarmoqlarini qo'llab-quvvatlaydi. Qo'llab-quvvatlash tarmoqlari iqtisodiyotning turli tarmoqlari bo'ylab tarqalib, resurslarni taqsimlashni, ijaraga olish xulq-atvorini va partiyaning siyosiy bazasini va sodiqligini mustahkamlaydigan mijoz amaliyotini osonlashtiradi.

3. Muxolifat bilan hamkorlik qilish: "Amanat" muxolifat kuchlarini birlashtirish va neytrallashtirish uchun turli strategiyalardan foydalanadi, jumladan, muxolif partiyalarga nisbatan qonuniy cheklovlar, ommaviy axborot vositalarini tsenzura va siyosiy dissidentlarni tanlab jinoiy javobgarlikka tortish. Siyosiy norozilik va fuqarolik jamiyati faolligi uchun cheklangan maydon muxolifat harakatlarini cheklab, "Amanat" o'zining hokimiyatni mustahkamlaydi.

4. Prezident ma'qullashi: "Amanat" mamlakat prezidentlari, jumladan Nursulton Nazarboyev va Qosim-Jomart Tokayevning ma'qullashi va qo'llab-quvvatlashidan foyda ko'radi. Hukmron partiya va prezidentlik o'rtasidagi yaqin aloqa "Amanat"ning qonuniyligi, nufuzi va siyosiy nufuzini mustahkamlaydi, uning samarali boshqaruv va siyosiy maqsadlarni amalga oshirish qobiliyatini oshiradi.

5. Iqtisodiy farovonlik va hamkorlik: Qozog'istonning mo'l-ko'l tabiiy resurslar, xorijiy investitsiyalar va infratuzilma rivojlanishi bilan ta'minlangan iqtisodiy farovonligi "Amanat"ning mashhurli va saylovlardagi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi. Partiyaning iqtisodga g'amxo'rlik qilishi, ijtimoiy farovonlik dasturlari va davlat tomonidan ajratilayotgan subsidiyalar saylovchilarda aks-sado berib, uning milliy taraqqiyotning ishonchli boshqaruvchisi sifatidagi nufuzini mustahkamlamoqda.

Xulosa qiladigan bo'lsak, "Amanat"ning Qozog'iston siyosiy muhitidagi hukmronligi siyosiy gegemonlik, homiylik tarmoqlari, muxolifat bilan hamkorlik qilish, prezident ma'qullashi va iqtisodiy farovonlik kombinatsiyasini aks ettiradi. Vaqti-vaqti bilan bo'layotgan qiyinchiliklar va siyosiy islohotlarga chaqiriqlarga qaramay, hukmron partiyaning mustahkam pozitsiyasi va tashkiliy kuchi Qozog'istonda boshqaruv va siyosiy barqarorlik traektoriyasini shakllantirishda davom etmoqda. "Amanat"ning hukmronligiga hissa qo'shayotgan omillarni bartaraf etish Qozog'istonda siyosiy plyuralizmni rivojlantirish, demokratik institutlarni mustahkamlash va inklyuziv boshqaruv jarayonlarini rag'batlantirish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi.

Qirg'iziston: Ma'lumki, Qirg'izistonda 7 ta parlamentar partiya bor. Qirg'izistonda siyosiy manzara ko'ppartiyaviylik tizimi bilan ajralib turadi, unda bir nechta siyosiy partiyalar ta'sir va vakillik uchun kurashmoqda. "Nur Otan" hukmronlik qilayotgan Qozog'istondan farqli o'laroq, Qirg'izistondagi siyosiy muhitda birorta ham partiya parlamentdagi ko'pchilik o'rinlarni doimiy ravishda egallamaydigan, yanada ravon partiyaviy tizim bilan ajralib turadi. Qiziqarli tomoni shundaki, o'tgan asrning 90-yillaridan buyon Qirg'izistonda 200 dan oshiq siyosiy partiya ro'yhatdan o'tgan, ularning ayrimlari faoliyati tugatilgan, ayrimlari esa faoliyati yuritmaydi.

Qirg'izistondagi eng ustun partiya saylov natijalari, koalitsiya tuzilishi va xalq qo'llab-quvvatlashiga qarab farq qilishi mumkin. Vaholanki, "Ata Jurt" partiyasi, Qirg'iziston Sotsial-demokratik partiyasi (SDP) va "Respublika-Ata Jurt" koalitsiyasi so'nggi yillarda nufuzli siyosiy kuchlar sifatida maydonga chiqdi. Bular orasida SDP tarixan parlamentda sezilarli ta'sir va vakillikka ega bo'lib, ko'pincha hokimiyat uchun kurashib, boshqa siyosiy fraksiyalar bilan ittifoq tuzgan.

SDPning hukmronligiga yordam beruvchi omillar:

1. Tarixiy meros: 1999-yilda tashkil etilgan SDPKning ildizlari Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin paydo bo'lgan siyosiy harakatlar va demokratik intilishlarga borib taqaladi. Uning Qirg'iziston siyosiy manzarasida uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lishi unga tashkiliy tuzilmalar, aholini qo'llab-quvvatlash va saylov tarmoqlarini qurish imkonini berdi.

2. Koalitsiya siyosati: SDP koalitsiya siyosati bilan shug'ullanib, parlamentdagi ko'pchilikni ta'minlash va boshqaruv koalitsiyalarini shakllantirish uchun boshqa siyosiy partiyalar va fraksiyalar bilan ittifoq tuzdi. Koalitsiya qurish muzokaralar, murosa va strategik manevrlarni talab qiladi, bu esa SDPKga o'z siyosiy kapitalini qo'llash va ta'sirini kengaytirish imkonini beradi [1].

3. Saylovni qo'llab-quvvatlash: SDPK turli saylov okruglari, jumladan, shahar markazlari, qishloq joylari va etnik ozchilik guruhlar tomonidan saylovchilar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Uning jozibadorligi uning populistik ritorikasida, ijtimoiy farovonlik dasturlarida va korrupsiya, iqtisodiy qiyinchiliklar va siyosiy beqarorlikdan hafsalasi pir bo'lgan saylovchilarda aks-sado beradigan siyosiy islohotlar va'dalaridadir.

4. Liderlik dinamikasi: SDPK rahbariyati, jumladan, sobiq prezident Almazbek Atamboyev va boshqa partiya safdoshlari partiya kun tartibini shakllantirishda, tarafdorlarni safarbar qilishda va murakkab siyosiy manzaralarni boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shaxsiylashtirilgan yetakchilik va xarizma SDPKning jozibadorligi va tashkiliy jipsligini mustahkamlaydi, uning saylovoldi istiqbollari va boshqaruv salohiyatini oshiradi.

5. Fuqarolik jamiyati ishtiroki: SDPK fuqarolik jamiyati tashkilotlari, yoshlar guruhlar va advokatlik tarmoqlari bilan faol hamkorlik qiladi, muloqotni, inklyuzivlikni va birgalikda qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlaydi[2]. Fuqarolik jamiyati hamkorligi SDPning qonuniyligini, mas'uliyatini va jamiyat muammolariga javob berish qobiliyatini mustahkamlaydi, uning ishonchli siyosiy aktyor sifatidagi mavqeini oshiradi.

Qirg'iziston siyosiy muhitida Qirg'iziston Sotsial-demokratik partiyasining (SDP) hukmronligi tarixiy meros, koalitsiya siyosati, saylovda qo'llab-quvvatlash, yetakchilik dinamikasi va fuqarolik jamiyati ishtirokining uyg'unligini aks ettiradi. Qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga duch kelganiga qaramay, SDPK Qirg'izistonning demokratik o'tish davrida mamlakatdagi boshqaruv traektoriyasini, siyosiy barqarorlik va demokratlashtirish sa'y-harakatlarini shakllantirayotgan kuchli kuch bo'lib qolmoqda. SDPK hukmronligiga hissa qo'shayotgan omillarni bartaraf etish uchun inklyuziv siyosiy jarayonlarni rag'batlantirish, demokratik institutlarni mustahkamlash, Qirg'izistondagi turli siyosiy subyektlar o'rtasida muloqot va konsensus o'rnatishga ko'maklashish zarur. Shaffoflik, hisobdorlik va plyuralizmni hurmat qilish tamoyillarini o'zlashtirib, Qirg'iziston o'z fuqarolarining intilishlari va xilma-xilligini aks ettiruvchi yanada mustahkam, ishtirokchi va vakillik siyosiy tizim sari olg'a siljishi mumkin. Qolaversa, hozirgi Qirg'iziston rahbari Sadir Japarov boshchilik qilayotga "Xalqchil" partiyasi garchi Parlamentda o'zining mavqei hamda nomzodlariga ega bo'lmasa-da, mutaxassislar tomonidan daasturiga muvofiq, kelajakda peshqadam partiya bo'lish ehtimoli mavjud.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hukmron partiyalar hisobdorlik, oshkoralik va inson huquqlarini hurmat qilish tamoyillarini o'zlashtirib, mintaqaning yanada barqaror, farovon va demokratik kelajagiga hissa qo'shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bekov I.R., Abbosxojayev Sh.A. Siyosiy partiyalar va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi. – T.: "O'zbekiston", 2007. B.5.
2. Jalilov A., Muhammadiev U., Jo'raev Q va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari: o'quv qo'llanma. Toshkent, 2015. B198-199.
3. "The Rise and Fall of Communism in Central Asia and Mongolia" by Jacob W. Kipp
4. "Political Parties in Central Asia: The Challenge of Democratization" edited by Mariya Y. Omelicheva

UO'K 94 (51-191.2) (575.2) (04)

"TURKISTON O'LKASINI BOSHQARISH HAQIDAGI NIZOM"NING YER EGALIGI VA MAHALLIY AHOLI HAYOTI UCHUN OQIBATLARI

O.X. Allayarov, o'qituvchi, ISFT Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1886-yilda qabul qilingan "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom"ning qabul qilinishi va uning Turkistonning yerli aholisi uchun oqibatlari haqida so'z yuritiladi. Shu bilan birga ahalliy aholi yerlarini davlat mulkiga aylantirish va vaqf yerlariga bo'lgan munosabatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Nizom, yerli aholi, vaqf yerlar, ko'chirib keltirish, modda, davlat yerlari, soliq.

Аннотация. В данной статье рассматривается принятие «Положения об управлении Туркестанским краем», принятого в 1886 году, и его последствия для коренного населения Туркестана. При этом была подчеркнута взаимосвязь земель местного населения и земель дарования.

Ключевые слова: Регулирование, местное население, дарственные земли, переселение, содержание, государственные земли, налог.

Abstract. This article discusses the adoption of the "Regulation on the Administration of the Turkestan Territory" adopted in 1886 and its consequences for the indigenous population of Turkestan. At the same time, the relationship between the transformation of indigenous lands into state property and endowment lands is discussed.

Key words: Regulation, indigenous population, endowment lands, resettlement, article, state lands, tax.

Chor Rossiyasi Turkiston o'lkasini bosib olish jarayonini nihoyasiga yetkazgach uning ma'muriy va yer masalasini shakllantirishni tugallash choralari ko'ra boshladi. Shu tadbirlarning aksi sifatida "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom" paydo bo'ldi.

1886-yil 12-iyunda rasman tasdiqlangan — "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom" Turkiston general-gubernatorligi hududini boshqarish uchun yagona qonuniy hujjat vazifasini bajarib, ayrim o'zgarishlar bilan 1917-yilgacha amalda bo'ldi. Ushbu—Nizom to'rt bo'limdan iborat bo'lib, Turkiston general-gubernatorligidagi ma'muriy, sud, yerga egalik munosabatlari va soliq tizimini belgilab bergan. Bu hujjat o'lkadagi Rossiya boshqaruvini sezilarli darajada o'zgartirish bilan birga, uzoq vaqtlargacha Turkistonning imperiya tarkibidagi holatini belgilab bergan edi¹.

Bu loyiha ustida Turkiston general-gubernatori K.P. Kaufman uzoq yillar ish olib bordi, lekin Turkiston o'lkasi boshqaruvi bo'yicha "Nizom" loyihasi 1886-yil 12-iyunda qabul qilinadi va joriy qilinganidan keyingi yillarda qo'shimcha va o'zgarishlar kiritilgan².

Bu nizomda eng muhim masalalardan biri yer masalasi bo'lib, ko'chirib keltirilganlarni yer bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar ustuvor edi.

Nizom ruslarni ko'chirib keltirish yo'li bilan o'lkani ruslashtirish harakatini qonunan mustahkamlab, unga siyosiy tus berdi. Ko'chib keluvchilarga 10 tanobdan kam bo'lmagan yer ajratish belgilandi. Turkistonga kelib o'rnamish va yer-mulkka ega bo'lish huquqi faqat nasroniy dinining pravoslav maz'habidagilargagina berildi. 1886-yilgi qonunga ko'ra o'lkaga ko'chib keluvchilarni tanlash va joylashtirish tartiblari belgilandi. «Bo'sh davlat yerlari»ga birinchi navbatda xizmatdan bo'shagan zaxiradagi zobit, quyi unvondagi harbiy xizmatchilar joylashtirilishi alohida ko'rsatildi. Uzoqni ko'zlagan maqsaddan kelib chiqqan holda, Rossiya yer-suv munosabatlarida quyidagi siyosatni o'tkazdi:

1. Turkistondagi barcha yerlar davlat xazinasiga tegishli deb e'lon qilindi. O'troq mahalliy aholiga yer merosiy yakka-jamoa ekanligi tariqasida, ko'chmanchi aholiga esa azaliy dehqonchilik odatlariga rioya etilgan holda muddati cheklanmagan tarzda jamoa bo'lib foydalanish uchun topshirildi;
2. O'troq (aholi yashaydigan) joylarda yer undan amalda foydalanayotganlarga birlashtirildi;
3. Ko'p hollarda vaqflar avvalgi tarzida qoldirildi, ammo ayrim hollarda vaqfni davlat ixtiyoriga olish ham mumkinligi belgilandi, vaqf yerlari keyinroq tugatib yuborildi;
4. Sobiq imtiyozli shaxsiy mulk yerlariga boshqalar qatori soliq solindi. Ular endi xususiy mulk emas, balki davlat yerlari deb ataldi va ular dehqonlarga merosiy ravishda egalik qilish va foydalanishga topshirilgani ma'lum qilindi;
5. Shahar tashqarisida maxsus ko'chiruv fondlaridan tashqari rus aholisiga yer ajratish taqiqlandi;
6. Yevropaliklar, xususan, ruslar tomonidan mahalliy aholi yerlarini sotib olish mutlaq man etildi. Bu taqiq 90-yillar oxiriga qadar o'z kuchini saqlagan³. Shuningdek, ushbu nizomning 3-bo'limi Yer masalasigaga asoslangan bo'lib ushbu bo'limning 1-bobi "Oddiy aholi uchun yer tuzilishi" deb nomlanadi. Ba'zi moddalarga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak:

257-moddada ko'pchilikka tegishli yerlarda oldindan o'sadigan o'rmonlar, shuningdek, bo'sh yerlar davlat mulki deb tan olinadi.

258-moddada Davlatga, mahalliy aholi punktiga tegishli yerlarda mol boqish, qum, tosh va loy yig'ish huquqi berilgan⁴.

257-258-moddalardan shuni anglash mumkinki, barcha yerlarda to'liq davlat nazorati o'rnatilgan. Bo'sh yerlar deganda shu paytgacha aholi foydalanib kelgan yerlar ham nazarda tutilgan. "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom"dagi yana bir muhim masala bu vaqf yerlari edi. Nizomning 265, 266, 267, 286, 289 va 299-moddalar bevosita vaqf masalasiga tegishli edi⁵.

265-moddada shunday deyiladi: "Qishloq jamoalari tarkibiga kiruvchi va hukumat tomonidan e'tirof etilgan aholi yashaydigan vaqf mulklari 255, 261, 263 va 264-moddalarga asosan o'sha jamoa aholisi ixtiyorida qoldiriladi. Hukumat tomonidan e'tirof etilgan aholi yashamaydigan "Vaqfi avlod" mulklari mana shu avlod tugagunga qadar ular ixtiyorida qoldiriladi". 266-modda: "Yangi vaqf mahkamalari faqat general-gubernatorning mahsus ruxsatnomasi bilan tashkil qilinadi". 267-modda: "Vaqf hujjatlarini tasdiqlash, ularni boshqarish hamda vaqf daromadlarini nazorat qilish, shuningdek ularni taftish etish ishlari Viloyat boshqarmasi zimmasiga yuklanadi". Ilova: "Dastlabki vaqtda vaqfnomalarni tekshirish va ularning huquqlarini aniqlash vaqtinchalik yer soliq komissiyasiga yuklanadi". 286-modda: "Vaqfnomalarda olingan daromadlar masjid, maktab yoki boshqa muassasalarga belgilangan bo'lsa, davlat tomonidan soliq olinmaydi". Ilova: "Yangi tashkil etilgan vaqfnomalar soliqlardan ozod etilmaydi". 289-modda: "Vaqf hujjatlari bo'yicha daromadlarining bir qismi maktab, madrasa, masjid yoki boshqa bir xususiy shaxslarga berilayotgan aholi yashamaydigan vaqflar o'z daromadlaridan vaqf mahkamasiga ajratgan miqdorda davlatga to'laydilar". Yuqorida keltirilgan dalillardan ko'rinib turibdiki, ilgari amir va xonlar davrida har tomonlama qo'llab-quvvatlab turilgan vaqf mahkamalari chor hukumati davrida nafaqat avvalgi g'amxo'rliklardan, balki o'z haq-huquqlaridan va mol-mulklaridan ham mahrum bo'layotgan edi. Turkiston general-gubernatori boshliq bir guruh amaldorlar bundan keyin vaqf daromadlarini ularning ixtiyorida qoldirishni hech bir asossiz deb hisoblab, ijarachilarning vaqf mahkamalariga "Krepastnoy" qaramligini tugatishga qaror qilishdi.

Mustamlakachilik tizimi o'rnatilganidan keyingi birinchi davrdayoq mahalliy aholining yetakchi qatlami bo'lgan shahar va qishloqdagi zodagonlarning, boylarning, ziyolilarning nufuzini, ta'sirini pasaytirishga, iloji boricha cheklashga qaratilgan choralar qatoriga, avvalo ularning imkoniyatlarini kamaytirishga katta ahamiyat berdi. Bu siyosatdan vaqf egalari ham chetda qolmadi. Ularning nafaqat yerlari, balki imoratlarining aksariyati turli bahonalar bilan musodara qilindi. Umuman, dehqonchilik va chorvachilikka, Rossiyadan ko'chib kelayotganlarni joylashtirishga yaroqli yerlar, ko'chmanchi aholi foydalanayotgan katta yaylovlar g'azna (davlat) mulki deb e'lon qilindi. Mahalliy zodagonlarning, yirik boylarning va ulamolarning mulkchiligidagi yerlari miqdori kamaytirildi. Keyin musodara qilingan yerlarning bir qismi shu yerda mehnat qilayotgan dehqonlarga maxsus sharoitlar asosida doimiy foydalanishga berildi. Lekin yer haqidagi qonunlarda, Turkistonni boshqarish to'g'risidagi nizomda (1886-yil) va 1900-yil unga kiritilgan qo'shimchalarda mahalliy dehqonlarga yerni xususiy mulk qilib berilishi qayd etilmagan. Oqibatda mehnat qurollariga, otulovlarga, pul mablag'iga ega bo'lmaganlar sudxo'rlarga, hosilni olib-sotuvchilarga qaram bo'lib qolishar edi. Yersiz qolgan dehqonlar batraklik, chorakorlik, mardikorlik qilib umr kechirishga majbur bo'lishgan. Suv masalasi bo'yicha esa mustamlachilik davrida hal etilmagan barcha muammolar ma'muriy yo'l bilan yechishga harakat qilingan.

Chorizm joriy etgan qonunlar majmuasi bo'lmish 1886-yilgi "Nizom"da o'troq mahalliy aholiga yerga egalik qilishda «yarim mulkchilik» o'rnatilgani dvoryanlarni qoniqtirmagan edi. Bu qonunning 270-moddasiga ko'ra, o'troq aholiga yer avloddan-avlodga meros tarzida foydalanishga, azaliy udum bo'yicha taqsimlanishga berilgan, ko'chmanchi aholiga tegishli yerlar esa davlatniki deb e'lon qilinib, ular ko'chmanchilarga foydalanishga berilishi qayd qilingan edi. Imperiyadagi katta yer egalari - pomeshchiklar hukmron dvoryanlar sinfi vakillari sifatida Nizomdagi bu moddaga qarshi chiqdilar. Ularning talabi bilan Davlat Kengashida bir qancha oliy amaldorlardan iborat komissiyalar ish ko'rishdi. Ammo burjuaziya vakillari ham qarab turmay, o'z manfaatlarini himoya qildilar. Rossiyaning savdo-sanoat doiralariga Turkiston paxtasi va pillasi kerak edi.

Shuning uchun ham 1886-yilgi “Nizom”ning 270-moddasini qayta ko‘rib chiqqan maxfiy maslahatchi Kobeko raisligidagi oliy vakolatli komissiya dvoryanlar talabini e‘tiborsiz qoldirib, bu moddaga o‘zgartirish va qo‘shimcha kiritishni rad qildi. 1896-yili shu tariqa Turkiston yerlari taqdiri masalasida burjuaziyasining qo‘li baland keldi⁶.

1886-yili “Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi Nizom” imzolangan bo‘lishiga qaramay, 1887-yilning 19-martida Turkiston general-gubernatorligi tomonidan o‘zining Farg‘ona viloyatidagi amaldorlari uchun yangi qo‘llanma ishlab chiqildiki, bunda viloyat boshqarmasi, komissarlar, yer o‘lchovchilar, komissiya a‘zolari va boshqa bir qancha amaldorlar uchun yo‘l-yo‘riqlar, ko‘rsatmalar berilgan bo‘lib, vaqf masalasida ham to‘liq ma‘lumot berildi⁷.

Ushbu nizomdan ko‘zlangan maqsad yer masalasida mahalliy aholini shu davrgacha mavjud qoidalariga qonuniy tus berish emas balki, Turkiston yerlarini, boyliklarini to‘liq o‘z irodasiga bo‘ysundirishdan iborat bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, ushbu “Nizom”da mahalliy aholining yerga egalik qilishi “odat bo‘yicha” deb belgilangani holda, uning yerga qonunan xo‘jayin, yo xo‘jayin emasligiga doir aniq ta‘rif kiritilmadi. Rus qonunlari podshohlik yerlariga nisbatan xonliklar davridagi huquqni rasmiylashtirdi, lekin ular tub aholi ko‘pchiligining yerlarini ularga shaxsiy mulk sifatida birlashtirmadi⁸.

Undan tashqari bu “Nizom” ortidan ayrim ziddiyatlar ham kelib chiqqan boshladi. “Nizom”da tilga olingan “bo‘sh davlat yerlari” atamasi ruslar tomonidan mahalliy dehqonlarning yerlarini tortib olishda dastak bo‘ldi. Imperiyaning qora tuproqli markaziy hududlaridan yer taqchilligidan qutulish siyosati oqibatida mustamlaka Turkistonda boyish uchun rus mujiklari beto‘xtov oqib kela boshladi. Ular ma‘muriyatning ijozatisiz ham o‘lkaga kelib o‘zboshimchalik bilan tub aholiga qarashli yerlarni egallay boshlashdi⁹.

Bir so‘z bilan aytganda 1886-yilgi nizom mahalliy aholini azaldan shakllanib kelgan yerga egalik munosabatlariga putur yetkazdi. Diniy muassalar faoliyatiga zarba berdi. Bunga qarshi Turkiston o‘lkasining turli nuqtalarida xalq g‘alayonlari ham yuz berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Fayzullayeva D. Turkiston o‘lkasida davlat muassasalari tarixidan (XIX asr oxiri-XX asr boshlari) Dissertatsiya. T.: 2018.
2. Тиллабоев С. Туркистон ўлкасини маъмурий бошқарув тизимида маҳаллий аҳоли вакилларининг иштироки. Т.: Фан; 2008.
3. Nazirov B, Yaqubova D. O‘zbekistonda yer-suv munosabatlari tarixi. Termiz.: Bekshox print servis; 2023.
4. Положение объ управленіи Туркестанскаго края. Томъ II, часть 2. САНКТПЕТЕРБУРГЪ.: Изданіе; 1886.
5. Ўз.РМДА: 1-фонд, 12-рўйхат, 630-иш.
6. Болтабоев С. Туркистондаги вақф мулклари тарихи. Н.: Наманган; 2005.
7. Sodiqov H, Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi. Turkiston Chorizm mustamlakachiligi davrida (birinchi kitob) T.: Sharq; 2011.
8. Алимова Д. А. Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шохидлиги ва сабоқлари Т.: Шарк; 2000.
9. Зиёев Х. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. Т.: Шарк; 1998.

UO‘K: 94 (5)

PODSHO ROSSIIYASI VA XIVA XONLIGI HARBIYLARINING TO‘QNASHUVI

N.B. Bekbaulieva, tayanch doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Maqolada Podsho Rossiyasining Xiva xonligi va qoraqalpoq erlariga qaratilgan harbiy yurishlari haqida so‘z yuritiladi. Xiva xonligiga qarshi yurishlarga rahbar etib tayinlangan Turkiston general gubernatori fon K.P.Kaufman boshchiligida tuzilgan birlashgan harbiy kuchlarining ko‘lami arxiv malumotlari bilan tadqiq qilingan. Rus harbiylarining Xiva xonligidan o‘tib, Orenburg va Mangishloq otryadlari orqali Qo‘ng‘irot Xo‘jayli va Mangit hududlaridagi bosqinchilik yurishlari va ularga qarshi Xiva harbiylarining qarshi harakatlari so‘z qilinadi.

Kalit so‘zlar: Padsho Rossiyasi, K.P.Kaufman, Xiva xonligi, Turkiston, Orenburg, Amudaryo, Qo‘ng‘irot, Mangit.

Аннотация. В статье рассматриваются военных походов Царской России на земли каракалпаков и Хивинского ханства. В первую очередь, на основе архивных данных исследовано количество напавших в Хивинское ханство вооруженных сил армии, основанной

под руководством фон К.П.Кауфмана, избранного в качестве генерала губернатора Туркестана. Описывается, как русская армия, продвигаясь через Хивинское ханство, осуществляла завоевательные действия в районах Кунград, Ходжейли и Мангит с помощью Оренбургского и Мангышлакского отрядов, и как хивинские войска сопротивлялись этим действиям.

Ключевые слова: Царская Россия, К.П.Кауфман, Хивинское ханство, Туркестан, Оренбург, Амударья, Кунград, Мангит.

Abstract. This article examines in detail the reasons behind the military campaigns of Tsarist Russia against the lands of the Karakalpaks and the Khivan Khanate. Firstly, based on archival data, the article investigates the number of armed forces that attacked the Khivan Khanate under the leadership of General Governor of Turkestan, von K.P.Kaufman. The text describes the actions of the Russian army advancing through the Khiva Khanate, conducting incursions in the regions of Kungirat, Khojeyli, and Mangit with the support of the Orenburg and Mangyshlak detachments, as well as the counteractions taken by the Khiva forces in response to these advances.

Key words: Tsarist Russia, K.P.Kaufman, Khivan Khanate, Turkestan, Orenburg, Amu Darya, Kungrad, Mangyt.

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarimida Xiva xonligi podsho Rossiyasi tomonidan zabt etildi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgunga qadar Xiva xonligi o'z erki bilan Rossiya podsholigiga qo'shildi deb kelingan edi. Lekin, Muhammad Yusuf Bayoniy, M.Alixanov-Avarskiy asarlarida va boshqa manbalarda Rus podsholigining harbiy yurishlari va yovuzlik harakatlari o'z aksini topgan. Shu bois ushbu davr tarixini yangicha o'rganish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Asosiy qism. XIX asrda Markaziy Osiyodagi yirik davlatlardan biri Xiva xonligi bo'ldi. Xiva xonligi XIX asrning ohirgi choragigacha bo'lgan yillarda o'lkadagi kuchli davlatlardan biriga aylandi. Uning ichki va tashqi boshqaruv organlari, iqtisodi va ijtimoiy hayoti, madaniy taraqqiyotidagi yo'nalishlar aniq belgilab olindi. Natijada xon va uning qobiliyatli amaldorlari har xil tajovuzlarga qarshi javob beradigan, har qanday do'q-po'pisalardan hayiqmaydigan hamda mustaqil siyosat yurgizishga qodir siyosiy arboblarga aylandilar. Rus mamurlarining asir va qullarni ozod qilish haqidagi talablariga rad javob berildi. Shu bilan birgalikda xon va uning yaqin birodarlari orasidagi mavjud doimiy ziddiyat va raqobatlar oxir oqibatda Xiva xonligi taqdirini ular ko'zlagandek hal qilinishiga imkon bermadi.

XIX asrning 70–yillariga kelib chor Rossiyasi O'rta Osiyoning aksariyat qismini o'ziga bo'ysundirgan va Xiva xonligini istilo qilish rejasini tuzayotgan edi. Ushbu qaltis vaziyatni etiborga olgan Sayyid Muhammad Rahimxon Soniy Hindiston vitse–qirol Norsbruk huzuriga Aminboy Muhammad o'g'li ismli elchini jo'natdi. Kalkuttada ingliz amaldori bilan uchrashgan elchi ruslar tajovuziga qarshi madad berishni iltimos qildi. Ammo o'z mustamlakalari himoya qilishni asosiy vazifa deb bilgan inglizlar xivaliklar iltimosini rad qildilar [1.139].

Turkiston general–gubernatori fon–Kaufman 1872 yil 12 noyabrda imperator Aleksandr II ga yozgan maktubida Xivaga qarshi urush muqarrarligini bildirdi. 1872 yil 23 noyabrda Peterburgda harbiy ministr D.Milyutin raisligida kengash bo'lib, unda kelgusi yil bahorida Kavkaz, Orenburg va Turkiston harbiy okrugi birlashgan qo'shinlari Xivaga qarshi hujum boshlashi haqida qaror qabul qilindi. Kengashda qatnashgan fon–Kaufan 1872 yil 3 dekabrda Peterburgda Aleksandr II bilan uchrashgan vaqtida rejalashtirilayotgan harbiy harakatning foydali tomonlari haqida imperatorni habardor qildi. 1872 yil 12 dekabrda imperator harbiy kengash qarorini tasdiqladi.

1873 yil fevral–mart oylarida Rossiya qo'shinlari Krasnovodsk, Mang'ishloq. Orenburg, Toshkent va Perovskdan chiqib, 5 ta yo'nalishda Xiva xonligiga qarshi yurish boshladilar.

Boshqa manbalardagi malumotlarga qaraganda, Turkiston general–gubernatori K.P.fon–Kaufman qo'mondonligida 22 rota, 1800 kazak va 18 to'p, general–mayor N.A.Verevkin boshliq Orenburg otryadida 15 rota, 600 kazak, 8 to'p, polkovnik Lomakin boshchilik qilgan Mang'ishloq otryadida 12 ta rota, 800 kazak, 8 to'p bor edi. Rus askarlarining umumiy soni 13 mingdan ortiq bo'lib, ular 56 to'p–zambarak, multiqlar bilan qurollantirilgandi [1.139]. Bu davrda

Xiva xonligida 2 ming otliq, 4 ming piyoda navkar va 27 zambarak bo'lib, ular asosan poytaxtda to'plangan edi [1.139].

hor qo'shinlarining Xivaga yurish boshlaganligi haqidagi habarni olgan Muhammad Rahimxon barcha umaro va arkoni davlat arboblarni yig'ib, maslahat kengashi o'tkazdi. Unda ruslar bilan urushmaslik maqul degan taklif qo'llab-quvvatlandi. Harakatdagi ruslarni to'xtatish maqsadida xonlikdagi 21 nafar asirlarni to'plab, fon-Kaufmanning oldiga yubordilar. Ularni olib yo'lga chiqqan Xo'jayli hokimi Murtazabiy generalni Nurota yaqinida uchratdi. Ammo uzrning endi foydasi yo'qligini aytgan ruslar o'z harbiy safarlarini davom ettirdilar.

Xavf-hatarni bartaraf qilish maqsadida chovdar, go'klan, turkmanlari va o'zbeklardan tashkil etilgan qo'shinga bosh bo'lgan Matmurod devonbegi, Mahmud yasovulboshi va Yaqubboy qolmiq fon-Kaufmanga peshvoz chiqish uchun Buxoro tarafga, yovmut, imronli turkmanlari va o'zbeklardan iborat 6 ming kishilik Elto'zar inoq va Bobo mehtar boshliq qo'shin Qo'ng'iro't tomonga yuborildi. Bundan tashqari Amir to'ra va Muhammadrizo to'ra 2 ming lashkar bilan Hazoraspgga va Inoqbek Xo'jayliga borib turdilar.

Rus qo'shinlari Turkiston otryadiga qarshi jo'natilgan Matmurod devonbegi 4 ming navkari bilan Amudaryodan o'tib, Uch o'joq degan joyda dushman bilan yuzma-yuz jangga hozirlik ko'ra boshladi. Shu vaqtda xivaliklarga yordamga o'tlangan Jomli Sodiqqul ismli qozoq botiri boshliq 500 ga yaqin navkarlar ichimlik suvi yaxshi bo'lgan Odamqirilg'an qudug'i yonida xordiq chiqarayotgan polkovnik N.I.Ivanov otryadiga qo'qisdan hujum qildilar. Mardlik va jasorat ko'rsatishlariga qaramay ruslarning qurol-aslahalari ustunligidan shikast topgan xivaliklar biroz talofat berib, chekinishga majbur bo'ldilar.

Rus armiyasi Amudaryoga bir chaqirim joyga kelganda yana bir qo'qisdan qilingan hujumga duch keldi. "Tamomi o'zbek va turkman otlilari kelib Kaufmanning to'rt tarafidin ot qo'yub urush boshladilar,— deb yozgandi Bayoniy. — Rusiyadan ko'p ot-teva va odam halok bo'ldi" [2.41].

Ruslarning oldingi otryadlari daryodan o'tish uchun qulay joyni izlashni davom ettirdilar. Sho'raxon va Tuynuqli yaqinidan qo'shinlarni o'tkazish ko'zlangan bir vaqtda keyingisi maqul deb topildi. Bir qism kemalar yordamida 5 kun deganda rus askarlari so'l qirg'oqqa o'tkazildi. Uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tgan ruslar Yangibozor, Karvak, Ovshar kabi qishloqlarda bir hafta davomida hordiq chiqardilar. Oddiy avom halqda kelgindi ruslarga nisbatan tajovuzkor munosabat bo'lmaganligi sabablaridan biri — ularning ochiqdan ochiq talon-tarojlik siyosatini tutmaganligi, oziq-ovqat mahsulotlarini tortib emas, balki sotib olishga harakat qilganligi edi.

Devonbegi Matmurod Xivaga qaytib, xonga bo'layotgan voqealar haqida axborot berdi. Hazarasp katxudolari maslahati bilan Amir to'ra va Muhammadrizo ham Xivaga qaytib ketdilar. Ertasi, 22 may kuni, Hazarasp qalasi ruslarga taslim bo'ldi va u erda polkovnik N.I.Ivanov qo'mondonligidagi qo'shin qoldirilib, rus armiyasining asosiy qismi Xiva tomonga harakatini davom ettirdi. Bu vaqtda ruslarning shimoldan kelayotgan qismlari ham Xivaga yaqinlashib qolgandilar.

Ustyurt orqali va Mang'ishloqdan kelayotgan ruslar Qo'ng'iro'tga yaqinlashdilar. Bu haqda qo'ng'iro't biylari Xabniyozbiy, Saidbiy, Tojimurodbiy, Mansurbiylar maslahatlashib xonga habar yubordilar. Ruslar esa bir necha kun hordiq chiqargach, Qo'ng'iro'tga bir necha marta to'p otib, shaharni deyarlik jangsiz qo'lga qiritdilar. Qal'ani tashlab qochgan biylar keyinchalik yo'l-yo'lakay 300 ga yaqin otliqlar bilan rus otryadlariga vaqti-vaqti bilan hamla qilib tursalarda, sezilarli talofat etkaza olmadilar.

Ruslar Xo'jaeliga yaqinlashgan vaqtda Elto'zar inoq buyrug'i bilan Abdulla mahram bir guruh imronli turkman otliqlariga bosh bo'lib, to'qayzorda zarba berdi. Natijada xivaliklar o'ntacha rus askarlarining kallalarini kesib, 13 ta oti va bir miqdor aslahalarni o'lja olib qaytdilar. Ruslarga yordamga yuborilgan 25 otliq qozoqlar kechikib keldilar va benatija orqasiga qaytdilar.

Rus qo'shinlari biroz yo'l yurgach, xivaliklarning yana bir guruh lashkarlariga duch keldilar. Qurol-aslahasi qilich, qalqon, nayza, o'q-yoydan iborat xivaliklar ruslarning miltiq va to'plari zarbasiga bas kela olmadilar hamda Xo'jaeliga chekindilar. Bu erda Inoqbek qo'shinlarini saflab, jangga hozir bo'lib turardi. Ammo Xudoyor qo'shbegi olib kelgan xonning buyrug'iga asosan qo'shinlar Xivaga qayta boshladi. Shu vaqtda Maymanada turgan ruslarga yovmud va chavdor

turkmanlari hujum boshladilar. Ular otlar va tuyalarni olib, Mang'itga ravona bo'ldilar. Qaytib kelib yana jangga kirgan vaqtlarida, ruslarning o'q jasasiga duch keldilar va tob beraolmay chekindilar.

Ruslar xivalik vatanparvarlarning xavfli hujumlarini Mang'it qal'asi yaqinidagi janglarda haqiqatdan ham ko'rdilar. "Juda ko'p miqdordagi xivalik otliqlar huddi erni yorib chiqqan singari gir atrofimizda paydo bo'lib, tobora orta bordilar va tezda ular hamma tomonimizdan hujum qila boshladilar,— deb yozgandi o'z esdalilarida M.Alixanov–Avarskiy. — Xon lashkarlari qilichlarini yalang'ochlaganacha havoda namoyishkarona o'ynatib, osmonu-falakni qiyqiriqlar bilan larzaga solib, Rusiya armiyasini o'rab-siqib kela boshladilar... Bir otliqlar to'dasi birdaniga oldinga tashlanib otryadimiz safiga yorib kirdi. ...Ularning hujumi qaytarilib turgan bir paytda qarshimizdan, o't-o'lanlar orasidan qo'qisdan bir turkman otlig'i otilib chiqib, otryadning ot-arava va yuk ortilgan tuyalar oldida turgan kapitanni ustiga bostirib kelib, pistoletidan otib tashladi." [3.206-208],— deb yozgandi.

uqorida vohaga kelgan ruslarning mahalliy xalqqa ozor bermagani va ularga nisabatan xorazmliklarda ham dushmanlik kayfiyati sezilmaganligi xaqida so'z yuritilgandi. Ammo ruslar hamma vaqt ham rahmdillik bilan harakat qilmaganlar. "Chun Manqit yovuqida bir ulug' ovbaliqqa keldilar,— deb yozgandi ular haqida Bayoniy. — Verufkin buyurdi: rus askarlari ul ovbag'a hujum etib, aholini erkagu xotun va yoshu qariga qaramay qatliom etib, ondin so'ng o'tlab ul obani er bila yakson etdilar. Ondin so'ng muning bila ham qanoat etmay, Manqit qal'asig'a hamkim, burunroq aholisi kelib qal'ani Rusiyaga taslim etib, amon topib qaytib erdilar, hujum etib kirib erkagu xotun va qarivu yigit va ayolu aftoldin beshikdagi o'g'lonlarigacha qirib qatli om etib, itu eshak va har turlik jondor yo'luqsa ham, otar erdilar. Chun jondor qo'ymay qirib tamom etdilar, shaharni o'tlab chiqib kettilar"[2.46]. Bayoniy Mang'it qal'asi va uning yaqinida bo'lgan janglarda ruslardan bir chovush, 4 nafar sarkarda qatl bo'lib, olti kishi zaxmdor bo'lganligi haqida yozadi [2.46]. Lekin rus askarlari ustun kelib, xalqni shavhatsizlik bilan qirg'inga uchratadi.

Bunday berahmlik keyinchalik ham davom etdi. Yangiyopga kelgan general N.A.Verevkin mahalliy boylardan biri — G'aniboyning hovlisiga to'plangan 60 nafarga yaqin odamlarni qatl ettirdi

Xiva xonligining ruslar tomonidan istilo etilishini ayrim vatanparvarlik ruhida tarbiyalangan arboblar juda og'ir hasrat bilan esga olardilar. Xususan, fojeali voqealarning guvohi bo'lgan Muhammad Yusuf Bayoniy oradan 30 yil o'tgach yozgandi: "Darig'kim, ahli Xorazm mardi muboriz jamoa erdilar! ...Agar tamomi Xorazm aholilari yakdilu yakjihat bo'lib ittifoq bila Rusiya askariga muqobil bo'lib, urush etsalar erdi, ehtimoli yo'q erdikim, Rusiya askari olarg'a zafar topa olg'aylar, mundin burun besh navbat kelib aslo zafar topa olg'on emasdurlar. Nechunkim, Xorazmning atrofida qumu dashtlar bordur va bir tarafida daryo bordurkim, mahkam sadlarning o'rtasida voqedur. Oning pastu balandin bilmagan kishilarga fathi mahol erdi"[2.52]. Alloma bir necha vatanfurushlarning o'z maqsadlari yo'lida qilgan xoinliklari xorazmliklarning boshiga cheksiz kulfatlar keltirganligini qayd qilgan.

Xulosa. Tarixiy adabiyotlarda ko'p yillar davomida o'nashib qolgan va Xiva xonligining deyarlik qarshiliksiz ruslar tomonidan bo'ysundirilganligi haqidagi soxta tushancha va tassavurlarni ham fosh qilish davri keldi. Bu ishni amalga oshirish uchun esa mahalliy muarrihlar va o'z davrida nashr qilingan tarixiy asarlar, arxivlarda saqlanayotgan hujjatlar va dalolatnomalardan etarli jurat va jiddiy etibor qaratilgani holda foydalanmoq zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. — Тошкент, "Шарк", 2000.
2. Баёний М.Ю. Шажарайи Хоразмшоҳий. — Тошкент, "Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти", 1994.
3. Алиханов-Аварский М. Поход в Хиву Кавказских отрядов в 1873. — СПб., 1899.

1940-1950-YILLARDA O'ZBEKISTON ZIYOLILARINING ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATI VA UNING SOVET SIYOSATI TA'SIRIDA RIVOJLANISHI**B.A.Berdiyev, magistrant, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrning 40-50-yillarida O'zbekiston ziyolilarining ilmiy-tadqiqot faoliyati, uni shakllantirgan omillar va sovet siyosatining ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ziyolilarning ilmiy ishlari, ularning yo'nalishlari va natijalarining O'zbekiston faniga qo'shgan hissasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston ziyolilari, ilmiy-tadqiqot, sovet davri, fan tarixi, 1940-1950-yillar

Аннотация. В данной статье анализируется научно-исследовательская деятельность узбекской интеллигенции 40-50-х годов XX века, факторы, ее сформировавшие, влияние советской политики. В ходе исследования будет изучен вклад научных трудов интеллигенции, их направлений и результатов в науку Узбекистана.

Ключевые слова: интеллигенция Узбекистана, научные исследования, советский период, История науки, 1940-1950-е годы

Abstract. This article analyzes the research activities of the intelligentsia of Uzbekistan in the 40-50s of the 20th century, the factors that shaped it and the influence of Soviet policy. In the course of the study, the scientific work of the intelligentsia, the contribution of their directions and results to the science of Uzbekistan are studied.

Keywords: intelligentsia of Uzbekistan, R & D, Soviet period, history of science, 1940s-1950s

Kirish. 1940-1950-yillar O'zbekiston tarixida murakkab va ziddiyatli davr bo'ldi. Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi tiklanish davri mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi [1]. Bu davrda O'zbekiston ziyolilari oldida turgan asosiy vazifalar qatorida ilmfanni rivojlantirish, milliy kadrlar tayyorlash va xalq xo'jaligini rivojlantirish masalalari turardi. Mavzuning dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, bu davr O'zbekistonda zamonaviy fan tizimining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ikkinchidan, aynan shu davrda milliy ilmiy kadrlar shakllanishi jadallashdi. Uchinchidan, bu davr tajribasi hozirgi kunda ham ilmfan rivojlanishining institutsional asoslarini tushunish uchun muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi 1940-1950-yillarda O'zbekiston ziyolilarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini, uning asosiy yo'nalishlari va xususiyatlarini, sovet siyosatining ta'sirini kompleks o'rganishdan iborat.

Usullar va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va tarixiylik tamoyillariga asoslangan. Mavjud ilmiy adabiyotlar, arxiv hujjatlari va davriy nashrlar materiallari asosida tahlil amalga oshirildi. Asosiy manba sifatida O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA) fondlari, O'zbekiston Fanlar akademiyasi arxivi materiallari va davr matbuoti materiallaridan foydalanildi.

O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA)ning R-2349, R-2356 va R-2370-fondlarida saqlanayotgan hujjatlar muhim manba vazifasini o'taydi [1]. Bu fondlarda O'zbekiston FA ning tashkil etilishi, ilmiy-tadqiqot institutlarining faoliyati, olimlarning ilmiy ishlari haqidagi ma'lumotlar mavjud. Germanop [2] ning asarlarida O'zbekiston fanining rivojlanish bosqichlari, ilmiy muassasalarning tashkil etilishi va rivojlanishi batafsil yoritilgan. Jo'rayev [3] ning tadqiqotlarida sovet davri fani yangicha nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Lunin [4] ta'kidlaganidek, arxiv materiallarida o'sha davr ilmiy hayotining muhim jihatlari, jumladan, ilmiy konferensiyalar, ekspeditsiyalar va xalqaro aloqalar haqidagi ma'lumotlar aks etgan. 1940-1950-yillarda nashr etilgan "Fan va turmush", "O'zbekiston kommunisti", "Правда Востока" kabi nashrlarda ziyolilarning ilmiy faoliyati muntazam yoritib borilgan. Nurullin [5] o'z tadqiqotida bu manbalarga tayangan holda urush yillaridagi ilmiy-tadqiqot ishlarining yo'nalishlarini tahlil qilgan. Biroq, Smith [6] ta'kidlaganidek, bu davr tadqiqotlarida mafkuraviy yondashuv ustunlik qilgan. Sodiqov [7] ta'kidlaganidek, bu davrda O'zbekiston ziyolilarining ilmiy faoliyatini o'rganishda faqat rasmiy hujjatlarga emas, balki xotiralar, shaxsiy arxivlar va og'zaki tarixga ham e'tibor qaratish lozim. Toshev [8] ning asarlarida ziyolilarning ilmiy faoliyatiga ta'sir etgan ijtimoiy-siyosiy omillar

chuqur o'rganilgan. Wilson [9] ning tadqiqotlarida Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekistonda sovet ilmiy siyosatining o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Uning fikricha, mahalliy ilmiy an'analar va sovet tizimi o'rtasidagi munosabatlar murakkab xarakterga ega bo'lgan. Bu davrda erishilgan yutuqlar keyingi yillarda O'zbekiston fanining rivojlanishiga poydevor bo'lib xizmat qildi. Shakllangan ilmiy maktablar va yo'nalishlar mustaqillik yillarida yanada rivojlandi. Shu bilan birga, sovet davrining mafkuraviy ta'siri, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi ilm-fan rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatdi [10].

Natijalar va muhokama. 1940-1950-yillarda O'zbekiston ziyolilarining ilmiy-tadqiqot faoliyati bir necha asosiy yo'nalishda rivojlandi. O'zbekiston FA tashkil etilishi (1943) markaziy ilmiy muassasa sifatida ilm-fan rivojiga katta turtki berdi [3]. Bu davrda institutlar soni 20 dan oshdi, jumladan, Sharqshunoslik, Tarix va arxeologiya, Matematika va mexanika institutlari tashkil etildi.

Fan sohalarining rivojlanishida sezilarli yutuqlarga erishildi. Matematika sohasida T.N.Qori-Niyoziy va S.X.Sirojiddinov, fizikada U.Oripov va S.Azimov, kimyoda O.Sodiqov, biologiyada T.Z.Zohidov kabi olimlarning maktablari shakllandi [4]. Ayniqsa geologiya va tibbiyot sohalarida amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar olib borildi.

Gumanitar va ijtimoiy fanlar sohasida ham sezilarli ishlar amalga oshirildi. G'.Gulom, H.Sulaymonov, V.Zohidov kabi olimlar adabiyotshunoslik va tilshunoslik sohalarida fundamental tadqiqotlar olib bordilar [7]. Tarix fanlari sohasida Y.G'.G'ulomov va I.Mo'minov maktablari shakllandi.

Ilmiy kadrlar tayyorlash masalasi diqqat markazida turdi. 1950-yilga kelib respublikada 2000 dan ortiq oliy ma'lumotli mutaxassis, 100 dan ortiq fan nomzodi va 10 ga yaqin fan doktori tayyorlandi [5]. Ilmiy kadrlarning asosiy qismi Moskva, Leningrad va boshqa markaziy shaharlarda tayyorlandi.

Biroq bu yutuqlar bilan bir qatorda qator muammolar ham mavjud edi:

1. Mafkuraviy ta'sir:

- Ijtimoiy-gumanitar fanlarda marksistik metodologiyaning majburiyligi
- Milliy tarix va madaniyat masalalarini o'rganishda cheklovlar
- G'arb fani yutuqlariga munosabatdagi cheklovlar [8]

2. Tashkiliy muammolar:

- Ilmiy-tadqiqot muassasalarining moddiy-texnik bazasi zaifligi
- Zamonaviy asbob-uskunalarining yetishmasligi
- Xorijiy ilmiy adabiyotlar va davriy nashrlarning kamligi [6]

3. Til masalasi:

- Rus tilining ilmiy muloqot tili sifatida ustuvorligi
- O'zbek tilida ilmiy terminologiyaning rivojlanmaganligi
- Ilmiy asarlarning asosan rus tilida chop etilishi [9]

Sovet davlati ilmiy-tadqiqot ishlarini qat'iy nazorat qilish bilan birga, uni moddiy va tashkiliy jihatdan qo'llab-quvvatladi. 1940-1950-yillarda O'zbekistonda fan sohalarini bo'yicha 50 dan ortiq doktorlik va 300 dan ortiq nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi [2]. Xalqaro ilmiy aloqalar asosan sotsialistik mamlakatlar bilan olib borildi. Olimlar Moskva, Leningrad va boshqa markaziy shaharlardagi ilmiy anjumanlarda ishtirok etdilar. Ayrim olimlar xorijiy konferensiyalarga yuborildi, lekin bunday aloqalar cheklangan edi [1].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, 1940-1950-yillarda O'zbekiston ziyolilari murakkab sharoitlarda faoliyat yuritishlariga qaramay, ilm-fan rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. Bu davr O'zbekistonda zamonaviy ilmiy maktablar va yo'nalishlarning shakllanishi, professional ilmiy kadrlar tayyorlanishi bilan tarixda o'z o'rniga ega bo'ldi. Bu davrda to'plangan tajriba hozirgi kunda ham O'zbekistonda ilm-fan rivojlanishining institutsional asoslarini tushunish va takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Sovet davrining murakkab va ziddiyatli xususiyatlarini hisobga olgan holda, bu tarixiy tajribani xolisona o'rganish va baholash zamonaviy O'zbekiston fan tizimini rivojlantirish uchun muhimdir.

Xulosa. 1940-1950-yillarda O'zbekiston ziyolilarining ilmiy-tadqiqot faoliyati murakkab tarixiy sharoitlarda rivojlandi. Bu davrning ahamiyati shundaki, O'zbekistonda zamonaviy fan

tizimining asoslari shakllandi, milliy ilmiy kadrlar yetishib chiqdi va keyingi davr uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratildi.

O'zbekiston Fanlar akademiyasining tashkil etilishi ilmiy-tadqiqot faoliyatini yangi bosqichga ko'tardi. Ilmiy muassasalar tarmog'i kengaydi, ilmiy kadrlar tayyorlash tizimi shakllandi. Fundamental va amaliy fanlar sohasida sezilarli yutuqlarga erishildi. Matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi aniq va tabiiy fanlar, shuningdek tarix, tilshunoslik, adabiyotshunoslik sohalarida milliy ilmiy maktablar shakllandi.

Sovet tizimining mafkuraviy ta'siri, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi va moddiy-texnik bazaning yetishmasligi kabi muammolarga qaramay, O'zbekiston ziyolilari fan rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. Xalqaro ilmiy aloqalar asosan sotsialistik mamlakatlar bilan cheklangan bo'lsa-da, markaziy shaharlardagi yetakchi ilmiy markazlar bilan hamkorlik yo'lga qo'yildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахмедов, Б.А. Ўзбекистонда илм-фан тараққиёти тарихи / Б.А. Ахмедов. – Тошкент: Фан, 1995. – 152 б.
2. Германов, В.А. История науки Узбекистана / В.А. Германов. – Ташкент: Фан, 2005. – 284 с.
3. Жўраев, М. Ўзбекистон тарихи: янги қараш / М. Жўраев. – Тошкент: Шарқ, 2000. – 296 б.
4. Луний, Б.В. Из истории науки в Узбекистане / Б.В. Луний. – Ташкент: Фан, 1974. – 196 с.
5. Нуруллин, Р.А. Наука в Узбекистане в годы войны / Р.А. Нуруллин. – Ташкент: Узбекистан, 1983. – 164 с.
6. Smith, J. Soviet Science Policy in Central Asia / J. Smith. – London: Routledge, 2001. – 248 p.
7. Содиков, Ҳ.С. Ўзбекистон зиёлилари тарихидан / Ҳ.С. Содиков. – Тошкент: Шарқ, 1994. – 224 б.
8. Тошев, С.П. XX аср Ўзбекистон зиёлилари / С.П. Тошев. – Тошкент: Маънавият, 2004. – 186 б.
9. Wilson, M. Soviet Policy in Central Asian Science / M. Wilson. – New York: Columbia University Press, 1998. – 326 p.
10. Зиё, А. Ўзбек зиёлилари тарихи / А. Зиё. – Тошкент: Маънавият, 2001. – 242 б.

UO'K 9(58):323(584.4)

TURKIY TILLI DAVLATLARNING INTEGRATSIYALASHUVIDA SIYOSIY ZIDDIYATLAR TARIXI VA MUAMMOLAR

B.X. Imamov, dots., PhD, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi
ORCID: 0009-0008-0125-8202

Annotatsiya. Maqolada Turkiy davlatlar tashkiloti tarixi, integratsiya kechikishiga olib kelgan siyosiy va iqtisodiy omillar, tarixiy jarayonlarning turkiy davlatlar integratsiyasidagi o'zini bayon qilingan. Turkiy davlatlar o'rtasidagi ziddiyatlar va ularni bartaraf qilish istiqbollari, iqtisodiy va siyosiy ittifoqchilikning bugungi muammolari, integratsiyani kuchaytirishga qarshi tahdidlar hamda geosiyosiy munosabatlarning integratsiyaga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Turk dunyosi, turkiy tilli davlatlar, turkiy o'zlik, integratsiya, siyosiy integratsiya, iqtisodiy integratsiya, turkiy, demokratiya, ziddiyatlar, geosiyosat.

Аннотация. В статье описывается история Организации тюркских государств, политические и экономические факторы, приведшие к задержке интеграции, а также роль исторических процессов в интеграции тюркских государств. Анализируются конфликты между тюркскими государствами и перспективы прекращения конфликтов, актуальные проблемы экономического и политического сотрудничества, угрозы тюркской интеграции и влияние геополитических процессов на интеграцию.

Ключевые слова: Тюркский мир, тюркские государства, тюркская идентичность, интеграция, политическая интеграция, экономическая интеграция, демократия, конфликты, геополитика.

Abstract. The article describes the history of the Organization of Turkic states, the political and economic factors that led to the delay in integration, and the role of historical processes in the integration of Turkic states. The conflicts between the Turkic states and the prospects to end the conflicts, the current problems of economic and political cooperation, the threats against the Turkic integration and the influence of geopolitical processes on integration are analyzed.

Key words: Turkic world, Turkic states, turkic identity, integration, political integration, economic integration, democracy, conflicts, geopolitics.

Dunyodagi har bir xalqning o'ziga xos betakror tarixi, madaniyati, adabiyoti bor. Muayyan xalqning tarixi shunchaki kechmish, voqea-hodisalardangina iborat bo'lmaydi balki shu voqea-hodisalar ro'y bergan vaqtda bunyod etilgan madaniyat, san'at va adabiyotdan ham tarkib topadi. Har bir xalq, millat yaratgan madaniyat, san'at va adabiyot shu xalqning milliy merosi va boyligi sanaladi hamda shu xalqning nomi bilan ataladi. Biror turkiy xalq tomonidan yaratilgan meros o'z navbatida barcha turkiy xalqlarning umummadaniy merosi hisoblanadi.

Bugungi kunda turkiy xalqlar to'g'risida so'z yuritadigan bo'lsak hozirda turkiy aholi soni taxminan 200-250 million nafarga yetgan. Shulardan 70 millioni Turkiya turklaridir. Hozirda oltita mustaqil turkiy davlat mavjud: Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkiya, Turkmaniston, O'zbekiston, Vengriya (kuzatuvchi maqomida).

Turkiy tilli davlatlarni birlashtirish g'oyasining paydo bo'lish tarixi Sovet ittifoqi parchalangan 1991-yilga borib taqaladi. Turkiya SSSRdan ajralib chiqqan turkiy tilli davlatlarni birinchilardan bo'lib tan oldi va diplomatik aloqalarni yo'lga qo'ydi. Sobiq ittifoq o'rniida mustaqil davlatlarning paydo bo'lishi Turkiya tashqi siyosatida yangi – muhim yo'nalish yuzaga kelishiga olib keldi. Kommunistik tuzum qulagan, bozor munosabatlari va demokratiya tomon intilayotgan yosh mustaqil davlatlar oldida yangi taraqqiyot yo'lini tanlash masalasi ko'ndalang bo'lganda, bu davlatlar uchun “Turkiya modeli” jozibador ko'ringandi. O'zbekiston, Turkmaniston va Qirg'iziston rahbarlarining erkin demokratik dunyoga ilk tashriflari 1991-yil dekabrda Turkiyadan boshlangandi.

O'z navbatida, dunyo xaritasida beshta yangi mustaqil turkiy davlatning paydo bo'lishi nafaqat Turkiya hukumati, balki mamlakatdagi barcha siyosiy kuchlar tomonidan iliq kutib olindi. Turkiya barcha turkiy davlatlar bilan “Abadiy do'stlik va hamkorlik to'g'risida” shartnomalar imzoladi. Turkiyaning turkiy davlatlar bilan hamkorligi loyihasi asoschisi bo'lgan prezident Turgut O'zal “XXI asr Turkiya va turkiylarniki” bo'lishini bashorat qilgan edi.

G'arb davlatlari ham Markaziy Osiyo va Ozarbayjonning yangi taraqqiyotida Turkiya muhim rol o'ynashiga umid bildirdilar va Turkianing integratsiya harakatlarini qo'llab-quvvatladilar. 90-yillarda Turkiya NATOning faol a'zosi bo'lib, G'arb davlatlari bilan yaqin iqtisodiy va siyosiy aloqalarga ega, Yevropa Ittifoqiga kirish uchun ildamlayotgan davlat edi.

Turkiy davlatlar bilan integratsiyani kuchaytirish uchun Turkiya bir qator iqtisodiy va madaniy yordam dasturlarini amalga oshirdi. Turk litseylari, universitetlar ochilishi, turkiy davlatlar fuqarolari uchun ajratilgan grantlar tufayli minglab odamlar zamonaviy ta'limdan bahramand bo'ldi. Turkiyaga kirish uchun viza talablarining bekor qilinishi bu mamlakatlar bilan madaniy va iqtisodiy aloqalar kuchayishiga olib keldi.

Shu bilan bir qatorda Turkiya siyosatchilarining narrativlari, xususan, Turgut O'zalning davomchisi bo'lgan Sulaymon Demirelning Turk dunyosi deganda “Adriatika dengizidan Buyuk Xitoy devorigacha” bo'lgan hududlarga da'vo qilishi mintaqadagi kuchlarni sergaklantirmasdan qolmadi. Markaziy Osiyo va Ozarbayjonni o'zining ta'sir doirasidan boy berishni istamagan Rossiyaning integratsiya loyihalari hamda mintaqa davlatlarining yaqin qo'shnisi bo'lgan Xitoyning iqtisodiy ekspansiyasi misolida Turkiya kuchli raqobat qarshisida qoldi. Qolaversa, endigina mustaqil bo'lgan mamlakatlarning rahbarlari ham yangi “katta og'a” paydo bo'lishini istamadilar.

Mustaqillikning dastlabki yillarida kutilgan turkiy davlatlar integratsiyasi yuz bermasligiga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatdi.

Birinchidan, 90-yillarning o'rtalari va 2001-yilda Turkiyada yuz bergan iqtisodiy inqiroz va nisbatan siyosiy beqarorlik Turkiyaning qardosh turkiy davlatlarga moliyaviy yordami va investitsiyalarining kamayishiga sabab bo'ldi.

Ikkinchidan, turkiy tilli davlatlar hukumatlariga muxolif bo'lgan kuchlarning asosan Turkiyada qo'nim topishi bu davlatlar hukumatlarining Turkiyaga bo'lgan ishonchi susayishiga olib keldi. Turli yillarda Ozarbayjon, Turkmaniston va O'zbekiston rahbarlariga uyushtirilgan suiqasd ishtirokchilari orasida Turkiya fuqarolarining bo'lishi munosabatlarning sovuqlashishi uchun zamin yaratdi.

Uchinchidan, 90-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab Turkiya tashqi siyosatda Yevropa Ittifoqiga kirish masalasi ustuvorlik kasb etdi. Yevropa Ittifoqiga qo'shilisherkini bozor, demokratiya va inson huquqlari singari qadriyatlarga tayanadi. Biroq turkiy tilli davlatlarda bozor iqtisodiga o'tish

jarayoni uzoq va murakkab kechdi. XX asr oxirlarida Markaziy Osiyo davlatlari va Ozarbayjonda jamiyatning demokratlashuvi ortga surilib, siyosiy tuzumlar tobora avtoritarlashib bordi. Avtroritar boshqaruvdan qutila olmagan turkiy tilli davlatlar Yevropa qadriyatlariga integratsiyalashayotgan demokratik Turkiyadan ko'ra sobiq metropoliya bo'lgan Rossiya va iqtisodi gurrkirab rivojlanayotgan Xitoyga yuzlanishni ma'qul ko'rishdi.

Yevropa Ittifoqiga kirishining ortga surilishi iqtisodiy qudrati oshib borayotgan, dunyoning kuchli 20 ta iqtisodidan biriga aylangan Turkiyani tashqi siyosatda sharqqa ko'proq e'tibor qaratishga majbur qildi. Rejep Tayyip Erdog'an hukumati faol tashqi siyosat yurgizib, geosiyosiy raqobatda turkiylik va musulmon o'zligiga ko'proq urg'u bera boshladi.

2009-yilda Turkiy kengashning tashkil topishi turkiy tilli davlatlar integratsiyasi uchun tashlangan muhim qadam sifatida e'tirof etilgan bo'lsa-da, biroq Turkiyaning qardosh davlatlar bilan munosabatlari silliq kechmadi. Gaz va neft zaxiralariga boy bo'lgan Turkmaniston, Qozog'iston va Ozarbayjon bilan aloqalarning ijobiy yo'nalishga tushib olishi qiyin kechmagan bo'lsa, O'zbekiston va Qirg'iziston masalasi biroz murakkabroq edi.

O'zbekiston-Turkiya munosabatlarida ma'lum muddat saqlanib turgan sovuqchilik bir qancha omillar bilan bog'liq edi. Avvalo, xorijdagi o'zbek muxolifati faollari asosan Turkiyadan boshpana topgani tufayli O'zbekiston hukumati Turkiyani do'st sifatida qabul qila olmadi. Turk sarmoyasi asosida bir qancha investitsiya loyihalari amalga oshirilgan bo'lsa-da, 2003-2014 yillar davomida yuqori darajadagi diplomatik tashriflar kuzatilmadi. 1999-yildan boshlab O'zbekiston Turkiy kengash sammitlarida ishtirok etmadi. 2014-yilga kelib, Turkiya-O'zbekiston munosabatlari birmuncha iliqlasha boshladi.

Boz ustiga, birinchi prezident davrida O'zbekiston faol tashqi siyosat olib borishga intilmadi. Xalqaro masalalarda O'zbekiston biroz ehtiyotkor va yopiq siyosat yuritish yo'lini tanladi. Bu jarayonni Koimbra universiteti professori Bernardo Teles Fazendeyro "O'zini mudofaa qilish" siyosati deb ataydi. Bunday tashqi siyosat nafaqat turk dunyosi, balki Markaziy Osiyo integratsiyasi ham amalga oshmasligida hal qiluvchi omil bo'ldi.

Turkiy davlatlar rahbarlarining dastlabki muzokaralarida O'zbekiston hukumati faol ishtirok etgan. Turkiy davlatlar integratsiyasining keyingi taqdirini hal qilgan 1992-yilgi Anqara sammitida O'zbekiston va Qozog'iston prezidentlari ittifoqchi davlatlarning munosabatlarini tartibga soluvchi siyosiy institutlar tashkil qilinishiga qarshilik qiladi.

Turkiy davlatlar munosabatlarida Qirg'iziston omili esa butunlay o'ziga xos. Siyosiy beqarorlik va hokimiyatning inqiloblar yo'li bilan tez-tez almashinishi sharoitida Turkiya va boshqa turkiy davlatlarning Qirg'iziston bilan munosabatlari goh ziddiyatli, goh iliqlik xarakteriga ega bo'ldi.

Turkiya hukumati uzoq yillar davomida Qirg'izistonning BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarga a'zolik badallarini to'lab kelgan [9]. 2011-yilda esa Turkiya Qirg'izistonning 51 million dollar miqdordagi davlat qarzidan voz kechgan [10]. 2015-yilda Rossiya va Turkiya o'rtasida yuzaga kelgan qarama-qarshilikda Qirg'iziston hukumati Rossiya tarafini olgan bo'lsa, Turkiya hukumatining 2016-yilgi to'ntarish tashkilotchisi Fathulloh Gulenga aloqador bo'lgan turk maktablarini yopish talabi Qirg'iziston prezidentining keskin noroziligiga sabab bo'lgandi [11].

Qayd etish joizki, Markaziy Osiyoda Rossiyaning ta'siri kuchli bo'lib, Qozog'iston va Qirg'iziston singari turkiy davlatlar iqtisodiy va harbiy bloklar doirasida Rossiya bilan strategik ittifoqchilikka ega. 2015-yilda Rossiya qiruvchi samolyotining Turkiya harbiylari tomonidan urib tushirilishi Moskva-Anqara munosabatlarida ziddiyatga sabab bo'lgan edi. Bir oy o'tib, Moskvada bo'lib o'tgan KXSHT sammitida Qozog'iston va Qirg'iziston hukumatlari Rossiyani qo'llab-quvvatlashlarini e'tirof etganlar [12]. Hatto Qirg'iziston rahbari Almazbek Atambayev Turkiya rahbariyatini Rossiyadan kechirim so'rashga chaqirgandi [13].

Turkiy davlatlar integratsiyasining jadallashuvida, shubhasiz, 2016-yilda O'zbekistonda ro'y bergan hokimiyat almashinuvi muhim rol o'ynadi. O'zbekiston aholi soni jihatdan Turkiyadan keyin ikkinchi, iqtisodiy jihatdan esa uchinchi o'rinda turishi, turkiy o'zlik borasida boy tarixga egaligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. 2016-yildan boshlab O'zbekiston pragmatik tashqi siyosat olib borish yo'lini tanlashi integratsiya amalga oshishini real voqelikka aylantirdi. O'zbekiston 2018-yilda

tashkilot a'zoligiga qiziqish bildirishi bilan integratsiya sari muhim qadam tashlandi. 2021-yil 12-noyabrda Istanbulda bo'lib o'tgan Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashining VIII Istanbul sammitida tashkilot nomi Turkiy davlatlari tashkiloti deb o'zgartirildi va Turkmaniston ham tashkilotda kuzatuvchi davlat maqomiga ega bo'ldi. Hozirgi vaqtda tashkilot faoliyatini koordinatsiyalash bo'yicha bosh kotibiyat Turkiyaning Istanbul shahrida joylashgan.

Shunga qaramasdan, turkiy tilli davlatlar munosabatlari yaqin ittifoqchilik maqomiga chiqishi ko'p vaqt va mehnat talab qiladi. Integratsiyaning chuqurlashishiga bugungi kunda bir qator omillar xalaqit bermoqda.

1. Turkiya turkiy tilli davlatlar bilan geografik jihatdan ajralib qolgan. Turkiya faqat Ozarbayjon bilan chegaradosh bo'lib, bu ham juda qisqa masofaga cho'zilgan (17 km). Markaziy Osiyodagi turkiy davlatlar Turkiya va Ozarbayjon bilan chegaraga ega emas. Bu logistika-transport muammolari mavjudligini anglatadi.

2. Turkiy davlatlar tashkilotida kuzatuvchi maqomida bo'lgan Turkmaniston hozircha integratsiyaga shoshilmayapti. Mamlakatdagi siyosiy tizim nafaqat tashkilot doirasida integratsiyaga, balki ikki tomonlama munosabatlarda ham uzoqlashishga intilish borligini ko'rsatadi. Turkmaniston hukumatining talabi bilan Turkmaniston fuqarolari uchun Turkiyaga kirishda viza rejimi joriy qilindi [14]. Qolaversa, Turkmaniston abadiy betaraflik maqomiga ega.

3. Rossiya va Xitoy Markaziy Osiyo va Kavkazda Turkiya boshchiligidagi ittifoq yuzaga kelishidan manfaatdor emas. Jumladan, turkiy xalqlar integratsiyasi Rossiya va Xitoyda yashaydigan turkiy xalqlarda mustaqillik uchun kurash muammosini yuzaga chiqarishi mumkin.

4. Turkiy tilli davlatlar turli xil harbiy bloklarga a'zo. Turkiya NATOning muhim subyektlaridan biri hisoblansa, Qozog'iston va Qirg'iziston Rossiya boshqaruvidagi KXSHTga a'zo davlatlar hisoblanadi. Bugungi kunda Ukrainadagi urush masalasida NATO va Rossiya, Qorabog' uchun kurash masalasida Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi ziddiyatlar jiddiy tus oladigan bo'lsa, turkiy tilli davlatlar o'rtasida bo'linish yuz berishi xavfi yo'q emas.

5. Turkiyada demokratik qadriyatlar chuqur ildizga ega. Siyosiy partiyalar o'rtasidagi kuchli raqobat, erkin va adolatli saylovlar, parlamentarizm, hokimiyatning demokratik yo'l bilan almashib turishi, inson huquqlari va mustaqil matbuot singari qadriyatlar Yevropa Ittifoqiga yaqin darajada. Markaziy Osiyo davlatlari va Ozarbayjonda esa bunday demokratik tamoyillar hali qadriyat darajasiga ko'tarilmadi. Avtoritar tuzumlarning kelajagini bashorat qilish qiyin, boisi boshqa davlatlar bilan aloqalarning salbiy toki ijobiy tomonga og'ishi ko'proq hukmron shaxsning shaxsiy ambitsiyalariga bog'liq bo'lib qolishi mumkin.

Turkiy davlatlar tarixiy, madaniy, diniy va lisoniy mushtaraklikka ega. Bu mushtaraklik turkiylik va musulmonlik o'zligi bilan bog'liq. Biroq milliy va diniy omillar har doim ham integratsiyada hal qiluvchi omil bo'la olmaydi. Bugungi kunda dunyoda etnik va aqidaviy jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan mamlakatlar o'rtasida ziddiyatlar va urushlar davom etayotganini hisobga olsak, integratsiya uchun boshqa qadriyatlar asos bo'lishi lozimligi oydinlashadi.

Muvaffaqiyatli integratsiyaning eng yaxshi namunasi bo'lgan Yevropa Ittifoqi misoli singari turkiy davlatlarni ham birlashtirib turadigan mushtarak maqsadlar, umumiy qadriyatlar bo'lishi lozim. Zamonaviy dunyoda bu birdamlik, demokratiya, erkinlik, o'zaro hurmat va umumiy taraqqiyot uchun birgalikda harakat qilish g'oyasi bo'lishi mumkin.

Turkiy tilli davlatlar umumiy maydoni salkam 4.5 million kvadrat kilometr cho'zilgan ulkan hududga ega bo'lib, yalpi ichki mahsulotning umumiy hajmi 1.5 trillion dollardan ortiq. Turkiy davlatlar o'rtasidagi o'zaro tovar ayirboshlash hajmi 536 milliard dollarni tashkil qiladi [15].

Iqtisodiy integratsiya kuchayishidan barcha mamlakatlar manfaatdor bo'lib, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik kuchayib bormoqda. Mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro savdo hajmi yildan-yilga oshib bormoqda. Biroq transport-logistika muammosi geografik jihatdan bir-biriga bog'lanmagan turkiy davlatlarning iqtisodiy integratsiyasini qiyinlashtiruvchi asosiy omillardan biri bo'lib qoladi.

Turkiya turkiy tilli davlatlarni o'zining strategik hamkorlari sifatida biladi va turkiy davlatlarni xalqaro maydonda himoya qilishga intiladi. Ozarbayjon-Turkiya munosabatlari "bir millat, ikki

davlat” maqomida ko‘riladi. Ikki mamlakatning strategik ittifoqchiligi 2020-yilgi Qorabog‘ urushida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ldi.

Siyosiy integratsiyaning ahamiyati hozirgi notinch davrda har qachongidan ko‘ra muhimroq darajaga chiqdi. Turkiy tilli davlatlarning birdamligi geosiyosiy jarayonlarda hozircha kuzatilmayotgan bo‘lsa-da, maqsadlarni birlashtirish, manfaatlarni umumlashtirish vaqti allaqachon keldi. Hamkorlikning keyingi bosqichini nafaqat kuchli iqtisodiy integratsiyada ko‘rish mumkin. Balki kuchli iqtisodiy integratsiya negizida siyosiy integratsiya ham yetilishi tabiiy.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Robins, Philip. Between Sentiment and Self-Interest: Turkey’s Policy toward Azerbaijan and the Central Asian States. Middle East Journal, Vol. 47, No. 4 (Autumn, 1993), pp. 593-610.
2. Sharipov A. Sh. The role of Turkish Soft Power Diplomacy in the current development of Central Asia. Palarch’s Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology 17(7). ISSN 1567-214x.
3. Olcott, Martha Brill. Central Asia’s Second Chance. Carnegie Endowment for Int’l Peace 2005.
4. Erşen, Emre. Kostem Seckin. Turkey’s Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order. Routledge 2019.
5. Wheeler, Thomas. Turkey’s Role and Interests in Central Asia. Saferworld 2013.
6. Çeviköz, Ünal. Turkey’s Foreign Economic and Security Policy in Eurasia. Center for Strategic and International Studies (CSIS) 2016.
7. Akyibaev, Iskander. Internal Challenges of Turkey’s Foreign Policy: The Impact on Central Asia. Cabar 2022.
8. Fazendeiro, Bernardo Teles. Uzbekistan’s Defensive Self-Reliance: Karimov’s Foreign Policy Legacy. International Affairs 93 , 2 (2017): pp. 409–27.
9. Турция оплачивает членские взносы Кыргызстана в ООН и других международных организациях. <https://kg.akipress.org/news:1194690>
10. Подписано соглашение о списании внешнего долга Кыргызстана перед Турцией в размере 51млн. долларов США. https://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/384_podpisano_soglasenie_o_spisanii_vneshnego_dolga_kirgizstana_pered_turciey_v_razmere_51mln_dollarov
11. Не надо диктовать условия — Атамбаев об отношениях с Турцией. <https://ru.sputnik.kg/20160801/1028304217.html>
12. Главы государств – членов ОДКБ на сессии Совета коллективной безопасности 21 декабря 2015 года в Москве обсудили основные проблемы международной безопасности и приняли Заявление о противодействии международному терроризму. <https://www.odkb-csto.org/session/2015/session201512/#loaded>
13. Атамбаев призвал Турцию извиниться за сбитый Су-24. <https://mir24.tv/news/13701729/atambaev-prizval-turciyu-izvinitnya-za-sbityi-su-24>
14. Cumhurbaşkanlığı kararı – Resmî Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/09/20220914-15.pdf>
15. Economic Cooperation – Organization of Turkic States. <https://www.turkkon.org/en/isbirligi-alarlari/economic-cooperation>

UO‘K 930.85.008

BUXORO AMIRLARI VA ZODAGONLARINING SHARQ MAMLAKATLARIDAGI BUNYODKORLIK ISHLARI

G`X.Ismailov, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Buxoro amirligi o‘z davrida juda muhim geosiyosiy mamlakatlardan bo‘lib, Sharq va G‘arbning yirik mamlakatlari bilan iqtisodiy-madaniy aloqalarni o‘rnatgan. Ushbu maqolada Buxoro hukmdorlari va amaldorlari homiyligida Sharq mamlakatlarida barpo etilgan inshootlar haqida, qolaversa, ularning tarixi va bugungi holati to‘g‘risida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, mang‘itlar sulolasi, amir Muzaffar, Sharq mamlakatlari, vaqf, amir Abdulahad, tekke, amir Olimxon.

Аннотация. Бухарский эмират был одной из важнейших геополитических стран своего времени и установил экономические и культурные связи с крупными странами Востока и Запада. В данной статье рассматриваются сооружения, построенные в странах Востока под покровительством бухарских правителей и чиновников, а также их история и современное состояние.

Ключевые слова. Бухарский Эмират, Мангытская династия, Эмир Музаффар, Страны Востока, Вақф, Эмир Абдулахад, Текке, Эмир Олим Хан.

Abstract. *The Emirate of Bukhara was one of the most important geopolitical countries of its time and established economic and cultural ties with major countries of the East and West. This article examines the structures built in the countries of the East under the patronage of Bukhara rulers and officials, as well as their history and current state.*

Keywords: *Emirate of Bukhara, Mangyt dynasty, Emir Muzaffar, Countries of the East, Waqf, Emir Abdulahad, Tekke, Emir Olim Khan.*

Kirish. Buyuk Ipak yo'li markaziy chorrahasidagi joylashgan Buxoro amirligi nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun Sharq mamlakatlari geosiyosatida muhim o'rin tutgan. Amirlik, ayniqsa, Usmoniylar saltanati (Turkiya), Hindiston, Eron, Afg'oniston bilan qizg'in diplomatik aloqalar olib borgan. Qolaversa, hukmdor va zodagonlar xorij hududlarida ko'plab bunyodkorlik, obodonchilik ishlariga ham homiylik qilishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mang'it amirlari shayboniy va ashtarxoniy hukmdorlar an'anasini davom ettirib, musulmonlarning muqaddas shaharlari Makka va Madina shaharlarida turli-tuman inshootlar bunyod etdilar. O'z vaqtda hukmdor Imomqulixon (1611-1642) Madinada chorbog', Makka shahridagi Kaa'ba kiraverishi darvozalaridan biri ostonasi uchun oltin va kumush tutqichli yog'och zina qurdirgani tarixdan ma'lum. Turkistonda istiqomat qilayotgan badavlat shaxslar ham hukmdorlarga bu xayrli ishda ergashdi.

Ayniqsa, Buxoroning so'nggi mang'it amirlari Amir Abdulahadxon (1910-1920) va o'g'li Sayid Olimxonlar (1910-1920) hukmronliklari davrida va Olimxon Qobul (Afg'oniston)da muhojirlikda bo'lgan yillarda (1921-1944) xorijda takyaxonalar qurish orqali muhojir Turkistonliklar e'tiborini qozondilar. Amir Abdulahadxon va uning amaldorlari Sharq mamlakatlaridan Usmoniylar saltanati, Turkiya (Istanbulda) ham bir qator inshootlar bunyod etib, ular orasida takyaxonalar ham bo'lgan.

Natijalar va muhokama. Ma'lumotlarga ko'ra, Makka va Madinada Buxoro amiri Abdulahadxon tomonidan Haj ziyoratiga boradiganlar uchun ikkita mehmonxona (yotoqxona) qurilgan. Madina shahridagi yotoqxonaning bahosi 200.000 oltin so'm miqdorida bo'lib, amirlik zamonida uni boshqarish Istanbulda turib savdo-sotiq qiluvchi Mulla Safar Buxoriy (Ko'lobiy) qo'lida bo'lgan. Ushbu yotoqxona Madina shahrining Babul majid ko'chasida joylashgan[1,82].

Madina shahrining Manoxa ko'chasida buxorolik Orifxo'ja Afandining bahosi 60.000 oltin so'm bo'lgan, arab As-Auf-Taufiq tomonidan boshqarilgan 4 ta uy-joydan iborat vaqf qilingan mulki, ushbu ko'chada yana bir buxorolik savdogar Haydarbek ismli shaxsning 12 ta savdo do'konlari, 80.000 oltin so'mga baholangan tegirmoni bor edi. Haydarbekining vaqf qilingan mulklarini Mullo Safar Ko'lobiy degan asli buxorolik bo'lgan shaxs boshqargan. Madina shahridagi Bab-ul-Majid ko'chasida buxorolik Xo'ja Omon o'g'lining o'zi tomonidan boshqariladigan bahosi 80.000 oltin so'm miqdorida bo'lgan mehmonxonasi va vaqf uyi bo'lgan. Makka shahridagi Misfol ko'chasida qozikalon Badriddin Buxoriyning 50 ming oltin so'm baholangan mehmonxonasi bo'lgan[1,83-84, 93-96].

Buxorolik fuqarolarning Makka va Madinadagi vaqf qilingan mulklari yotoqxona (mehmonxona); takya, xonaqoh, rabot, hovli, uy-joy, tegirmon, savdo do'konlari, madrasa, masjid kabilardan iborat bo'lib, ulardan keladigan daromadlarning bir qismi ushbu bino va inshootlarni ta'mirlashga, asosiy mablag' esa xayr-ehson, maorif va madaniyat, obodonchilik ishlariga sarflanar edi. Arxiv ma'lumotlarida yozilishicha, 1910-1920-yillarda ushbu muqaddas shaharlarda buxoroliklarning mol-mulklari, vaqf-mulklari bundan ham ortiq bo'lgan, biroq ularning ko'pchiligi noma'lum sabablarga ko'ra vayron qilingan, ba'zilar esa arablar qo'lga o'tib ketgan. Yuqorida qayd qilingan vaqf mulklari kimning qo'lida ekanligi XX asr 20-yillarida mutlaqo noma'lum bo'lgan. Makka va Madina shaharlarining mahalliy aholisi o'nlab ko'chalarda buxoroliklar yashaganligi va ularga tegishli binolar bo'lganligini qayd qiladilar[1,82].

XX asr 20-yillarida Buxoro Xalq Sovet Respublikasining xorijda tahsil olgan talabalaridan biri Ahmad Nayim O'qyoy (1900-1980) xotirlashicha, uning amakasi Istanbuldan turib Misr bilan savdo-sotiq olib borgan. 1907-1914-yillarda aka-uka Halim va Nayim Ashurovlar Istanbulda amakilari bilan

birga yashashgan. Ta'kidlangan yillarda Ahmad Nayimning otasi to'rt marta Makka va Madina Hajida bo'lgan. Uning safari Istanbul shahri orqali amalga oshgan.

Turkistonlik hojilar, asosan, saudiyalik o'zbeklarning tekkellarida (musofirxonada) turishadi. Bu takyalar 1930-yillarda Makkai-Mukarramaga panoh istab kelgan andijonlik, qo'qonlik, chustlik boylar tomonidan barpo etilgan. Ular Baytullohni tavof etish, Haj qilish niyatida kelgan hamyurtlarimiz sarson bo'lishmasin, shu yerlarda turib Haj arkonlarini ado etishsin, degan niyatda bu g'aribxonalarni qurishgan.

Istanbul(Turkiya)ning Oqsaroy qismida turkistonlik muhojirlardan birining farzandi Zoyirxo'jani mehmonxonasi (O'zbek-otel)bor. Zoyirxo'ja taqdir taqozosi bilan Saudiya Arabistoni, AQShda yashagan, keyinchalik Istanbulda qo'nim topgan. Ushbu kitob mualliflaridan biri 2019-yil avgust oyida Istanbulda bo'lganida Zoyirxo'ja bilan bir necha kun shaxsiy muloqotlarda bo'lgandi. Muloqotdan birida Zoyirxo'ja Saudiya Arabistonining Makka, Madina, Ar-Riyod, Jidda, Toif shaharlarida turkistonliklar tomonidan kurilgan 70 tacha tekkelar mavjud bo'lganligini hikoya qilgandi. Ushbu tekkelar xon va amirlarga, savdogar va amaldorlarga tegishli bo'lgan. Mazkur musofirxonalarni saqlash va ta'mirlash uchun katta miqdorda vaqf mulklari berilgan. Bu mulklar va savdo do'konlari, tegirmon va yer-mulklari edi. Zoyirxo'ja "Buxoro tekkesi", "Andijon bog'cha", "O'sh tekkesi", "Namangan tekkesi" kabilarni sanar ekan, Makkadan uncha uzoq bo'lmagan tepalik ustida Buxoroning so'ngi amiri Sayid Olimxon(1880-1944) mablag'iga qurilgan tekke ham bor, deb ma'lumot bergandi. Ushbu tekke 4 qavatli bo'lib, toshdan qurilgan, u Haj ziyorati paytida 50 tacha hojilarga boshpana bo'larlidir, degandi muloqot davomida u. Amir Olimxon tekkesi uning Afg'onistonda tug'ilgan Mo'minxon Olimiy degan o'g'li tasarrufida bo'lgan. Mo'minxon misrlik arab ayoliga uylangan, uning farzandlari arablashib ketganligi tufayli, aka-ukalariga tekke daromadidan bahramand bo'lishiga imkon bermay, uni o'zlariniki qilib olishgan. "Tarixiy taraqqiyotning keyingi davrlarida turkistonliklarning o'nlab tekkelari va ularga vaqf qilingan mulklar arablar qo'liga o'tib ketdi"[6,64-65] - degandi, o'zaro muloqotda Zoyirxo'ja.

Ushbu tekkelar Istanbulda buxorolik tijoratchi va savdogarlar, amaldor va a'yonlar tomonidan ajratilgan mablag'lar, vaqf mulklari (do'kon, tegirmon va hokazo)dan kelgan daromad hisobiga qurilgan. Musofirxonalar qurishda Buxoro hukmdorlari, Usmoniy sultonlar, ularning vazir-vuzarolari ham mablag' sarflashgan. Buxorodan kelib diniy targ'ibot bilan shug'ullangan Xoja Bahouddin sulukidagi shayxlar huzuriga Usmoniy sultonlar ham tashrif buyurib turishgan. Yoxud, Bahouddin shayxlari Usmoniy hukmdorlar saroyida ham bo'lib, ayrim tadbirlarda ishtirok qilganligi kitobda arxiv manbalari va vaqfnoma hujjatlari orqali isbotlangan.

Shuningdek, "Istanbuldagi Turkiston tekkelari" kitobidan har bir tekkening qurilgan tarixiy sanasi, maydoni, ularda faoliyat yuritgan shayx va darveshlar, ulamolar avtobiografiyasi, tekkelardan yetishib chiqqan madaniyat, fan, san'at, siyosat, adabiyot namoyandalari, ular taqdiri kabilar o'rin olgan.

Tarix fanlari doktori, professor Shodmon Hayitov 2019-yil Turkiya safarida bo'lganida Istanbuldagi "Turkiston o'zbeklar jamiyati" raisi Akbar (Ekber) Yassa o'zaro muloqotda Makkada Abbosxon ismli badavlat o'zbekning "Andijon bog'cha" nomli tekkesi mavjudligini, bu tekkening ajdodlari 150 yillar oldin bino qilganini qayd etgandi. Undan tashqari "Chust", "O'zbeklar tekkesi" kabilar ham Makkaga yaqin joyga joylashgani, ulardan tekke egalari yaxshi daromad kelishi qayd etilgani muhimdir[10]. Istanbul (Turkiya)da istiqomat qiluvchi Sobir Sayhonli sharq davlatlari bo'ylab 196-1970-yillarda 2 bor sayohatga chiqqanlari, boshpana sifatida Bog'dod (Iroq), Quddus (Iyerusalim)da o'zbeklar tekkesidan boshpana topganliklarini hikoya qilib bergandilar[11].

1990-yil yozida Makka va Madina ham ziyoratida bo'lgan Nurulloxon Hoji Abdullaxon Qo'qondiy "Muborak Haj safari" xotiranomasida: "Men mehmonxona vazifasini bajaruvchi takyalarga Chust, Andijon, Qo'qon shaharlari nomlari qo'shib aytilishining boisi nimada ekanligini so'radim. Shunda Musaxon aka (Musox Qo'qondiy – Saudiya Arabistonida yashagan muhojir o'zbek – mualliflar shunday deb javob berdilar: "Bu takyalarni 30 yillarda (1930-yillarda) Makkai Mukarramaga panoh istab kelgan andijonlik, qo'qonlik, chustlik boylar barpo etishgan. Ular Baytullohni tavof etish Haj qilish niyatida kelgan hamyurtlarimiz sarson bo'lishmasin, shu yerlarda qurishgan"[12,62] kabi fikrlarni keltirgan. Aslida, Turkiston shaharlari nomi bilan ataladigan

takyalarda nafaqat turkistonliklar, shuningdek, boshqa mamlakatlardan kelgan musulmonlar ham turishgan. Albatta, bu binolar xolis niyat bilan, savob uchun qurilgan. Ulardan kelib tushadigan daromadning 1 riyoli ham boshqa maqsadlarga ishlatilmagan, faqat binolarning ta'mirlash, ulardagi jihozlarni yangilash ishlariga harajat qilingan.

Ayrim manbalarda tasdig'icha, Saudiya Arabistoniga ko'chib o'tgan muhojir o'zbeklar ushbu mamlakat fuqaroligini olish uchun 30-35 yillik muddat o'tib ketgan. Ko'plar bu mamlakat fuqaroligini olgandan so'ng Makka va Madina atrofidan ko'chmas mulk (yer maydoni) sotib olishgan. Ular tadbirkorlik, ishbilarmonlik, savdo-sotiq tufayli moddiy jihatdan sarbast bo'lgunlaricha 20-25 yil vaqt o'tardi. Shunga qaramay sabr-qanoat bilan istiqbolni o'ylab, yer-maydonlarida takyaxona va mehmonxonalar qurishgan. Shunday shaxslardan biri Safoxon Jalolxon Marg'iloniy haramdan 2 km uzoqlikda joylashgan yer maydonida takya (mehmonxona) qurish uchun 26-27 yil kerak bo'lgan. U xonadon a'zolari bilan do'ppi, jiyak tikib sotib, tijorat bilan shug'ullanib kerakli sarmoya to'plagandan so'ng 7 yil davomida 10 qavatli hashamatli mehmonxonani qurdi. Safoxon Jalolxon ko'p qavatli uyning 9-qavatida oilasi bilan istiqomat qilgan holda qolgan qavatlardagi xonalarni ijaraga ziyoratchilarga beradi.[13,43-44]

Xulosa va takliflar Naqshbandiya tekkeleri (ayniqsa, Istanbuldagilari) ayrim rasmiy vakolatlarga ham ega bo'lishgan. Sharq mamlakatlari va O'rta Osiyo xonliklaridan ularga tashrif buyurgan savdogar va elchilar ham vaqtincha istiqomat qilishardi. Turk sultoniga hukmdorlardan maxsus yorliq bilan kelmagan shaxslar qanday mavqeda turishidan qat'i nazar tekkedan boshpana izlagan. Ikkinchidan, ayrim Istanbul orqali Haj ziyoratiga ketib, yo'lda borish yohud ortga qaytishida, ayrim paytlarda Haj arkonlarini ado etish vaqtida turli sabablarga ko'ra vafot etsa, ular mol-mulkini vorisxo'rlarga qaytarish bilan bog'liq vazifani ham o'z zimmlariga olishgan. Vafot etgan ziyoratchi Makka va Madinaga ism-sharifi qayd etilib, mol-mulking miqdori ko'rsatilgan, tekke shayxi marhumning merosini tegishli shaxsga qaytarish xizmat haqi sifatida bir qadar daromadni o'zida saqlagan va bu mablag' tekke moddiy – ma'naviy ehtiyojlari hamda ta'mirlash ishiga sarfalangan.

Uchinchidan, tekkelar orqali Haj ziyoratiga o'tib qaytadigan ziyoratchilar Usmoniylar sultonlari xazinasidan imkoniyatiga ham ega bo'lishgan. Sulton amaldorlari bunday tekkelar faoliyatini nazorat qilib turgan, moddiy yordamlar ajratish choralari ham ko'rilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zRMDA. R-48-fond. 1-ro'yhat, 234-ish. 82-varaq.
2. Rajabov.Q Ostanaqul Qushbegi //O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T: 6 – T. O'zME nashriyoti. 2003 – B.590
3. O'zRMDA. I-3-fond. 1-ro'yhat, 215-ish. 26, 28, 41-varaqlar.
4. "Oydin" 1990-yil, avgust
5. Daniel Brauer (AQSH) Makkaga yo'l // Turon (Ilmiy-ommabop to'plam) 1993.may. – B.30-31.
6. Nurullohon Hoji Qo'qondiy. Muborak Haj safari. – T.: Kamalak; 1991.-b.64-65.
7. Istanbuldagi Turkistan Tekkeleri (Ata yurt ile Ana yurt arasindaki manavi kopruler). – Istanbul, 2017. -294 s. (Turk tilinda)
8. Tahir Cagatay. Ata jrti – Ana jrti Turkistanlilar. Adana, 2009. (Turk tilinda). –s. 45-103
9. Istanbuldagi Turkistan Tekkeleri Istanbuldagi Turkistan Tekkeleri (Ata yurt ile Ana yurt arasindaki manavi kopruler). – Istanbul, 2017 S.39-72;
10. Hayitov SH. Buxoro hukmdorlarining xorijda qurdirgan inshootlari...- B.219.
11. Turkiya fuqarosi, Tujjor Akbar (Ekber) Yassa bilan shaxsiy muloqotlar; 2019 yil 18 avgust; 21 avgust.
12. Turkiya fuqarosi, Sobir Sayhonli bilan shaxsiy muloqoy; 2019 yil 15 avgust
13. Sayfiddin Jalilov. Buxoriylar qissasi (Muhojirat tarixidan lavhalar).-T.: Toshkent Islom Universiteti, 2006.- B.43-44.

PREZIDENT, IJOD VA IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLARNING TASHKIL ETILISHI VA YANGI O'ZBEKISTONDA TA'LIM TIZIMINING RIVOJLANISHIDA ULARNING TUTGAN O'RNI

B.Sh.Mamatqulov, dots., t.f.f.d., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi
O'R.Shodmonov, magistrant, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi, ularning ta'lim tizimidagi o'rni hamda ularning umumiy ta'limdan farqli jihatlari haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Prezident maktabi, ijod maktabi, ixtisoslashtirilgan maktab, ixtisoslashtirilgan maktab-internat, ta'lim tizimi, huquqiy asos.

Аннотация. В данной статье речь идет о президенте, создании и организации специализированных школ, их месте в системе образования и их отличиях от общего образования.

Ключевые слова: Президентская школа, творческая школа, специализированная школа, специализированная школа-интернат, система образования, правовая основа.

Abstract. This article focuses on the President, creation and organization of specialized schools, their place in the education system and their differences from general education.

Key words: Presidential school, creative school, specialized school, specialized boarding school, educational system, legal basis.

O'zbekiston ta'lim tizimi so'nggi yillarda katta o'zgarishlarga duch kelmoqda. Ta'limda innovatsiyalarni joriy etish, zamonaviy talablar asosida maktablarni takomillashtirish va yoshlarni har tomonlama rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu boradagi asosiy tashabbuslar orasida Prezident maktablari, ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi muhim o'rin tutadi. Bugun Yangi O'zbekiston o'z oldiga katta maqsad va marralarni qo'ygan holda dunyodagi rivojlangan davlatlar qatoridagi hayot darajasiga erishish, adolatli, erkin va obod jamiyat qurish yo'lidan dadil qadam tashlamoqda.

O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek “Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining saviyasini oshirish lozim. Zero, bizga ilm-ma'rifat va yuksak ma'naviyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va, albatta, to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, eng katta boylik – bu aql-zakovat, ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik — bu bilimsizlikdir. Zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak”

Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar tashkil etilishida quyidagilar huquqiy asos sifatida xizmat qiladi:

-O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: Konstitutsiya, davlatning ta'lim sohasidagi asosiy siyosatini belgilaydi. Maktab ta'limi barcha fuqarolar uchun majburiy bo'lib, davlat ta'lim tizimini rivojlantirishni kafolatlaydi.

-Ta'lim to'g'risidagi qonun: O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni ixtisoslashgan maktablarni tashkil etish uchun huquqiy asos yaratadi. Bu qonun ta'lim tizimining barcha jihatlarini, shu jumladan ixtisoslashgan ta'lim shakllarini o'z ichiga oladi.

-Ixtisoslashgan maktablar to'g'risidagi normativ hujjatlar: O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini belgilovchi huquqiy hujjatlar, masalan, ixtisoslashgan maktablarni ochish, ularning faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishga doir qarorlar, me'yorlar va dasturlar.

-Xalq ta'limi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi vazirligining qarorlari: Xalq ta'limi vazirligi yoki boshqa tegishli tashkilotlar ixtisoslashgan maktablarni tashkil etish uchun zarur bo'lgan normativ hujjatlarni ishlab chiqadi va tasdiqlaydi.

-O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari: O'zbekiston Prezidentining ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan farmonlari va qarorlari ixtisoslashgan maktablar tashkil

etilishida huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ular ta'lim tizimining yangi shakllarini yaratish va ixtisoslashtirilgan maktablarni qo'llab-quvvatlashga doir yo'nalishlarni belgilaydi.

Ixtisoslashgan maktablar o'z faoliyatini yuqoridagi huquqiy asoslar va me'yorlarga binoan tashkil etishi va rivojlanishi mumkin. Ixtisoslashtirilgan maktablar — bu o'quvchilarga ma'lum bir soha yoki yo'nalish bo'yicha chuqur bilim va ko'nikmalar berishga yo'naltirilgan ta'lim muassasalaridir. Ular umumiy ta'limdan farqli ravishda, o'quvchilarga maxsus ixtisoslashgan fanlar, san'at, sport yoki boshqa sohalarga oid o'quv dasturlarini taklif etadi. Ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi bir nechta maqsadlarga erishishni ko'zlaydi:

Birinchidan, o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish: Ixtisoslashgan maktablarda o'quvchilar o'zlarining qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ravishda ta'lim oladi. Bu esa ularning iqtidorlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, yuqori darajadagi mutaxassislarni tayyorlash: Ixtisoslashgan maktablar, masalan, ilm-fan, san'at, sport, axborot texnologiyalari kabi sohalarda yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, o'quvchilarga mustahkam poydevor yaratish: O'z sohasi bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lish, keyinchalik oliy ta'limga kirishda yoki professional faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda yordam beradi.

To'rtinchidan, Innovatsion va kreativ yondashuvlar: Ixtisoslashgan maktablar odatda an'anaviy maktablardan farqli ravishda innovatsion o'quv usullari, yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni joriy etadi.

Ixtisoslashtirilgan maktablar zamonaviy ta'lim tizimining bir qismi sifatida, o'quvchilarga o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi va jamiyatga yuqori malakali mutaxassislarni taqdim etadi.

O'zbekistonda Prezident, Ijod va Ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi, bu O'zbekistonda ta'lim tizimining rivojlanishida lokomativ bo'ldi.

O'zbekistonda Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi ta'lim tizimining rivojlanishiga, yoshlarning qobiliyatlarini ochib berishga va mamlakatning ilmiy-texnologik salohiyatini oshirishga qaratilgan muhim qadamlardir. Bu maktablar o'zaro integratsiyalangan tarzda ishlash orqali, nafaqat o'quvchilarning akademik va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi, balki butun jamiyatning taraqqiyotiga hissa qo'shadi. Yangi imkoniyatlar yaratish orqali, o'zbek yoshlarining kelajakdagi muvaffaqiyatli va global miqyosda tanilgan mutaxassislar bo'lishi ta'minlanadi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi va kengayishi:

1. Tarixi va maqsadi: Ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi, odatda, o'quvchilarning ma'lum bir soha yoki fan bo'yicha yuqori darajada bilim olishlari uchun kerakli shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Bu maktablar o'quvchilarga o'zlarining qiziqishlari va qobiliyatlariga qarab chuqurroq bilim olish imkoniyatini taqdim etadi. Ular, ko'pincha, o'quvchilarning kelajakda ma'lum bir sohada muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun o'qish va ta'lim jarayonini optimallashtiradi.

2. Kengayish va rivojlanish: Ixtisoslashtirilgan maktablarning kengayishi nafaqat o'quvchilarning ixtisoslashgan bilim olish istagi, balki mamlakatlar yoki hududlardagi ta'lim tizimlarining o'zgarishi bilan ham bog'liq. Misol uchun, ilm-fan va texnologiya sohasidagi talabning ortishi bilan, texnik va ilmiy yo'nalishlarga ixtisoslashgan maktablar soni ko'paygan.

3. Mamlakatlarda o'zgarishlar: Ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi va kengayishi turli mamlakatlarda o'ziga xos ravishda rivojlanmoqda. Masalan, ba'zi mamlakatlarda (masalan, Rossiya, Xitoy, AQSh) ixtisoslashtirilgan maktablar ilm-fan va texnologiya sohasida yuqori natijalarga erishishni maqsad qilgan, boshqalari esa san'at va sportga ixtisoslashgan maktablarni rivojlantirgan.

4. O'quv dasturi va metodika: Ixtisoslashtirilgan maktablar o'zlarining o'quv dasturlarini faqat umumta'lim fanlari bilan cheklanmay, o'quvchilarning qobiliyatiga qarab, maxsus fanlar yoki kurslar bilan to'ldiradilar. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarga aniq bir soha bo'yicha chuqur bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Misol uchun, sportga ixtisoslashgan maktablarda o'quvchilarni jismoniy tayyorgarlik va sport sohasida ma'lum bir yo'nalishda bilim olishlari uchun maxsus dasturlar tuziladi.

5. Sotsiologik va iqtisodiy omillar: Ixtisoslashtirilgan maktablarning kengayishi sotsiologik va iqtisodiy omillarga ham bog'liq. Davlatning ijtimoiy siyosati, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, maktablarning moliyaviy va resurs bazasi, shuningdek, o'quvchilarning qobiliyatiga bo'lgan talab ham ixtisoslashtirilgan maktablarning rivojlanishiga ta'sir qiladi.

6. Kengayishning afzalliklari:

-Ixtisoslashtirilgan maktablar o'quvchilarning o'z qobiliyatlarini chuqurroq rivojlantirishlariga yordam beradi.

-O'quvchilarning ma'lum bir soha yoki fan bo'yicha yuqori darajada muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur bilimlarni olishlari mumkin.

-Bu maktablarda o'qitish uslubi ko'proq amaliy va ixtisoslashgan bo'lib, o'quvchilarni kelajakdagi kasb faoliyatiga tayyorlashga yo'naltirilgan.

7. Muvaffaqiyatga erishish va ijtimoiy integratsiya: Ixtisoslashtirilgan maktablar o'quvchilarga maxsus qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi, lekin ular bilan birga, umumiy ta'limni ham ta'minlash muhimdir.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, Prezident maktablari o'sib kelayotgan iqtidorli yosh avlodni yanada qo'llab-quvvatlashga, ularning intellektual va ijodiy salohiyati rivojlanishi va kreativ fikrlash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: O'zbekiston. 2017.

3. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi respublika ta'lim markazi, O'rta ta'limning davlat ta'lim standarti o'quv dasturi, Toshkent, 2017- yil.

4. Abdullayeva, O.O. (2021). Ibroyim Yusupov ijodi asosida o'quvchilarning vatanparvarlik tuyg'ularini o'stirish. Academic research in educational sciences, 2(3), 176-180.

5. <https://piima.uz/> ma'lumotlari asosida.

6. <https://www.uzedu.uz/> ma'lumotlari asosida.

UO'K 94

O'ZBEKISTONDA SANOAT TARRAQQIYOTI (1945-1975 YY MISOLIDA)

G.S.Rakhimova, DSc, Toshkent Turin politexnika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi jahon urishi yillari O'zbekistonga sanoat korxonalarining ko'chirib keltirilishi, kimyo, qurilish, neft, gaz sanoat turlari kengayishi natijasida qishloq xo'jaligi sanoati majmuasi shakllantirilishi, tabiiy boyliklarining qazib olinishi natijasida atrof-muhitning iqlim o'zgarishlariga olib kelish sabablari tarixiy manbalar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: sanoat, korxona, neft, metallga ishlov berish, ko'mir, gaz, qurilish, atrof-muhit, salomatlik, iqlim o'zgarishi.

Аннотация. В статье рассмотрены причины изменения климата в окружающей среде в результате годы Второй мировой войны, передислокации промышленных предприятий в Узбекистан, расширение химической, строительной, нефтяной, газовой промышленности, формирование агропромышленного комплекса. сложные, а добыча природных ресурсов объясняется на основе исторических источников.

Ключевые слова: промышленность, предприятие, нефть, металлообработка, уголь, газ, строительство, окружающая среда, здоровье, изменение климата.

Abstract. The article discusses the causes of climate change in the environment as a result of the years of the Second World War, the relocation of industrial enterprises to Uzbekistan, the expansion of the chemical, construction, oil, gas industries, the formation of the agro-industrial complex. complex, and the extraction of natural resources is explained on the basis of historical sources.

Key words: industry, enterprise, oil, metalworking, coal, gas, construction, environment, health, climate change.

Kirish. Bugungi kunda e'tibor talab etib kelinayotgan muammolardan biri ekologik muammolardir. Ekologik muammolarni yuzaga nima sabablar bo'lganligi va qachon bu muammolar avj olganligini o'rganish barcha soha vakillarining vazifasidir. Tarixchilar oldiga ham davrlar mobaynida yuzaga kelgan ekologik muammolarning sabablaridan biri bo'lgan sanoatlashtirish tizimini o'rganish dolzarb masaladir. 1940 yillardan O'zbekistonda paxta tozalash, to'qimachilik, oziq-ovqat, kimyo kabi ko'plab tarmoqlarni rivojlantiruvchi sanoat korxonalari faoliyat ko'rsatib keldi. Ikkinchi jahon urishi yillarida front uchun ishlagan sanoat korxonalari bilan bir qatorda mashina, mexanizm, uskunalari va iste'mol buyumlari ham ishlab chiqarildi. 1940 yillarda kimyo-7,6 foiz, elektroenergiya-24,3 foiz, tekstil-28,3 foiz, qurilish mollari-31 foiz, paxta tozalash-10 foiz, oziq-ovqat-14 foiz yalpi mahsulot ishlab chiqarildi[1]. 1943 yilda ham kimyo, metallga ishlov berish, yoqilg'i, elektr energiyasi, mashinasozlik, qurilish mollari, tekstil, paxta tozalash, oziq-ovqat sanoat korxonalari ishladi. Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda sanoat korxonalarining qurilishi, ishlab chiqarishi, joylashuvdagi farqlar va korxonalarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud[2]. Sanoat majmualari uchun loyihalarga asoslanmagan besh yillik rejalarni bajarish buyruqlari berildi, majburiyatlar qo'yildi. AQSh iqtisodchisi Ya Myurrey "ikkinchi besh yillik davrdagi O'zbekiston taraqqiyoti paxtachilik sanoatini rivojlantirishga mo'ljallangan"- deb ta'kidladi[3]. Darhaqiqat, sanoatlashtirish natijasida ko'plab qishloq ho'jaligidagi mineral o'g'itlar ishlab chiqarish sanoat korxonalarini quvvatlantirish borasida, elektr stansiyalar, og'ir sanoat korxonalari barpo etilgan.

Sh. Asqarovning ta'kidlashicha, "og'ir kimyo sanoat korxonasi (Chorjo'y, Olmaliq, Chirchiq, Jizzax, Toshkent, Navoiy, Samarqand) hududlarida joylangan bo'lib, Butun Ittifoq bo'yicha 30 dan ortiq og'ir kimyo sanoati faoliyat yuritgan bo'lsa, shundan 22 ta og'ir sanoat majmualari O'zbekistonda joylashdi[4]"-deb taxlil qiladi.

O'zbekiston xalq xo'jaligi paxtachilik bilan bog'langan holda rivojlandi. Qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa va tayyorlov ta'minot savdo tarmoqlari bilan uyg'unlashuv natijasida qishloq xo'jaligi sanoati majmuasi shakllantirildi. Bu majmuaga qishloq xo'jaligining o'zidan tashqari ishlab chiqaradigan sohalari, ikkinchi tomondan qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotlarni qayta ishlash sanoat sohalari kiritildi. Paxtachilikni rivojlantirish maqsadida og'ir sanoat tarmoqlari faoliyati ham davom ettirildi. Binobarin, paxta xom ashyosini ishlab chiqarishni yuqori darajada kengaytirish ham vazifasi asosiy masala bo'lib qoldi[5]. Umuman, 1946 yilga kelib xalq xo'jaligi sohasiga xizmat qiluvchi korxonalar kengayib bora boshladi.

Urishdan keyingi yillarda xalq xo'jaligining qurilishining o'ziga xos xususiyati uzoq muddatli rejalashtirishni besh yillik reja bilan birga qo'shib olib borish borishdan iborat bo'ldi. U xalq xo'jaligining 15 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishi, masalan, sanoat ishlab chiqarishni uch baravarga oshirishni, oziq – ovqat va xom ashyo resurslarining mo'l-ko'lligini ta'minlashni nazarada tutgan edi. Bu noilmiy loyihada yana ilgariidek O'zbekistonga SSSR paxta mustaqilligining garanti sifatida asosiy o'rni ajratildi[6].

Avvalo, respublika xalq xo'jaligining paxtachilik bilan bog'langan boshqa tarmoqlari paxtachilik manfaatlariga bog'liq qilib qo'yildi va u "paxta uchun kurash"ning tarkibiy qismiga aylandi. Bunday sharoitda paxtachilik va irrigatsiya qurilishi uchun mashinalar, shu jumladan, kultivatorlar, o'g'itlagichlar, chigit ekish seyalkalari, ko'rak terish mashinalari, ekskavatorlar, buldozerlar va boshqalarni ishlab chiqaradigan mashinasozlik zavodlarini qayta qurish va yangi zavodlarni yaratish yuzasidan katta ishlarni avj oldirib yuborish ko'zda tutildi.

Sobiq Ittifoqning sanoatlashtirish siyosatidagi asosiy qurilishlar respublikaning markaziy shaharlariga joylashtirishdan boshlandi. Birgina Toshkent shahrida ko'plab sanoat korxonalari qishloq xo'jaligi paxta xom-ashyosini tayyorlab beruvchi sanoat korxonalari majmualariga aylantirildi. Boshqa viloyatlarda ham ko'plab sanoat korxonalari paxta yetishtirishga xizmat qiluvchi ishlab chiqarishga moslashtirildi. Jumladan, O'zbekistonning Samarqand viloyatini o'zida 1946-1950 yillari sanoat korxonalari 300 turdagi xalq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqardi. Qolgan viloyatlarda ham xalq xo'jaligi mahsulotlarini o'sish darajasi yuqori darajaga yetadi. Toshkent viloyatida 465 foizdan 810 foizga, Farg'ona viloyatida 159 foizdan 227 foizga, Buxoro viloyatida 177 foizdan 209 foizga, Surxondaryo viloyatida 154 foizdan 309 foizga, Xorazm viloyatida 158

foizdan 204 foizga, Qoraqalpog'iston ASSRda 176 foizdan 243 foizga mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmi ortib borgan[7]. Biroq, sanoat korxonalari aholi zich joylashgan shaharlarda qurildi.

Urishdan keyingi yillarda O'zbekistonda 150 ta sanoat korxonasi foydalanishga topshirilgan bo'lsa, ular orasida Bekobod metallurgiya, Qo'qon va Samarqand superfosfat zavodlari va boshqa korxonalar bor edi. Yangi neftni qayta ishlash korxonalari qurildi. Olmaliq mis eritish kombinatining qurilishi boshlab yuborildi. O'zbekistonda qurilishning muhim ob'ektlari – Farxod, Oqqovoq, 2 – Bo'zsuv gidroelektr stansiyalari va xokazolar bo'ldi. Qora va rangli metallurgiya, mashinasozlik, metallga ishlov berish va kimyo sanoati jadal sur'atlar bilan rivojlantirildi[8].

1960 yillarga kelib qurilishning muhim ob'ektlari qatoriga gaz, neft, mineral o'g'itlar ishlab chiqarish va kimyo sanoat korxonalari kirdi. Birgina Toshkent shahrida joylashgan sanoat korxonalarining ishlab chiqarish hajmi 1953 yilga nisbatan 10 baravarga ortdi. Gaz qazib olish 1950-1960 yillardan Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida rivojlandi. O'zbekistonda gaz qazib olish 1940 yilda 0.5 mln.metr kubga teng bo'lgan bo'lsa, 1965 yili 16474 mln.metr kubga teng bo'ldi.[9] Gaz sanoati 15 yil davomida ishlab chiqarish hajmi yuz baravardan ortiq bo'ldi. Bu esa, O'zbekistonni tabiiy gazni chetga chiqarish imkoniyatlarini yaratilishiga olib keldi. O'zbekiston Ural magistral quvurlari orqali sobiq Ittifoq, Yevropa davlatlarini tabiiy gaz bilan ta'minlab keldi. 1950-1960 yillar O'zbekistonda qazib olingan yoqilg'i va yonilg'ining sanoat zahiralari Angren, Sharg'un va Boysun konlarida joylashgan bo'lib, qazib olinayotgan ko'mirning deyarli 96.5 foizi qo'ng'ir ko'mir va qolgani toshko'mirdan iborat bo'ldi. Respublikadagi sanoat korxonalarida mineral o'g'it ishlab chiqarishga ham alohida e'tibor berilganligini ta'kidlash lozim. Masalan, O'zbekistonda mineral o'g'itlarni ishlab chiqarish (ming tonna hisobida) 1940 yil-1,6, 1950 yil-521,9, 1955 yil-634, 1960 yil- 1120, 1963 yil-1419 ming tonna kimyo sanoat korxonalar tomonidan ishlab chiqarildi[10]. Bu esa o'z navbatida paxta hosiliga katta ijobiy ta'sir ko'rsatib, tuproq hosildorligini oshirsada, keyinchalik ekologiyaga, tuproq tarkibiga bitmas – tunganmas zara keltira boshladi. Mamlakatni kimyoviy mahsulotlar va kimyo mineral o'g'itlar bilan Chirchiq elektro mexanika kombinati, Farg'ona, Navoiy, Qo'qon va Samarqand superfosfat zavodlari ta'minladi. Birgina Qo'qon superfosfat zavodida ammoniy superfosfat, sulfat kislotasiga moslashtirilgan sexlar qurilib, ishlab chiqarish kengaytirildi. 1963 yilda Farg'ona shahrida kimyoviy azot o'g'itlari ishlab chiqaruvchi zavod ishga tushirilib, O'zbekistonni ammiak, selitra, defoliantlar, sulfat kislotasi va turli kimyoviy o'g'it bilan ta'minlab kelgan.[11] Kimyo sanoatida – Chirchiqelektr-kimy o kombinati, Toshkent lak bo'yoq zavodi, Qo'qon superfosfat zavodi, Samarqand superfosfat zavodi, Andijon viloyatidagi Leninsk kislorod zavodi, Toshkent kimyo-farmasevtika zavodi, Farg'ona gidroliz zavodi, Andijon gidroliz zavodi, Yangi yo'l gidroliz zavodi, Rezina azbest sanoatiga – Toshkent vikelniy zavodi, shuningdek, qurilishi boshlangan Farg'ona azotli o'g'itlar zavodi, 1957 yildan ta'mirlashda bo'lgan Quvasoy kimyo kombinati, loyihalashtirish ishlari tugallangan Farg'ona asetat zavodlari ham kiritildi[12]. 1950 yilda qurilgan sanoat korxonalariga nisbatan 1970 yilda qurilib ishga tushirilgan sanoat korxonalarining o'sib borishidagi farq yengil sanoatda- 3.2 barobar, og'ir sanoatda – 19.9 barobarga oshdi[13]. XX asrning 1970 yillar boshlarida partiyaning siyosiy hukmronligini, uning boshlang'ich tashkilotlarining barcha jamoat va ho'jalik tashkilotlarining faoliyati ustidan qattiq nazorat o'rnatish va ta'sirini yanada kuchaytirish maqsadida ma'muriyat faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega bo'lgan boshlang'ich partiya tashkilotlarining doirasi kengaytirildi[14]. Lekin bu nazoratlar quruq rasmiyatchilikdan iborat bo'ldi. O'lkaning ijtimoiy va siyosiy hayotida qalbaki hisobotlar topshirildi. Sanoat korxonalarining belgilangan besh yillik rejalari amalda nuqsonlarga va inqirozlarga yuz tutib bordi. Hisobotlarda korxonalarning texnik holatlari mukammal etib ta'kidlandi.

Xulosa. Afsuski, qabul qilingan qarorlar sanoat korxonalarida eskirgan chiqindini tozalash qurilmalarni ta'mirlashga xizmat qilmadi. Sanoat korxonalarida tabiatni muhofaza qilish tizimlari texnik uskunalari katta mablag' sarflanishini talab qildi. Texnik uskunalar uchun ajratilgan mablag'lar esa, ko'proq buyurtmachiga mahsulotni o'z vaqtida yetkazish, mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarishda dastgohlarni yangilashga sarflandi. Ilmiy-texnik kashfiyotlar sanoat korxonalari rivoji uchun tavsiya etilmadi, aksincha, belgilangan standartlardan orqada qolgan texnikalar bilan ishlab kelinaverdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Советский Узбекистан за 40 лет. Стат., сборник. –Ташкент: Узбекистан, 1964. –С. 54.

2. Аскарлов Ш. М. Из опыта решения социально-экономических проблем на предприятиях химической промышленности в 80-е годы. Историко-партийный аспект проблемы (на материалах республик Средней Азии). Автореф. дисс. канд. ист. наук. –Москва. 1991. –С. 18.
3. Искандаров И. О'збекистон саноат структурасидаги прогрессив силжишлар. –Тошкент: Фан. 1974. –Б. 27.
4. Аскарлов Ш.М. Из опыта решения социально-экономических проблем на предприятиях химической промышленности в 80-е годы. Историко-партийный аспект проблемы (на материалах республик Средней Азии). Автореф. дисс. канд. ист. наук. –Москва: 1991. –С. 20.
5. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Ikkinchi kitob. – Toshkent. Sharq, 2000. –502 bet.
6. Советский Узбекистан за 40 лет. Стат., сборник. –Ташкент: Узбекистан, 1964. –С. 46.
7. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Ikkinchi kitob. – Toshkent. Sharq, 2000. –502 bet.
8. Узбекская ССР. –Ташкент: 1981. –С. 178.
9. Узбекская ССР. –Ташкент: 1981. –С. 183.
10. Советский Узбекистан за 40 лет. Стат., сборник. –Ташкент: Узбекистан, 1964. –С. 60.
11. Ўз МА. Р-2433-фонд, 3-рўйхат, 997-йиг'ма жилд, 5-варақ.
12. ЎзМА, Р-2598-фонд, 1-рўйхат, 10-йиг'мажилд, 2-3-варақлар.
13. Нишанов Н. Эффективность развития легкой промышленности в Узбекистане. –Тошкент: Узбекистан, 1973. –С. 14.
14. Abdullaev R, Raximov M, Rajabov Q. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). II kitob. –Toshkent: O'zbekiston, 2019. –Б. 111.

UDC 551.87

GEOGRAPHY OF THE ENEOLITHIC PERIOD AND FEATURES OF SETTLEMENT OF THE POPULATION IN THE LOWER AMU DARYA REGION

H.H. Rustamova, master's Degree student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Mazkur maqola Quyi Amudaryo hududining neolit davri oxirlari va eneolit davridagi geografik holati va aholining joylashish xususiyatlari, bu davrga oid ularning yashash tarzi va O'rta Osiyo hududining boshqa tumanlaridan farqini ko'rib chiqadi. Asosiy e'tibor eneolit davri maskanlari va eneolit davrining o'ziga xos jihatlariga qaratiladi.

Kalit so'zlar: Quyi Amudaryo, Kaltaminor madaniyati, Jonbosqal'a, Qizilqum, Tolstov, Lavlakon davri, Daryosoy, Chorbakti, Yahyo G'ulomov.

Аннотация. В данной статье рассматривается географическое положение Нижнего Амударьи в конце периода неолита и эпохи энеолита, особенности расселения населения, его образ жизни в этот период, а также отличие от других регионов Среднеазиатский регион. Основное внимание уделено поселениям эпохи энеолита и особенностям периода энеолита.

Ключевые слова: Нижняя Амударья, Калтаминорская культура, Джонбоскала, Кызылкумы, Толстов, Лавлаконский период, Дарёсой, Чорбакти, Яхья Гуломов.

Abstract. This article examines the geographical situation of the Lower Amudarya region at the end of the Neolithic period and the Eneolithic period, the characteristics of the settlement of the population, their way of life during this period, and the difference from other regions of the Central Asian region. The main attention is paid to the settlements of the Eneolithic period and the specific aspects of the Eneolithic period.

Key words: Lower Amudarya, Kelteminor culture, Jonboskala, Kyzylkum, Tolstov, Lavlakon period, Daryosoy, Chorbakti, Yahya Gulomov.

Introduction. The Lower Amu Darya Basin is situated in the southeastern part of Central Asia, primarily around the Amu Darya River, which flows from the Pamir Mountains through Tajikistan, Uzbekistan, and Turkmenistan. It is bordered by the Kyzylkum Desert to the north and the Karakum Desert to the southwest, making it a critical area for understanding human settlement patterns in arid environments. Even though excavations in the region reveal layers of habitation from the Chalcolithic period, providing insights into the technological and social advancements of early communities.

Communities established permanent or semi-permanent settlements along the fertile banks of the Amu Darya River, taking advantage of its resources for agriculture and trade.

Methods and research materials. The Kyzylkum region Eneolithic period represents the evolution of some material aspects of the Neolithic Kelteminar culture until the Middle/Late Bronze Age, and the appearance of culturally composite sites. The Kelteminar culture core area is recorded throughout the Kyzylkum Desert in Uzbekistan, including the Zerafshan Valley and Khorezm, as well as in Kazakhstan (Southern Syrdarya regions), thanks to the work of numerous researches since 1939 (Tolstov, 1958; Tolstov, 1960; Tolstov, 1963; Vinogradov, 1968; Vinogradov, Mamedov, 1975; Vinogradov, 1981; Islamov, 1963; Dzhurakulov, Kholmatov, 1991; Szymczak, et al., 2006; Brunet, 2006; Brunet, 2012); the sites found the Uzboy Valley (Northern Turkmenistan) and in the Pre-Aral regions (Kazakhstan) could be some extensions of this area.[1] A long-term evolution of the settlement of this vast territory has been indeed demonstrated. Three successive stages of this culture have been proposed by A. V. Vinogradov [Vinogradov, Mamedov, 1975; Vinogradov, 1981] an early ("Daryasay") phase defined from Uchashchi 131, an advanced ("Janbas") phase from the Tolstov site, and a "recent" phase from mostly Khorezm and Lavlakan regions.[1]

Discussion and Results. The socio-economic development of the Eneolithic period of Central Asia was uneven. During this period, the first buds of the first civilization appeared on the land of irrigated farming culture in the southwestern part of the region, close to the centers of the first civilization, and in the upper reaches of the Zerafshan, while in other places, the forms of specialized exploitation typical of the Neolithic period were preserved.[2] Regional development continued in the Chalcolithic stage of kinship community in Central Asia. The whole team shared housing, property, worked together, and the products were distributed equally to the members of the community. In the southern regions of Central Asia, the culture of irrigated agriculture, and in the central and northern regions, the economic life is based on animal husbandry. These radical changes in economic life are also reflected in the Chalcolithic ideology, i.e., instead of the Upper Paleolithic and Mesolithic faith in the miracles of nature, the four elements of nature - the sun, water, earth and air faith began. The establishment of the productive economy is the basis for the origin of private ownership in society and the beginning of the history of civilizations.[3]

In the Chalcolithic stage of the kinship community, the social ownership of the mother clan begins to disappear in the centers (metropolises) of the ancient farming communities. Marriage between members of the same clan did not exist in early clan communities, and this is also well observed in the ethnographic materials of culturally underdeveloped countries. The rules of family marriage are between members of two clan communities, initially, women were given a lot of freedom in choosing a candidate. Thus, within each maternal clan community, pairs of families were created in this way. By the end of the Chalcolithic period, these matrimonial families had become more consolidated, with men now playing the role of fathers, the main breadwinners of the family. However, they still did not have the right to leave an inheritance to their children and social and political freedom.[3] A woman who came as a bride to the husband's clan was also not allowed to use community benefits. According to the researches, over time, a group of those who want to live freely and independently begins to form families of themselves, and they now start to settle in new lands and new territories. Therefore, new villages are established in ancient agricultural oases. A similar process took place in the marriage of herding communities. Such changes continued in the Bronze Age and formed the social and economic basis of primitive society. However, it is worth noting that the glorification of mothers continued in the communities of both households.[3]

Chalcolithic period sites are not well preserved and rather rare in lower Amu Darya and the most popular ones is in among Kelteminar fishing culture. In the summer of 1939, an archaeological expedition led by S. P. Tolstov conducted excavations in the ancient city of Jonboskala. At the same time, preliminary investigations were carried out in the region around this city, and here, for the first time, the place of a primitive man was found under the barrens. At this place, the ashes of the burning bonfire, retouched stone tools, fragments of very simple pottery, etc., were immediately visible.[4]

This place is called "Jonboskala No. 4" and its culture is called Kaltaminor culture. The place being studied was located on the slope of the Jonboskala hill, 1.5 km southwest of the ancient city of the

same name, in one of the ancient sand dunes with a reddish-gray color. On the entire area of the space, there are round and shallow pits with a diameter of 50-70 cm at equal distances from each other. There are a lot of them, and a bonfire is lit in these pits, and some families sit and eat around it. Around and inside each furnace pit, in addition to ashes, weapons, household utensils, and mostly so-called kitchen remains are scattered.[2]

The end of the 4th millennium - the first half of the 3rd millennium corresponds to the end of the Lavlakon period. During this period, the climate becomes drier and the water source shrinks, resulting in a decrease in the natural nutrient supply. As a result, the living conditions of primitive community members become difficult. Such climatic changes led to the reduction of the living area of the Kelteminor culture community. The survival of the population in a certain area depends on the natural food supply of the local area. At the last stage of the Kelteminor culture, the inhabitants of the present Kyzylkum region were forced to constantly change their places of residence in search of food.[2]

Archeological sites from the last phase of the Kelteminor culture are very scarce. Residents did not live long in Kyzylkum area. There were small sites where people lived temporarily. Also, during this period, there were cases of re-appropriation of the places of the first Neolithic stage. Chorbakti 18 A, 26, 29, 51 sites on the lower reaches of Daryosoy and Echkilisoy, belonging to the last stage of Kaltaminor culture, are well-studied monuments.[2]

Conclusion. The Eneolithic period artifacts, particularly in the Lower Amu Darya region, are noteworthy for their integration with Neolithic and Bronze Age cultures in a blended manner, despite their relatively sparse distribution. The population of these cultures were set apart from the rest in Uzbekistan by being established in a desert area and having signs of both nomadic shepherd and agricultural cultures.

REFERENCES:

1. Frédérique Brunet. Current researches on Eneolithic period in Central Asia, from a Neolithic perspective. International scientific conference "Cultures of the Asian part of Eurasia in antiquity and the Middle Ages", Samarkand State University, May 2021, Samarkand, Uzbekistan. pp.49-60. (hal-03475917)
2. Ibragimov.R.Z. "O'rta Osiyo arxeologiyasi". Toshkent: Asian book house, 2020.-63-70-b.
3. N.U.Xolmatov."O'rta Osiyo arxeologiyasi: tosh, eneolit va bronza davri", darslik. Samarqand: SamDU,2021.-135-136 b.
4. Яхё Фуломов. "Хоразмнинг суғорилиш тарихи - қадимги замонлардан ҳозиргача". Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти, 1959.- 44-б
5. Tolstov S.P.Drevniy Xorezm-M,MGU, 1948-S.
6. Po sledam drevnexorezmiyskoy sivilizatsii-M-D, Nauka, 1948-S.92. Ris.21.2. Vaynberg B.I, Durdiyev D,Yusupov X. Razverchnie raboti v Severnom Turkmenii //AO.1970-M,Nauka, 1971.

UO‘K 33c5(c52):34c1

O‘ZBEKISTON SSR NING GERMANIYA DEMOKRATIK RESPUBLIKASI BILAN TASHQI IQTISODIY ALOQALARI

G.U. Sirliboyeva, o‘qituvchisi, tadqiqotchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston SSR ning Germaniya demokratik respublikasi bilan tashqi iqtisodiy aloqalari yoritilgan. Birgina, Germaniya demokratik respublikasi misolida Sovet davrida O‘zbekiston SSR ning umumiy tashqi aloqalar xususiyatlari ko‘rsatilgan. Shuningdek, iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali O‘zbekistonning o‘sha davrdagi iqtisodiy imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston SSR, GDR, xalqaro aloqalar, iqtisodiy aloqalar,iqtisodiy ko‘rsatkichlar.

Аннотация. В данной научной статье описаны внешнеэкономические связи Узбекской ССР с Германской Демократической Республикой. Лишь на примере Германской Демократической Республики показаны общие внешнеполитические особенности Узбекской ССР в советский период. Также экономические возможности Узбекистана в то время были проанализированы через экономические показатели.

Ключевые слова: Узбекская ССР, ГДР, международные отношения, экономические связи, экономические показатели.

Abstract. *This scientific article covers the foreign economic relations of the Uzbek SSR with the German Democratic Republic. Using the example of the German Democratic Republic alone, the general features of the foreign relations of the Uzbek SSR during the Soviet period are shown. Also, the economic potential of Uzbekistan at that time is analyzed through economic indicators.*

Key words: *Uzbek SSR, GDR, international relations, economic relations, economic indicators.*

Kirish. Davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar xalqaro munosabatlarning muhim qismi sanaladi. Iqtisodiy aloqalar rivoji, o'z navbatida, siyosiy yaqinlikka ham zamin yaratib, tashqi aloqalar kengayishiga xizmat qilgan.

O'rganilayotgan davrda O'zbekiston SSSR nomidan tashqi aloqalar olib borgan bo'lib, uning xususiyatlari o'ziga xos bo'lgan.

O'zbekiston SSR oktabr revolyutsiyasi tufayli vujudga kelgan. 1925-yilning mayida SSSR Sovetlarining III syezdida O'zbekiston va Turkmaniston respublikalari SSSR tarkibiga kirganligi milliy hududiy chegaralanishning qonuniy yakuni bo'ldi[1]. 1924-yil 17-oktabrda O'zbekiston Sovet sotsialistik Respublikasi tuzildi. O'zbekiston SSR territoriyasida hokimiyat to'la-to'kis O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasining birinchi hukumati – Muvaqqat Inqilobiy qo'mita qo'lga o'tdi. Bu qo'mita O'zbekiston SSR Sovetlarining Ta'sis syezdigacha ish ko'rdi.

1924-yil 5-dekabrda O'zbekiston SSR inqilobiy qo'mita O'zbekistonning barcha mehnatkashlariga xitobnoma chiqarib, ularga O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi tuzilganligini ma'lum qildi[2]. Shu tariqa SSSR tarkibida O'zbekiston SSR vujudga keldi. Tabiiyki, uning tashqi aloqalari ham SSSR nazorati ostida amalga oshirilgan. O'zbekiston SSR ning xorij davlatlar bilan aloqalari xoh iqtisodiy bo'lsin, xoh madaniy SSSR maanfaatlari doirasida amalga oshirilgan. Tashqi aloqalarning mazmun mohiyati SSSR dagi mavjud siyosiy jarayonlarga mos ravishda o'zgarib turgan.

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy olimlar tomonidan, aynan, O'zbekiston SSR ning GDR bilan aloqalariga oid tadqiqotlar bo'lmasada, SSSR va Germaniya davlati o'rtasida iqtisodiy-madaniy va o'zaro hamkorlik bo'yicha tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularda O'zbekiston SSR haqida to'xtalib o'tilgan. Xususan, M.E.Hayrapetyan, V.V. Suxodeev, K. I. Mikulskiy va boshqa ko'plab mualliflar sotsialistik mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlikni rivojlantirishni o'rganishga katta hissa qo'shdilar.

A.V.Nikolayeva[3] ishida SSSR va GDR o'rtasidagi 50-yillar va 60-yillarning o'rtalarida iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy hamkorlik masalalari mohiyatan yoritilgan, shuningdek, rivojlangan sotsializmni muvaffaqiyatli qurishda davlatlar o'rtasidagi aloqalarining ahamiyati ochib berilgan va ushbu samarali hamkorlikning bosqichlari tavsiflangan.

O'zbek tadqiqotchilaridan Xolmuradov Rashid Mamatqulovich, aynan, O'zbekiston SSR ning GDR bilan aloqalarini keng ko'lamda yoritib, ikki davlat orasida delegatsiyalar almashinuvi, sport, turizm sohasidagi munosabatlarini ochib bergan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy maqolada nazariy va uslubiy asosi kompleks yondashuv, tarixiylik va mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, retrospektiv, statistik tahlil kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston sovet davrida ham keng tashqi siyosat olib borgan. Bu siyosat SSSR maanfatlarini namayon qilgan va SSSR ning tashqi aloqalar rivojiga katta hissa qo'shgan. M.A. Suslovning O'zbekiston SSR ning 50-yilligida so'zlagan nutqi buning yaqqol tasdig'idir. "... Jahon miqyosida SSSR ning mavqeyini mustahkamlashga bizning barcha Respublikalarimiz munosib hissa qo'shmoqda. O'zbekiston SSR xalqaro hamkorlik va qo'shni mamlakatlar bilan do'stona aloqalarni rivojlantirishga faol qatnashmoqda"[5].

Ayniqsa, SSSR ning iqtisodiy aloqalari uchun O'zbekiston SSR asosiy obyekt edi. Dunyoning ko'p davlatlari bilan, shu qatori, sotsialistik davlatlar bilan keng iqtisodiy aloqalar olib borgan. Sotsialistik mamlakatlar Sovet Ittifoqining savdo-sotiq sohasidagi eng muhim hamkori bo'lganligidan kelib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston SSR ning sotsialistik davlatlar bilan eksport hajmi katta bo'lgan.

70-yillarda Sovet Ittifoqi tashqi savdosining 56 foizi sotsialistik mamlakatlar hissasiga to'g'ri kelgan, O'zbekiston SSR eksport qilayotgan mahsulotning 70 foizi sotsialistik davlatlarga to'g'ri kelgan. Shuningdek, sanoatning 100 dan ortiq turdagi mahsulotlari, paxta tolasining 80 foizi sotsialistik davlatlarga yuborilgan[6]. Bu ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston o'z iqtisodi yaxshi rivojlangan davlat bo'lgan. Sovet davrida aytilgan markazga boqimanda davlat degan tushuncha mutlaqo asossiz. Aksincha, SSSR tashqi savdosining asosi hisoblangan paxtaning juda katta qismi O'zbekistondan eksport qilingan.

SSSR dan GDR paxta eksporti hajmi[7]

	1955 yil	1965 yil	1975 yil
SSSR	82 69000	85,558000	9093000
O'zbekiston SSR	6050000	6240000	6567400

Yuqoridagi diagrammadan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston SSR GDR bilan iqtisodiy aloqalarda asosiy o'rinni egallagan. Xususan, O'zbekiston SSRning GDRga eksport qilish hajmi 1974-yilda O'zbekistonning sotsialistik mamlakatlarga yetkazib berayotgan barcha mahsulotining 40 foizini tashkil etganligi buni yaqqol isbotidir. O'zbekiston SSR va Germaniya Demokratik Respublikasi o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik doirasida ularning korxona va birlashmalari o'rtasidagi bevosita ishlab chiqarish aloqalari ham yaxshi darajada bo'lgan. Ayniqsa, O'zbek paxtasining GDRga yetkazib berilishi xalq xo'jaligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, yengil sanoatning mustahkam moddiy-texnik bazasini yaratishga yordam beradi. GDR to'qimachilik sanoatidagi o'nta yigiruv va to'quvchilik korxonalaridan to'qqiztasi O'zbekiston tomonidan yetkazib beriladigan paxta asosida ishlagan[8].

Bundan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston SSR GDR sanoatida muhim o'rin egallagan. Birgina to'qimachilik sanoatini oladigan bo'lsak, Seyfxendorf shaharlaridagi xalq to'qimachilik korxonalari, Zittau, Noygersdorf, Myulxauzen, Obervits va boshqalar to'liq o'zbek paxtasi asosida ishlagan. Germaniya Demokratik Respublikasi paxtakorlik xalq korxonalari uyushmasi bosh direktori V.Reynfold ham o'z nutqlarida buni takidlab o'tgan. "GDR to'qimachilik sanoati asosan sovet paxtasiga asoslangan. Biz uni barcha O'rta Osiyo respublikalaridan, lekin asosan O'zbekistondan olamiz. Barcha paxtaning uchdan ikki qismidan ko'prog'i sizning respublikangiz hissasiga to'g'ri keladi"[9].

Shu bilan birgalikda, tabiiy gaz yetkazib berish ham ikki respublika o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning asosiy yo'nalishlaridan biri Qoraqum cho'lidan keladigan gazli daryoning sig'imi 37 mlrd tshkil etib, uning aksar qismi GDR ga uzatilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bu davrda O'zbekiston SSR mahsulotlari GDR sanoati va iqtisodi uchun muhim ahamiyat kasb etib, SSSR va GDR o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar rivojiga katta hissa qo'shgan. O'zbekiston o'z iqtisodi yaxshi rivojlangan davlat bo'lgan. Sovet davrida aytilgan markazga boqimanda davlat degan tushuncha mutlaqo asossiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Абзамхўжаев А. Ўзбекистон ССР нинг ташкил топиши ва ривожланиши, Т.,” Фан”, 1974. – Б.87.
- 2.Турсунов Ҳ.Совет Ўзбекистони. Т.,Ўзбекистон КП МК бирлашган нашрети,1964. – Б.25.
- 3.Николаева А.Н. Экономическое сотрудничество ШР с СССР. -М., Наука, 1968.
4. Холмурадов Рашид Маматкулович Вклад Узбекской ССР В Экономическое, НаучноТехническое и культурное сотрудничество СССР с Германской Демократической Республикой (1949 - 1975 гг.) дисс...Т. 1984
5. Авторлар жамоаси: З.С. Абборов Р.Х. Аванесов Н. Гойилов Ўзбекистон совет социалистик республикаси. “ЎЗБЕКИСТОН” нашрети, 1977 й. – Б.217.
6. Авторлар жамоаси: З.С. Абборов Р.Х. Аванесов Н. Гойилов Ўзбекистон совет социалистик республикаси. “ЎЗБЕКИСТОН” нашрети, 1977 й. – Б.221.
7. Холмурадов Рашид Маматкулович Вклад Узбекской ССР В Экономическое, НаучноТехническое и культурное сотрудничество СССР с Германской Демократической Республикой (1949 - 1975 гг.) дисс...Т. 1984. С-29.
8. Холмурадов Рашид Маматкулович Вклад Узбекской ССР В Экономическое, НаучноТехническое и культурное сотрудничество СССР с Германской Демократической Республикой (1949 - 1975 гг.) дисс...Т. 1984.С-31.
- 9.Ўзбекистон Миллий Архиви материаллари. 1975 г., д.17, л.97.

**FARG'ONA VILOYATI TARIXIY YODGORLIKLARINING AHOLI MA'NAVIY
HAYOTIDAGI O'RNI
(RISHTON MISOLIDA)**

G.Soliyeva, magistrant, O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona viloyati, xususan, Rishton tumanidagi tarixiy yodgorliklarning aholi ma'naviy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Tarixiy obidalar, me'moriy inshootlar, ziyoratgohlar va arxeologik topilmalar Rishtonning madaniy taraqqiyoti hamda yosh avlod tarbiyasiga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri ko'rsatib beriladi. Maqolada ana shu yodgorliklar orqali aholi orasida vatanparvarlik, milliy qadriyatlar va ma'naviy merosga hurmat tuyg'ulari qanday shakllanishi haqida ilmiy xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Farg'ona viloyati, Rishton, tarixiy yodgorliklar, ma'naviy hayot, madaniy meros, kulolchilik, vatanparvarlik, arxeologik topilmalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль исторических памятников Ферганской области, в частности района Риштан, в духовной жизни местного населения. Анализируются значение архитектурных сооружений, священных мест и археологических находок в формировании культурного развития и воспитании молодого поколения. В статье приводятся научные выводы о том, как эти памятники способствуют развитию патриотизма, уважения к национальным ценностям и духовному наследию среди жителей региона.

Ключевые слова: Ферганская область, Риштан, исторические памятники, духовная жизнь, культурное наследие, гончарное искусство, патриотизм, археологические находки.

Abstract. This article examines the role of historical monuments in the Ferghana region, particularly in the Rishtan district, in shaping the spiritual life of the local population. It analyzes how architectural structures, sacred sites, and archaeological discoveries contribute to cultural development and youth education. The paper provides scholarly insights into how these monuments foster patriotism, respect for national values, and the spiritual heritage among the inhabitants of the region.

Keywords: Ferghana region, Rishtan, historical monuments, spiritual life, cultural heritage, pottery, patriotism, archaeological findings.

Farg'ona viloyati O'zbekistonning sharqiy qismida joylashgan, tarixiy, madaniy va ma'naviy merosga boy hududlardan biridir. Ushbu hududda yillar davomida shakllangan urf-odatlar, an'analar va ijtimoiy hayot tarzi xalqning milliy o'ziga xosligini namoyon etadi. Farg'ona viloyati tarkibidagi tumanlar orasida Rishton tumani ham muhim o'rin tutadi. Bu tuman qadimdan hunarmandchilik, xususan kulolchilik bilan nom qozonganiga qaramay, uning madaniy merosi faqatgina amaliy san'at bilangina cheklanmaydi. Tarixiy yodgorliklar, me'moriy inshootlar va shaxsiy xonadonlar saqlab kelgan qadimiy an'analar Rishtonning tarixi, madaniyati hamda ma'naviy hayotida chuqur iz qoldirgan. Ayni paytda, mazkur tarixiy merosni saqlash va rivojlantirish faqat ilmiy emas, balki ma'naviy nuqtayi nazardan ham muhimdir. Ushbu maqolada Rishton misolida Farg'ona viloyati tarixiy yodgorliklarining aholi ma'naviy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi.

Farg'ona vodiysi umuman, O'rta Osiyo tarixi jarayonlarida juda katta rol o'ynab kelgan. Azaldan turli davlatlar, xonliklar hamda ijtimoiy siyosiy tuzilmalar Farg'onaga e'tibor qaratgan. Shuningdek, savdo yo'llarining kesishgan nuqtasida joylashgani sababli bu mintaqqa iqtisodiy va madaniy almashuvlar markaziga aylangan. Ana shu shart-sharoitlarning ta'siri bilan Rishton ham nafaqat hunarmandchilik, balki ijtimoiy-madaniy jihatdan yetuk, tadbirkor va madaniy merosini avaylab keluvchi aholi bilan gavjum hudud sifatida rivojlangan. Rishtonda qadim zamonlardan buyon faoliyati yuritib kelgan masjidlar, madrasa binolari, ziyoratgohlar hamda turli xil arxeologik yodgorliklar mavjud. Ular mahalliy aholining ma'naviy hayotini boyituvchi, yosh avlod tafakkuriga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi markazlar vazifasini bajaradi. Jumladan, har bir yodgorlik qiyofasida jamiyat va madaniyatning muayyan tarixiy bosqichi, o'tmish davrlar e'tiqodi, dunyoqarashi hamda

hayot tarzi aks etib, bugungi kunga bo'lgan ma'naviy yo'nalishlarni belgilashda muhim manba bo'lib xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Tarixiy obidalar, xususan masjid va ziyoratgohlar, Rishton aholisining ruhiy kamolotida alohida o'rin egallaydi. Zero, ibodat maskanlari odamlarning taqvodorligi, tarbiyasi va ijtimoiy birdamligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Qadim masjidlar nafaqat dinga e'tiqod qilish, balki tarix va madaniyatni e'zozlash, axloq va odob-axloq qoida hamda normalarini asrab-avaylash, marosim va bayramlarni hamjihatlikda nishonlash maydoni bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, masjidlar yonida qad rostlagan madrasa binolari ham ilgari diniy, shu bilan birga umumiy bilim berish markazlari sifatida faoliyat yuritgan. Yillar davomida bu maskanlarda nafaqat diniy ta'lim, balki adabiyot, falsafa, til, me'morchilik va boshqa ko'plab sohalarga doir saboqlar ham o'tilgan. O'sha davrda shakllangan bilim dargohlari Rishton aholisining dunyoqarashi va ma'naviy madaniyatiga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Rishtondagi tarixiy yodgorliklar orasida turli xil arxeologik topilmalar ham alohida ahamiyatga ega. Qadimgi shahar xarobalari, istehkomlar yoki boshqa me'moriy inshootlarning qoldiqlari o'tmishda ushbu hududda qanday turmush tarzi va an'analar hukm surganini ko'rsatadi. Arxeologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar davomida topilgan sopol buyumlar, zargarlik asarlari va me'moriy bezaklar o'z davridagi rivojlangan madaniy hayotdan darak beradi. Bu topilmalar jamiyatning turli bosqichlardagi iqtisodiy, ma'rifiy va diniy hayotini o'rganish imkoniyatini yaratadi. Qolaversa, arxeologik topilmalar jamoatchilik nazarida qanchalik qadimiyligidan qat'i nazar, o'z ichida muayyan ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni ham aks ettiradi. Shu sababli, ushbu topilmalarni ilmiy asosda o'rganish, ularning tarixiy funksiyalarini anglashi barobarida, hozirgi avlodga o'tmishga hurmat va faxr tuyg'ularini uyg'otadi. Natijada, yoshlar orasida o'sha davrlarda yaratilgan madaniy obidalar va ulardan kelajak avlodga yetgan g'oyalar haqida to'g'ri tasavvur shakllanadi.

Tarixiy yodgorliklarning ma'naviy hayotdagi ahamiyatini ko'rsatishda eng muhim tamoyillardan biri bu – o'tmish avlod merosini anglash orqali o'zlikni topishdir. Rishton misolida ham turli ziyoratgohlar va tarixiy inshootlar orqali ajdodlarimizning dunyoqarashi bilan tanishish, ularning ijodiy, diniy va ijtimoiy faolligidan ilhom olish imkoniyati mavjud. Ma'naviy ong shakllanishida tarixiy yodgorliklarning yoshlar tarbiyasidagi roli katta. Ziyoratgohlarga tashrif buyurganlar avvalo o'tmishdagi buyuk shaxslar, ularning hayot tarzi, e'tiqodi va orzu-umidlari haqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Ularning o'z davrida yuritgan faoliyatlari, jamiyatga qo'shgan hissalar haqida hikoyalarni eshitish, o'qish yoki o'z ko'zlari bilan ko'rish orqali ma'naviy-ma'rifiy kamolotga erishadilar. Shu jarayonda e'tiborli jihat shundaki, tarixiy yodgorliklar va u bilan bog'liq rivoyat va afsonalar nafaqat axborot manbasi, balki hissiy, ruhiy bog'lanish omili sifatida ham xizmat qiladi.

Yana bir muhim nuqta – tarixiy obidalar xalqning urf-odat, an'analar va bayramlarini o'tkazishdagi rolidir. Rishton kabi hududlarda, ayniqsa, muqaddas sanalgan joylarda katta bayramlar, milliy yoki diniy tadbirlar o'tkazish odati bor. Bu esa o'z navbatida jamoatchilikning birligi va hamkorligini mustahkamlaydi, ma'naviy qadriyatlarni avloddan-avlodga etkazish imkonini beradi. Masalan, qadimiy masjidlar atrofida o'tkaziladigan diniy bayramlar, turli hashar yoki xayriya tadbirlari nafaqat e'tiqod amaliyotining bir qismi, balki milliy ruh va birdamlikni namoyon etuvchi muhim omil sifatida qaraladi. Shunday tadbirlar davomida odamlar o'z oldilariga nafaqat dunyoviy, balki ruhiy va ma'naviy maqsadlar ham qo'yadilar. Demakki, tarixiy obidalar atrofida shakllangan ana shu ijtimoiy-madaniy muhit through ma'naviy merosimizni mustahkamlash, uni yangi avlodga etkazish, shu bilan birga, navqiron yoshlar orasida vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otish imkonini yanada kuchaytiradi.

Farg'ona viloyati, xususan Rishton, turli san'at va hunarmandchilik yo'nalishlari bilan ham mashhur. Kulolchilik Rishtonning asosiy ramziga aylangan bo'lsa-da, boshqa amaliy san'at turlari ham rivojlangan. Bularning barchasi bevosita tarixiy yodgorliklar atrofida shakllangan madaniy muhitdan oziqlanadi. Masalan, qadimiy masjidlar, madrasa va eski qo'rg'onlar nafaqat me'moriy, balki badiiy va estetik jihatlarni ham o'zida mujassam etgan. Zamonaviy kulollar yoki boshqa hunarmandlar, shu jumladan, kashtado'zlar, zargarlik ustalari o'tmish merosidan ilhom oladi, hunar sirlarini puxta o'rganadi va uni o'z ijodiy faoliyatida qo'llaydi. Shunday qilib, tarixiy yodgorliklar

faqatgina tomosha qilinadigan inshoot yoki saqlab qo'yiladigan eksponat emas, balki amaliy san'at va boshqa yaratuvchanlik jarayonlarining bitmas-tuganmas manbai hisoblanadi. Shu ma'noda, tarixiy obidalar orqali tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ma'naviy qadriyatlar ham takomillashadi. Zero, san'atkorlar o'z asarlarida ajdodlarning odob-axloq va urf-odatlarini ifodalagan holda, jamiyatga badiiy-estetik zavq hamda faxr tuyg'usini hadya etadi.

Tarixiy yodgorliklarning ma'naviy hayotdagi o'rni keng qamrovli bo'lib, uni zamonaviy turizm bilan ham uzviy bog'lash mumkin. Rishton O'zbekiston ichki va tashqi turizm yo'nalishlarida yetakchi hududlardan biriga aylanish potentsialiga ega. Zero, sayyohlar mazkur hududga nafaqat kulolchilik mahsulotlarini sotib olish yoki qadimiy masjidnlarni ko'rish uchun keladilar. Ular mahalliy urf-odatlarini o'rganish, tarixiy obidalar haqidagi rivoyat va afsonalarni eshitish, milliy taomlar hamda marosimlarda ishtirok etish orqali o'z dunyoqarashini kengaytiradilar. Aynan shunday tajribalar orqali aholi ma'naviy hayoti haqida tasavvurga ega bo'lgan sayyohlar, o'z navbatida, Rishton xalqining madaniy merosini yanada keng targ'ib qilishga xizmat qiladilar. Bu esa tuman va viloyat iqtisodiyoti rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy yodgorliklar saqlanib, ularga davlat va xususiy tadbirkorlar tomonidan e'tibor qaratilishi natijasida turizm inshootlari barpo etiladi, shu bilan birga, aholi o'rtasida tadbirkorlik ruhi kuchayadi. Shunday jarayonlarning barchasi esa jamiyatning ma'naviy hayotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatib, qadriyatlar mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Farg'ona viloyati tarixiy yodgorliklari, xususan Rishton tumanida saqlanayotgan me'moriy inshootlar, ziyoratgohlar va arxeologik topilmalar aholi ma'naviy hayotining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yodgorliklar orqali avloddan-avlodga yetib kelayotgan e'tiqod, urf-odat, an'ana va ijtimoiy madaniyat nafaqat hudud aholisining, balki butun O'zbekiston milliy ongining shakllanishiga katta hissa qo'shadi. Tarixiy obidalar jamoatchilikda ajdodlarimizning boy merosiga hurmat hissini kuchaytiradi, yoshlar orasida vatanparvarlik va ma'naviy barkamollikni shakllantirishda muhim poydevor vazifasini bajaradi. Qolaversa, bu obidalarni saqlash va kelajak avlodga etkazish mas'uliyatini o'z zimmasiga olgan mahalliy hokimiyat, olimlar, tadbirkorlar va butun jamiyatni bir maqsad sari birlashtiradi. Natijada, Farg'ona viloyati, jumladan Rishton ham, nafaqat hunarmandchilik bilan, balki boy tarixiy merosi va yuksak ma'naviy qadriyatlari bilan ham ajralib turadigan mo'tabar maskan sifatida taniladi. Shu tariqa, Farg'ona viloyati tarixiy yodgorliklari hudud xalqining ma'naviy hayotida, milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'zanini belgilashda, yoshlar tarbiyasi va kelajak avlod kamolotida bardavom ma'naviy manba sifatida o'z mazmunini namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. "Rishton" maqolasi. 8-jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
2. Qodirov, U. "Rishton kulolchilik merosining ijtimoiy-madaniy ahamiyati." // "O'zbekiston tarixi" jurnali, 2017, №3, 55–60-betlar.
3. Rahimov, S. "Farg'ona vodiysi tarixiy obidalarining turizm salohiyati." // "Milliy tiklanish" jurnali, 2020, №2, 22–27-betlar.

UO'K 93

XVIII-XIX ASRLARNING 70-YILLARIDA QO'QON XONLIGIDA MAORIF VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

M.I.Turdiyeva, magistrant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVIII-XIX asrning 70-yillarida O'rta Osiyoning yirik davlatlaridan biri bo'lgan Qo'qon xonligida ta'lim: maktab va madrasalar faoliyati, ularning soni, ta'lim berish usullari hamda tarbiya masalalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, xonlarning ta'lim muassasalari qurishda tashabbuskorligi, maktablar ta'minoti, ta'lim muassasalariga vaqf mulklarining ajratilishi, maktab, madrasalarda ta'lim olish davomiyligi, o'quv dasturlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, maktab, madrasa, mudarris, muarrix, Qur'on ilmi, jug'rofiya, handasa.

Аннотация. В данной статье речь идёт об образовании в кокандском ханстве Кокандском ханстве, одном из крупнейших государств Средней Азии, в XVIII-XIX-х веках:

деятельности школ и медресе, системе обеспечения, методах обучения, проблемах образования. данные. предоставление школ, выделение вакфного имущества для образовательных нужд, возможность получения образования в школах, медресе, информация об образовательных программах, данный.

Ключевые слова: Коканское ханство, школа, медресе, мударрис, историк, кораническая наука, география, хандаса.

Abstract. This article provides insights into the educational system of the Kokand Khanate, one of the major states in Central Asia in the 18th and 19th centuries, with a focus on schools and madrasas, their number, teaching methods, and issues related to upbringing. It discusses the rulers' initiatives in establishing educational institutions, school supplies, allocation of waqf properties to educational facilities, the duration of studies at schools and madrasas, and the curriculum.

Keywords: Kokand Khanate, school, madrasa, teacher, historian, Quranic studies, geography, geometry.

Kirish. XIX asrning boshlarida Qo'qon xonligida boshlangan ilmiy, madaniy-adabiy muhitning shakllanishi, rivojlanishida, xalqni ma'rifatli qilish hamda ma'naviy hayotni yuksaltirishda ilm o'choqlari hisoblanmish maktablar katta rol o'ynagan. Har qanday hukmdor o'z davlatining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy jihatdan rivojlangan, buyuk davlat bo'lishini xohlaydi. Qo'qon xonlari jamiyatni yuksaltirish, rivojlantirish maqsadida ayniqsa, xonlik hududida madrasalar, maktablar qurdirganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. XIX asrda xonlikda mahalliy maktablar ikki xil bo'lgan. Birinchisi quyi maktablar bo'lib masjidlarda faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, ikkinchisi yuqori maktablar bo'lib faqat shaharlar va katta qishloqlarda faoliyat olib borgan. Odatda, boy xonadon vakillari o'z farzandlarining ta'lim olishi uchun 4-5 nafar bola tahsil oladigan xususiy maktablar tashkil etishgan va bunday xususiy maktablarda bolalar ancha yaxshi ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishgan.

Masjidlardagi maktablar esa masjidni qurdirgan shaxs tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ularning asosiy vazifasi bolalarga boshlang'ich ta'limni berishdan iborat bo'lgan, undagi xonalarda 10 nafardan 30 nafargacha bolalar tahsil olishi mumkin bo'lgan. Ushbu maktablarda o'qish 2-5 yil davom etib, darslar erta tongdan boshlangan. O'g'il bolalar birinchi kun maktabga borganlarida non, shirinlik, ustozga sarpo etishgan. Bundan tashqari, ilm o'rgatuvchi domlaga har payshanba kuni, bayramlarda, muayyan kitobni o'qib tugatgani munosabati bilan hadyalar berib turilgan. Maktablarda o'qish davomida bolalarga Qur'on abjad, Farzi ayn, Chaxorkitob, Xo'ja Xofiz, Sa'diy She'roziy she'rlari, Be'dil asarlaridan ta'lim berilishi lozim edi. [5.60]

Buxoro, Qo'qon, Toshkentning bir qator madrasalarida tahsil olgan muarrix Muhammad Solihxo'janing o'zi shaharning ziyolilari toifasidan bo'lib, uzoq yillar o'zi imomlik qilgan masjid qoshidagi maktab - Dabiristonda bolalarga ta'lim berish bilan shug'ullangan.[4] Uning maktabi dars beriladigan ta'lim maskani bo'lishi bilan bir qatorda birga tahsil olgan do'stlari bilan ilm-ma'rifat borasida bahslar uyushtiradigan hamda o'sha zamonning ijtimoiy-siyosiy voqealarini muhokama qiladigan dargoh edi. Qo'qon xonligida maktablar ham qo'shni xonliklardagi maktablar singari bir xil maqom va darajaga ega bo'lgan. Xayr-ehsonlar hisobidan tashkil etilgan maktablar vaqf daromadlari bilan ta'minlanib turilgan. Diniy tashkilotlar hisoblanmish masjid, madrasa, qorixona, xonaqoh, maktablarga yirik yer egalari, tadbirkorlar, boy kishilar o'z xoxishlariga ko'ra ehson qilib pul, g'alla hadya qilishgan. Bizning dinimiz islomda ehson qilish savob hisoblanadi. Shuningdek, Qur'oni Karim oyatlarida ham ehson qiluvchi kishilar jannatiydirlar deya atalgan. Vaqf mulkiga ega bo'lmagan maktablar esa boy-badavlat shaxslar tomonidan qilinadigan ehsonlar hisobidan ta'minlangan. Bunday maktablar mana shu ehsonlar hisobidan barcha harajatlarni jumladan, o'qituvchiga maosh berish, maktab binosini ta'mirlash kabilarni qoplagan.[2] Shu sababli ham otalarning muallimlarga maosh to'lashiga o'rin qolmagan. Maktablarning moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlanishi natijasida o'qitish ishlari, bolalarga tarbiya berish ishlari yaxshi tashkil etilgan. Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, xonlikda maktablarni bilim va tarbiya o'chog'i sifatida qo'llab-quvvatlashgan va ular har bir muslim va muslima ilmli bo'lishini istaganlar, xalqni ilm-ma'rifatli qilish yo'lida o'z yordamlarini ayamaganlar.

Maktabga borish oilaning imkoniyat darajasi va bolaning qobiliyatidan kelib chiqib amalga oshirilgan. Aksariyat bolalar 4-5 yoshdan o'qishni o'rganib, 6-8 yoshdan maktablarda tahsil olishni boshlashgan. Maktabda o'qitishning aniq davomiyligi bo'lmagan. U bolaning zehni va oiladagi muhitga bog'liq bo'lgan. Ko'p holatlarda maktablardagi o'quvchilarning soni 30 nafardan oshmagan.[1.55] Maktablar Qo'qon xonligi aholisining ma'naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu maskanlarda yoshlarning savodini chiqarish bilan birga ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratilgan. O'qish avval "Kalimayi shahodat" ni yod olish bilan boshlangan. Undan so'ng esa arab alifbosi yod olingan. Maktablarda avval Qur'oni karimni yettidan bir qismi bo'lgan Haftiyak o'qitilgan. Keyin esa fors tilidagi "Chor kitob" ni o'qish boshlangan. Kitoblar yodlatish orqali bolalarga o'rgatilgan. Mazkur kitoblar bolalarda islom dini haqida bilimlarga ega o'rgatilgan. Maktabda tahsil oluvchi bolalar badiiy asarlarni ham o'qib turishgan.

Odatda, maktablarda asosan o'qish va yozish, arifmetika va adabiyot o'qitilardi. Qorixonalarda esa asosan ko'zi ojizlar bo'lib, Qur'on, doston, she'r va g'azallar yodlar edilar.

Qo'qon xonligining ma'naviy va madaniy hayotida madrasalar alohida ahamiyat kasb etgan. O'smirlar 13-15 yoshdan madrasada o'qiy boshlaganlar. O'qish davomiyligi 15-20 yil bo'lib, madrasada ta'lim aniq bir tizim asosida olib borilmagan.[5.61] Qo'qon shahridagi xonning asosiy madrasasida 1000 ta mulla o'qigan. Bu madrasani ikkita bosh mudarris boshqargan: Eshon Mavloniy va Mahzumiy Buxoriy. Bular o'z davrlarida alohida hurmatga ega bo'lganlar va kuchli bilim sohibi bo'lishgan. Madrasani tugatganlarning ayrimlari o'z xohishlari bilan bilimlarini takomillashtirish maqsadida Buxoro va Samarqand madrasalariga ham borib o'qiganlar. Har bir domlarning o'ziga xos dars berish uslubi bo'lgan. Masalan, ba'zilar bolalarning yoshini hisobga olib dastlab bolalarga husniyat va og'zaki hisob-kitobni o'rgatgan bo'lsalar, katta yoshdagi o'quvchilarda Qur'onning oyat va suralaridan tashqari arab, fors, turk tillaridagi bitilgan hayotiy kitoblarni o'rgatishgan.[3.145] Bolalarga Odobnoma dasturlari asosida tahsil berishgan, xalq og'zida yurgan rivoyatlar, axloqiy, ma'naviy, falsafiy ruhdagi maqollar, hikoyalardan tarbiya vositasi sifatida foydalanishgan. Bu ikki omil insonni yetuk, komil shaxs bo'lib yetishishida asosiy omillardan hisoblanadi. Shu sababli ham xonlik hukmdorlari ta'lim va tarbiya masalalariga alohida e'tibor berishgan. Madrasalarda o'quv dasturlari asosan uch bosqichda ya'ni boshlang'ich, o'rta va yuqori bosqichda olib borilib, arab, fors, turk tillari mukammal o'rgatilgan. Bulardan tashqari Qur'on ilmi (tavsif, o'qish uslublari, qiroat), fiqh, shariat qonunlari, xandasa, ilmi nujum, jug'rofiya, tarix, tabobat fanlari o'qitilgan. Ushbu dargohdagi talabalar arab va fors tillari orqali Farididdin Attorning "Mantiq ut- tayr", Sa'diy Sheroziy devoni, Mirzo Abdulqodir Bedil devoni, Alisher Navoiyning "Chor devoni", Fuzuliy g'azallari kabilardan darslik va qo'llanma sifatida foydalanib kelganlar. [3.146]

Madrasaga kelgan talabalar chuqur bilimga ega bo'lishlari, ushbu maskanda ham diniy, ham ilmiy va madaniy fanlar bo'yicha dunyoga tanilgan mudarrislar, olimlar bor bo'lganligi uchun Turkistonga turli mamlakatlardan ko'plab talabalar kelib o'qiganlar. [6].

Qo'qon xonligi madrasalarining o'ziga xos tomoni shuki, Qo'qon xonlikning poytaxti bo'lganligi sababli, barpo etilgan madrasalar yirik, ulug'vor, hashamatli va shunga yarasha vaqf mulklari ko'p bo'lgan. Bunday katta va ko'p vaqfga ega bo'lgan madrasalar asosan, xon va uning yaqin qarindoshlari, badavlat mulkdorlar tomonidan qurdirilgan va ularga katta miqdorda vaqf mulklari ehson qilingan. Ushbu mulklar madrasalarning asosiy moddiy bazasi edi. Chunki vaqf mulklari daromadidan mudarrislariga va boshqa xizmatchilarga maosh, mullalarga nafaqa berilgan, madrasa binosi ta'mirlangan va boshqa xarajatlar qoplangan. Vaqf mulklari ko'p bo'lgan madrasalarda darslar sifati ham yuqori darajada bo'lgan.

Qo'qon madrasalarida malakali mudarrislar dars berishgan. Shuning uchun ham Andijon, O'sh, Marg'ilon, Namangan madrasalarini bitirgan mullalar Qo'qon madrasalarida qayta o'qib malaka oshirganlar. Qo'qon madrasalari xonlik madaniyati rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ushbu ilm dargohlarida diniy bilimlar bilan bir qatorda dunyoviy bilimlar ham o'rgatilgan. Madrasalarni tugatgan bilimdon mutaxassislar xonlik tashkilotlarida ish yurituvchi, mirza lavozimlarida, masjidlarda imom, mudarris bo'lib xizmat qilgan. Madrasalar talabalaridan olimlar, shoirlar, mudarrislar yetishib chiqqan.

Madrasalarda payshanba kunlari domlalar uylariga ketganlar, talabalar esa bo'sh vaqtlarini o'yinlar bilan band etganlar. Juma kunlari esa o'qish bo'lmagan ya'ni dam olish kuni bo'lgan. Talabalar ba'zan bozorga borib maddohlarning hikoya va diniy rivoyatlarini eshitardilar. Talabalarning ko'pchilik qismi esa Qo'qon xoni boradigan va olimlar yig'iladigan Jome masjidiga borish orzusi bo'lgan. Ushbu maskanda juma namozidan so'ng olimlar bilan birgalikda Qur'on va shariat haqida munozaralar o'tkazilgan. Bunda ko'plab mashhur din ahlari, olimlar, yosh mutaxassislar ham xon oldiga o'zlarining bilimlarini, aql va zakovatlarini ko'rsatishga harakat qilishgan. Iste'dodli bolalar albatta xon nazariga tushgan va keyinchalik qobilyatlariga muvofiq mansablar ham olishgan. [3.147]

Xonlik hududida maktab va madrasalardan tashqari yana bir o'quv maskani-qorixonalar ham mavjud bo'lgan. Chunki qorilar Qur'onni batamom yodlagan, chiroyli o'qiy oladigan mutaxassislar edi. Ushbu maskanni tugatgan qorilarning inson vafot etgan paytda janoza marosimlarida, Ro'zai Ramazon oylarida, masjidlarda 5 vaqt namoz yakunida, xonadonlarda ehson, xatna marosimlarini o'tkazishda, Qur'on tilovat qilishda, nikoh marosimlarini amalga oshirishda juda muhim ahamiyatga ega shaxslardan hisoblangan. Shu boisdan ham qorilarga, imom, mudarris, mutavallilarga aholi orasida talab katta bo'lgan. Bu esa shubhasiz, shunday bilimga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlovchi ilm maskani-qorixonalar qurishni va ta'lim sifatini yaxshilashni talab etardi. [2.185]

Xulosa. Qo'qon xonligining barcha yoshlari maktablarda chuqur bilim olib, yoppasiga savodxon bo'lishi, ularning bir qismi esa madrasalarda tahsil olib, diniy va dunyoviy bilim asoslarini egallashi xonlik madaniy hayoti rivojiga katta imkoniyat yaratdi va ulkan hissa qo'shdi. Ushbu maskanlar xonlik jamiyati taraqqiyotida, madaniy hayotining rivojida muhim rol o'ynagan. Maktab va madrasalarda tahsil olish orqali aholi ilmi bo'lgan va jamiyatda o'z o'rnini topa olgan, shu bilan birgalikda tegishli lavozimlarda faoliyat olib borish imkoniyatiga ham ega bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alixojiyev Muhammadjon "Qo'qon xonligi madaniy hayotida maktab va madrasalarning tutgan o'rni" tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun nomzodlik dissertatsiyasi-, Toshkent.: 2012 182B
2. Alimov.I Qo'qon xonligi madrasa va maktablari tarixi. T.: Fan, 2017.185B
3. Bobobekov. X "Qo'qon tarixi" Toshkent: Fan -1996, B-239
4. Sultonov. O'. Muhammad Solihxo'janing "Tarixi jadidayi Toshkent" asari– Toshkent: O'zbekiston, 2009. – B.2
5. Vohidov.Sh Qo'qon xonligi tarixi 60 b
6. Yo'ldoshev.J, Xasanov.S "Jadid tarbiyashunosligi asoslari" Toshkent 1994, 5-6 betlar

UO'K: 001 (575.1)

MIRZO ULUG'BEK VA ILMIY MEROSI

L.A.Xalmamatova, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

D.Sh. Arifdjanova, tyutor, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

O.Z.Tojiev, tyutor, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Mirzo Ulug'bekning hayoti va ijodi, rasadxonaning qurilish tarixi, Ulug'bek maktabining shakllanishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: rasadxona, astronomiya, alloma, koordinatalar, teleskop, ekliptika, harakat nazariyasi, mamlakat, mashur siymolar.

Аннотация. В статье представлены сведения о жизни и деятельности Мирзо Улугбека, истории строительства обсерватории, становлении школы Улугбека.

Ключевые слова: обсерватория, астрономия, аллома, координаты, телескоп, эклиптика, теория движения, страна, известные личности.

Abstract. The article presents information about the life and work of Mirzo Ulugbek, the history of the construction of the observatory, the formation of the Ulugbek school.

Keywords: observatory, astronomy, alloma, coordinates, telescope, ecliptic, theory of motion, country, famous people.

Kirish. Dunyo astronomiya fani taraqqiyotida o'rta asr Sharq astronomiyasi, jumladan, Markaziy Osiyo olimlarining faoliyati alohida o'rin tutadi. Bu davrda, ayniqsa, Quyosh, oy va sayyoralarning harakat nazariyasi, amaliy astronomiyaning vaqt va joyning geografik

koordinatlarini aniqlashga doir masalalari bo'yicha O'rta Osiyo, xususan, o'zbek allomalari juda boy meros qoldirdilar. Bu davrda musulmon mamlakatlarining yuzlab buyuk mutafakkirlari astronomiya, matematika va falsafa fanlari bo'yicha tadqiqot ishlari bilan mashg'ul bo'ldilar. Ular ichida Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Xayyom, Abu Mahmud Hamid al-Xo'jandiy, Nasiruddin at-Tusiy, Mahmud al-Chag'iniy, Qozizoda Rumi, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Ulug'bek kabi mashhur siymalar o'z ijodlari, ilmiy meroslari bilan Markaziy Osiyo xalqlarininggina emas, balki dunyo xalqlarining boyligiga aylanib, bugun jahonning barcha ellari orasida hurmat bilan tilga olinadilar.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Dastlab xalifa Ma'mun zamonasida (9 asr) ishga tushirilgan va Al-Xorazmiy ishlagan Bag'dod rasadxonasi, so'ngra Umar Xayyomning Isfahondagi, Nasiruddin at-Tusiyning Marog'adagi va Abu Mahmud Hamid al-Xo'jandiyning rasadxonalari va nihoyat, bular ichida kattaligi, bosh astronomik asbobining aniqlik darajasi yuzasidan hammasidan ustun turadigan Ulug'bek rasadxonasi va uning maktabining ilmiy merosi o'rta asrlarda astronomiyaning fan sifatida shakllanishida muhim bir bosqichni boshlaganligini dunyo olimlari tan oladilar.

Salkam yetti asr davom etgan Sharq astronomiyasining jo'shqin faoliyati Ulug'bek va uning akademiyasining boy ilmiy merosi bilan yakunlandi. Mazkur rasadxona ishga tushirilganda uning bosh «teleskop»ining aniqlik darajasi atigi bir necha yoy sekundigacha borib, to optik teleskoplar ixtiro qilingan 17 asrga qadar uning samaralari o'rta asr astronomlari uchun astronomik kuzatishlarda erishilgan rekord natija bo'lib xizmat qildi. Bu asbob Quyosh, Oy va sayyoralar harakat nazariyalarini yangi bosqichga ko'tarish, tutilishlar nazariyasi va amaliy astronomiyaning asosiy predmetlaridan bo'lgan vaqtni o'lchash ishlarida yuksak aniqlikka erishish imkonini berdi.

Ulug'bek astronomiya maktabi vakillarining tadqiqotlari natijasi bo'lgan buyuk meros - «Ziji jadidi Ko'ragoniy»dan keyingi yuz yillar mobaynida faqat Sharq emas, balki G'arb mamlakatlari ko'pgina yirik rasadxonalarining olimlari dasturul-amal sifatida keng foydalandilar.

Rasadxona qurilishi tarixi. Odatda, o'rta asrlarda, har bir podshoh saroyida munajjimlar bo'lgan. Munajjimlar astrologik maqsadlarda osmon jismlarini kuzatib, Oy, yulduz va sayyoralarning holatlarini aniq o'rganish, shularga ko'ra, saroy a'yonlari, mamlakat hamda podshohlik taqdiri haqida «bashorat» qilish bilan shug'ullanganlar. Jumladan, Amir Temur saroyida ham Mavlono Ahmad va Mavlono Abdulloh kabi munajjimlar ishlagani tarixiy manbalardan ma'lum. Shulardan saroyda hakimlik ham qilgan Mavlono Ahmad sayyoralarning 200 yillik holatlarini oldindan belgilab, ulardan turli maqsadlarda foydalanish uchun jadvallar tayyorlagan. Binobarin, o'rta asrlarda munajjimlar uchun sayyoralarning oldindan hisoblangan holatlari bilan kuzatishdan olingan natijalarning mos kelishi juda muhim ahamiyat kasb etgan.

Shuni e'tiborga olib, 9-12 asrlarda Sharqda ishga tushirilgan rasadxonalarda olib borilgan kuzatishlarning natijalari asosida tuzilgan jadvallarni yangilashga ehtiyoj tug'ildi. Bu esa, o'z navbatida, yangi, aniq samaralar beradigan quvvatli astronomik asboblardan jihozlangan rasadxonalar qurilishini taqozo etardi. Natijada Chingizxonning nevarasi Huloguxon saroyining munajjimi taniqli olim Nasiriddin at-Tusiy 13 asrda Ozarboyjonning hozirgi Tabriz (Eron) yaqinidagi Marog'a shahrida rasadxona qurdirdi. Ko'pyillik kuzatishlar asosida Tusiy yangi astronomik jadvallar tayyorladi va uni Huloguxonga bag'ishlab, «Ziji Elxoniy» deb atadi. Biroq, ko'p o'tmay, ya'ni 14 asrning oxirlariga kelib Nasiriddin tuzgan jadvallarda keltirilgan ma'lumotlar ham kuzatish natijalaridan sezilarli farq qila boshlagani ma'lum bo'ldi. Shu munosabat bilan yanada aniq ma'lumotlar olish imkonini beradigan, oldingilaridan afzalroq va aniqroq astronomik qurilmalarga ega bo'lgan rasadxona bunyod etish ehtiyoji tug'ildi.

Shularni e'tiborga olib, Ulug'bekning otasi Shohrux hukmron bo'lgan mamlakatning Koshon shahrida istiqomat qilayotgan matematik va astronom G'iyosiddin Jamshid «Ziji Xoqoniy» dar takmil «Ziji Elxoniy» («Xoqon ziji» - «Ziji Elxoniy»ning takomillashtirilgani) degan mashhur risolasini bitdi. 1413 yili yozib tugallangan bu asar Ulug'bekning otasi Shohruxga bag'ishlangan edi. «Xoqon Ziji»ning nazariy qismi va astronomik jadvallari «Ziji Elxoniy»ning bunday qismlaridan biroz farq qilib, yangi ma'lumotlar bilan boyitilgan edi.

Muhokama. Shohrux mamlakati hududida yangi rasadxona qurish niyati o'sha paytlari matematika va astronomiya sohasida bir necha e'tiborli asar yozib tanilgan koshonlik G'iyosiddin Jamshid Koshiyni anchadan buyon o'rtab kelardi. Shu boisdan Koshiy Shohruxga bo'lgan hurmatini unga bag'ishlab bitgan «Zij»i orqali izhor etish bilan chegaralanmay, unga yangi rasadxona qurish rejasi borligini ham bildirgan deb taxmin qilinadi. Biroq Amir Temur vafoti munosabati bilan uning avlodlari orasida taxt uchun ixtiloflarning boshlanib ketishi, jumladan, 1415 yili Koshon va uning atrof viloyatlarining voliyi Said Vaqqos Shohruxga qarshi ko'targan qo'zg'olon unga bunday xayrli ishlarni boshlashga xalal berdi.

Temur farmoni bilan 1399 yili Umarshayx o'rniga Farg'onaga hokim etib tayinlangan uning o'g'li Iskandar (Shohruxning eng katta jiyani), Said Vaqqosning Ozarboyjon tomon yurishidan foydalanib, Jamshid Koshiyning vatani Koshonga bostirib kirib, uni zabt etadi. Endi Iskandar hukmronlik qilayotgan yurtda qolgan Jamshid Koshiy 1415 yilning qishida rasadxona qurish rejasi bilan Iskandarga murojaat qiladi. Iskandarning roziligini olgach, akademik Bartoldning aniqlashicha, 1416 yilning yanvarida Koshiy rasadxonani jihozlash uchun zarur bo'lgan astronomik asboblarning bayoni aks etgan «Astronomik asboblarga sharh» («Risoi dar sharhi olati rasad») risolasini yozib Iskandarga taqdim etadi va bu bilan uning oldiga yangi rasadxona qurish haqidagi taklifni qo'yadi. Biroq Iskandarning bevaqt vafoti sabab bo'lib, Koshiyning rejasi bu daf'a ham amalga oshmay qoladi.

Fors tilida bitilgan mazkur asar 1918 yili Petrogradda bosilgan akademik V.Bartoldning «Ulug'bek va uning davri» asariga ilova qilingan edi. 1940-yillar boshida Koshiyning eslatilgan risolasi sharqshunos, astronom olim G'. Jalolov tomonidan birinchi marta tarjima qilinganda rasadxona uchun taklif etilayotgan asboblarning beshinchisi X asrda hamyurtimiz - astronom Abu Mahmud Hamid ibn Xidr al-Xo'jandiy tomonidan ixtiro qilinib, Eronning Ray shahri yaqinidagi Taborak tog'i etagida qurilgan va «suds Faxriy» deb nom olgan katta kuzatish asbobi bo'lganligi aniqlandi («Suds»- arabcha oltidan bir, ya'ni aylana yoyining 1/6 qismi - sekstant degani). O'sha davrda Xo'jandiyning rasadxonasi Faxr ud-davla saltanati hududida bo'lib, uning rahnamoligida qurilganidan asbobga «Suds Faxriy» deb nom berilgan.

Ulug'bek maktabining shakllanishi. Astronom G'.Jalolovning fikricha, Koshiy Iskandar o'limidan keyin, ya'ni 1416 yilning yozidayoq Ulug'bek tomonidan Samarqandga taklif etilgan. Sharqshunos olimlar B.Rozenfeld bilan G.Matvievskaia esa, Koshiy Samarqandga 1417 yili kelgan deb uqtirishadi. Nima bo'lganda ham, Koshiy Samarqandga kelgach, bu yerda rasadxona qurdirish niyati borligini Ulug'bekka bildirib, unga rasadxona qurilishi uchun mo'ljallangan va yuqorida eslatilgan «Astronomik asboblarga sharh» risolasini topshiradi. Bunday iltimosning sababini tarixchi Solih Zakii shunday bayon qiladi: «Ulug'bek «Zij Elxoniy»da keltirilgan ma'lumotlar eng so'nggi kuzatishlar natijalari bilan mos kelmasligini G'iyosiddin Jamshiddan ko'p marta eshitganini ta'kidlaydi...».

Oqibatda matematika va astronomiyadan katta bilimga ega bo'lgan Ulug'bek rasadxona qurilishiga rozilik beradi. Shu munosabat bilan Ulug'bek ko'p olimlarni to'plab, 1417 yili rasadxonani qurishga bag'ishlangan majlis ham chaqirgan. Rasadxona qurilishi bo'yicha Ulug'bekning zamondoshi tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy bu majlis haqida shunday yozadi: «Majlis bo'lajak rasadxonani shunday qurish kerakki, oqibatda u vaqt o'tishi bilan tebranmasin, siljimasin, uzoq yillar abadiy tursin. Buning (rasadxona qurish) uchun (yig'ilish) Samarqandning Shimoli-Sharqidan ma'qul joy ko'rsatdi. Uni qurish yakunlangunga qadar quyidagilar bajarilsin: rasadxona bo'lajak xodimlarining bilimlari takomillashtirilsin, qo'shimcha jadvallar tuzilsin va zarur (kuzatish) asboblarning uzvlari tayyorlansin...».

Baxtga qarshi, Ulug'bek rasadxonasining qurilgan vaqti haqida tarixiy manbalardan aniq, hozirgacha uchraydigan bahslarga nuqta qo'yadigan ma'lumot hali-hanuz topilgani yo'q. V.Bartold «Ulug'bek va uning davri» asarida 1420 yil voqealari haqida tarixchi Abdurazzoq aytganlaridan xulosa qilib, madrasa va observatoriyaning qurilish ishlari 1420 yili yakunlangan degan fikrga keladi. Arxeolog V.Shishkin rasadxona qoldiqlarini qazish paytida uning janub tomonidan topilgan uchta tanga haqida gapirib, ulardan ikkitasining chetida 823 hijriy yil(melod bo'yicha 1420 yil) degan yozuv bo'lganini ma'lum qiladi. Mirxondning «Ravzat us-safo»da yozishicha, rasadxona binosi jadal

sur'atlar bilan qurilganini inobatga olinsa, u 1420 yoxud 1421 yili qurilganligi ayon bo'ladi. Solih Zakiyning «Osor al-Boqiya» asarida «Ulug'bek 824 hijriy yili(ya'ni 1420 yili) qurilgan rasadxonaga G'iyosiddin Jamshid va Qozizoda Rumiyni yetakchi shaxslar etib tayinladi», - deb yozadi. «Ziji Guragoniy»ning so'zboshisida: «Biz yoritg'ichlarni kuzatish masalasini hal qildik. Ularni Qozizoda Rumiyy va G'iyosiddin Jamshid hamkorligida bajardik... Bunda muhim ish(«Zij»)ni yozish va rasmiylashtirishning (G'.Jalolov forscha «soxta va pardoxta» so'zlarini shunday tarjima qilib, unga bir necha misollar keltiradi) boshida G'iyosiddin, keyinroq Qozizoda Rumiyy vafot etdi. Shundan so'ng ishni oxirigacha rasmiylashtirish (Ulug'bekning) qimmatli o'g'ilxoni Ali ibn Muhammad Qushchi bilan birgalikda amalga oshirildi».

Astronom G'.Jalolov sobiq ittifoq FA Astronomik kengashi qoshidagi astronomiya tarixi bo'yicha komissiyaning a'zosi sifatida 1950-yillari Sharq astronomiyasi tarixi, jumladan, Ulug'bek astronomiya maktabi tarixini o'rganishda qizg'in qatnashib, davriy ravishda chop etiladigan «Astronomiya tarixidan tadqiqotlar» kitobining birinchi sonidayoq «Ziji Ko'ragoniy»ning shu kabi boshqa bir qancha «Zij»lardan farqi va afzalliklarini yetarlicha to'la yoritgan maqolasini e'lon qilgan edi.

Natijalar. Samarqand rasadxonasi tadqiqot ishlarining asosiy mahsuli «Ziji Ko'ragoniy» so'zboshi, nazariy qism va zijdan(jadvallardan) iborat bo'lib, ja'mi 430 sahifani egallaydi. «Zij»ning jadvallarsiz matnli qismi 60 sahifani, qolgan 370 sahifasi esa, astronomik, trigonometrik, geografik va astrologik jadvallarni tashkil qiladi.

So'zboshi atigi ikki sahifadan iborat. Unda rasadxona va «Zij»ni tayyorlashda ishtirok etgan olimlar haqida gap boradi. Nazariy qism esa to'rt bo'limdan(maqoladan) iborat bo'lib, birinchi bo'lim o'sha paytda asosiy taqvimlardan hisoblanmish - hijriy, Yezdigird, Jaloliy (Umar Xayyom loyihasi bo'yicha 11 asrda Malikshoh tomonidan isloh qilingan taqvim), xitoy, uyg'ur va boshqa bir qancha taqvimlar hamda ularning biridan ikkinchisiga o'tish haqidagi hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi bo'lim sferik va amaliy astronomiya masalalaridan tarkib topib, yoritgichlarning azimutlarini, Makkaga tomon yo'nalishni aniqlash hamda yerda aholi punktlarining geografik uzunlama va kenglamalarini hisoblash usullarini bayon qiladi. Bu yerda mazkur jadvallarning tarkibi, ularning ishlatilishiga doir metodik ko'rsatma va maslahatlar beriladi.

Uchinchi bo'lim Quyosh, oy va boshqa sayyoralarning harakat nazariyasiga bag'ishlangan. Ularning astronomik uzunlama va kenglamalar bo'yicha o'rinlarini aniqlash va u bilan bog'liq hodisalar, xususan, Quyosh va Oy tutilishlari haqida gap boradi.

Nihoyat, to'rtinchi bo'lim uncha katta bo'lmay, «boshqa astronomik ishlar haqida»gi ma'lumotlarga, jumladan, bir necha sahifasi astrologiyaga oid jadvallarga bag'ishlangan. Bular ichida Quyoshning yulduzlar fonidagi yillik ko'rinma harakati nazariyasi bilan bog'liq muhim astronomik doimiylik-Quyoshning yillik ko'rinma yo'li tekisligining(ekliptikaning) osmon ekvatori tekisligiga (Yer ekvatori tekisligiga parallel tekislik) og'ish burchagining kattaligi bo'lib, uni aniqlash bilan o'rta asr astronomlarining juda katta ko'pchiligi shug'ullangan. Quyida ularning ayrimlarini tanishtirib, Ulug'bek rasadxonasi erishgan natija bilan solishtiramiz:

Navoiyning zamondoshi astronom Birjandiy «Ziji Ko'ragoniy»ga sharh»ida: «Faxriy sekstanti yordamida (astronomik kuzatishlarni) yoy sekundlarigacha aniqlikda o'lchash mumkin. Samarqandlik astronomlar eslatilgan og'ishni (ekliptikaning osmon ekvatoriga og'ishini - M.M.) Faxriy sekstanti yordamida o'lchadilar. Unda Quyoshning zenitdan uzoqligi uning kulminatsiyasi paytida(ya'ni aniq tush paytida) aniqlanadi. Bu yoy masofani o'lchash asosida vaqt o'tishi bilan mazkur og'malikning kattaligi o'zgarib borishini topdilar», - deb yozadi.

Ulug'bek rasadxonasining bosh «teleskopi» - sekstantning tekisligi aniq meridian tekisligi bo'yicha o'rnatilishi, ya'ni azimuti nolga teng bo'lishi zarur edi. Bu masala o'rta asrda qay darajada aniq hal etilganini aniqlash uchun 1941 va 1946 yillari zamonaviy asboblardan yordamida o'lchash ishlari olib borildi. Natijada sekstant o'qining azimuti(ya'ni Olam o'qi, zenit orqali o'tuvchi osmon meridiani tekisligiga og'maligi - M.M.) 7,5' ga teng chiqdi. Garchi bu xatolik yoritg'ichlarning meridiandagi balandliklarining qiymatiga deyarli ta'sir etmasa-da, biroq tush paytining 30 sekundgacha xatolik bilan aniqlanishiga olib kelardi.

Toshkent Astronomik observatoriyasining direktori, akademik V.P.Shcheglov bu xatolik haqida yozib: «Ulug‘bek davrida asbob meridian bo‘ylab aniq o‘rnatilgan bo‘lib, ehtimol, besh asr davomida asbob tekisligi azimutining o‘zgarishi, yuz bergan turli hodisalar(er silkinishlari, asbobning cho‘kishi va hokazo - M.M.) oqibatida qurilmaning deformatsiyasi tufayli sodir bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Shuni alohida qayd etish lozimki, Ulug‘bek rasadxonasi sekstanti uchun meridian yo‘nalishi o‘sha davr uchun eng yuqori darajada aniqlik bilan topilgan Yerdagi yagona va qadimiy qurilmadir».

Arab va fors Sharqi mamlakatlari chegarasida joylashgan ko‘plab aholi punktlarining geografik koordinatalari astronomik kuzatishlar asosida topilib, «Zij»da keltirilgan xalifalikdan tashqaridagi joylarning koordinatalari esa, aftidan, oldingi «Zij»larda keltirilgan ma‘lumotlar asosida berilgan.

Bobur «Ulug‘bek ziji» haqida gapirib, asar 16 asrda dunyoda eng keng tarqalgan astronomik jadvallardan bo‘lganligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, keyingi asrlarda «Ulug‘bek ziji»ga tegishli yulduzlar katalogi aniqligi bilan ko‘p G‘arb astronomlarida katta qiziqish uyg‘otdi. Eramizdan oldingi 20 asrda 1000 dan ortiq yulduzning koordinatalari va ravshanliklarini aks ettirgan yulduzlar jadvali yunon astronomi Gipparx tomonidan tuzilgan edi. Bu katalog keyinchalik mashur misrlik astronom Ptolemey (eramizning 20 asri) tomonidan muayyan darajada aniqlashtirilib, yulduzlar soni 1028 taga yetkazildi.

Rayda yashab, ijod etgan Abu Husayn ibn Umar as-So‘fiy (903-998) birinchilardan bo‘lib Ptolemeyning «Al-Majistiy» kitobida keltirilgan 1017 yulduzning koordinatalarini aniqlashtirib, ravshanliklarini belgilab, yulduz turkumlarining o‘zaro joylashishlarining allegorik tasviri orqali yulduzlar atlasini tuzdi.

«Ziji Ko‘ragoniy»ning yulduzlar katalogida 1018 yulduz o‘rin olgan bo‘lib, yulduz turkumlari bo‘yicha Beruniyning yulduzlar katalogidagi kabi joylashtirilgan edi. Mazkur jadval o‘zbek astronomi G‘.Jalolov tomonidan yaxshi o‘rganilgan. Olimning ma‘lum qilishicha, mazkur «Zij»da yulduzlarning ravshanliklarini xarakterlovchi kattaliklarini aniqlashda As-So‘fiy katalogidan keng foydalanilgan.

Astronom G‘.Jalolov «Zij»dan yana shu so‘zlarni keltiradi: «Biz o‘z katalogimizda keltirgan yulduzlarning o‘rinlarini hijriy 841 yilning boshiga (ya‘ni 1-muharramiga, u melodiy hisobda 1437 yilning 4 iyuliga to‘g‘ri keladi - G‘.J.) nisbatan aniqladik. Biroq ularning to‘g‘ri chiqishlari (ularning bahorgi tengkunlikning o‘rni bilan bog‘liq koordinatasi) 70 Quyosh yilida 1 daraja (to‘g‘ri chiqish deyiluvchi koordinata bo‘yicha - M.M.) oldinga ketganligini e‘tiborga olib, istalgan vaqt uchun ularning har birining o‘rnini aniq topish mumkin».

«Ulug‘bek ziji» yulduzlarining jadvalini amerikalik sharqshunos olim E.Nobl har tomonlama o‘rganilib, Samarqand rasadxonasida astronomik uzunlamasi bo‘yicha 900, kenglamasi bo‘yicha esa 878 yulduz o‘rganilganligini, qolgan yulduzlarning koordinatalari esa, As-So‘fiy yulduzlar katalogidan uzunlamasi bo‘yicha tuzatish kiritib, aniqlanganini ma‘lum qiladi.

Samarqand akademiyasi olimlari «Ziji Ko‘ragoniy» jadvalarini tuzishda aniq kalendar sifatida oy-hijriy kalendarini tanlaganlar. Oy, Quyosh va sayyoralarning istalgan paytdagi o‘rinlarini topish uchun hisob boshi qilib(bu xildagi jadvallar uchun tanlangan bunday kunni astronomlar tengkunlik deb yuritishadi) hijriy 841 yil muharram oyining boshini, boshqacha aytganda, o‘sha yilning boshlanish - yangi yil kirish kunini olishgan edi. Bu kun milodiy hisobda 1437 yilning 4 iyul(payshanba) kuniga to‘g‘ri keladi. Bu davrni yulduzlar katalogining tengkunligi sifatida olinishi, birinchidan, bu kun Samarqand rasadxonasida astronomik kuzatishlar o‘tkazilgan davrning(1420-1450 yillar), taxminan, o‘rtalariga to‘g‘ri kelishidan bo‘lsa; ikkinchidan, mazkur tengkunlik, hijriy yil hisobining kabisa yillarini belgilash uchun qabul qilingan navbatdagi 30 yillik ssiklning(tartibga ko‘ra, 29-ssiklning) boshlanishiga to‘g‘ri kelardi. «Zij» jadvalarida Quyosh, Oy holatlarining o‘zgarishi va boshqa ayrim ma‘lumotlar 841-871 yillar(ya‘ni to‘la 30 yillik ssikl yillari) uchun berilgan bo‘lib, bunday hol mazkur jadvallardan foydalanishda sezilarli qulayligi bilan muhim edi.

Bundan salkam olti asr muqaddam azim shahar - Samarqand etagida Ulug‘bek va uning safdoshlari tomonidan ishga tushirilgan rasadxonadan Koinot qa‘riga tashlangan nazar faqat Sharqdagina emas, balki jahon fani, madaniyatining «ochilmagan qo‘rig‘i»ni ochish - Koinotni o‘rganishga qo‘yilgan buyuk bir qadam bo‘ldi. Shu ilk qadam sabab bo‘lib Yevropada birin-ketin yirik, yaxshi jihozlangan rasadxonalar ishga tusha boshladi. Polshada Olam tuzilishining

geliossentrik nazariyasi (N. Kopernik tomonidan), Milanda (Italiya) Koinotning cheksizligi va unda Quyosh sistemasi - oddiy bir yulduzning yo'ldoshlari bilan tashkil etgan sistemasi ekanligini g'oyasi (Jordano Bruno tomonidan), Germaniyada osmon jismlarining harakat qonunlarini ifodalovchi osmon mexanikasi (I. Kepler tomonidan), Angliyada osmon jismlarining massalarini hisoblash usuli (I. Niyuton tomonidan) kabi muhim kashfiyotlar daryosining vujudga kelishida Samarqand astronomlari «ko'zini ochgan buloq» dastlabki irmoq bo'lib Quyosh, Oy va sayyoralarning harakatlarini o'rganish bo'yicha Ulug'bek maktabi qo'ygan poydevor - nazariy astronomiya deyiluvchi maxsus fanning shakllanishida o'zining ulkan hissasini qo'shdi.

Xulosa. Olamni o'rganish, uning sir-asrorlaridan voqif bo'lish - insonning Yer yuziga kelishdan maqsadini aniqlab berishdek dunyoqarash vazifasini bajarishi bilan muhim hisoblanadi. U insonni cheksiz Koinotning bir zarrasi va milliardlab yillar davom etgan uning evolyusiyasining mahsuli ekanligini, u yashagan umr Koinotning yoshi oldida atigi bir daqiqa ekanligini, har bir insonning «bir zumlik» hayotga kelishi mo'jizaviy bir holligini va bu «bir zumlik» umrni pala-partish emas, balki buyuk maqsadlarga qaratib yashash zarurligini, bu ulug' nomga dog' tushirmay yashash lozimligini sezdirishi bilan beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bu esa, o'z navbatida, insonni o'z hayotini, boshqalar taqdiri va shaxsini qadrlashga, tabiatning nodir in'omi - hayotga yengil-elpi qaramaslikka, buyuk ezgu maqsadlarni ko'zlab ish tutishga, o'z ijobiy faoliyati bilan uning mazmunini boyitishga, sermazmun qilishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: O'zbekiston, 2019. – 19 b.
2. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi: (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar). // Mas'ul muharrir B.Ahmedov. - T.: Sharq, 2021. – 357 b.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. T.: O'zbekiston, 1996. – 19 b.
4. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. - T., 1994.
5. Hoji Ismatulloh Abdulloh. Markaziy Osiyoda islom madaniyati. T. "SHARQ" NMAKBT, 2020.
6. Vosifiy. Badoe' ul vaqoe (Nodir voqealar). - T.: Fan, 1979.
7. Fayziev T. Temuriylar shajarasi - Toshkent: Yozuvchi-Xazina, 2019. 308 b.
8. Ahmedov A. Ulug'bek. - T.: Fan, 2005; Ahmedov A. Ulug'bek. T., 2022; Abdurahmonov A. Ulug'bek akademiyasi. - T., 1994;
9. Кары-Ниязов Т.Н. Астрономическая школа Улугбека. - T.: Фан, 2022.
10. To'raev B.O. Muhammad Tarag'ay Mirzo (1394 - 1449).

UO'K 740

O'ZBEK DAVLATCHILIGI TARIXIDA AYOLLARNING TUTGAN O'RNI VA ROLI

D.Yu.Xodjayeva, dots., f.f.n., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqola O'zbekistonda olib borilayotgan insonparvarlik siyosatning muhim qismi bo'lmish ayollar masalasiga bag'ishlangan. Unda davlatchiligimiz tarixida munosib o'rin egallagan dono. Oqila va jasur ayollarimizning davlatni boshqarish, xalqni yagona maqsad yo'lida birlashtirish, farzandlar tarbiyasi va harbiy sohani rivojlantirish haqidagi faoliyatlari manbalar asosida ilmiy jihatdan chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: qabila, lashkarboshi, jasorat, elchi, mudofaa, hukmdor, zarbob, sulola, safar, risola.

Аннотация. Статья посвящена женскому вопросу, который является важной частью гуманитарной политики Узбекистана. Это мудрый человек, занимающий достойное место в истории нашей государственности. На основе источников глубоко научно проанализирована деятельность наших умных и смелых женщин в управлении государством, объединении народа ради общей цели, воспитании детей и развитии военной отрасли.

Ключевые слова: племя, военачальник, храбрость, посол, защита, правитель, воин, династия, путешествие, трактат.

Abstract. The article is devoted to the issue of women, which is an important part of humanitarian policy in Uzbekistan. He is a wise man who has a worthy place in the history of our statehood. The activities of our smart and brave women in managing the state, uniting the people towards a common goal, raising children and developing the military sector have been scientifically analyzed in depth based on sources.

Key words: *tribe, warlord, courage, ambassador, defense, ruler, warrior, dynasty, journey, treatise.*

Kirish. Ma'lumki, ayollarning jamiyatda tutgan o'rni shu jamiyatning taraqqiyot darajasini belgilash uchun muhim mezon sanaladi. Garchi jahon miqyosida ayollar erkaklar bilan teng huquqli bo'lishga qonuniy asosda o'ttgan asrga kelib erishgan bo'lsalar-da, ular insoniyatning ko'p ming yillik tarixida eng keskin vaziyatlarda o'z oilasi va jamiyat manfaatlarini doimo erkaklar bilan bir safda turib, himoya qilganlar. Ayol doimo jamiyatning eng muhim a'zosi va ustunlaridan biri bo'lib kelgan. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "oila va jamiyat ustuni, hayotimizning fayzi va ko'rki bo'lgan xotin-qizlarni e'zozlash, ularga hurmat va ehtirom ko'rsatish xalqimiz uchun azal-azaldan buyuk qadriyat bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi"[1].

Yunon tarixchisi Gerodotning yozishicha, o'sha davrda Eronda yuzaga kelgan ahomaniylar saltanati juda katta hududlar – Midiya, Lidiya va Bobilni egallagan. Shunday katta hududni zabt etgan ahomaniylar saltanati hukmdori Kir II o'zining qariyb ikki yuz ming kishilik lashkari bilan mamlakatimiz hududiga hujum qilganda massagetlar qabilasi boshlig'i To'maris bilan to'qnashadi. Kir II ning o'z nikohiga olish haqidagi taklifini rad etgan To'marisning o'g'li xiyla bilan qo'lga olinadi. Lekin To'maris dushmanga yon bermay, uni jangga chaqiradi. Yunon tarixchilarining e'tirof etishicha, To'maris boshchiligidagi massagetlar ahomaniylarga shunchalik qaqshatqich zarba beradilarki, natijada dushmanning bitta ham jangchisi omon qolmaydi[2]. Bu hol juda qadimdanoq, mamlakatimizda nihoyatda jasur, erksevar, harbiy mahorati yuksak va boshqaruv qobiliyati kuchli ayollar bo'lganligidan dalolat beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buyuk dramaturg Uilyam Shekspir ham To'maris obrazini Yevropa ayollariga namuna qilib yozgan edi. Chunonchi, uning Genrix VI ga bag'ishlangan dramasi ingliz tajovuzkorlariga qarshi kurash qahramoni grafinya Overiskaya: "Mening rejam tayyior, agar o'ngidan kelsa, Kirni halok qilish bilan nom chiqargan skif To'marisdan kam bo'lmagan qahramonligim ila nom chiqaraman", - deya ahd qiladi. "Kirning vafoti" tragediyasining muallifi, fransuz dramaturgi F.Kino esa To'marisni fransuz xalqining milliy qahramoni bo'lmish Janna D'Ark darajasida ulug'laydi"[3].

Manbalarda ko'rsatilishicha, Qabaj xotun har kuni otga minib, saroydan chiqqan va Registon darvozasi yaqinidagi maxsus joyda taxtda o'tirib, xalqning arz-dodini tinglagan [4]. Qabaj xotun bu ish bilan tushgacha shug'ullangan va mamlakatdagi ahvoldan yaxshi xabardor bo'lgan. Qabaj xotun adolatli, ziyrak hukmdor bo'lganligi tufayli mamlakatda o'n besh yil hukmronlik qilgan. Uning hukmronligi davrida arablar mamlakatga uch marta hujum uyushtirgan. Birinchi safar Qabaj xotun dushman bilan juda keskin jangga kiradi, lekin kuchlar nisbati teng emas edi va Qabaj xotun mamlakatni xarob etishdan saqlab qolish uchun bosqinchilar lashkariga bir million dirham berib, hujumni to'xtatib qoladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarixda o'tgan donishmand va oqila, tengi yo'q ayollardan biri – Bobur Mirzoning qizi Gulbadanbegim sanaladi. Muarrihlar qayd etganidek, otasi rahnamoligida Gulbadanbegim turli ilmlarni egallagan, yuksak madaniyat sohibi, nozik didi, sinchkov, tabiatan g'ayratli edi. Gulbadanbegim o'zining "Humoyunnoma" asarida otasi Zahiriddin Muhammad Boburning podshohligidagi asosiy xususiyatlari hamda farzandlariga, rafiqasi, o'z opasi Xonzodabegim, singlisi Ruqiya Sultonbegimga, barcha yaqinlarigan nisbatan iliq munosabatlarini namoyon etgan. Gulbadanbegim biograf bo'lishi bilan bir qatorda, Sharq diplomatiya tarixiga ham kata hissa qo'shgan olimadir. Jumladan, u Temuriylar davrasida, otasi Boburshoh saroyida qo'llanilgan diplomatik qoidalarni tahlil qilib, ularning mazmun-mohiyatini aytib bergan. Uning taassurotlari to'g'risida shunday ta'riflar bor: "Odatda, shahzodalar, temuriy sarkardalar, bir-birlari bilan yukunib (ta'zim qilib) yoki uch yukunib ko'rishishgan. Har bir yukunish bir munosabat uning ustidan g'alaba qilinganligining ramzidir".

Tahlil va natijalar. Temuriylan sulolasining yorqin namoyondalaridan yana biri Arjumand bonudir. U 19 yoshda 21 yoshli shahzoda Xurram(Shoh Jahon)ga turmushga chiqadi. Vaqt o'tib, u o'zining nozik tabiati, tengsiz husn-latofati, o'tkir aql-idroki uchun saroyda hurmatga sazovor bo'ladi. Ota bilan o'g'il o'rtasidagi kelishmovchilikni hal qilgani uchun ikki tomonlama iltifotga

sazovor bo'lib, ko'p o'tmay Arjumand bonu ikkinchi ismga – Mumtoz Mahalbegim, ya'ni saroyning tengi yo'q ko'rki, degan ismga ega bo'ladi. Shu ism unga shon-shuhrat keltirib, jahonga mashhur qiladi.

“Shoh Jahon taxtga o'tirganidan keyin, - deb yozadi temurshunos olim T.Fayziyev, - Mumtoz Mahal unga saltanat ishlarida yordamlashadi, rejaga asoslangan maslahatlar berib turadi, hukmdorni to'g'ri yo'lga boshqaradi Mumtoz Mahalbegim yaxshi kunlarda ham, og'ir damlarda ham, harbiy safarlarda ham eriga vafodor yor, sodiq hamroh va jafokash hamdard bo'ldi. U qisqa umri davomida 14 nafar farzand ko'rdi, ulardan sakkiz nafari – to'rt qiz, to'rt o'g'il bo'lib, qolgan olti nafari yoshligida nobud bo'lgan. 38 yoshida 14 chi farzandini tug'ish paytida vafot etgan ayol hayot bilan vidolasharkan, eri Shoh Jahondan farzandlariga mehribon bo'lishi, bundan buyon boshqa uylanmaslikni va unga atab dunyodagi yo'q ulug'vor maqbarani bunyod etishni iltimos qildi. Zotan, u keyingi 36 yuillik umri davomida uylanmay o'tadi. Munis va vafodor rafiqasining nomini abadiylashtirish maqsadida unga atab yaltiroq oq marmardan hashamatli maqbara qurdiradi”[5].

Xulosa va takliflar. Bir so'z bilan aytganda, Mumtoz Mahalbegim o'z davrining haqiqiy malikasi, yetuk diplomati, hayoti qisqa bo'lsa ham ibratli bo'lgan. Aynan shuning uchun ham uning kata qizi Jahon Orobegim onasi kabi saltanat ishlarini boshqarish, ichki va tashqi siyosat, diplomatiya masalalarida otasiga foydali maslahatlar bilan yordamlashar edi. “Saroyga kelgan mehmonlar va rasmiy vakillarning ayollarini kutib olar, ularning ko'ngil ochishlari uchun turli tadbirlar belgilar edi. Ularni risoladagidek sovg'a-salomlar bilan siylab, kuzatib qo'yish vazifasi ham uning zimmasida edi. Bu isharni u o'zining nihoyatda tadbirkor va uddaburonligini namoyish qilar edi”[6], deb yozadi taniqli temurshunos G'.Satimov.

Muxtasar so'z shuki, davlatchiligimiz tarixida jasur, mard va oqila ayollarimiz muhim mavqega ega bo'lib, ular nafaqat oila mustahkamligi va farzand tarbiyasi, balki davlat boshqaruvi, harbiy sohada ham faol ishtirok etib kelishgan. O'ylaymizki, momolarimizning betakror jasorati, donishmandligi va ibratli hayoti bugungi hayotimizning ko'rki bo'lmish ayollarimiz uchun namuna bo'lishi, ularni yanada faollikka undashi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Халқаро хотин-қизлар байрамига бағишланган учрашувдаги нутқ// “Халқ сўзи”. 2018 йил. 8 март.
2. История Узбекистана в источниках. – Т., 1984. 53 с.
3. Сафарова С. Аёллар масаласи: умумижамеий ва миллий жиҳатлар. – Т.: Ўзбекистон. 2003. – Б. 81-82.
4. Азамат Зиё. Ўзбек аёллари тарих саҳнасида. – Т.: Фан, 2002.
5. Файзиёв Т. Темурий маликалар. – Т.: 1994. – Б. 25-26.
6. Сатимов Ғ. Бобурий шахзодалар. – Т.: 2003. – Б. 68.

UO'K: 930

YANGI O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR VA XALQARO HAMKORLIK

P.Xolikulov, dots., Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti nodavlat ta'lim muassasasi, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar va xalqaro hamkorlik haqida so'z boradi. Muallif tarixiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud adabiyotlar asosida Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar va xalqaro hamkorlik bo'yicha o'ziga xos jihatlarni o'rgangan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, oliy ta'lim, islohot, xalqaro hamkorlik.

Аннотация. В данной статье говорится о реформах и международном сотрудничестве в системе высшего образования Нового Узбекистана. На основе исторических данных автор на основе существующей литературы изучил и проанализировал конкретные аспекты реформ и международного сотрудничества в системе высшего образования Нового Узбекистана.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, высшее образование, реформа, международное сотрудничество.

Abstract. *This article talks about reforms and international cooperation in the higher education system of New Uzbekistan. Based on historical data, the author studied and analyzed the specific aspects of reforms and international cooperation in the higher education system of New Uzbekistan based on existing literature.*

Key words: *New Uzbekistan, higher education, reform, international cooperation.*

Kirish. Har qanday maqsad va islohotlar natijadorligiga ilm-fan bilan yetib boriladi. U qayerda rivojlanmasin, paydo bo'lsin, jahon taraqqiyotiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Buni rivojlangan davlatlar yuksalishida ilm-fan asosiy omil vazifasini o'tayotganidan ham ko'rish mumkin.

Shu bois, mamlakatimizda ilm-fanga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilib, ta'lim sohasida keyingi olti yil ulkan o'zgarishlar, yangilanishlarga boy bo'ldi. Bilim dargohlarining qiyofasi tubdan o'zgarib, moddiy-texnika bazasi mustahkamlandi. Bu o'z navbatida, ta'limning sifati va darajasini oshirgan holda, yoshlar o'rtasida oliy ta'lim olishga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirdi.

Ilgari oliygohlarga o'qishga kirish juda qiyin edi. Kvotalar kam, qabul imtihonlarida turli muammolar bor edi. Yurtimizda bu masalalar hisobga olinib, oliy ta'limga qabul kvotasi yildan-yilga oshirilmoqda. Bu, o'z navbatida, yoshlarni bilimli, malakali, jahon taraqqiyotiga mos mutaxassislar etib tayyorlash, ularning hayotda o'z o'rnini topishiga xizmat qilayotir.

Asosiy qism: Mamlakatimizda yoshlarning oliy ta'lim olishiga katta sharoitlar yaratib berilyotgani tufayli oliy ta'lim muassasalari soni 2,5 barobarga ortib, 2024-yilga kelib 213 tani tashkil etmoqda. Qamrov darajasi esa 9 foizdan 38 foizga oshdi. Eng muhimi, oliy ta'lim olish uchun imtiyozli kreditlash tizimi, ayollarga foizsiz kredit ajratish amaliyoti joriy qilindi.

E'tiborlisi, 2017-yilgacha qadar oliy ta'lim muassasalarida grant o'rinlari soni faqat qisqarib kelgan bo'lsa, so'nggi olti yilda grantlarni ko'paytirish yo'lidan borildi. Xususan, o'tgan davrda oliy ta'limga ajratilgan davlat grantlari soni 75 foizga, ehtiyojmand oilalar farzandi bo'lgan xotin-qizlar uchun davlat grantlari soni ikki baravarga oshirildi.

Oxirgi olti-yetti yilda ta'lim tizimida uzoqni ko'zlab amalga oshirilgan islohotlar nafaqat mamlakatimizda katta ijobiy o'zgarishlarga olib keldi, hatto xalqaro maydonda ham yurtimiz obro'-e'tiborini yangi bosqichga olib chiqdi. Sohaga doir bir qator qonunlar, Prezident farmon va qarorlari qabul qilindi.

Birgina 2020-yilda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning qabul qilingani davlatimizning bu boradagi maqsadlarini aniq ifodalab berdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu hujjatda ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar, ta'lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo'yildi.

Masalan, qonunning 5-moddasida jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanishi belgilab qo'yildi. Bu nima degani? Bu har bir yosh o'zi istagan oliy ta'lim dargohida o'qiydi, ta'lim oladi, degani. Hujjatning 11-moddasidan esa oliy ta'lim bo'yicha alohida qoidalar o'rin olgan.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham oliy ta'lim sohasida davlat xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish asosida oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirish, sohada sog'lom raqobat muhitini yaratish belgilangan. O'tgan qisqa davrda ushbu Konsepsiya sohada ta'lim sifatini oshirish yo'lida tub islohotlarni amalga oshirish imkonini berdi.

Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

O'quv va moliyaviy mustaqillik: 40 ta universitetga o'quv va moliyaviy mustaqillik berilgan. Bu universitetlarga o'z dasturlarini tasdiqlash, o'quv dasturlarining davomiyligini va ta'lim narxini belgilash, shuningdek masofaviy va kechki ta'lim shakllarini joriy etish imkonini beradi.

Ta'lim, fan va innovatsiyalarni integratsiyalash: "Universitet 3.0" konsepsiyasi joriy etilgan, bu konsepsiya ta'lim, fan, innovatsiya va tadqiqot natijalarining tijoratlashtirilishini o'zaro bog'liq qiladi. 2023-yil yakuniga ko'ra, ilmiy tadqiqotlar natijalarining tijoratlashtirilishi 270.6 milliard so'mni tashkil etgan.

Infrastrukturani yaxshilash: Universitet binolarining sig'imi va talabalar uchun turar joylar soni oshirilgan. Masalan, 2016-yilda 274,072 o'rin bo'lgan bo'lsa, 2023-yilda bu raqam 395,433 ga yetgan. Talabalar turar joylarini qamrab olish darajasi 2019-yildagi 28% dan 2023-yilga kelib 52% dan oshdi.

Oliy o'quv yurtlarini tashkil etish: Yangi oliy o'quv yurtlari tashkil etilgan, bu esa iqtisodiyotning yangi tizimiga moslashish zaruratidan kelib chiqqan. Misol uchun, Toshkent Moliya Instituti va Soliq Akademiyasi yangidan tashkil etilgan.

Xalqaro standartlarga moslashtirish: Oliy o'quv yurtlari dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish ishlari davom etmoqda. Masalan, bakalavr darajasidagi ta'lim dasturlari 40% ga optimallashtirilgan.

Kasbiy ta'lim bilan bog'liqlikni kuchaytirish: Universitetlar va texnikumlar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanmoqda, bu esa ta'limning uzluksizligini ta'minlaydi. Texnikum bitiruvchilari universitetning ikkinchi yoki uchinchi kursidan o'qishni davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Bu islohotlar orqali O'zbekiston oliy ta'lim tizimini zamonaviy talablarga moslashuvchan va samarali qilish maqsadida amalga oshirilgan. "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturida davlat oliy ta'lim muassasalarida ularning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha masofaviy ta'lim shakli joriy etish, davlat oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari faqat davlat granti bo'yicha tasdiqlanishi, respublikada faoliyat yuritayotgan xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari va ularning filiallari hamda nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarida davlat granti asosida kadrlar tayyorlash bo'yicha 1000 ta o'rin ajratish belgilangan. Bu vazifalarning ijrosi ham qamrov darajasini oshirish, ertamiz egalarining orzu-istaklarini ro'yobga chiqarishga xizmat qilishi aniq.

Bular hali hammasi emas. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 51-moddasida Fuqarolar davlat ta'lim tashkilotlarida tanlov asosida davlat hisobidan oliy ma'lumot olishga haqliligi, oliy ta'lim tashkilotlari qonunga muvofiq akademik erkinlik, o'zini o'zi boshqarish, tadqiqotlar o'tkazish va o'qitish erkinligi huquqiga egaligi belgilab qo'yildi.

Bu esa mamlakatimizda yoshlar siyosati ustuvor ekanligiga ishoradir. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad iqtidorli yoshlar uchun davlat granti asosida bakalavriat va magistratura bosqichida ta'lim olish orqali hayotda o'zlarini to'laqonli namoyon etish imkoniyatini kengaytirishdir.

Albatta, ta'lim sohasiga bu darajada katta e'tibor qaratilayotgani bejiz emas. Binobarin, bu o'zgarishlarning barchasi yurtimizni taraqqiyotning yangi bosqichiga olib chiqish, barcha kuch-g'ayratni birlashtirish va fidokorona mehnat qilish orqali Yangi O'zbekistonni, pirovardida, Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etishga qaratilgandir.

Natijalar va muhokamalar: Hozirgi rivojlanish bosqichida O'zbekistonning oliy ta'lim tizimi muhim institutsional o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ma'muriy islohot doirasida va oliy ta'lim, ilmiy-innovatsion faoliyatni integratsiyalash maqsadida Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga aylantirildi. Vazirlik qoshida oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi faoliyat ko'rsatmoqda, u malakaviy talablar va ta'lim dasturlarini tahlil qiladi, oliy ta'limni rivojlantirishning ilg'or xorijiy tajribasini o'rganadi. 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi, u oliy ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, respublika oliy o'quv yurtlarini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar reytinglarida (QS, THE, Academic Ranking of World Universities) yuqri o'rinlarni egallash uchun asos yaratdi.

Bundan tashqari, xalqaro miqyosda ham ta'lim sohasida yetakchi o'rinlarni egallash maqsadida ko'plab tanlovlarda oliy ta'lim muassasalarining faol ishtiroki ta'minlanmoqda. Birgina misol, yurtimizdagi 28 ta oliy o'quv yurti TOR-1000 talik reytingga kirish uchun da'vogar sifatida qayd etildi. Ushbu reytingda universitetlarning 4 ta yo'nalishdagi samaradorlik ko'rsatkichlari baholandi. Tanlovda belgilangan ushbu mezonlardan ham ko'rinib turibdiki, oliy o'quv yurtlaridagi o'quv va tashkiliy samaradorlik sezilarli o'sib bormoqda.

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimidagi xalqaro hamkorlikning rivojlanishi bir qator muhim dasturlar va strategiyalar bilan belgilanadi. Masalan, Erasmus+ dasturi orqali O'zbekistonda ta'lim

mobilligi va akademik hamkorlik loyihalari amalga oshirilmoqda, bu oliy ta'lim muassasalarining xalqaro darajadagi faolligini oshirishga yordam beradi.

Toshkenda faoliyat yuritayotgan Westminster xalqaro universiteti 20 yillik faoliyati davomida O'zbekistondagi ta'lim sohasida muhim o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu universitet Buyuk Britaniyaning Westminster Universiteti bilan hamkorlikda tashkil etilgan bo'lib, hozirda 5,000 dan ortiq talaba ta'lim olmoqda va turli darajadagi dasturlar taklif etiladi.

Shuningdek, Britaniya Kengashi O'zbekistonning Oliy ta'lim fan va Innovatsiyalar vazirligi bilan hamkorlikda oliy ta'limni modernizatsiya qilish va sifatli ta'lim berish bo'yicha dasturlarni amalga oshirmoqda. Ushbu dasturlar universitetlarning boshqaruv tizimini yaxshilash va xalqaro sifat standartlarini joriy etishga qaratilgan.

Italiya bilan hamkorlik esa 30 dan ortiq kelishuv va memorandumlarni o'z ichiga oladi va ta'lim, ilmiy tadqiqotlar va o'qituvchi hamda talabalar mobilligini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Turin Politehnika Universiteti Toshkentdagi forumda Italiyaning yetakchi universitetlari bilan hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan uchrashuvlar o'tkazildi.

Bularning barchasi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini xalqaro miqyosda yanada rivojlantirishga va global ta'lim tarmog'iga integratsiyalashuvini chuqurlashtirishga qaratilgan harakatlardir.

Rivojlangan mamlakatlarning nodavlat ta'lim xizmatlari, jumladan Yevropa davlatlaridan Germaniya, Buyuk Britaniya va Osiyo mamlakatlaridan Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya, Yaponiya ta'lim tizimi turlicha tashkil etilgan bo'lsa-da, ulardagi o'quv, o'quv uslubiy ishlari tashkil etilishi ham ijobiy tomonlari bilan ajralib turadi.

Ushbu xalqaro kuzatuvlar mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini ham yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Chunki biz zamonaviy bilim va texnologiyalarni egallagan avlodni kamol toptirishimiz lozim. Sohadagi asosiy vazifa yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrab olinganlik darajasini hamda ta'lim sifatini muttasil oshirib borishdan iborat bo'ladi.

Xulosa: Keyingi yillarda oliy ta'lim tizimiga nodavlat va xususiy sektorning, ko'plab xorijiy oliy o'quv yurtlari va filiallarining kirib kelishi ijobiy holat bo'ldi. Bir jihatdan oliy ta'limning qamrovi kengaysa, ikkinchidan, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari o'rtasida ijobiy ma'nodagi o'zaro raqobatni ta'minlaydi, tizimda bozor qonunlari ishlay boshlaydi.

Umuman olganda, mamlakatimiz ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish, uni xalqaro standartlarga integratsiyalash, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Maqsad bitta: oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish hamda zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. /Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi.
3. Siddikov R. B. (2021). Reforms In The Higher Education System Of Uzbekistan: Problems Of Transformation. *The Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(1), 399–412. Retrieved from // <https://cibgp.com/au/index.php/1323-6903/article/view/573>.
4. Kobil Ruziev. & Davron Rustamov, 2016. "[Higher education in Uzbekistan: reforms and the changing landscape since independence](#)," [Working Papers](#) 20161604, Department of Accounting, Economics and Finance, Bristol Business School, University of the West of England, Bristol.
5. Toshtemir Majidov. & Dipak Ghosh & Kobil Ruziev, 2010. "Keeping up with revolutions: evolution of higher education in Uzbekistan," *Economic Change and Restructuring*, Springer, vol. 43(1), pages 45-63, February.

QORAQALPOQ XALQINING BALIQ KULTI BILAN BOG'LIQ QARASHLARI

Sh. X. Yeshimbetova, O'zFA Tarix instituti mustaqil izlanuvchisi,

<https://orcid.org/0009-0009-6266-755X>

Annotatsiya. Ushbu maqolada insoniyat madaniyatining bir qismi hisoblangan "kult" haqidagi diniy, madaniy, estetik qarashlar, qoraqalpoqlar madaniyatida baliq kultining tutgan o'рни, ular bilan bog'liq an'ana, urf-odat va marosimlar tahlili yoritilgan. Maqolani yozishda dala etnografik tadqiqot materiallaridan keng foydalanilgan.

Kalit so'zlar: "kult", "qariyin"(gilem), "baliq ko'zi", "jaryimshi", jilyim, "qoly qanly", "janlyk", "qan shashy", "jilyimyn maylanсын", "baliqchi ota",

Аннотация. В данной статье описаны религиозные, культурные и эстетические взгляды на «культ», который считается частью человеческой культуры. Освещена роль рыбного культа в культуре каракалпачков, анализ связанных с ним традиций, обычаев и обрядов. При написании статьи широко использовались материалы полевых этнографических исследований.

Ключевые слова: «культ», «qariyin»(ковер), «рыбий глаз», «половину улова», «рыбная сеть», «окровавленные руки», «жертвоприношение», «обрызгивание кровью», «удачный улов», «дед рыбак»

Abstract. This article describes religious, cultural, and aesthetic views on the "cult" as a part of human culture. The role of the fish cult in the culture of the Karakalpaks, the analysis of the traditions, customs, and rituals associated with them, is highlighted. In writing the article, materials from field ethnographic research were widely used.

Key words: Cult, carpet, fish eye, half of the catch, fish net, bloody hands, sacrifice, blood spatter, a lucky catch, grandfather fisherman

Kirish. Har bir xalq urf-odatlari, marosimlari va e'tiqodlari ko'p asrlar davomida shakllanadi. Etnograflarning vazifasi esa ularni tegishli davrlar ostida shakllangan elementlar asosida o'rganib, yo'qolgan tarixiy, madaniy qadriyatlarimiz kalitini izlab topishdan iboratdir.

Inson o'zligini tanishi bilan, tabiatda nimadir hamma narsani harakatga keltirish va borliqni yaratuvchi manba sifatida ilohiy kuch-xudoni tan olib, unga sig'ina boshlagan. Qadimda insonlar ilohiy kuch g'oyasiga turli nomlar bergan bo'lsada, ushbu kuchni doim ularning taqdirini hal etuvchi xudo sifatida tan olishgan. Turli davrlarda qabilalar, xalqlar "o'z" ilohiy kuchiga ishongan, o'z ehtiyoji-xohishlari, qo'rqinch va quvonchlarini ilohiy kuch bilan bog'lab, olamni tushinishga intilishgan[1, 7-8 b].

Adabiyotlar tahlili. Ta'kidlash kerakki, "kult" haqidagi qarashlarga nazar soladigan bo'lsak, bu atamaning mazmuniga to'xtalib o'tish joiz. Jumladan, kult bu g'ayritabiiy xususiyatlarga ega bo'lgan har qanday narsalarni hurmat qilish, din bilan bog'liq barcha turdagi marosimlar, e'tiqod, sehrli tasvirlar, ibodat, ziyoratgohlarni o'z ichiga oladigan tushunchadir[2, 655 c].

XVIII asrning oxirida Fransiyalik yozuvchi Konstantin Fransua Vol'ney va Sharl' Fransua Dyupyular dinning kelib chiqishi va rivojlanishining butun bir nazariyasini birinchi marta tizimli shaklda yaratgan olimlar bo'lib, o'zlarining o'tmishdoshlari singari din dastlab insonning tabiat unsurlari oldida o'zligidan paydo bo'lishiga ishonishgan, ya'ni mifologiya bilan bog'lashga uringan. Sh. F. Dyupyuis o'zining "Barcha kultlarning kelib chiqishi" nomli buyuk asarida qadimgi dinlarning barcha xudolari nafaqat xudolar, balki mifologik va epik qahramonlar ham quyosh, oy, samoviy hodisalar dunyoning timsoli ekanligini ko'rsatishga harakat qilgan[3, 12 c].

Markaziy Osiyo etnografiyasida tojiklar, o'zbeklar, qirg'izlar va qozoqlar orasida dehqonchilik, chorvachilik, ovchilik bilan bog'liq marosim va e'tiqodlarni tavsiflovchi juda ko'p adabiyotlar mavjud, lekin qoraqalpoq xalqi tarixiy etnografiyasi haqidagi bunday ma'lumotlar deyarli o'rganilmagan. Faqatgina birinchi marta ushbu e'tiqod va marosimlar majmuasi bo'yicha ma'lumotlarni tizimli yig'ish ishlari O'zbekiston SSR FA Qoraqalpoq bo'limi mualliflari tomonidan 1970 yillarda tarixiy-etnografik tadqiqotlar asosida o'rganila boshlangan[4,176 c].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada o'zbek, qoraqalpoq, qozoq millatiga mansub axborotchilardan yozib olingan ma'lumotlar, bugungi kungacha saqlanib qolingan urf-odat, marosimlar o'z aksini topgan, hamda og'zaki suhbat, intervyu, qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Baliqchilik qoraqalpoqlarning an'anaviy mashg'uloti bo'lgan, ayniqsa Amudaryo va Orol dengizi sohillari bo'yida yashagan qo'ng'iroq urug'i orasida baliq ovlash bilan bog'liq an'analar saqlanib qolgan.

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Amudaryoning quyi oqimida baliq ovlash asosan yirik baliqchilar va rus savdogarlari qo'lida bo'lgan. Qoraqalpoqlar orasida baliqchilik bilan shug'ullanuvchilar ham bo'lgan, odatda ko'pchiligi qayiq sotib ololmaganligi bois artellarga birlashgan. Ovga kerakli anjomlarni boy egalaridan ijaraga olib ularga ovning yarmini ("жарымшы") berishgan. Shunday sharoitda ham qoraqalpoq xalqi baliq ovlash bilan bog'liq urf-odat va marosimlarini saqlanib qolgan. Xususan, baliq ovlash uchun kerakli to'rni (жылым) to'qish yoki sotib olishda qatnashgan baliqchilar jamoaga birlashib baliq ovini boshlashdan oldin "хан жылымы" ya'ni rahbarini tanlab olganlar. "Хан жылымы" ov qilish joyi va vaqtini belgilagan, uning ixtiyoriga baliqchilar, baliq ovlash anjomlari, hamda o'ljalarni tarqatish huquqi berilgan. Shunindek, xon baliqchilar orasidan "қолы қанлы" ya'ni "omadli baliqchilarni saylab olgan. Baliq ovlashga borishdan oldin, ular jamoaviy mablag'lari hisobidan baliqchilarning homiysi avliyosiga - "жанлык" ya'ni qurbonlik uyushtirganlar. Jamoaning mehmondorchiligidan tashqari "қан шашы" (qon bilan purkash, qon sepish) marosimi o'tkazilgan, unda kichik yoki katta qoramol so'yilgan. Hayvonning qoni to'rga surtilgan, go'shti umumiy qozonda pishirilib, iste'mol qilingan. Boshi, terisi, oyoqlari eshon va mullalarga berilgan, qishloqda qolgan odamlar, shu jumladan ruhoni vakillari baliqchilarni duo qilib, ovi baroridan kelishini so'rab ibodat qilishgan. Axborotchi Allambergenov Gulmurod baliq oviga borishdan avval "жылымың майлансын" ya'ni bo'lajak ov baroridan kelishi uchun (qoraqalpoq millatiga xos) shunday duo o'qilishi, asosan to'xtab qolgan ko'l, qamishzor, suvning yoz faslida soy va qish faslida chuqur qismiga e'tibor qaratish kerakligi, shuningdek, baliq ovlaganda tinch, shovqinsiz hamda baliqqa ko'rinnmasdan o'tirish kerakligini ta'kidladi. Shu bilan birga axborotchi "Baliqchi baliqchini uzoqdan taniydi" ya'ni baliqchi do'stlarim bilan yig'ilishib oyda bir, ikki marta ziyofat uyushtirib dam olishi haqida so'zlab berdi[7, 2024].

Dala yozuvidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, asosan o'zbek millatiga mansub aholi orasida baliq oviga qarmoq tashlashdan oldin "Baliqchi ota-baliq'ingizdan bering" deb duo aytilgan. Axborotchi Qurbaniyazova Manzura yoshligimizda qovurilgan baliq taomini iste'mol qilib bo'lganimizdan keyin bobom "baliqchi ota" nomiga duo o'qib qo'yardi, deb ma'lumotlar berib o'tdi[8, 2024].

Shu o'rinda qozoq millati, "qara saqal-kichik juz" urug'iga mansub axborotchi Yernazarov Bazarbay baliq taomidan keyin "suvimiz ko'p bo'lsin, baliqlarimiz ko'p bo'lsin" deb ota-onasi o'qigan duolarni eshitganligi haqida ma'lumot berib o'tdi[9, 2024]].

Shuningdek, axborotchi Qurbaniyazova Manzura agar homilador bo'lolmay yurgan ayollar "bakira" balig'ini iste'mol qilsa homilador bo'lishini, bu baliq juda ham noyob ekanligini, hozirda bu baliq Xorazm viloyati o'zbeklari orasida yetishtirilayotgani haqida ma'lumot berdi[8, 2024].

Yoshi kattalar ma'lumotlarga ko'ra, Orol dengizi va Amudaryodagi barcha baliqlar toza, halol hisoblanib, ularni iste'mol qilish mumkin bo'lgan. Baliq go'shti va qoni inson uchun tozalovchi va shifobaxsh xususiyatga ega deb hisoblangan. Islom dini qoidalariga ko'ra, baliqlar muqaddas "samoviy tirik mavjudot" sifatida ulug'langan. Axborotchi Allambergenov Gulmurod islom dinida baliq "Jannat"dan chiqqan rizq, baliqning o'ligi ham halol bo'ladi, deb ta'kidladi[7, 2024].

Axborotchi O'razova Ozoda Qoraqalpog'iston o'zbeklari orasida roza tutishdan oldin baliq iste'mol qilinadi, sababi baliq halollanish, poklanish ramzi hisoblanadi[10, 2024].

Ellikqal'a tumanida istiqomat qiluvchi axborotchi Karimboyev Otabek esa baliq inson umrini uzaytirishi, odamning luqmasini tozalashi va spirtli ichimlik ichgan bo'lsa baliq iste'mol qilib tozalanishi, chunki baliq suvda yashagani uchun halol hisoblanadi deya ma'lumot berib o'tdi[11, 2024].

Ko'plab diniy e'tiqodlar va marosimlar baliqchilarning o'zlari bilan ham bog'liq bo'lib, faqat erkaklar baliq ovlash bilan shug'ullangan. Ovga ketishdan oldin rizqli, barakali bo'lishiga umid qilib duo olingan, hamda baliqchi oldidan chiqqan odamga qayerga ketayotganini aytmagan. Bu esa baliqchilar homiysining sir saqlay olgan insonni sevishi bilan izohlanadi. Binobarin, baliqchiga nisbatan qoraqalpoqlarda shunday maqol bor: “Балықшы айтар бир асым, Сира айтбайды ырасын” ya'ni “baliqchining har doim bir qulog'i bor, u hech qachon haqiqatni aytmaydi”, xususan, begona odamlarning e'tiborini chalg'tib, baliqchi o'zini yomon ko'zdan himoya qilishi, agar u jin bo'lsa baliq ovi muvaffaqiyatsiz tugashiga ishonishgan[4, 196 c]. Agar yoshi katta erkak tushida ayolga qanchadir baliq bersa shuncha farzand ko'radi, shuningdek, baliqchi birovdan meva va sabzavot olsa uning baliq ovi baroridan keladi deb aytib o'tishgan ma'lumot beruvchilar. Qoraqalpoqlarning baliqlarga nisbatan ijobiy munosabatlarida ularning “pokligi” va shifobaxsh xususiyatlariga (masalan: sazan baliqning sho'rvasi sariq kasalligiga shifo) ishonishlariga qaramay, istisnolar ham mavjud bo'lgan. Misol uchun “taban”(tovon baliq) baliq xoch baliqlari iste'mol qilinmaydi deb hisoblangan.

Mushuk baliq (laqqa baliq) afsona va irimlarga ko'ra odamlarga dushman bo'lgan, uni ehtiyotkorlik bilan iste'mol qilish kerak, aks holda odam moxov kasalligiga chalinishi mumkin, degan ayrim qarashlar ham bo'lgan. Qoraqalpog'iston o'zbeklari orasida keng tarqalgan irimlarga ko'ra baliq taomidan keyin oq ya'ni sut, qatiq mahsulotlari iste'mol qilinmagan. Bu haqda axborotchi Rajabova Tilla otasi yoshligida har doim baliq ovlagani, qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug'larini chaqirib mehmon kutishgani, hamda uch kungacha sutli mahsulotlar ichishni taqiqlagani, sababi moxov kasalligiga chalinish mumkinligini eshitganligini aytib berdi[12, 2024].

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, insonning o'tmishi bilan bog'liq kult tushunchasi shunchaki afsona, ertak emas, balki ulardagi timsollar yordamida biz dunyoning tuzilishi, unda insonning o'zni haqidagi o'tmish davrlardagi g'oyalarni bilishimiz mumkin. Shuningdek, qoraqalpoqlar orasida ham kult tushunchasi o'sha xalqning moddiy va ma'naviy madaniyatini aks ettiruvchi jihati bo'lib, aynan shu xalq uchun muqaddas hisoblangan, kundalik hayoti bilan bog'liq bo'lgan an'ana, urf-odatlar, marosimlarda saqlanib kelayotgan ramziy belgidir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кароматов Х. С. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи.Т.; 2008. 664б.
2. Большая энциклопедия. М.; 11-том. 900 с.
3. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. М.: 1986. 576 с.
4. Жданко Т. А., Камалов С. К. Этнография каракалпаков. XIX- начало XX века (Материалы и исследования) Т.; 1980. 202 с.
5. Dala yozuvlari: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Nukus shahri, 2024 yil
6. Dala yozuvlari: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Beruniy shahri, 2024 yil
7. Dala yozuvlari: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Beruniy shahri, Paxtakor MFY, 2024 yil
8. Dala yozuvlari: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Ellikqal'a tumani, Qilchinq OFY, 2024 yil
9. Dala yozuvlari: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Ellikqal'a tumani, Qilchinq OFY, 2024 yil
10. Dala yozuvlari: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Beruniy shahri, Birluk MFY, 2024 yil

UO'K 9.91.914/919

MUSTAQILLIKNING DASLABKI YILLARIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLARNING FARG'ONA VODIYSI YENGIL SANOATIGA TA'SIRI *X.A.Yulchiyev, erkin tadqiqotchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda xususiy lashtirish ikki bosqichda amalga oshirilishi, qishloq xo'jaligidagi shaxsiy yordamchi xo'jaliklari egalari, shaxsiy va kichik korxona egalari, ko'chmas mulk egalari shakllantirish, mavjud iqtisodiy sektorning sanoat, transport, qurilish sohalarida korxonalarning faoliyatidagi barqarorlik saqlanib qolinishiga erishish, hamdo'stlik mamlakatlarining firma va kompaniyalari bilan tuzilgan shartnomalarda xorijiy ishbilarmonlar tomonidan shartnoma shartlarini bajarilishi masalalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy sektor, sanoat, transport, qurilish materiallari, mulk, xususiy, shartnoma, tarmoq, korxona, hissadorlik.

Аннотация. В данной статье раскрыты вопросы осуществления приватизации в Узбекистане в два этапа, формирования собственников личных подсобных хозяйств в сельском хозяйстве, владельцев частных и малых предприятий, собственников недвижимости, сохранения стабильности в деятельности предприятий промышленной, транспортной, строительной отраслей существующего сектора экономики, выполнения иностранными бизнесменами условий договоров в договорах с фирмами и компаниями стран Содружества.

Ключевые слова: сектор экономики, промышленность, транспорт, строительные материалы, собственность, частный, контракт, отрасль, предприятие, участие.

Abstract. This article discusses the implementation of privatization in Uzbekistan in two stages, the formation of owners of private subsidiary farms in agriculture, owners of personal and small businesses, owners of real estate, achieving stability in the activities of enterprises in the industrial, transport, and construction sectors of the existing economic sector, and the fulfillment of contractual terms by foreign businessmen in contracts concluded with firms and companies from the Commonwealth countries.

Keywords: economic sector, industry, transport, building materials, property, private, contract, sector, enterprise, shareholding.

Jahon hamjamiyati mamlakatlari tarixida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish sohasida ko'plab tajribalar orttirilgan. Jumladan, respublikada har bir tarmoq xususiylashtirish chuqur o'rganilgan va tahlil qilgan holda maxsus dasturlar bilan tartibga solindi [1]. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991-yil 18-21-noyabrda bo'lgan VIII sessiyasida qabul qilingan "Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida [2]" va "Ijara to'g'risida [3]"gi qonunlar muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu qonunlar asosida korxonalar mustaqil faoliyat ko'rsatish, korxonalarni hissadorlik jamiyatlariga aylantirish, korxonalar qoshida ijara kollektivlari tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. O'zbekistonda xususiylashtirish ikki bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqich 1992-1993-yillarni o'z ichiga olgan bo'lib, "kichik xususiylashtirish" deb nomlandi; ikkinchi bosqich 1994-yildan keyingi davrni qamrab olib, u «ommaviy xususiylashtirish» deb ataldi.

Natijada, 1992-1997-yillarda respublikada amalga oshirilgan xususiylashtirish jarayoni natijasi o'laroq, mamlakatda mulkdorlar sinfi tarkib topdi. Jumladan, 1 mln. 74 ming uy joylar xususiylashtirildi, 1 mln. ta xususiylashtirilgan korxonalarning aksiyalari pay egalariga berildi, 3 mln. ta qishloq xo'jaligidagi shaxsiy yordamchi xo'jaliklari egalari, 85 mingta shaxsiy va kichik korxona egalari, 14 mingta ko'chmas mulk egalari shakllantirildi [4]. 1995-yili "Farg'ona" investitsiya kompaniyasini tashkil etish to'g'risida viloyat hokimligi qaror qabul qildi [5]. Ushbu qaror bilan tashkil etilgan kompaniyaga viloyatda qimmatbaho qog'ozlar bozorini tashkil etish va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish hamda tadbirkorlarga amaliy yordam berish yuklatildi [6]. Bundan tashqari, tashkil etilgan "Farg'ona" investitsiya kompaniyasining "Nizomi" ham qabul qilindi [7].

Tadqiq qilingan yillarda O'zbekiston Respublikasi, shu jumladan, Farg'ona vodiysi viloyatlarida ham mintaqaviy iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda chet mamlakatlarga xom ashyo mahsulotlari jumladan, asosan, paxta tolasi, neft mahsulotlari, mineral o'g'itlar, gazlama, konserva mahsulotlari eksport qilib, o'z navbatida chet eldan mashina va mashina jihozlari, sanoat xom ashyosi, qurilish materiallari olib kelishga muvaffaq bo'lindi. Xususan, vodiylar viloyatlarida o'tish davriga monand iqtisodiy islohot dastur yaratilib, mavjud iqtisodiy sektorning sanoat, transport, qurilish sohalarida korxonalarning faoliyatidagi barqarorlik saqlanib qolinishiga erishildi [8]. Farg'ona vodiysi o'zining ijtimoiy-iqtisodiy hamda boshqa bir qator jihatlariga ko'ra, respublikaning boshqa mintaqalaridan o'ziga xos bo'lgan farqlarga egadir. Xususan, vodiyni umumiy yer maydoni 19,2 ming kv.km.ga teng bo'lib, u respublika hududining 4,2 foizini tashkil qilgani holda, Farg'ona viloyatida 3,8 mln, Andijon viloyatida 3,1 mln. Namangan viloyatida esa 2,7 mln. nafar aholi istiqomat qilishi va mehnat resurslari mavjuddir. Bu mehnat resurslari Respublika aholisini 2019-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, 28,5 foizini tashkil etadi [9]. Bu davrda korxonalarning bir maromda faoliyat ko'rsatishlari uchun chet el davlatlari bilan tovar ayriboshlash yo'li bilan mahsulot ishlab

chiqarilishida zarur bo'lgan har xil bo'yoqlar, dastgohlar uchun ehtiyot qismlar olib kelindi. Bundan tashqari, ushbu korxonalarining muntazam faoliyat olib borishlari uchun davlatda imtiyozli qarz (kredit) olish ham amaliyotda keng qo'llanildi [10].

Tadqiq qilingan davrda, Farg'ona viloyatida ushbu amaliy chora -tadbirlar qo'llanilishi natijasida uzluksiz ishlab chiqarish jarayoni tashkil etilgan korxonalar sirasiga Viloyat ipakchilik birlashmasini kiritish mumkin. Ushbu birlashma tomonidan 1993-yil davlat rejasi 106,4 foizga bajarilib aholiga rejaga qo'shimcha ravishda 1176 ming metr gazlama yetkazib berildi [11]. Birlashma korxonalari tomonidan ishlab chiqarilayotgan tayyor mahsulotlarni xorijga eksport qilish va ishlab chiqarish dastgohlarini yangilash, sohaga ilg'or xorijiy texnologiyalarni joriy etish maqsadida Italiya Respublikasining "Garden" firmasi bilan sanoat korxonalarining chiqindi mahsulotlarini qayta ishlash, Janubiy Koreya Respublikasi hamda Yaponiyaning ikkita ipakchilik sohasida faoliyat olib boruvchi kompaniyalari bilan yuqorida zikr etilgan muammo va kamchiliklarni bartaraf etish borasida hamkorlik qilish bo'yicha kelishuv tuzildi va tashkil etilgan yangi qo'shma korxona yiliga 174 tonna xom ip ishlab chiqarish va 1365 ming pogon metr ipakli gazlama tayyor mahsulotni ishlab chiqarish quvvatiga ega bo'ldi [12]. Ammo, xorijiy hamkorlar bilan hamkorlik qilish borasida yetarli malakani yo'qligi tufayli ayrim hollarda xatolarga yo'l qo'yilganligini ham e'tirof etish lozim [13]. Xuddi shunday holatni korxona tomonidan Rossiya Federatsiyasi va boshqa hamdo'stlik mamlakatlarining firma va kompaniyalari bilan tuzilgan shartnomalarda xorijiy ishbilarmonlar tomonidan shartnoma shartlarini bajarilmaganligini ko'rish mumkin [14]. Andijon viloyatidagi poyafzal fabrikasi o'zining 34 xil, mashinasozlik zavodi 18, Irmash zavodi 32, Go'sht kombinati 100, mebel fabrikasi 19 xil sifatli mahsulotlarini ishlab chiqarish imkoniyatlarini saqlab qolishga erishsalar, ammo tadqiq etilgan davrga oid arxiv materiallarining tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyatdagi 137 ta sanoat korxonasidan 49 tasida mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi 822 mln so'mga pastlagan. Sanoat korxonalaridan 7 tasi shartnomaviy majburiyatlarini bajarmagan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 11-dekabrda 310-sonli "2010-2012-yillarda Qo'qon shahrining sanoat salohiyatini rivojlantirish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va mahalliyashtirish loyihalarini amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi qarori va Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 2-avgustdagi 02/1-613-sonli yig'ilish bayonnomasiga asosan ishlab chiqilgan "2011-2015-yillarda Farg'ona viloyati sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi Dasturini hamda Farg'ona viloyati hokimligining 2011-yil 24-fevraldagi 42-sonli "2011-yil-Farg'ona viloyati sanoat yili" dasturi qabul qilindi. Dasturda belgilangan vazifa va maqsadlarni amalga oshirish hamda ijrosini ta'minlash to'g'risida Farg'ona viloyat hokimining 2011-yil 24-fevraldagi 42-sonli qaroriga asosan doimiy faoliyat olib boruvchi ishchi guruhi tashkil qilindi. Ushbu tashkil etilgan ishchi guruh quyidagi ya'ni Dasturga kiritilgan loyihalarni o'z muddatlarida sifatli amalga oshirishni ta'minlashni muntazam monitoringini olib borish, ish jarayonida yuzaga kelgan juz'iy muammo va kamchiliklarni bataraf etish, amalga oshirilgan ishlar yuzasidan hisobotlar tayyorlash, yirik va respublika ahamiyatiga molik muammolar yuzasidan amaliy chora-tadbir ishlab chiqilib, Respublika Vazirlar Mahkamasiga har oyni 10 kunida muntazam ravishda taqdim etib borish kabi muhim vazifalarni bajarish yuklatildi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2010-yilda respub-likani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2011-yilga mo'l-jallangan eng muxim ustuvor yo'nalishlari yuzasidan qilgan ma'ruzasida 2011-yil uchun muhim bo'lgan ustuvor vazifalarni belgilab berildi. Viloyatda O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri tomonidan tasdiqlangan 2009-yil 5-oktyabrdagi 02-25-138-son "2009-2012-yillarda viloyat sanoat salohiyatini oshirish, shuningdek istiqbolsiz korxonalarni tarkibiy o'zgartirish, moliyaviy sog'lomlashtirish yoki tugatish bo'yicha hududiy dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi yig'ilish bayoni bilan tasdiqlangan dasturga muvofiq 2011-yil yanvar-mart oylari davomida 3 ta nooziq-ovqat va 8 ta oziq-ovqat loyihalari amalga oshirilishi belgilandi, amalda 4 ta nooziq-ovqat (Quvasoy shahridagi "Building Materials production and trading group" QKda shifer, Toshloq tumanidagi "Baxor Manzurabonu Lyuks" XKda trikotaj maxsulotlari, maxsus kiyimlar, "Stasam Yang Plastiks" QKda plastmassa uy-ro'zg'or buyumlari va Qo'qon shahridagi "Kokand Harkov Elkam Nasos" QKda neft va gaz sanoati uchun nasos ishlab chiqarishni tashkil etish va kengaytirish) va 12 ta oziq-ovqat (4 ta issiqxona, 3 ta parrandachilik va 5 ta boshqa oziq-ovqat

mahsulotlari ishlab chiqarish) loyihalari amalga oshirildi. Bu loyihalarda 2,5 mlrd so'mlik va 552 ming AQSH dollarilik investitsiyalar o'zlashtirilib, shundan 955 mln so'mligi tijorat banklari kreditlari, 377 ming AQSH dollari xorijiy investitsiyalar hamda 1,5 mlrd so'mlik va 175 ming AQSH dollarilik mablag'lar loyiha tashabbuskorlari-ning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirildi. Loyihalarni amalga oshirilishi natijasida 380 nafar yangi ish o'rinlari yaratildi [15]. Xulosa qilib aytganda mustaqillikning daslabki yillarida amalga oshirilgan islohotlar natijasida sobiq savet davridan qolgan eski dastgohlarga ega bo'lgan yengil sanoat korxonalari mahalliy tadbirkorlar yoki chet el investorlar hamkorligida hususiyashtirilib, zamonaviy texnologiyalar bilan qayta qurilib, zamon talabiga javob bera oladigan mahsulotlar chiqarila boshlandi. Yangi korxonalarining tashkil etilishi aholini ish bilan ta'minlanishiga, ijtimoiy va iqtisodiy ahvolini yaxshilanishiga olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amanbayev R. Angliyada xususiylashtirish – jarayoni qanday kechgan edi? // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. 2001. №4-5. –B.51.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. -Toshkent. 1992. -№ 1. - 64-71-betlar.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. -Toshkent. 1992. - № 1. - 72-80-betlar.
4. Abduqodirov A. Xususiylashtirish-islohotlar muhim bo'g'ini // Bozor, pul va kredit. 1999. №2. –B.22-26.
5. FVDA, 1120-fond, 1-ro'yxat, 87-ish, 63-varaq.
6. FVDA, 1120-fond, 1-ro'yxat, 87-ish, 64-varaq.
7. FVDA, 1120-fond, 1-ro'yxat, 87-ish, 65-128-varaqlar.
8. FVDA, 1220-fond, 2-ro'yxat, 58-ish, 12-15-varaqlar.
9. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 9-jild. – Toshkent: O'zME, 2005. –B.199-200; Mamajonov.M. O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Darslik. – Toshkent: Cho'lpon, 2019. –B.230.
10. FVDA, 1220-fond, 2-ro'yxat, 77-ish, 21-26-varaqlar.
11. FVDA, 1220-fond, 2-ro'yxat, 77-ish, 22-varaq.
12. FVDA, 1220-fond, 2-ro'yxat, 77-ish, 25-26-varaqlar.
13. FVDA, 1220-fond, 1-ro'yxat, 64-ish, 14-varaq.
14. FVDA, 1220-fond, 1-ro'yxat, 64-ish, 14-varaq.
15. Farg'ona viloyati hokimiyati joriy arxivi materiallari.

UO'K 9(575. 171) (043.5)

XIVA MADRASALARINING IJTIMOIIY HOLATI VA TA'MINOT TIZIMI

H.S. Yusupov, PhD, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xiva madrasalarining ijtimoiy holati, ta'minot tizimi va talabalarga stipendiyalar qaytartibda berilishi O'rta Osiyo xonliklari misolida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Madrasa, masjid, kanalizatsiya, hujra, a'lo, avso't, adno, vaqf, Feruz, botmon, dahyak, mudarris, stipendiya.

Аннотация. В данной статье на примере среднеазиатских ханств раскрывается социальное положение медресе Хивы, система обеспечения и порядок предоставления стипендий студентам.

Ключевые слова: медресе, мечеть, канализация, худжра, ала, авсо't, адно, вакф, Феруз, батмон, дахьяк, мударрис, стипендия.

Abstract. In this article, the social situation of Khiva madrasas, the supply system and the return of scholarships to students are revealed on the example of Central Asian khanates.

Key words: Madrasah, mosque, sewage, hujra, ala, avso't, adno, foundation, Feruz, batmon, dahyak, mudarris, scholarship.

Xorazm va uning markazi Xiva o'zining ilm-fan, adabiyot, musiqa san'ati bilangina emas, shuningdek, betakror va o'ziga xos me'morchilik san'ati bilan ham dunyoga mashhurdir. Xivadagi ko'k-yashil koshinlar va o'yma naqshlar bilan bezatilgan, aniq reja asosida pishiq g'ishtdan qad ko'targan me'moriy yodgorliklar ota-bobolarimizning buyuk dahosidan, ma'naviy boyligimiz qudratidan guvohlik beradi. Xiva go'zalligining timsoli bo'lgan ana shu osor-u atiqalarning ko'pchiligi qo'ng'irotlar sulolasi hukmronligi davrida bunyod etilgan.

Xivada madrasalar XVII asrdan boshlab qurila boshlagan va XIX asrga kelganda yuksak cho'qqiga ko'tarilgan. Xorazm madrasalari 1-2 qavatli binolar bo'lib, katta va go'zal peshtoqli, atrofi

hujralar bilan o'ralgan hovlisi, darsxona va masjidi bo'lib, ba'zi madrasalar yonida minora ham qurilgan. Madrasalarning hammasida ichki hovli atrofidagi ikkita talabaga mo'ljallangan yotoqxonalar uzoqdan kelgan o'quvchilarga berilgan. Har bir hujra ichida maxsus olov yoqadigan joyi va oqova suv ketadigan "to'shshi" (kanalizatsiya) adanlari bor [1].

Xiva madrasalarida 7 tadan 125 tagacha hujra bo'lgan. Madrasalar shahar husniga husn qo'shib turmoqda. Madrasalar xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotida muhim rol o'ynab kelgan. Sharqda oliy va o'rta bilim yurti hisoblangan Xiva madrasalarida diniy va dunyoviy bilim berilib, jahonga mashhur mutafakkir olim va davlat arboblari, shoir va musiqashunos, bastakor va naqqosh musavvirlarimiz yetishtirilgan. Madrasalarni iqtisodiy manbasi ularga Xudo yo'lida inson manfaati uchun hadya etilgan vaqf mulklari: yer-suv, karvonsaroy, bozor, rasta, do'kon, hujra, pul va kitoblar bo'lib, u mulklardan olingan mablag'lar madrasa xizmatchilari, mudarrislar va talabalar, qolaversa, o'sha madrasa ta'mirlari uchun sarflangan. Talabalarga haq berish madrasalarda o'qish yo'lga qo'yilgandan beri mavjud bo'lib, uning miqdori talabalarining o'qishdagi darajasi – pog'onasiga, guruhiga qarab a'lo, avsot, adno taqsimotlar asosida belgilangan [2].

XIX asrning ikkinchi yarmida, Muhammad Rahimxon II – Feruz davrida, Xiva xonligining madaniy hayotida o'ziga xos yuksalish jarayonlari yuz berib, bunyodkorlik, obodonlashtirish hamda madaniy rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Bunyodkorlik namunasi sifatida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yigirmadan ortiq madrasa, masjid, minora va yo'llar barpo etilganligini aytib o'tish mumkin. To'ramurod to'ra minorasi (1888), Bikajon bika minorasi (1894), Polvon qori madrasasi (1905), Qozikalon madrasasi (1905), Polvon darvoza (1906), Islomxo'ja madrasasi va minorasi (1910-1911) va boshqa ko'plab me'morchilik obidalari bevosita Muhammad Rahimxon II rahbarligi va homiyligida qurilgan [3].

1871-yilning o'zida Xiva shahrida 5 ta yirik madrasa, chunonchi Otajonboy madrasasi, Muhammad Rahimxon II madrasasi, Muhammad Niyoz devonbegi madrasasi, Muhammad Murod devonbegi madrasasi va To'ramurod to'ra madrasalari qurilgan edi [4].

Ma'lumotlarga qaraganda XIX asrning 40-yillarida Ichan-Qal'ada xon saroyidan tashqari 17 ta masjid, 22 ta madrasa, karvonsaroy va katta bozor bo'lgan. XX asr boshlariga kelib esa Xivadagi masjidlar soni 93 taga, madrasalar esa 63 taga yetgan [5].

Akademik Yahyo G'ulomov "Памятники города Хивы" monografiyasida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva shahrining o'zida 36 madrasa bino qilinganligini ko'rsatib o'tadi [6]. XX asr boshlarida xonlikda jami 130 madrasa, 1636 masjid bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor [7]. Yuqorida aytilganidek, bunday qurilish ishlari Muhammad Rahimxon II – Feruz davrida keng quloch yoydi va o'ziga xos me'morchilik maktabi vujudga keldi. Bu esa qisqa davr ichida xonlikda katta me'moriy obidalar bo'lganligidan va XX asr boshlarida Xivada me'morchilik qurilish ishlari yaxshigina rivoj topganligidan dalolat beradi [8].

Xiva madrasalari ta'lim-tarbiya maskani bo'libgina qolmasdan, o'sha paytda xonlikning nufuzli ilmiy-ma'rifiy markazi ham bo'lgan. Xivadagi Arab Muhammadxon, Sherg'ozixon, Olloqulixon, Muhammad Aminxon, Muhammad Rahimxon II madrasalarida Xivaning taniqli tarixchilari, shoir va adiblari, islomiy ilmlarning yirik bilimdonlari, huquqshunoslari, musiqa ilmining ustalari tez-tez to'planib, ijodiy ishlari xususida suhbatlashishgan, bahs-munozaralar o'tkazib turganlar [9].

Xiva madrasalarida tahsil olgan Munis, Ogahiy, Bayoniy, Komil Xorazmiy, Rasul Mirzo, Laffasiy, Tabibiy, Chokar, Bobojon Tarroh kabi ziyolilar madaniyatimiz tarixida yorqin iz qoldirgan olim, shoir, adib, tarjimon, mohir xattot va musiqashunos sifatida shuhrat topishgan.

Madrasalarda "Navoiyxonlik", "Sa'diyxonlik", "Fuzuliyxonlik", "Bedilxonlik" kabi kechalarni o'tkazish an'anaga aylangan. Bunday bahs, munozara va adabiy kechalarda hatto Xiva xoni Feruzning o'zi ham shaxsan ishtirok etgan. Bu haqda Bayoniy shunday hikoya qiladi: "Xon hazratlari haftada ikki kun: juma va dushanba oqshomlarida ulamo bila suhbat qilib, kitobxonlik etur edilar. Andog'kim, Yusuf Hoji oxun va Ismoil Xo'ja oxun va Xudaybergan oxun va olim-u ulum maqul va manqulda mulla Muhammad Rasul va Faqiri Haqir majlisi humonlariga haftada ikki marotaba hozir bo'lib kitobxonlik etar erduk" [10].

Xivada XVII – XIX asrlarda bunyod etilgan yuzdan ortiq masjidlar, yetmishga yaqin madrasalar, maqbaralar va minoralar Xorazm me'morchilik san'atining yuksak namunalari. Shulardan Arab Muhammadxon (1616), Muhammad Amin inoq (1765), Qutlug' Murod inoq (1809), Sherg'ozixon (1718-1719), Olloqulixon (1831-1835), Muhammad Aminxon (1851-1855), Muhammad Rahimxon II (1872), Islomxo'ja (1910), Asfandiyorxon va boshqa madrasalar shular jumlasidandir.

Madrasalar to'g'risida Y. Jelyabujskiy shunday yozadi: "Xiva va turkmanlar yurtida madrasa va o'quv yurtlari juda ko'p. Ularning qurilishi va faoliyati uchun hukmdorlar ham, xalq ham kuchli jonbozlik ko'rsatishadi. Masalan, Xivada bir necha madrasalar mavjud, ayniqsa, Madaminxon madrasasi mashhurdir. Xalqni o'qitish va ma'lumotli qilish bilan dindorlar shug'ullanishadi" [11].

O'rta Osiyoning uchala o'zbek davlatida ham madrasa talabalariga stipendiya, ya'ni nafaqa ham to'langan. Bu o'rinda Xiva, Buxoro, Qo'qon shaharlari madrasalarida talabalarga qay tarzda nafaqa to'langanligi ko'rib chiqamiz.

Xiva madrasalarida talabalar madrasaning vaqf mulkidan keladigan daromaddan ta'minlanib turardi. Vaqf yerlaridan olinadigan ijara haqiga ijarachilar bug'doy, makkajo'xori kabi mahsulotlar bergani sababli talabalarga ham pul emas, g'alla berilardi. Madrasa talabalari madrasada necha yil o'qiyotganligiga qarab ta'minot masalasida uch guruhga bo'linar edi. Birinchi guruh, ya'ni yuqori kurslardagi talabalar bir yilda bir marta madrasaning daromadiga qarab 20 dan 40 botmongacha g'alla bilan ta'minlanardi. Ikkinchi guruhga, ya'ni o'rta kurslardagi talabalarga 10 botmondan 20 botmongacha g'alla berilardi. Uchinchi guruh, ya'ni yangi o'qishga kirgan talabalar 5 botmondan 15 botmongacha g'alla olishardi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligi madrasalarida ham talabalarga beriladigan ta'minot-nafaqa miqdori madrasaning vaqf mulki daromadiga bog'liq bo'lgan. Shu jihatdan, u turli madrasalarda turlicha miqdorda to'langan. Tarixchi F. Bobojonovanning qayd etishicha, madrasaning ba'zi talabalari amir hukumati stipendiyasi bilan ham ta'minlangan. Buxoroning so'nggi amiri Said Olimxon o'zi qurdirgan madrasa talabalarini moddiy jihatdan ta'minlab turgan [12]. F. Bobojonova, shuningdek, Buxoro amirligi madrasalarida tahsil olgan talabalarning 4 manba asosida kun kechirganini ta'kidlaydi: birinchisi vaqf daromadi hisobidan; ikkinchisi yoz oylarida o'zining o'qituvchilik faoliyati hisobidan; uchinchisi otasining mol-mulki hisobidan; to'rtinchisi esa davlat ta'minoti – stipendiya hisobidan.

Bu o'rinda amirlik madrasalaridagi iqtidorli talabalar ham e'tibordan chetda qolmagan. Madrasadagi fanlarni o'zlashtirishda, shuningdek, ta'lim-tarbiyada o'zini ko'rsatgan talabalarga davlat stipendiyalari to'langan. Bunday stipendiya dahyak, ya'ni o'ndan bir deb atalgan. Unga sazovor bo'lgan stipendiatlarni esa dahyakxo'rlar deyishgan. Ushbu stipendiya o'z-o'zidan berilmagan. Uning sohibiga aylanish uchun da'vogarlar maxsus imtihondan o'tishgan. Dahyak olish uchun arab tili va shariat qoidalaridan imtihon topshirilgan. Uning natijalari esa shaxsan amirga taqdim etilgan.

Qo'qon xonligining poytaxtida 1842-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, 15 ta madrasa mavjud bo'lgan. Qo'qon xoni Muhammad Alixonning (1821-1842) vaziri Mahmud dasturxonchi tomonidan 1839-1840-yillarda Andijonda qurilgan madrasaning o'zi sug'oriladigan 384 gektar yerga egalik qilgan. Uning tarkibidagi 25 ta hujrada madrasa ta'limi olib borilgan. Bu yerda vaqf mulklaridan, ayniqsa, yerlardan tushgan daromad katta bo'lgani uchun madrasa mudarrisi, boshqa xizmatchilar nisbatan yuqori miqdorda maosh olgan, talabalarning nafaqasi – stipendiyasi ham katta bo'lgan. Bu madrasa xodimlari, talabalarning moddiy jihatdan yaxshi ta'minlanishi, qo'shimcha daromad izlamasdan, o'qishni yaxshi tashkil qilishi imkonini bergan [13].

Qo'qondagi Norbo'taxon madrasasiga 19 ta savdo do'koni va bitta karvonsaroy vaqf qilingan. 57 hujradan iborat mazkur madrasada 120 ga yaqin kishi tahsil olib, ularga 7 nafar mudarris saboq bergan. XIX asrda madrasadagi yuqori bosqich talabalari 16 rubl, o'rta bosqich talabalari 8 rubl, quyi bosqich talabalari esa 4 rubldan stipendiya olganliklari arxiv hujjatlarida qayd etilgan.

Yuqoridagilardan a'yon bo'ladiki, O'rta Osiyoda Rossiya imperiyasi bosqiniga qadar madrasa talabalariga sezilarli miqdordagi mablag'lar to'langan. Biroq 1865-yildan so'ng nafaqalar – stipendiyalar yillik 3-4 rublga tushib qoldi. Bu shunchalik kam ediki, o'sha paytda hatto mahbuslarni

saqlab turish uchun ajratilgan mablag'dan ham ortda qolardi. Shuning uchun ham mustamlakachilik davrida madrasalarda musulmon ilmini o'rganishni istovchilar tobora kamayib bordi.

Madrasa ta'limidagi o'zgarishlar bu bilan to'xtab qolmadi, balki o'zgarishda davom etdi. XX asrning 20-yillariga kelib, madrasalarning barcha xizmatchilari belgilangan miqdorda har oy vaqf mablag'idan xizmat haqi olib, maosh olganiga imzo chekishi shart bo'ldi.

Mullavachchalar-talabalarning barchasi o'qish bosqichi qanday bo'lishidan qat'i nazar, bir xil taqsimlanadigan nafaqa – stipendiya hisobidan umumiy qozondan oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan ta'minlanadigan bo'ldi. Faqat nafaqa –stipendiyaning qoldig'i (agar yuqorida keltirilganlardan ortib qolsa) talabaning qo'liga berilardi, xolos.

Xulosa qilib aytganda, Xiva madrasalari moddiy ta'minotini kuchaytirish maqsadida uning muassislari mazkur muassasaga maxsus mulk – vaqf ajratishgani ko'plab madrasalarning moddiy jihatdan yuksalishiga sabab bo'lgan. Natijada unda tahsil oluvchi talabalar uchun yetarlicha sharoitlar yaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberganov K. Xiva dunyodagi eng ko'hna qal'a. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 31-32.
2. Jalilov O. Xiva madrasalari va ularning iqtisodiy ta'minoti haqidagi hujjatlar // Toshkent: Sharqshunoslik, 1997. №8. – B. 132.
3. Xorazm tarixi. I jild. (M. Matniyozov tahriri ostida) – Urganch: Xorazm, 1996. – B. 26.
4. Qozoqov E. Xorazm Respublikasi hukumatining islom dini va ruhoniylarga nisbatan olib borgan siyosati (1920-1924-yillar). – Urganch, 1996. – B. 42.
5. История Хорезма. – Ташкент: Фан, 1976. – С. 88-89.
6. Гулямов Я. Г. Памятники города Хивы. Ташкент: Фан, 1941. – С. 40-41.
7. Rahim D., Matrasulov Sh. Feruz shoh va shoir qismati. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. – B. 100.
8. Ernazarov F. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligidagi madaniy hayot. – Toshkent, 2005. – B. 101.
9. Sadullayev A., Sotliqov A. Xorazm Ma'mun akademiyasining tarixiy ildizlari. – Nukus-Urganch: "Qoraqalpog'iston", 2003. – B. 254.
10. Muhammad Yusuf Bayoniy. Shajarayi Xorazmshohiy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1994. – B. 95.
11. Желябужский Е. Очерки завоевания Хивы. – Москва: Б.и., 1875. – С. 53-54.
12. Bobojonova F. Buxoro amirligida ta'lim tizimi (XIX asr oxiri – XX asrning boshlari). – Toshkent: Chashma Print, 2014. – B. 51.
13. Alixojiev M. O. Qo'qon xonligining madaniy hayotida maktab va madrasalarning tutgan o'rni (1800-1876 yy.). – Toshkent: 2012. – B. 103.

УЎК 930

ТОШКЕНТ ТИББИЁТ АКАДЕМИЯСИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШ ЖАРАЁНИ (ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛ)

Х.Ш.Алиева, магистрант, Иқтисодиёт ва педагогика университети, Қариш

Аннотация. Мазкур мақолада Тошкент тиббиёт академиясининг ташкил топиш жараёни тарихий таҳлил асосида ёритилган. Шунингдек, академиянинг Ўзбекистонда тиббиёт соҳаси ривожига қўшган ҳиссаси ва замонавий тиббиёт таълимининг ташкил этилишига таъсири кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Тошкент тиббиёт академияси, тиббиёт таълими, тарихий таҳлил, Ўзбекистон, тиббиёт соҳаси, таълим муассасаси, ривожланиш жараёни.

Аннотация. В данной статье представлен исторический анализ процесса становления Ташкентской медицинской академии. Также анализируется вклад академии в развитие медицинской сферы Узбекистана и её влияние на организацию современного медицинского образования.

Ключевые слова: Ташкентская медицинская академия, медицинское образование, исторический анализ, Узбекистан, медицинская сфера, образовательное учреждение, процесс развития.

Abstract. This article provides a historical analysis of the establishment process of the Tashkent Medical Academy. The academy's contribution to the development of Uzbekistan's medical sector and its influence on the organization of modern medical education are also analyzed.

Ҳар бир олий таълим муассасаси фаолиятини йўлга қўйишда аввало унинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш муҳим аҳамиятга эга. 1934 йили тиббиёт институти учун давлат бюджетидан 5.377.032 рубл ажратилган бўлса, 1935 йили бу 7.238.455 рубл, 1936 йили 9.758.040 рубл, 1939 йили 18.000.000 рубл бўлди.[6] Аммо маблағ билан институтнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш анча мушкул эди. Шу боис, бу борада қатор муаммолар мавжуд эди. Тиббиёт институти собиқ кадет корпуси биносида фаолият кўрсатиб, кафедра ва клиникалар собиқ ҳарбий хизматчиларнинг баракларида жойлаштирилди. Баъзи кафедралар хона етишмаслиги туфайли бошқа кафедраларнинг базасида фаолият олиб борди. Қолаверса, кафедралар махсус тиббий жиҳозлар билан етарли даражада таъминланмади. Клиника ва назарий кафедралар фақат 50 фоизга жиҳозлар билан таъминланди. Аудиториялар ўзининг ҳажми жиҳатдан оддий талабга ҳам жавоб бермади. Бино етишмаслиги туфайли институт жамоасини бир жойда тўплаш имкони йўқ эди. Институт биноси темир йўл ва ҳарбий

ўқ отиш майдони – тир яқинида жойлашганлиги туфайли доимий поездларнинг шовқини, ўқ овозлари ўқув машғулотларига халақит қилган. Институтнинг молиявий ва хўжалик аҳволи умуман талабга жавоб бермаганди[7].

Бу каби муаммоларни бартараф қилиш учун институт маъмурияти ҳам жиддий ҳаракат олиб борди. Масалан, 1933 йилдан мазкур тиббиёт институтида жадал қурилиш ишлари олиб борилди. Институтдаги экспериментал фанлар кафедралари кенгайтирилиб, уларнинг моддий-техника базаси мустаҳкамланди. Физиология, патофизиология ва биокимё кафедралари операция хонаси ва клиникаси учун қўшимча бинолар қурилди. 1935 йили юқумли касалликлар клиникасида илмий-тадқиқот ишлари қўламини кенгайтириш мақсадида бинолар қурилди. Тери-таносил касалликлари клиникаси сезиларли даражада кенгайтирилди. Қулоқ, томоқ ва бурун касалликлари клиникаси алоҳида икки қаватли бинога кўчирилди. Шунингдек, талабалар учун иккита янги ётоқхона қурилди. Умуман, институтда умумий сифими 109000 м³ майдонли бинолар қурилди. Тиббиёт институтининг кутубхона фонди ҳам ортиб борди. Масалан, 1920 йили кутубхона фондида 3 минг жилд китоб бўлган бўлса, 1930 йили бу 30 минг жилд, 1939 йили 110 минг жилдга кўпайди. Демак, 20 йил давомида кутубхона фонди 30 мартадан кўпроқ ўсди[8]. Бу бутун минтақадаги энг катта тиббиёт кутубхоналаридан бири эди.

Ўрта Осиё тиббиёт институти 1935 йилдан Тошкент давлат тиббиёт институти деб номланди[9]. Тиббиёт институтига 1938 йилда 581 нафар, 1949 йили 2767 нафар талаба қабул қилинди. Шу йилларга тааллуқли равишда талабалар орасида маҳаллий миллат вакиллари сони 105 нафардан 780 нафарга кўпайди. Умуман, 1921 – 1935 йиллар давомида ТошМИда 1707 нафар шифокор тайёрланди[10].

Совет ҳукумати тиббиёт институтлари талабалари орасида ҳам мафкуравий ғоялар тарғиботига кучли эътибор берди. Тиббиё йўналишдаги ўқув юртларида ҳам "ВКП (б) тарихи бўйича қисқача курс"лар ўқитилиб борилди. Тиббиёт институтининг барча курсларида марксизм-ленинизм асослари бўйича курслар жорий қилиниб, совет ғоя ва мафкураси ўқитилди. Институтдаги марксизм-ленинизм кафедрасида 9 нафар профессор-ўқитувчи фаолият кўрсатиб, улар рус ва ўзбек тилларида марксизм-ленинизм асосларини ўқиди. Совет ҳукуматининг талаби бўйича олий маълумотли барча тиббиёт мутахассислари физика ёки ботаникани билиши шарт эмас, аммо мутахассислар марксизм-ленинизм ғояларини ўрганиши мажбурий эди. Кафедра профессор-ўқитувчилари илмий-педагогик ишларда қўлланилиши учун марксизм-ленинизм методологиясини ўрганишга тобора кўпроқ жалб этилди. Институт профессор-ўқитувчилари марксизм-ленинизм университетида ўқиши мажбурий эди.

Хулоса қилиб айтганда, Тошкент тиббиёт академияси нафақат малакали тиббиёт мутахассисларини тайёрлашга хизмат қилди, балким академиянинг ташкил топиши халқ саломатлигини яхшилашга қаратилган чора-тадбирларнинг самарадорлигини оширди ва соғлиқни сақлаш тизимига янги ёндашувларни жорий этиш имконини яратди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўз МА, 2087-фонд, 3-рўйхат, 671-иш, 2- варақ.
2. Народный университет. Очерки Туркестанского народного университета.–Ташкент, 1918.–С.2 – 10.
3. Ўз МА, 837-фонд, 32-рўйхат, 1842-иш, 20 – 25-варақ.
4. Ўз МА, 837-фонд, 14-рўйхат, 608-иш, 135-варақ.
5. Ўз МА, 837-фонд, 14-рўйхат, 608-иш, 136 – 137-варақлар.
6. Ўз МА, 837-фонд, 32-рўйхат, 1842-иш, 20 – 25-варақ.
7. Ўз МА, 837-фонд, 14-рўйхат, 608-иш, 135-варақ.
8. Ўз ИТТХ МА, 1-фонд, 1- рўйхат, 202-иш, 190 – 199-варақлар.
9. 50 лет Ташкентскому государственному институту.– Ташкент: Медицина, 1970.– С. 8.
10. Ўз МА, 837-фонд, 14-рўйхат, 608-иш, 133-варақ.

ПОДГОТОВКА КАДРОВ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ИТОГИ И ПРОБЛЕМЫ

Д.И.Асадова, старший преподаватель, Ташкентский государственный экономический университет, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada kadrlar siyosatining vazifalari va o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Madaniyat sohasida kadrlar siyosatining ayrim masalalari tahlil qilingan va mazkur sohani rivojlantirish uchun takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar: kadrlar siyosati, madaniy soha, kadrlar faoliyati, rahbar va xodimlar, xodimning vazifalari.

Аннотация. В статье говорится о задачах и особенностях кадровой политики. Проанализированы некоторые вопросы кадровой политики в сфере культуры и даны предложения по развитию данной отрасли.

Ключевые слова: кадровая политика, культурная сфера, кадровая деятельность, руководители и сотрудники, обязанности работника.

Abstract. the article discusses the tasks and peculiarities of personnel policy. Some issues of personnel policy in the field of culture were analyzed and proposals were made for the development of the industry.

Keywords: personnel policy, cultural sphere, personnel activities, duties of the head and staff, employee.

Введение. В современных условиях, когда инновационные технологии широко применяются во всех сферах производства и оказания услуг, каждый руководитель-работодатель желает работать с высококвалифицированными кадрами. Высококвалифицированный персонал – гарантия быстрого и качественного решения поставленных задач. В современную эпоху высокой глобализации неправильный подбор кадров причиняет предприятиям и организациям большие потери. Руководителю предприятия, организации или специалисту, работающему непосредственно с персоналом, важно при подборе персонала учитывать не то, что человек делал раньше, а то, что он умеет делать сейчас. Как сказано в докладе Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на расширенном заседании Кабинета Министров Республики Узбекистан об основных результатах социально-экономического развития нашей страны в 2016 году и важнейших приоритетах экономической программы на 2017 год «...перед нами стоит важная задача в плане подбора кадров». В этом смысле актуальным вопросом остается исследование технологий, используемых в различных компаниях мира в процессе подбора персонала, управления и эффективного использования их потенциала, а также изучение направлений их использования в нашей национальной экономике [1].

Методология исследования. Кадровая политика – понятие, издавна используемое в сфере человеческих ресурсов нашей страны, под ней понимают совокупность методов воздействия на отношение организации к работникам и достижение конкретных целей. Современный смысл понятия «кадровая политика» заключается в следующем.

Во-первых, современная кадровая политика компании логически вытекает из задач и стратегических целей каждого сотрудника и адаптируется к конкретным результатам деятельности и общим перспективам развития компании. Высокие требования к удобству и гибкости кадровой политики и ее внутренней (стиль руководства, внутренняя организационная культура и т.д.) и внешней среды (рынок труда, в условиях экономического кризиса – особенности целенаправленного ведения финансовой деятельности, развития и совершенствования законодательства) являются многофакторными социальными – основанными на экономических отношениях.

Во-вторых, идеи кадровой политики разрабатываются руководителями высшего звена предприятия или организации (учредителями, собственниками, топ-менеджерами).

В-третьих, кадровую политику в основном осуществляют функциональные руководители, имеющие опыт работы на высшем и среднем звене управления и имеющие определенный опыт.

В-четвертых, большое значение в реализации кадровой политики имеет кадровая служба высокой профессиональной квалификации. Он выступает в роли консультанта, методиста, помощника руководителя, координатора, который следит за кадровой политикой, результатами его работы, а при необходимости выступает и как инициатор непосредственного обновления [2].

Результаты и обсуждение. К актуальным вопросам кадровой политики в сфере культуры можно отнести следующие:

- Своевременное обеспечение потребности в квалифицированных кадрах в сфере культуры, привлечение потенциальных кадров в эту сферу;
- Совершенствование системы работы с молодыми кадрами и формирования статистических данных;
- Создание условий для постоянного повышения квалификации сотрудников в культурных центрах и на курсах в Республике Узбекистан и за рубежом;
- Создание новых методик для специалистов учреждений культуры и искусства с участием ведущих специалистов зарубежных учреждений культуры и искусства;
- Организация брифингов, семинаров и других встреч, направленных на улучшение деятельности полевых сотрудников;
- добиться более эффективной работы работников, обеспечить их охрану труда.

На основе публичного договора, подписанного работодателем, работником и профсоюзным комитетом, осуществляется эффективная работа по социальной поддержке. В условиях нового общества совершенствование процесса образования и воспитания, особенно национального воспитания, осуществляется только в здоровой социальной среде. Без этого мы не смогли бы изменить ни одну сферу развития нашего общества.

Судьба и эффективность любых реформ зависит, прежде всего, от уровня кадров, их способности реагировать на требования времени и развития [3].

Понятие кадровой политики предполагает определенные особенности управления и взаимоотношений. В данном случае речь идет о персонале, то есть учитываются методы, принципы, методы, подходы, правила и т. д., отражающие все виды прямого и косвенного воздействия на наемных работников. С ним связана абсолютно вся деятельность, связанная с персоналом:

- стиль руководства;
- составление коллективного договора;
- разработка правил внутреннего трудового распорядка; принципы подбора персонала;
- характеристики персонала;
- аттестация и обучение персонала; стимулы и дисциплинарные меры;
- карьерные перспективы и многое другое.

Таким образом, кадровая политика – это свод правил, регулирующих отношения между представителями организации. Задачи кадровой политики – это не только осознанная, но и четко спланированная тактика и стратегия управления персоналом на предприятии, призванная решить ряд сугубо практических задач:

- баланс между сохранением и обновлением персонала;
- оптимальное соотношение «нового» и опытного персонала, их состав по численности и квалификации;
- повышение эффективности работы сотрудников в соответствии с потребностями рынка и требованиями компании;
- отслеживание и прогнозирование влияния сотрудников; целенаправленное воздействие на потенциал наемного персонала.

Как и во всех сферах, в сфере культуры существует отдел кадров, который координирует кадровую политику. HR-департамент – ценнейший ресурс, команда

высококвалифицированных специалистов, работающих с людьми. Успех отдела напрямую зависит от людей, работающих на предприятии. Задача отдела кадров – привлекать, развивать и удерживать талантливые кадры на предприятии или организации. Активно помогает руководителям подразделений развивать свои команды, обеспечивает эффективность системы управления, ищет и находит пути совершенствования всех процессов, связанных с управлением персоналом, а также стремится поддерживать среду, способствующую достижению высоких результатов в коллективе.

В Узбекистане платформа hrm.args.uz была разработана с целью оцифровки работы государственных организаций. Благодаря этой платформе система управления персоналом будет полностью оцифрована. Эту платформу представило Агентство развития государственной службы. Основных модулей платформы пять:

1. «Организационно-штатная структура» – штатные должности, штатное расписание, распределение сотрудников, организационные структуры;
2. «Личный кабинет» – список сотрудников, командировок, больничных, отпусков;
3. «Документы» – приказы, должностные инструкции, заявления, положения, документы для новых сотрудников, справки (файлы), объективные документы и форма Т2 и т.д.;
4. «Учет рабочего времени» – подраздел планирования рабочего времени, посещаемости, учета рабочего времени;
5. «Планирование персонала» – вакансии, кадровый резерв, награды, квалификация, повышение, штрафы [4].

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Оптимизация кадровой политики и совершенствование ее механизмов напрямую связаны с качественной и эффективной работой каждого сотрудника, улучшением трудовой деятельности, повышением квалификации, а также формированием управленческого кадрового резерва. Система управления персоналом требует принятия новых решений по развитию способностей специалистов культуры, интенсификации (ускорению) их работы, внедрению инновационных технологий, расширению их полномочий и ответственности. Основная цель кадровой политики – обеспечение культурных центров высококвалифицированными кадрами и формирование руководящего коллектива. Для реализации этих целей политика подготовки кадров в сфере культуры может сделать следующее.

- Изучение спроса на кадры в культурных центрах республики, планирование будущего, организация системы подбора кадров;
- Организация резерва сотрудников культурных центров, повышение уровня обслуживания сотрудника;
- Организация профессионального развития сотрудников.

Предприятия и организации, осознавшие необходимость развития персонала, за счет развития кадров и совершенствования этой сферы добьются увеличения производства, повышения квалификации специалистов, повышения конкурентоспособности, увеличения доходов компании. В то же время это приводит к сокращению рабочего времени, уменьшению недовольства персонала и снижению потребления ресурсов. Мероприятия по развитию персонала обеспечивают быструю адаптацию нового сотрудника на новом рабочем месте, своевременное и эффективное выполнение новых задач, а также дают возможность сотрудникам эффективно выполнять свои обязанности в новых технологиях и новых условиях. При этом повышение эффективности достигается за счет нового подхода к ранее существовавшим задачам [5]. Одним из актуальных вопросов кадровой политики в сфере культуры является совершенствование системы мотивации. Работников, вносящих вклад в развитие культурных центров, следует поощрять и продвигать по службе. Необходимо оптимизировать состав работников сферы культуры, повысить уровень методической работы и разработать стратегию работы с работниками.

В сфере культуры ощущается необходимость обеспечения сотрудников информацией и улучшения их социально-духовной среды по развитию корпоративной культуры, то есть повышению корпоративной культуры на основе комплексной программы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. A'zamov D. Personalni tanlash va ishga yollashda innovatsion texnologiyalar. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2018 y. -B. 1-8.
2. Umurzakov B, Abdurahmanova G., Xolmuratov S. Korxonada kadrlar siyosati. Toshkent. ToshDIU. 2019 y. - B. 190.
3. Raxmatillayeva M.I., Ismailova D.Yu. Yoshlar tarbiyasining milliy-ma'naviy xususiyatlari va istiqbollari. "XXI asr – intellektual yoshlar asri" Respublika ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari (2018 yil 30 mart). Toshkent: O'zR FA, 2018. -B. 129-131.
4. Ashurova F. Xodimlar bilan ishlashda qo'l keluvchi 4 maslahat. <https://www.norma.uz/>
5. Bekberganova M. Tashkilotda kadrlarni rivojlantirish tizimini takomillashtirish. Toshkent, O'zMU. 2018. - B. 84.

УЎК 94

АРАБ МУҲАММАДХОН МАДРАСАСИ ТАРИХИ

Д. К. Бабожонов, кат.и.х., PhD, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада Хоразмда хукмронлик қилган Шайбонийлар сулоласи вакили Араб Муҳаммадхон тарихи, хонликдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва шу даврда қурилган тарихий меморий обидалар тарихи ёритилган.

Калим сўзлар: Хоразм давлати, Шайбонийлар, Гурганч, Вазир, Хива, Эрон ва Бухоро хонлиги, Урал казаклари ва Дашти Қипчоқ қозоқлари.

Аннотация. В данной статье освещена история Араб-Мухаммад-хана, представителя династии Шайбани, правившего в Хорезме, общественно-политическая жизнь ханства, а также история исторических памятников, построенных в этот период.

Ключевые слова: Хорезмское государство, Шайбани, Гурганч, Вазир, Хива, Иран и Бухарское ханство, уральские казаки и дашти-кипчакские казаки.

Abstract. This article covers the history of Arab Muhammad Khan, a representative of the Shaybani dynasty who ruled in Khorezm, the socio-political life of the Khanate, as well as the history of historical monuments built during this period.

Key words: Khorezm state, Shaybani, Gurganch, Vazir, Khiva, Iran and the Bukhara Khanate, Ural Cossacks and Dashti-Kipchak Cossacks.

Хоразм –Марказий Осиёнинг Турон пасттекислигида Амударё делтасида жойлашган қадимий тарихий ўлкадир. Хоразм давлати ўзининг уч минг йиллик тарихи даврида гоҳ юксалиб, гоҳ қайсидир давлатлар таъсирида ривожланган. XVI аср бошларидан бу ўлкада Шайбонийлар сулоласи вакиллари хукмдорлиги бошланган.

1602 йилда Хоразм хонлиги тахтига Шайбонийлар сулоласидан Хожи Муҳаммадхон ўғли Араб Муҳаммадхон кўтарилди. Шу йили хоннинг буйруғи билан Туқ қалъси яқинида Амударёдан катта бир ариқ олинди [1]. Мизон тушган вақтда ариқнинг соқаси қўмилар ва наврўз арафасида қазув ишлари амалга оширилиб, қайта сув оқизилар эди. Сал вақтдан кейин ариқнинг кенглиги ўқ ёй ўқи етмайдиган бўлди. Ариқдан Миздахқондан то Бақиргон яқинидаги Қуйғун деган жойларгача бўлган майдондаги буғдойзорларга сув очиларди. Далалар жуда катта бўлиб, Абулғозининг ёзишича отлиқ киши ўн кунда барча буғдойзорларни айланиб чиқа олмасди.

1663 йил саратонда Урганч (хозирги Кўхна Урганч)га 1000 га яқин Ўрол казаклари ва Дашти Қипчоқдан келган қозоқлар хужум қилдилар [2]. Шаҳарда оддий халқдан бошқа одам йўқ эди. Хон ва унинг аскарлари Амударё бўйида бўлиб, ёрдам учун Хивага чопар жўнатилди. Шу вақт оралиғида ёв шаҳарни беаёв талади, мингдан ортиқ одамларни ўлдирди, яна шунча киз–жувонларни олиб кетишга ҳозирланди. Аммо улар юртига қайтиб кетишга улгурмадилар.

Урганч фожеаси ҳақида хабарни олган Араб Муҳаммадхон лашкарлари билан 7 кун деганда етиб келди. Бу вақтда казак ва қозоқлар Урганчдан чиқиб Амударё ёқасига

келгандилар. Улар бу ерда ҳимоя тўсиқларини куриб, икки кун қаттиқ жанг қилдилар. Хон қўшинлари душманни таъкиб этиб, Туқ қалъаси атрофларига қувиб чиқарди. Босқинчилар бу ерда ёғочдан истехком куриб, балиқ овлаб тирикчилик қилиб турдилар. Уларни қамал қилган Араб Муҳаммадхон 15 кун деганда тор–мор келтирди [3]. Урганч ва Миздахқон оралиғидаги унумдор ерларни кўрган хон, қозонган зафари шарафига янги ерлар ўзлаштириш мақсадида Туққалъаси яқинида катта канал қаздирди.

Муаррих Абулғозининг ёзишича казак ва қозоқлар босқинидан кейин ярим йил ўтгач, Шимолий Хоразмга қолмиқлар бостириб келди. Улар Хожакўли ва Шайх Жалил тоғининг орасидан ўтиб, то Туқ қалъасигача дарёнинг икки тарафида ўтирган элни босди. Душманга қарши ҳаракат қилган Араб Муҳаммадхон Абуричи деган жойгача қолмиқларни қувиб бориб, асир ва молларни олиб қайтди [3]. Қолмиқлар жон сақлаш мақсадида бор–бутини ташлаб қочиб кетдилар. Яна 10–12 йилдан кейин қолмиқлар Хоразмга иккинчи бор бостириб келдилар. Бу сафар улар Бақирғон элатини талаб, кўплаб мол ва одамларни асир қилиб олиб кетдилар. Қолмиқлар кетидан юборилган аскарлар босқинчиларга ета олмасдан орқага қуруқ қайтдилар.

Араб Муҳаммадхон ҳукмронлигининг дастлабки йилларида тожу–тахт учун кураш давом этди. Найман уруғи вакиллари хон ўрнига Хисрав султон исмли Элбарсхон авлодига мансуб амалдорни қўйишни режалаштирдилар. Мовароуннаҳрдан Хивага келтирилган Хисрав султонни тахтга кўтариш ҳақидаги маслаҳатда қатнашган икки киши шерикларини сотиб қўйди. Натижада Араб Муҳаммадхон Хисрав султонни тутиб олиб, ўлдиришга ҳукм қилди. Бу ишни Хисрав султоннинг иниси Бобо мирзо амалга оширди.

Орадан икки йил ўтиб уйғур уруғи оксоқоли Понашмирзо фатвоси билан Самарқанддан Хасанқулихон авлодидан бўлган Солиҳ султон деган кишини яширин равишда Урганчга олиб келдилар. Исёндан хабар топган Араб Муҳаммадхон тезда Хивадан Урганчга борди ва халқни маслаҳатга чорлади. Урганчликлар уни ёқладилар ва қозоқлар олдида борган 200 га яқин одамлар ҳам қочиб кетдилар. Қўлга олинган Солиҳ султон ўлдирилди. Хон исёнчиларни жазолаш ёки авф этишни фуқаронинг ўзига ҳавола қилди.

1616 йилга келиб тахт ва мансаб учун талашиш мажароларига Араб Муҳаммадхоннинг ўғиллари ҳам қўшилдилар. Унинг Асфандиёрхон, Хабаш, Элбарс, Абулғози, Шариф Муҳаммад, Хоразмшоҳ ва Афғон султон исмли 7 нафар ўғли бор эди. Отасининг тахтга ўтирганига 14 йил бўлганда 16 ёшли Хабаш ва 14 ёшли Элбарс султонлар бир-бирига ёв бўлиб қолдилар. Отаси Урганчга кетган вақтида улар қўшин тўплаб Хуросонни талаб қайтдилар. Оға-инилар лашкарининг кўпи уй-жойларига тарқаб кетди ва 70-80 киши улар билан Пешгоҳ деган жойга келиб тушди.

Ўғилларининг ноҳолис нияти борлигини билган, аммо уларнинг кучидан беҳабар Араб Муҳаммадхон Хивага йўл олди. Шу билан бирга Вазир қалъасини ўғилларига берганини эълон қилди. Ўз навбатида Элбарс 4 минг навқари билан Хивага келиб отасини кўриб кетди. Орадан 5 йил ўтгач, Элбарс султон Обивардга юриш қилишни режалаштирди ва отасидан ёрдам олиш учун Хивага келди. Аммо бу вақтда хон Урганчга кетганди. Отасидан хабар келгунча Элбарс Хивага кириб келди.

Тез орада Хивага қайтган Араб Муҳаммадхон Хастагон деган жойга келиб тушди. Бундан хабар топган Элбарс 500 навқарини жўнатиб, хонни тутиб келишни буюрди. Катта бир ҳовлига қамалиб қолган хон ва унинг ўттизга яқин аскарлари қаттиқ қаршилик кўрсатдилар. Қоронғи тушгач, Элбарс навқарлари деворни тешиб ичкарига кирдилар ва хонни тутиб Хивага олиб кетдилар. Элбарс отасини бир уйга қамаб, олдига соқчи қўйди. Ўттиз йилдан буён йиғилиб келинаётган хазинани талади. Отасининг бекларини туттириб, молини тортиб олди. Сўнгра ўмарган молларини олиб Вазирга отланди. Аммо унинг зафари узоқ давом этмади.

Элбарс Хивада зўровонлик қилаётган дақиқаларда Асфандиёр султон Ҳазораспада, Хабаш, Абуғози ва Шариф Муҳаммад султонлар Урганчда лашкар тўплаш билан овора эдилар. Оксоқоллар ака-укаларнинг қон тўкишларига фатво бермадилар. Элбарс шу баҳона билан Араб Муҳаммадхоннинг жонини узиши мумкин деб ҳавфсирадилар. Элбарс Хивани тарк этгандан кейин Араб Муҳаммадхон Урганчга келди. Бу ердаги ўғиллари билан Элбарс султон

устига юриш қилди. Натижада унинг ўй-жойи ва эли қирғин қилинди, ўзи эса 5–6 кишиси билан қирга чиқиб кетди.

Абулғози ёзишча, у мазкур воқеалардан кейин отаси билан узоқ мулоқотда бўлган ва акаларини ўлдиришни маслаҳат берган. Аммо отаси ва акаси Асфандиёр султон укасининг бу таклифини рад қилишган. Ўз навбатида Хабаш ва Элбарс султонлар ўз укасининг ташаббусидан хабардор бўлгач, унга душманлик қилишни ният қилиб қўйганлар. Ушбу вазият Абулғозини отаси изидан Хивага кетишга мажбур қилади ва унга Кот шаҳри ҳокимлиги инъом қилинади. У Котни 6 ой бошқарди.

Ўғиллари Элбарс ва Хабаш султоннинг ноўрин ишлари Араб Муҳаммадхонга тинчлик бермасди. Хон лашкар тўплаш ва Вазирга юришга фармон берди. Бу ҳақда хабар топган Элбарс ва Хабаш ҳам куч тўплаб, Хивага юриш бошладилар. Тошли Ярмиш ариғи соқасига етганда ҳар икки томон ўртасида жанглار бошланди. Хабаш султон асир тушган отаси Араб Муҳаммадхоннинг кўзини ўйиш тўғрисида фармон берди ва кекса хонни Хивага келтириб, қамаб қўйдилар.

қитъа: Арабхон ким қилиб адли ошкора,
Онинг даврида расми зулм қолди.
Фалак бу вазоҳдин айлаб онга зулм,
Кўзи нурин кўзининг нури олди [4].

Енгилган Асфандиёр, Шариф Муҳаммад ва Хоразмшоҳ султонлар Ҳазорасп қалъасига яшириндилар. Абулғози аввал Котга қочди, кейин эса Бухоро хони Имомқулихон ҳузурига жўнаб кетди.

Хабаш ва Элбарс султонлар кучлари Ҳазорасп қалъасини 40 кун камал қилиб турдилар. Куч билан қалъани бўйсундиришга кўзлари етмагач, музокара бошладилар. Натижада Асфандиёр султонга Маккага кетишга рухсат берилди. Шариф Муҳаммад султонга Кот шаҳри топширилди. Араб Муҳаммадхоннинг кичик ўғиллари — Хоразмшоҳ султон 12 ёшда ва Афғон султон 10 ёшда бўлганлиги сабабли Хивада оналари қарамоғида қолдирилди. Хабаш султон Урганч ва Вазирни, Элбарс султон эса Хива ва Ҳазораспни бошқардилар [5].

Ўғиллари юрт бўлишаётганини кўриш насиб қилмаган Араб Муҳаммадхонни уч заифаси ва икки кенжа фарзандлари билан Қумқалъада тутқинликда ушлаб туришарди. Бир йилдан кейин Элбарс султон акаси Хабашга айтмай отаси ва кичик иниларини Хивага олиб келди. Шу ерда отаси Араб Муҳаммадхон, укаси Хоразмшоҳ султон, акаси Асфандиёрнинг 3 ва 1,5 яшар ўғилларини ўлдиртирди.

Араб Муҳаммадхон кўр бўлиб Қумқалъасида яшаб юрганида бир шеър тўқиб айтган экан.

қитъа: Қатиқ деб ичганим, айрон экан билмадим,
Ўстирган фарзандларим ҳайвон экан билмадим,
Қурдирган қошоналарим вайрон эканин билмадим,
Шоҳ эканман деб юрсам, гадо эканим билмадим [6].

Кичик иниси Афғонни акам ўлдирсин деб Хабаш султон олдиға юборди. Аммо бу норасида боланинг нима айби бор дея Хабаш султон уни Москва подшоҳи Михаил Феодоровични топшириғи билан Бухорога элчи бўлиб бораётган дворян Иван Хохлов билан Россияга жўнатиб юборди. 1622 йил 12 декабрида Афғон султон Москвага келди. 31 декабрда Бутунроссия Улуғ Князи Михаил Феодорович уни Олтин Палатада қабул қилади. Афғон султон подшоҳдан ўз акаларидан қасос олиш ва мамлакатни қўлга олиб, Россия тобелигида қолиши учун унга аскар беришини сўрайди. Бу вақтда Афғон султон эндигона 11 ёшга кирган эди [7]. Бутунроссия Улуғ Князи Михаил Феодорович уни Москва яқинидаги Шайбонийлар сулоласи вакили Улуғ Муҳаммадни ўғли Қосимхон асос солган Касимовка хонлигига жўнатиб юборган. У вояга етгач Қосим авлодларига куёв бўлган, кейинчалик Москва подшоҳи ҳарбий хизматига кирдиган, 1648 йилда вафот топиб Қосимов шаҳрида дафн этилган. Фарзандлари бўлмаганлиги учун бир йилдан кейин хотини Олтин хоним унинг қабри устида мақбара қурдирди. Мақбари эшиги устидаги мармар тошга битилган ёзувда Афғон султон Арабхон ўғли вафот этгани ва мақбара Ҳожим султон қизи Олтин хоним томонидан қурдирилгани

ёзилган [8]. Олтин хоним ҳам эрининг вафотидан уч йил ўтиб вафот қилган ва шу мақбарага дафн қилинган [9].

Асфандиёр Маккага бормади ва Исфакхонда шоҳ Аббос I (1587–1629) ҳузурида бироз тургач, рухсат олиб юртига қайтишга ҳаракат қилди. У Дурун шаҳри ва Абулхон тоғларига келган вақтида 300 га яқин лашкар тўплади. Унга туркманларнинг така, сариқ, ёвмут уруғларидан яна 80 га яқин йигитлар келиб қўшилди. Тез орада Хабаши султон Тук қалъаси яқинида сув бўйида турибди деган маълумот олинди. Араб Муҳаммад ярим кечада иниси уйига бостириб борганда, Хабаши уйида йўқ эди. Шу кечаси у бир навкарининг уйида тунаган бўлиб, воқеадан хабар топгач қочиб Элбарсхон олдига келди. Оға-инилар куч тўплаб Асфандиёр устига юрдилар. Улар келгунча Элбарсхоннинг қайнотаси, Бақирғонлик Сайид ота авлодидан бўлган Назархўжа исмли амалдор жуда кўп одамларни тўплаб Асфандиёр султонга қарши курашга кўтарди.

Асфандиёр султон Назархўжани Манғишлоқгача қувиб борди. Қайтиб келгач, Урганч яқинида 23 кун давомида Хабаши ва Элбарс билан жанг қилди. Элбарс қўлга олиниб, қатл қилинди. Хабаши эса Сирдарё бўйларидаги қорақалпоқлар олдига борди. У ерда бир вақтлар ўзи илтифот кўрсатган манғит мирзоларидан Шайнак исмли амалдор бор эди. Ундан мадад ва илтифот кутган Хабаши ғафлатда қолиб, алданди. Шайнак ўз ҳомийси ва навкарларини тутиб Асфандиёрга топширди. У Хабашни ўлдирди.

Орадан икки ой ўтгач, Асфандиёр султон найман элини кирди. Ўзбеклар уч бўлакка бўлиниб, бири — манғит, бири — қозоқлар юрти ва яна бири — Мовароуннахрга кўчиб кетди. Уч йилдан кейин Амударёнинг Оролга қуядиган ерларига 3 минг уйлик ўзбеклар қайтиб келди. Бухорода турган яна 3 минг уйлик ўзбеклар Котга кўчиб келганларида, Асфандиёр дарёдан ўтиб уларнинг барчасини қиличдан ўтказди. Иниларига ўхшаб қон тўкиб, минглаган жасадларни пиллапоя қилиб тахтга чиққан Асфандиёрхон 16 йил ҳукмронлик қилди [10].

Араб Муҳаммадхон Хивада 1616 йилда бир қаватли 16 хужра, масжид ва дарсхонаси бўлган мадраса бино қилдирган бўлиб, у мадраса чўб кори (Хивада буни ниғирик дейди) услубида қурилган. Мадраса Оллоқулихон замонида 1835 йилда қайтадан икки қаватли қилиб пишиқ гиштдан тикланган. Араб Муҳаммадхон мадрасасидан ўз даврида жуда кўплаб толиби илмлар етишиб чиққан, Муҳаммад Раҳимхон II (1864-1910 йй) ҳам ўқиган. Мадрасада ўқиш 1924 йилгача олиб борилган, 1927 йилда мадраса кутубхонаси мадраса мударриси Ўрин охун томонидан Қорақалпоғистонни Сарибий деган мавзейига олиб кетилган. Ҳозир бу мадрасада “Ичан-Қалъа” музей давлат кўрикхонасининг асосий фонди жойлашган. Хивада Араб Муҳаммад ўз номига ариқ қаздирган бўлиб бизни кунларимизгача етиб келмаган. Олдинги даврда қурилган мадрасанинг кириш эшиги ҳозирги вақтда мадрасанинг асосий кириш эшиги бўлиб хизмат қилмоқда, эшик ислимий нақшлар билан безатилиб юқори қисмида кўфий услубида ёзилган ёзув сақланган. “Ичан-Қалъа” музей давлат кўрикхонасининг Хоразм амалий санъат музейида шу мадраса масжидининг шифти, устуни ва юқори қисмлари [10] намойиш қилинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абулғози Баходирхон. Шажарайи турк. — Т.: Чўлпон, 1992. — 158–159–167 бетлар.
2. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. — 218 Б.
3. К. Худойберганов “Хива хонлари” Урганч – 2006. 58 бет
4. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. — 29–бет.
5. К.Худойберганов “Хоразм хонлари” Тошкент 2019. 96-97 бетлар.
6. Веселовский Н.И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего.-СПб.1977.-с 131-132.
7. Д.Бабожонов, М.Абдурасулов “Фирдавсмонанд шаҳар”Хива-2008 й.85
8. ГХМЗ КП 1207, ГХМЗ КП 1208, ГХМЗ КП 1220-2, ГХМЗ КП 6362/2-1
9. Из доклада полковника генерального штаба Белинского военному министру об экономическом и торговом развитии в Средней Азии / ЦГВИА, ф. 400, д. 38, л. 10 // www: Kungrad.com
10. М.Искандарова Россиялик ўлкашунос тадқиқотчи хотиралари. Телеграм канали.

**ОГАХИЙНИНГ “ЗУБДАТУ-Т-ТАВОРИХ” АСАРИДАГИ ХИВА ХОНИ
РАҲИМҚУЛИХОН ВА ХОНЛИК ВОҚЕОТЛАРИ ТАСВИРИ**
Ш.С. Матякубов, кат.и.х., Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Мақолада Муҳаммад Ризо Огаҳий томонидан “Зубдату-т-таворих” тарихий асарида Хива хони Раҳимқулихон ва хонлик воқеотлари тасвирланишига оид маълумотлар берилди.

Калит сўзлар: Хоразм, Хива, Мунис, Огаҳий, “Зубдату-т-таворих” Раҳимқулихон, тарих, Бухоро, Қўқон, Хуросон ўзбек, туркман, қоракалпоқ, қозоқ.

Аннотация. В статье приведены сведения об описании хивинского хана Рахимкулихона и событий ханства в историческом труде Мухаммада Риза Огахи «Зубдату-т-таварих».

Ключевые слова: Хорезм, Хива, Мунис, Огахи, «Зубдату-т-таварих». Рахимкулихан, история, Бухара, Қўқон, Хурасан ўзбек, туркмен, қоракалпақ, казах.

Abstract. The article provides information about the description of the Khiva khan Rahimkulikhan and the events of the khanate in the historical work of Muhammad Riza Ogahi “Zubdatu-t-tavarikh”.

Key words: Khorezm, Khiva, Munis, Ogahi, “Zubdatu-t-tavarikh”, history, Bukhara, Khurasan, Rahimkulikhan, uzbek, turkmen, qorakalpak, kazak.

Муҳаммад Ризо Огаҳий XIX-асрда Хивада ҳукмронлик қилган Хива хонлари салтанати даври воқеаларига бағишланган Мунис томонидан 1805 йилда Элтузархон буйруғи билан бошланган “Фирдавсу-л-икбол” асарини 1842 йилда якунлаб ундан кейин мустақил равишда яна бешта тарихий асарлар ёзди. Улуғ мутаффакирнинг адабий-тарихий асарларини тарихий манбаа сифатида тадқиқ этган забардаст рус олими академик В.В.Бартольд : “ Мунис ва Огаҳий томонидан яратилган адабий-тарихий асарлар қанчалик камчиликларга эга бўлмасин, тарихий воқеаларни баён этиш ва уларда келтирилган фактик материалларнинг кўплиги жиҳатидан бизгача етиб келган Қўқон ва Бухоро хонликлари тарихи бўйича ёзилган ҳамма асарларни ўзидан анча орқада қолдиради”[1] деб таъкидлаб ўтади. Огаҳийнинг Мунис билан ҳаммуаллифликда битилган “Фирдавсу-л-икбол” асарида Хива хонлари Муҳаммад Аминхон 1755-1790 йилларда ҳукмронлик қилган, Аваз Иноқ 1790-1804 йилларда ҳукмронлик қилган, Элтузархон 1804-1806 йилларда ҳукмронлик қилган шунингдек Муҳаммад Раҳимхон I 1806-1825 йиллардаги ҳукмронлик даври ёритилган бўлса, Огаҳий ўзининг мустақил равишда ёзган асарларида Оллоқулихон ҳукмдорлик даври 1825-1843 йиллар тўғрисидаги “Риёзу-д-давла” асарини 1844 йилда, Раҳимқулихон салтанати даври воқеалари 1843-1846 йиллар тўғрисида “Зубдату-т-таворих” асарини 1845-1846 йилларда, Муҳаммад Аминхон 1846-1854 йиллар-Саййид Абдуллохон 1854 йил-Қутлуғмуратхон 1855 йилларда ҳукмронлик даврида бўлиб ўтган ходисалар ҳақида “Жомеъу-л-воқеоти султоний” асарини 1857 йилда, Саййид Муҳаммадхон замони 1856-1865 йиллар тўғрисида “Гулшани давлат” асарини 1865 йилда, шунингдек охириги бешинчи асари Муҳаммад Раҳимхон II даври 1864-1872 йиллар воқеалари ҳақида “Шоҳиду-л-икбол” тарихий асарини эса 1872 йилда ёзади. Асар Огаҳий вафоти туфайли 1872-йилда Муҳаммад Раҳимхон мадрасасини битказилиши ва шу муносабат билан тўй берилиш фасли воқеаларини ёзиш билан тўхтаб қолган. Бу ҳақда Огаҳий “Ва бу мадраса иморатининг иши ўтган йил бошланиб, қиш фасли келгани учун нотаом қолмиш эрди. Ушбу йил итмомига етти. Ва ул муборак буқаънинг таъмири иши итмоми учун улуғ тўй ва азим сур тартиб бериб, ҳамул йил, ражаб ойининг йигирма бешида, жумъа куни ул ҳазратнинг ўзи ҳамул мадрасага ташрифи ҳузур келтуруб, барча уламои изом ва умаройи киром ва жамеъи акобиру асоғирни ҳамул тўйга ундаб, барчани моидаи эҳсонидин баҳраманд ва халоъи заррин инъомидин аржуманд қилди.[2]” деб қайд этади. Шундай қилиб мадраса ҳижрий 1289, милодий 1872 йил 10-октябрь санасида якунланганидан далолат беради. Юқорида Огаҳий Раҳимқулихон салтанати даври воқеалари яъни 1843-1846 йиллар тўғрисида “Зубдату-т-таворих” асарини 1845-1846 йилларда ёзилганлигини юқорида таъкидлаб ўтилди. Энди ушбу

асар ҳақида батафсил тўхталиб ўтамиз. Огаҳийнинг “Зубдату-т-таворих” ва бошқа тарихий асарларини асосан тарихий асар сифатида баҳолаб келган академик Воҳид Абдуллаев “тарихий-бадиий проза”[3] намунаси деб атаса, манбаашунос олимлар Ғулом Каримов ва Субутоӣ Долимов уларни “бадиий-тарихий асар сифатида қимматли “[4]эканлигига урғу берадилар. Тарихий асарларда тарихий воқелик бетакрор бадиият билан тасвирланган, ҳукмдор аждодларимиз жоҳил, золим ёки қонхўр эмас, балки жуда кўп яхши фазилатлар эгалари эканлиги хусусида сўз юритилган. Бизнинг давримизгача “Зубдату-т-таворих”нинг беш қўлёзма нусхаси етиб келган бўлиб, учтаси Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида, қолган икkitаси Россия давлати фондларида сақланмоқда. Асар муқаддимасида таъкидланишича, “Зубдату-т-таворих”нинг яратилиш тарихи қуйидагича яъни Муҳаммад Ризо Оллоқулихон ҳукмдорлиги даврига бағишланган “Риёзу-д-давла” тарихий асарини 1844 йилда якунлагач, ўша пайтда тахтда ўтирган Хива хони Раҳимқулихоннинг саройига олиб бориб, хоннинг қўлига топширади. Хондан жуда яхши мақтовлар ва илтифотлар эшитади ва лутфи эҳсонлар олади. Бу ҳақда Огаҳий “...ул ҳазрат ҳаддин афзун истехсон кўргузуб, анвоъи лутфу эҳсонбила ашбоҳ ва ажносим аросида қуёш янглиғ сарофроз ва мумтозлиғ еткурди”[5] деб ёзади. Шарқда жумладан Хоразм заминида ҳукмдорлар сўз санъатига илоҳий неъмат деб қарашлари азалдан маълумдир. Тарихда яхши ном қолдириш ҳар бир ҳукмдорнинг мақсади ҳисобланган. Хива хони Раҳимқулихоннинг ўз фаолияти ҳақида бир китоб битириш ва бу китоб жуда гўзал ва дунёда боқий қолдириб, жаҳон аҳлини ҳайратда қолдириш нияти борлигини Огаҳийга билдириб, “Зубдату-т-таворих” асарини ёзиш тўғрисида фармон беради. Бу ҳақда Огаҳий “Бас, эмди санга лозим ва таҳаттумдурким, бизнинг исми хумоюн ва алқоби маймун ва вақоеъи касиру-л-бадоеъимизга муштамил бир китоби балоғатинтисоб мураттиб қилайлик. Тоқим, зикри жамил ва васфи жалилимиз замон авроқида боқий қолғай ва жаҳон аҳлин ҳайрат баҳрига солғай. Чун бу илтифоти касиру-л-баракот қуёши аҳволи саодатмаолимга партавафкан бўлди”[6] деб ёзади. Асарнинг биринчи қисмида Огаҳий ҳазратлари Раҳимқулихоннинг туғилишидан то хонлик тахтига чиққунча бўлган воқеалар баёни берилган. Иккинчи қисмида эса Раҳимқулихоннинг хонлик тахтига чиққандан сўнг то вафотигача бўлган воқеалар ҳақида ёзган. Юқорида таъкидланганидек хонлар ва ҳукмронлар авом халқ учун жуда кўп ёрдам ва илтифотлар кўрсатганликлари ҳақида хусусан тарихий асарда Хива хони Раҳимқулихоннинг мазлумларга ёрдам кўрсатгани ҳақида бир қанча тарихий фактлар келтирилган. Бу фактлар Огаҳий томонидан шунчаки қайд қилинган эмас, юксак фасоҳат билан тасвирланган. Бунга мисол, Раҳимқулихон отаси Оллоқулихоннинг фармони билан 1843 йилда Эрон юришига отланади. Ушбу сафар чоғида Хуросоннинг Бодғис музофотида қарашли Кўшк ва қоратепа мавзеларида яшовчи жамшидия оқимга мансуб аҳоли Раҳимқулихонга Ҳирот ҳокими Шоҳ Комрондан шикоят қиладилар. Улар шоҳнинг зулми ҳаддан ошгани, жамшидия оқимида мансуб аҳолининг молларини талон-тарож этиб, аёллари ва болаларини қул қилиб сотаётганини билдириб, хондан мадад сўрайдилар. Бу ҳақда Огаҳий шундай маълумот беради: “Бу ижмол тафсили улким, жамшидия тавойифининг мавотин ва масокини Хуросон вилоятидин Бодғис музофотида Кўшк ва Қоратўпа отлиғ мавозеъда эрди. Ва Ҳирот волийси Шоҳ Комрон аксар авқот ул жамоага таҳаккумот ва тасаллутот кўргузуб, зулми сарих ва тухмати қабиҳ била амвол ва мавоший, асбоб ва ҳавошийсиға яғво ва торож еткурур эрди. Балки аксар аёл ва атфолларин қизилбош атаб, атроф ва жавонибдағи вилоятларга сотар эрди”[7]. Раҳимқули Эрон сафарини қолдириб, жамшидларга ёрдам беришга қарор қилади ва ўн беш мингдан зиёд уйлик элатни Хуросондан Хоразм диёрига кўчириб келади. Огаҳийнинг ёзишича: “Чун бу нусхаи мухтасарни ўқуғувчи арбоби фазлу хунарга маълум ва мафҳум бўлсунким, жамшидия тавойифин Хоразм диёрига келтурулгондин сўнг Қилич Ниёзбой наҳрининг бир шўъбаси канорида Куба тоғининг жануби остида ул тавойифга маскан ва мазоръе таъйин қилинди. Ҳоло, улуг эл ва ободон юрт бўлуб ўлтурубдурлар” [8] деб ёзиб қолдиради. Тарихий асар якунида Огаҳий Раҳимқулихоннинг оғир касалликка чалинганини, дардига даво топилмаётганини қуйидагича таъриф қилади: “...мижози шариф ва табъи латифага кўб муддатдин бери касали сақил ориз бўлиб, бир нима тахфиф топмиш эрди”[9] деса касалликдан бироз фориҳ топиш мақсадида саҳрода сайл қилиб,

тоза ҳаводин нафас олиш мақсадида ҳижрий 1262, милодий 1846 йилда доруссалтанат Хивакдан чиқиб, Аму дарёсининг шимолий қисмида бир неча кун сайри-шикорда иштирок этганини ҳам ёзиб қолдиради “Ул аснода замири муниридин рафъи малолат ва дафъи кудурат қилмоқ учун сайри саҳро ва касби ҳаво иродаси била тарихи ҳижрий минг икки юз олтмиш иккида,йилон йили,офтоби оламтоб далв буржидин толъе эрди,муҳарраму-л-ҳаром ойининг ўн бирида,жумъа куни доруссалтанат Хивакдин руқуб қилиб,дарёи Амунинг шимолия жониби ўтиб,бир неча кун сайру шикор умурига иштиғол кўргузди”[10] дейди. Аммо касали кундан-кунга кучайиб бораётгани ҳақида: ”Аммо ҳамул сафарда шиддат касали кун-кундин мазид ва музоаф бўла бошлади”[11] деб ёзади. Ва сафар ойининг иккинчи кечасида жума оқшоми саҳарда омонатини топширганини қуйидагича ёзиб ўтади: “Чун ниҳоят сайри Қиснок дарбандининг жанубия тарафида Габр қалъасига етиб эрди, мараз суъубатининг шиддати ҳаддин афзун бўлуб, жисми саодатнишони заъфу нотавазлиг бистариға йиқилди ва сафар ойининг иккилончи кечасиким жумъа оқшоми эрди, саҳарга қарийб руҳи аршпарварди....вахдат нашъасидин сархуш ва раҳмат шоҳидиға ҳамоғуш бўлди”[12]. Огаҳий Раҳимқулихонни ёши ва салтанат тахтидаги муддати тўғрисида шунингдек ул зотдин бир ўғил Муҳаммад Исо тўра ёдгор қолганлигини тўғрисида ҳам маълумот беради: ”Ва ул ҳазратнинг муддати умри ўтуз икки йил ва муддати салтанати уч йилу уч ой эрди.Ва ул ҳазратдин бир соҳибсаодат ўғул ёдгор қолдиким,Муҳаммад Исо тўраға мавсумдур”деб маълумот беради.Огаҳий ўзининг ушбу тарихий асарини Раҳимқулихоннинг вафотидин ўттиз беш кун ўтгандан кейин ҳижрий 1262,милодий 1846 йил,илон йили, якунга етказади. Ўзи бу ҳақда: “Дониш аҳлининг хоотири ирлариға маълум бўлсунким, бу нусхаи мухтасар таълифи ҳазрат зиллуллоҳий ғуфронпаноҳийнинг вафоти маломатсамъотидин ўттуз беш кун сўнг, санаи ҳижрия минг икки юз олтмиш иккида, йилон йили, рабъеу-л-аввал ойининг тўртида, душанба куни ихтимом топди.

Хулоса қилиб айтганда Огаҳийнинг “Зубдату-т-таворих” асари нафақат бетакрор бадиъи, қасида, маснавий, ғазал, рубоий, қитъа, таърих, фард сингари мумтоз шеъринг жанрларга оид қарийб 1200 байт назмий меросни жамлагани ва сажъли насрнинг мукамал намунаси экани, балки тарихий мемуар-қисса жанри талаблари тўлиқ жавоб бериши, Марказий Осиё тарихи,географияси этнографияси ва топонимиясига доир муҳим факт ва далилларга бойлиги билан алоҳида ажралиб турувчи ноёб манба эканлиги диққатга сазавордир. Бу асар наинки,адабиётшунослик ва матншунослик аспектида балки тарихшунослик йўналишида ҳам ўрганиш учун муҳим илмий хулосаларга олиб келиши мумкин .

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Бартольд.В.В.История культурной жизни Туркестана.Л.1927.стр.113.
- 2.Огаҳий “Шоҳиду-л-иқбол”Асарлар.7-жилд.Т.”Шарқ”нашриёти.2018й.322б.
- 3.Абдуллаев.В.Ўзбек адабиёти тарихи.-Тош.Ўқитувчи.1967 й.380-бет.
- 4.Каримов.Ғ,Долимов.С. Огаҳий-тарихчи. Огаҳий Асарлар.VI жилдлик,V-ж.Тош.1978й.16б.
- 5.Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий.Асарлар.Тош.”SHARQ”2019й.40б.
6. Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий.Асарлар.Тош.”SHARQ”2019й.41б.
- 7.Ўша асар.84 бет.
- 8.Ўша асар.101 бет.
- 9.Ўша асар.189-190 бетлар.
- 10.Ўша асар.190 бет.
- 11.Ўша асар.193 бет.

**ШАРҚШУНОС КУННИНГ ХИВА ХОНЛИГИДА АҲОЛИНИНГ СОЛИҚ
ТЎЛОВЛАРИ ВА ЖАМОАВИЙ МАЖБУРИЯТЛАРИ ЮЗАСИДАН
МУЛОҲАЗАЛАРИ**

С. Наврузов, т.ф.н., доц., Маъмун Университети, Хива

Аннотация. Мақолада Хива давлат архивини 1873 йили илк бор тадқиқ қилган шарқшунос Александр Куннинг хонлик аҳолисининг хазинага тўлайдиган солиқ тўловлари ва жамоавий мажбуриятлари юзасидан фикр, мулоҳазалари баён қилинади.

Калит сўзлар: Ер солиғи, “Закот” “бегор” “солгут” “аъло” “адно” “авсат” “ушр” “беватан” “солгут кесма” “чўри” “дўғма” “даллол” “бирсув” “милтиқ пули”.

Аннотация. В статье речь идет о высказывании Александра Куна, востоковеда, одним из первых изучавших в 1873 г. государственного архива о налогах и поборах выплачиваемые населением Хивинскую казну.

Ключевые слова: земельный налог, «закят», «бегор», «солгут», «аъло», «адно», «авсат», «ушр», «беватан», «солгут кесма», «чўри», «дўғма», «даллол», «бир сув», «милтиқ пули».

Abstract. The article discusses Alexander Kun's comments in 1873 regarding tax payments and the collective obligations of the population to the state treasury in the Khanate of Khiva.

Key words. Land tax, Zakat, Begar, Salgut, a'lo, adno, avsat, ushr, bewatan, solgut kesma, chori, dogma, dallal, bir suv, miltik puli.

Хива 1873 йил Рус қўшинлари томонидан истило қилинган, бош қўмондон генерал Кауфман хон хазинасидан тортиб олинган қиммат баҳо ва ноёб нарсалар қатори саройдаги давлат ҳужжатларини ҳам Петербургга юборишга амр қилди. Хива экспедицияси қатнашчиси Александр Людвигович Кун саройда уруш туфайли қўрқувдан саросимага тушган одамларнинг қий-чивида тасодифан ерда сочилиб ётган қоғозларга кўзи тушиб, дархол қўлига олиб ўқиб кўрса, мусулмон ёзувидаги давлат ҳужжатлари эканлигига шубҳа қилмаганди.

Бу ҳужжатларни йўл-йўлакай кўздан кечириш, бир-биридан қизиқарли маълумотларни ўзида сақлаган бу қоғозларнинг илк тадқиқотчиси сифатида фикр юритар экан “Хива хонлигида солиқ йиғиш тартиблари” ва “Хива хонлиги солиқлари ҳақида мулоҳазалар”ини матбуотда эълон қилди [1].

Бу материаллар устида тадқиқот олиб борган О Жалилов ушбу „ҳужжатлар тарихимизнинг олтин фонди, ўзбек маданиятининг нодир ёдгорлиги ва ўтмиш ҳақидаги билимларнинг жаҳон хазинасига қўшилган ҳиссаси бўлиб, бутун мусулмон динидаги халқларнинг тарихи ҳужжатлар асосида ёзилмаганлигини эътиборга олсак, бу архив материалларининг қанчалик аҳамиятга эга эканлигини ошқора англай оламиз”[2], деганди. Ноёб бу манбанинг илк тадқиқотчиси сифатида Александр Кун “Бундан ҳам чалкашроқ бирон нарсани тасаввур қилиш амри маҳол. Бошқа девон котиблардан хонликнинг бу ҳужжатларида нималар ёзилганини ўқиб, тушунтириб беришни сўраганимизда, улар ҳам тушунтириб бера олмадилар”, [3] деб изоҳлаганди.

Бу ҳужжатлар асосан саройнинг йирик амалдорлари бўлмиш кушбеги, девонбеги ва меҳтар бошқарувидаги маъмуриятга тегишли эди. Тадқиқот жараёнида аксарият ҳужжатларда солиқ тўловчилар рўйхати ва солиқларнинг тўлов миқдорлари аниқ кўрсатилганди. Таъкидлаш жоизки, бу ҳужжатлар узок муддатда ўз тадқиқотчисини кутганча илмий жамоатчиликка номаълум ҳолда, Петербург императорлик кутубхонасида 1936-йилгача қолиб кетди. Хива давлат архивининг топилиши тадқиқотчилар учун хонликнинг XVIII-XIX асрлар тарихини архив ҳужжатлари билан яратиш имконини берди. Жумладан, профессор П.Иванов[4], Ю.Э. Брегель[5], М. Йўлдошев[6], О.Қўшжонов[7] хонликда аҳолининг солиқ ва тўлов мажбуриятларини тадқиқ қилишган. Маълумки, Хивада давлат хазинасига аҳоли тўлайдиган солиқ ва мажбуриятлари, қўшни мусулмон мамлакатлари билан таққосланганда ўзига хослиги, шариат ҳамда ҳуқуқий ҳолатларга мослиги, фақатгина Хива хонлиги молия

тизимига хос хусусиятлардандир. Хивада ҳам, Бухоро ва Қўқон хонликларидаги сингари давлатнинг молия тизимида солиқ тўловлари мавжуд бўлиб, мамлакат ижтимоий-иқтисодий шароити, давлатнинг сиёсий тизимига боғланганди.

Александр Кун бундай жараёни таҳлил қилар экан, Хива хонлигидаги солиқ тизими кўшни Қўқон ва Бухоро хонликларидаги ер солиғига таққослаган ҳолда уни натура тарзда йиғиб олинишини кўрсатса, бу ҳол Хивада эса, солиқ тўловчи деҳқон учун ҳам, солиқ йиғувчи амалдор учун ҳам кўплаб ташвиш ва хархашалар юзага келтиришини таъкидлайди. Бухоро ва Қўқон хонликларидаги туманлар, ва бекликларда мавжуд “Қўрғон мардиркорлиги” аҳолининг Русдаги “баршчина” каби бек учун ишлаб бериш мажбуриятидир. Хивада деҳқонлар бажарадиган мажбуриятларнинг оммавий кўринишларидан бири “бегор” [8] дир. Бу тадбир шарқшунос назарида баҳор мавсумида ўтказиладиган ариқ ва каналларни тозалаш ишидир. Аҳолининг бу мажбурияти тарихан мамлакат фаровонлиги, ва ободончилигини таъминлаш шарти сифатида юзага келган”. Хазина даромадлари манбаи Кун назарида: 1) пул тўловлари, 2) натурал тўловлар ва ер ишларидан иборат. Солиқ тўловчининг биринчи мажбурияти хонликда икки хил шаклда ўтказилган. Бу ер солиғи ва закот мулкидан олинadиган фоиз миқдоридаги тўловлардир. Бундай тўловлар ҳарбир мусулмон учун ҳам фарз, ҳам қарз сифатида намоён бўлган. Натура тарзидаги солиқ тўловлари ғалла ўсимликлари (бугдой, жўҳори, кўкнор, зиғир, кунжут ва беда) экиладиган ерлардан олинган ҳосилнинг маълум қисмидан шаклланган.

Александр Кун назарида пул миқдоридаги солғут биринчидан ер эгаларидан ҳажмига қараб “1”, “2”, “3” тилло миқдорида ундирилган. Иккинчидан шартли (солғут кесма) Орол денгизи ва Аму дельтасидаги Қўнғиротликлардан ҳамда қорақалпоқлардан йиғилган. Тадқиқодчи юқоридаги маълумотларни келтирар экан, „Хива хонлари қозоқлар ва қорақалпоқларни қонли урушлар қилганлиги туфайли” [9] бундай тўловларга мажбур қилинганликларини таъкидлайди. Хонликдаги (ушр) “солғут” ини кўрсатар экан, „мусулмон тубжой аҳолининг шариат қоидаларига биноан ўзлари эгалик қиладиган ерларидан ундирилган ҳосил ҳисобига тўлайдиган солиқлари бўлиб, урушлар оқибатида янги эгалланган ерлар, ёки олдин эгасиз ҳечкимга тегишли бўлмаган ва эндиликда суғориб, экиладиган ерлар” деб кўрсатган. Жумладан, бундай ерлар хонликдаги қадимдан маҳаллий мусулмон аҳолига тегишли: Кат, Шоҳобод, Кухна Урганч, Хива ва Ҳазорасп беклигидаги ерлар бўлиб, асосан хонлиكنинг шарқий қисмидаги Питнақдан бошланиб, ғарбда эса, Амбармоноққа чўзилган.

Бу ер эгалари эса, хазинага “ушр” тўлашган. Аёзбекхон ўғли Муҳаммад Раҳимхон (1802-1825) замонасида аҳолига 1/10 ушр ўрнига пул солиғи жорий қилинган. Мамлакатда солиқ тўлови шакли ўзгариши туфайли аҳоли янгидан рўйхатдан ўтказилган. Янги жорий қилинган солиқ шартлари куйидагича белгиланганди. Ҳар бир 5 таноб ердан 1 катта тилло, 10 танобдан 2 тилло, 15 таноб ер эгасидан эса, 3 тилло ҳисобида пул йиғилган. Тадқиқот жараёнида Александр Кун, Хива хонининг яқин қариндошлари ва саройга яқин кишиларнинг қандай йўллар билан солиқ ва тўловлардан озод қилинганлигини кўрган. Шунингдек хонликда вақт ўта бориши туфайли ерларнинг ҳажми ҳам ўзгара бориб, баъзи деҳқон хўжалигида кўпайса, бошқа бировларда камайиш ҳолатлари кузатилган. Лекин, давлат хазинасига ундириладиган умумий солиқ миқдори эса, ўзгармасдан қолиб кетган. Хивада ер эгалигининг ўзига ҳослиги туфайли, баъзи ер эгалари 30-40 таноб ерга эгалик қилган ҳолда, бир кичик тилло миқдорида солиқ тўлашган, бошқа бировлар эса, 5 таноб ер учун ҳам хазинага 3 тилло тўлаган. “Хонлиكنинг давлат ҳужжатларини диққат билан кузатиб боқсанг”, - деб ёзади А.Кун, “солиқ тўловчилар миқдори камайиб борганлигига гувоҳ бўламиз. Бунга сабаб баъзи ер эгаларининг хон ёки хон саройига яқинлиги кўринаркан, солиқ тўламаслик сабаби сифатида ер ҳосилдорлигининг пасайиши ёки бошқа бирон ҳоллар далил сифатида кўрсатилган. Ёки бошқа бир ҳолат, гўё хон саройида бирон бир вазифа бажарганлигига ёрлик олганлиги асос ҳисобланган ҳолда, умрбод солиқдан озод қилинган”.

Шундай қилиб, хонликда вақт ўта бориши туфайли икки хил солиқ тўловлари шаклланган бўлиб уларни; а) “ватанли” ва “беватан”лар дейилган. “Ватанли”лар сафига ҳовли жойи бўлиб, ота боболаридан мерос қолган экинзор ерларга эга шахслар киритилган. б)

“Беватан”лар эса, “ерсиз кишилар бўлиб, аҳолининг ерсиз, мулксиз табақаси сифатида камида 20 дан 50 танобгача ерга эга бўлган деҳқон хўжаликларига ерини ишлаб бериш шарти билан ёлланган кишилардир.” Шунингдек, ҳовли жойи бўлмаган, ерсиз кишилар ҳам “беватан” тоифасини тўлдирган. Хива хони “беватан”лар истагига биноан уларга эркин солиқ тўлайдиган ерлардан ажратган”[10], деб ёзганди тақдиқдчи. Профессор Муҳаммаджон Йўлдошев назарида “солиқ дафтарларида кўрсатилишича давлат ерларида ишловчи ерсиз кишилар “беватан”лар руйхатига киритилган”[11]. “Беватан” тушунчасини Отамурод Қўшжонов ўзи тўплаган маълумотларга асосланиб, “қишлоқ аҳолисининг энг қашшоқ тоифасидир,” деб изоҳлайди.

Олим бу тоифани ўзларининг мулки йўқлиги сабабли “давлат, вақф ва хусусий ерларни ишловчи кишилар”[12], - деб қарайди. Хазина ҳисобига тўланадиган солиқларнинг хонликдаги ноанъанавий шакли “солғут-кесма”дир. Солғут юзасидан фикр билдирган Александр Кун “Ўтган асрнинг сўнгги йилларида Қўқон хонлигида яшаётган қорақалпоқлар маҳаллий ҳукмдорлар сиқуви туфайли Сирдарё бўйларини ташлаб Хива хонлигига келиб жойлашди. Ҳукмдор Сайид Муҳаммад Раҳимхон I бу чорвадор аҳолини Орол бўйларида жойлаштириб, солиққа тортган. Солиқларни йиғиш мақсадида уч нафар мушриф лавозими жорий қилдирди. Ёппасига солиқ тўлашга мажбур қилинган қорақалпоқлар орасида норозилик кучайиши оқибатида ғалаён кўтарилишига олиб келди. Бундай сиёсий номутаносибликдан тўғри хулоса қила олган Хива хони Сайид Муҳаммад Раҳимхон I қорақалпоқ оқсоқоллари билан маслаҳатлашиб тўлов шартларини келишиб олган. Натижада ҳар йили хазина ҳисобига қорақалпоқлар 20 000 кичик тилло тўлашган; ҳамда ҳарбий хизмат учун йилига 2000 отлик сарбоз юбориши, мавсумий ер ишлари учун 6000 қазувчи ажратиши келишилганди”.

Қорақалпоқларга доир маълумотларни таҳлил қилар экан Александр Кун “Қўнғиротликлардан олинадиган солғут шартли тарзда яқин йиллардан олина бошланган”, деб кўрсатади. Бу тўловлар ҳам хонлиkning бошқа қисмидаги каби, солиқ дафтарлари бўйича йиғилган. Солиқ дафтарида барча хўжаликлар рўйхатга киритилган бўлиб, унда ҳар бир хўжаликдаги жон сони, қанча солиқ тўлаши ва сарбозликка бериладиган жангчилар сони ҳам кўрсатилган. Тақдиқдчи ўз таҳлилида Қўнғиротликларнинг исёни ҳақида ҳам маълумот берган. “XIX-асрнинг 40-50 йилларида улар ўзларига хон сайлаганлар. Хива хони Сайид Муҳаммадхон Қўнғиротга юриш қилиб, исёни бостиргач, улар шартли солғут тўловига мажбур қилинди. Шартли солғут йилига 2000 тилло бўлиб, 500 жангчи сарбоз, ер ишлари ва ҳашар учун 600 қазувчи етказишга мажбур қилинди.

Хонликда аҳолининг хазина ҳисобига берадиган тўлов ва мажбуриятларининг яна бир тури “закот”дир. “Закот” одатда турли - туман ҳолатларда ва турли маҳсулотлар ҳисобига йиғиб олинадиган солиқ туридир. Закот чорва моллари, уй ҳайвонлари ҳисобидан, сотув молларидан, кул савдосидан, тамаки етиштиришдан, даллолликдан, бозор жойи ва тарози пулидан йиғилган. Таъкидлаш жоизки, ҳайвонлар ҳисобидан йиғиладиган закот, аввало хонликда мунтазам истиқомат қилувчи кўчманчилардан, вақтинча хонликда ўрнашган кўчманчилардан, хонлик худудидан ташқаридаги чорвадорлардан йиғилган.

Шунингдек хонлик бозорларига сотиш учун келтирилган чорвадан, хонликда ўтrock аҳолининг чорва молидан йиғилган. Закот ҳажми қуйидагича; кўчманчи чорвадор аҳолининг йирик шохли қорамолдан, (Қўқон тангасида 20 тийин) қўйлардан 1/2, 1,5 танга ҳисобида йиғилган. Устюртдан ёз пайтлари чорвадор қозoқлардан туя учун 2 танга, йирик шохли қорамол ҳисобида 1 танга, 40 қўй ҳисобидан бир дона қўй, хазина ҳисобида олинган. Ўтrock аҳолидан хазинага солиқ қуйидаги тартибда ундирилган. Хонлик кўча ва шаҳар бозорларида сотишга мўлжалланган қўйлардан ярим танга, туялардан 2 танга, от-йилқидан 2 танга, йирик шохли қорамолдан 1 танга йиғилган. Худди шундай тўлов йиғимлари, чорвадор туркманларнинг овул-қўнимгоҳларига хўжалик учун зарур анжомлар билан борган савдогарлар олиб борган қўйлар ва туялар учун ҳамда така туркманларнинг ўзлари элтган чорвадан ҳам йиғиб олинган.

Александр Кун шу масалада чўлдан апрель, май ойларида келтирилган молларнинг воҳадаги моллардан афзаллигини кўрсатаркан: баҳор мавсумида ем-хашак камайишини, ўтлоқларда янги майсалар етишмаслиги оқибатида чорванинг касал топиши, ўтроқ деҳқон хўжалигида озиб-ориқлаб кетиши ва ҳоказолар туфайли мол гўшти истемол учун яроқсиз аҳволга тушади. Бош сони камайиши юз беради, чорва нархи кучаяди. Хазина ҳисобига така туркманлари чорвасидан; қўйлардан 1/2 танга, туялари учун 2 танга микдорда пул тўлашган. Кесма-закот туркманларнинг ёвмудлар, чавдур, гўкланлар, али-эли, қорадошли ва ота уруғларидан йиғилган.

Ташқаридан келтириладиган моллардан айникса, Россия, Бухоро, Эрон ҳамда Хивадан ташқаридаги туркман ва қозоқлардан ҳам йиғиб олинган. Закот хонликда икки хил тартибда: Биринчидан; хонликдаги маҳаллий савдогарлардан иккинчидан; хорижлик савдогарлардан йиғилган. Ҳар бир савдогарга юкли туяси учун четга чиқишда 1, 2 тилло, чет элдан қайтиб келишда хазинага 3 тилло тўлатилган. Савдогар четга мол билан чиқиб кетса 3 тилло, қайтиб келган чоғда 2 тилло ундирилган. Хорижий савдогарлар хонликдан мол олиб чиқиб кетишда, давлат хазинасига 1, 1,2 тилло, хонлик худудига кириш жараёнида эса, 3 тилло микдорида тўлов ундирилган. Четдан келтирилган моллар баҳоланиб ҳар бир 40 тилло микдоридаги молдан 1 тилло “закот” йиғилган. Таъкидлаш жоизки, бозорда сотилган қул ва чўри учун ҳам “закот” ундирилган. Ҳар бир “дуғма” эркак қул учун 2 тилло, сотилган ҳар бир “чўри” учун 3-5 тилло йиғилган. Маълумки, А.Кун Хивада аҳоли билан суриштирув олиб борган. Кейинги йилларда Хива қул бозорида нарх анча ошганлиги кўринади. Қуллар нархи бозорда 40дан-250 тиллогача баҳоланган. Тадқиқотчи мол сотиладиган дўконча (хужра) учун олинадиган закотни ҳам кўрсатган. "Бу масалада тўлов нархи сотиладиган мол ҳажми билан боғлиқдир". "Бундай тўловни Хивада “тағижой” деб кўрсатган. Худди шундай тўловни бозор саройида тилла ва пахта билан савдо қилувчилар, шунингдек торозида савдо қилувчилардан йиғилган.

Хива хонлигида ҳукумат савдо бозорларини ҳам ижарага сотган. Айникса, пахта ва ғалла сотиладиган бозорлар ижарага қўйилиб, 60-100 тилладан йиғилган. Закот йиғишда савдо қилинадиган бозор майдонларини ҳисобга олиш хонлик бозор савдосидаги янги қоида бўлиб, кейинги даврда хон хазинасига кираётган кирим сифатида давлат учун ҳам манфаатли бўлди. “Шуни таъкидлаш жоизки”, деб ёзади тадқиқотчи "Хива бозор савдосида сотиш ва сотиб олиш ҳолатида янги бир киши қатнашиб, учинчи шахс сифатида қолади. Бу киши – даллолдир". У ўзининг савдо ишидаги воситачилиги учун, ҳар икки томондан даллол ҳақи ундиради. Хива солиқ тизимидаги кўрсатилган “закот”нинг яна бир тури пул солиғи сифатида тамаки сотувчидан ҳамда уни етиштирган кишилардан ҳам ундирилган. Ҳар бир тамаки экилган ер ҳисобидан 5 тилло йиғилган.

Тамаки экиш ва чекишни чеклашга қаратилган бу солиқ, ҳатто хонликка уни четдан киритишни ҳам чекларди. Айникса, Бухородан тамаки киритиш чекланганди. Жумладан, Бухородан тамаки туяда келтирилса, савдо карвонига 10 тилло микдорида жарима солинган. Лекин, халқ орасида тамаки истеъмолчилигини чеклаш иложсиз қолганлиги туфайли, жарима 10 тилло микдори сақланган. Хива хони Сайид Муҳаммад Раҳимхон II ҳукмронлиги даврида маҳаллий тамакичиликка ён босаркан, Бухородан тамаки келтирилишига қарши 10 тилло, Хива хонлигида тамаки экиш ва етиштирувчиларга 5 кичик тилло микдорида жарима тайинланган. Хазинага йиғиладиган солиқларнинг яна бир тури шаҳардан ташқаридаги давлатга қарашли хон боғлари, ўтлоқзорлар ҳамда ижарага берилган ерлардан олинадиган солиқлардир. Хонликда кўп ҳолларда боғу-роғлар, қалъа ва шаҳардан ташқаридаги ерлар ижарага берилган. Ҳатто бундай ерлар ижарага қўйилган ҳолларда аввало хон ва унинг қариндош яқинларига берилган. Дарё бўйидаги ўтлоқзор ерлар эса, қўй ва чорва моллари боқувчиларга берилган.

Тўқайзорлардан йиғилган ўтинлар учун, ҳар бир арава ҳисобига 2 тангадан 5 тангагача пул ундирилган. Хазина ҳисобига йиғиладиган натурал тўловлар асосан давлат, хон ерларидан йиғиб олинган. Бундай ерлар таркибига асосан, ҳарбий юришлар туфайли қўлга киритилган, шунингдек турли сабаблар билан экилмасдан қолиб кетган ва суғориш учун қулай ерлардир. Бундай ерлар хонликда таноб ҳажмида ўлчаниб, уни сўраган талабгорларга

тўлалигича берилган. Кўпгина ҳолларда давлат ерлари аҳолининг ерсиз қатлами бўлмиш беватанларга ажратилган. Ҳукумат ҳосилдор ерларнинг бўш, бефойда қолмаслигини эътиборга олиб, бу ерларга аҳолиси зич масканлардаги деҳқонлар кўчирилган. Шўраҳон, Шоҳаббос Вали каби жойларга кўчирилган деҳқонларнинг етиштирган маҳсулотларининг ҳар 5 ботмонидан икки ярим ботмони давлат солиғи сифатида йиғилган. Лекин бу турдаги солиқ тўловчи деҳқон ерини чиғир ёрдамида суғорган ҳолда ишласа, унинг солиғи маҳсулот эмас балки, пул билан тўлатилган. Ҳар бир чиқир ҳисобидан 30 танга ундирилган. Хонлик бозорида ҳар бир “чиқир” нархи 20 сўм турган. Бундай тўлов жорий қилиниши деҳқон учун енгиллик бўлиб, икки йил муддатда хўжалигида чиқир қурилмасини ўрнатиши зарур эди. Хонликда XIX аср ўрталарига келиб, ҳукумат аҳолига солиқни натура тарзида тўлашига ён босган. Сунъий суғориш масалалари юзасидан Александр Кун берган маълумотлар янада қизиқарли. Жумладан, деҳқон хўжалигида, туя қўшиб ҳайдалган чиқир ёрдамида кунига 2 дан 4 танобгача ерни суғорган ҳолда, ҳар бир томорқа еридан 3 дан 5 тиллогача хазинага солиқ ундирилган. Лекин, хонликда ғалла билан ундирилган маҳсулотларнинг барчаси хон саройи ҳамда ҳукмдорнинг амакиси бўлмиш амир-ул-умар хўжалиқ чиқимларига харид қилинган”. [13]

Аҳолининг ер ишлари мажбуриятлари асосан хонликдаги ариқ ва каналларни тозалаш билан қопланган. Амударёдаги қирғоқ бўйи ҳамда тўғонларни, шунингдек канал ва ариқларни тузук ҳолатда сақлаш ва таъмирлаш ишлари мавсумда кўплаб ишчилар ёллашни талаб қиларди. Хонликда ҳар бир солиқ тўловчи деҳқон хўжалиги ҳар йили ўтказиладиган қазув ишлари учун 12 кунлик иш мажбурият қилиб белгиланган. Шу боис ҳар бир деҳқон хўжалиги, бир “сув” ҳисобидан қазувчи бериши шарт эди. Қўнғиротликлар эса, бу мажбуриятни навкар (ҳарбий хизматчи) юбориш билан қоплаган. Хизматга тайинланган навкарларнинг ҳар бири уч нафар қазувчини хон ариқларини тозалаш ишига жалб этган. Бу ишчилар дарё бўйидаги тўғонлар, кўприкларни тузатиш ва таъмирлаш билан шуғулланган. Ишчиларнинг кўприкларни тузатувчиларига “кўпирчи”, дарё қирғоқбўйларини таъмирловчилар эса, “қочучи” дейилган. Қазув Хоразм воҳасида умумхалқ хашари сифатида ўтказилиб, икки-уч ой давом қилган. Қазувлар бевосита Хива хони, кушбеги ва сарой мулозимлари назоратида ўтган.

Хива хроникаларида ёзилишича хоразмда баҳор кириши биланок канал, ариқлар ва ёлларни тозалаш учун умум халқ қазуви эълон қилинади. Хива хони одатда Полвонёп, Шоҳобод каналларини тозалашга шахсан ўзи бошчилик қилган. Ёвмут, Гўклан ва Жамшидлар ўрнашган ҳудудлардаги каналларни тозалаш ишига ҳукумат амалдорлари раҳбарлик қилган. [14] Мабода мамлакатда тинчлик, осойишталик бузилиб душман таҳдиди юз берса, ҳукумат ҳарбий кучларни юришга тайёрлашга фармойиш берган. Давлатнинг йирик амалдорлари бўлмиш Кушбеги ва Меҳтар қуролли кучларни урушга тайёрланиши учун ҳамма ерга жарчи қўйган. Қалъа беқлари, ҳокимлар хон буйруғини олиб, ўнбоши ва юзбошиларга навкарларнинг юришга тайёргарлик кўриши жумладан; гўшт қуритиш, толқон ғамлаш юзасидан топшириқлар берган [15].

Хонликда навкарларнинг кўпида жангда минадиган от бўлган. Уларга қуролни давлат берган. Бунинг учун шаҳар аҳолисидан ҳамда қишлоқларда маҳсус солиқ „милтиқ пули“ йиғилган [16]. Дарҳақиқат шарқшунос Александр Кун 1873 йили Хива экспедицияси туфайли, хон саройида тасодифан топилган бу қоғозларнинг илк тадқиқотчиси сифатида шошилинич ҳолда, юзаки тарзда, енгил елпи кўздан кечиран экан, уларда ифодаланган турли-туман иқтисод ва хўжаликка доир мазмун касб этувчи бебаҳо маданий мероснинг сақлаб қолиниши кейинчалик эса, ушбу ҳужжатлардан архив материали сифатида ўнлаб тарихий асарлар яратилишига замин ҳозирлаганди.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Александр Кун. 1) Порядок взимания податей в Хивинском ханстве. "Туркестанские ведомости" 1873, № 32
2. Заметки о податей в Хивинском ханстве. "Туркестанские ведомости" 1873г, № 33
3. Жалилов О. Хива давлат архиви дафтарларининг расшифровкаси. // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1962, 11-сон 71-74 бети.

4. Брегель Ю.Э. К изучению земельных отношений в Хивинском ханстве. Письменные памятники Востока. Ежегодник 1969. Институт востоковедения Академии Наук СССР. Москва 1972.
5. Иванов П. П. Архив Хивинских ханов. Л. 1940
6. Брегель Ю.Э. Хорезмские туркмены в XIX-веке М. 1961
7. Йўлдошев М. Хива хонлигида феодал ер эгаллиги ва давлат тузуми. Тошкент. 1959
8. Кошчанов А. По поводу термина “Беватан” Журнал Азия и Африка. 1965 № 4, с102-103.
9. Яхё Фуломов. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Тошкент. 1959. 26-27 бети.
10. Александр Кун. Порядок взимания податей в Хивинском ханстве. “Туркестанские ведомости”. 1873. № 33
11. “Туркестанские ведомости” 1873. №32
12. Юлдашев М Ю. К истории крестьян Хивы XIX века. Ташкент. 1966. с 60-61.
13. Қўшчонов А. Хива хонлигида аграр муносабатлар тарихидан. Тошкент 1966. 34-35 бети.
14. Туркестанские ведомости 1873, №33
15. Яхё Фуломов. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Тошкент 1959. 238-239 бетлари.
16. Болтаев А. Хива тарихига доир материаллар. Қўлёзма. ЎЗФА шарқшунослик институти № 9320 фонд
17. Яхё Фуломов. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Тошкент. 1959. 114 бети.

УЎК 9(575.3)

XX АСР БОШЛАРИДА БУХОРОГА ЕВРОПА ТИББИЁТИНИНГ КИРИБ КЕЛИШИ (МИРЗО СИРОЖИДДИН ҲАКИМ БУХОРИЙ ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА)

Т. Рўзиева, ўқитувчи, Навоий давлат университети, Навоий

Аннотация. Ушбу мақолада Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорий фаолияти унинг хорижда таълим олганлиги ва асосийси шарқ тиббиётининг ривожланишида ҳиссасини қўшганлиги ҳақида маълумотлар ва фикрлар келтирилган. Европа тиббиётининг айти ривожланган даврида Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорий у ерда таълим олганлиги унинг ўз даврининг зиёли шахсларидан бири эканлигидан далолатдир.

Калит сўзлар: Бухоро амирлиги, рус-тузем мактаби, тиббиёт илми, америкача тиббиёт коллежи, савдо ишлари, жарроҳлик, касалхона, “Ҳифз-ус-сиҳат”, “Самарқанд” ва “Бухорои Шариф” газеталари, “Муқолама ба ҳаммоми”

Аннотация. В данной статье представлены информация и мнения о деятельности Мирзы Сироджиддина Хакима Бухари, его учебе за рубежом и, самое главное, о его вкладе в развитие акулей медицины. Тот факт, что Мирза Сироджиддин Хаким Бухари учился там в период развития европейской медицины, является доказательством того, что он является одним из интеллектуалов своего времени

Ключевые слова: Бухарский эмират, Русско-Туземская школа, медицина, Американский медицинский колледж, торговля, хирургия, больница, газеты «Хифз-ус-джихат», «Самарканд» и «Бухарай Шариф», «Муколама ба хаммуми»

Abstract. This article presents information and opinions about the activities of Mirza Sirojiddin Hakim Bukhari, his studies abroad and, most importantly, his contribution to the development of shark medicine. The fact that Mirza Sirojiddin Hakim Bukhari studied there during the development of European medicine is a proof that he is one of the intellectuals of his time.

Key words: Emirate of Bukhara, Russian-Tuzem school, medical science, American medical college, trade, surgery, hospital, "Hifz-us-cihat", "Samarkand" and "Bukharai Sharif" newspapers, "Mukolama ba hammumi"

Инсоният тарихига назар ташлар эканмиз, ҳар бир даврда илм-фаннинг ўзига хос ривожланиш хусусиятларига гувоҳ бўламиз. Бу тараққиётда эса ўз навбатида ўша замонда яшаб, фаннинг турли соҳаларида фаолият олиб борган уламо ва зиёлиларнинг ўрни беқиёсдир. XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигида ҳам жуда кўплаб олиму фозиллар яшаб, илм-фаннинг турли йўналишларида изланишлар олиб бордилар ва шу соҳалар ривожига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшдилар. Жумладан, Аҳмад Дониш, Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорий, Абдурауф Фитрат, Садриддин Айний каби олимлар фалсафа, астрономия, тиббиёт, адабиёт каби фан соҳаларида самарали ижод қилдилар. Булар орасида номи тилга

олиб ўтилган Мирзо Сирож Ҳаким Бухорийнинг илмий фаолияти алоҳида эътиборга молик бўлиб, у тиббиёт илмининг билимдонларидан эди.

Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорий (1877-1914) Бухоро шаҳридаги Исмоилхўжа Оталиқ маҳалласидаги бой савдогар Ҳожи Мирзо Мирзохурд хонадониди 1877 йил 23 октябрда дунёга келган.[1] Сирожиддин 10 ёшга тўлганида ахлоқ, тарих, адабиёт, ҳисоб ва араб тилидан дарс берувчи хусусий муаллимлар қўлида билим олади. 1890-1891 йилларда эса Бухородаги рус-тузем мактабида география, инглиз тили ва бухгалтерия иши бўйича таҳсил олади. 1891 йилда Мирзо Абдурауф Парижда ўқиб келган ўқитувчини ўғлига француз тилини ўргатиши учун чақиради ва 14 ёшли Мирзо Сирожиддин олти ой ичида француз тилини ўрганиб олади. Шунингдек, у дунёвий илмлар билан бирга диний илмлардан фикҳ ва тасаввуфни пухта ўзлаштириб олади.

Дастлаб отасига савдо ишларида ёрдам берган Мирзо Сирожиддин тиббиёт илмига қизиқа бошлайди ҳамда 1906 йилда Техрондаги америкача тиббиёт коллежини тамомлайди. У ўзининг “Тухфаи аҳли Бухоро” асарида тиббиёт дипломига эга бўлганини куйидагича изоҳлайди: *“Менинг муаллимларидан бири эронлик ва иккинчиси европалик эди. Бири рус тилини ва бири форс тилини яхши биларди. Биридан кундузи ва иккинчисидан кечқурун сабоқ олардим... Европалик ўқитувчи кўп дарсларни ёддан, яъни китоб ёрдамисиз айтиб берарди. Кейин устозларимга имтиҳон топшириб, диплом олдим. Касалхонага ишга жойлашдим. Жарроҳлик муолажаларидан кўра умумий касалликларни даволашда моҳир эдим, касалликларга тез даво топардим. Жарроҳликни ўрганиш учун америкаликлар касалхонасига бориб турардим”*.[2]

1909 йилда ўз юртига қайтган табиб савдогарлик касбидан бутунлай воз кечиб, 1912 йилда Бухоро шаҳрида касалхона ва дорихона очади. Бу ҳақда газетада куйидагича эълон беради: *“Ришта ўлимнинг давоси Мирзо Сирожиддин Ҳаким Мирзохурдов ихтироига мансубдир, уларни тортиб олади ва ўлдириб йўқотади, тобланган, тобланмаган, кўр ришталарни тортиб олади. Уч юз кишига яқин ришта касалига чалинганларни табобат қилган. Улар орасида аниқ шохидлари бор. Касал тузалганига ишонч ҳосил қилгандагина табобат пулини бериши мумкин. Табобат нархи ҳар бир риштани ўлдириши учун 5 тийин, камбағал ва мадраса талабаси учун 2,5 тийин, мазлум ва мажруҳлар учун пулсиз”*.[3]

Мирзо Сирожиддин тиббиёт билан шуғулланиш билан бирга “Самарқанд” ва “Бухорои Шариф” газетларида ўзининг илмий қарашларини ифода этувчи мақолалар чоп қилиб борган. Мақолаларда соғлиқни сақлашга оид, шунингдек, илм ўрганиш, дунёвий фанларни ўқиш, мактаб ҳамда мадрасалардаги таълим тизимини ислоҳ қилишга оид масалалар етакчилик қилган.

Мирзо Сирожиддин 1912 йилда “Ҳифз-ус-сиҳат” умумий рукни остида “Бухорои шариф” газетасида ўттиздан ортиқ соғлиқни сақлашга оид мақолалар эълон қилади. Бу мақолаларда касалликнинг пайдо бўлиши сабаблари, тозалikka риоя қилиш қоидалари, юрак, кўз, қон касалликлари, болаларда учрайдиган хасталиклар ҳамда уларнинг олдини олиш тўғрисида муҳим маълумотлар беради.

Ушбу туркум мақолаларда Мирзо Сирожиддин касалликлар тўғрисида тўхталиб, уларнинг пайдо бўлиши сабабларини икки қисмга ажратади: табиий ва касбий. Табиий бу ота-онадаги касалликнинг болага ген орқали ўтиши, яъни агар ота ёки она бавосил, сил, сифлис касалига чалинган бўлса, бола ҳам шу касалликларга чалиниши мумкин, деган фикрни айтади.

Касбий эса, яшаш шароити ва турмуш тарзидан келиб чиқадиган касалликлар бўлиб ҳисобланади. Мирзо Сирожиддин ифлос ҳаво ва сувларда касалликни туғдирувчи микроблар борлигини таъкидлаб, амир ва унинг амалдорлари ҳовузлар сувини тоза тутиш чораларини кўриши лозимлигини таъкидлайди.[4]

Ҳовуз атрофидаги тут ва бошқа мевали дарахтлар ўрнига мевасиз дарахтлар ўтказиш, ҳовузлар атрофини девор ёки чамбара билан ўраб олиш, сувнинг оғзига ёпиб қўйиладиган эшик қўйиш, икки ҳафтада бир марта ҳовуз ва унга сув олиб келувчи ариқларни тозалаб туришни тавсия этади. Ҳовуз сувларида қўл ва оёқларни ювмаслик кераклигини уқтиради ҳамда фикрини куйидаги жумлалар билан яқунлайди: *“Покиза ислом шариати бўйича*

уламолар ҳовузлар қуришга ва сувдан истеъмол қилишга рухсат берганлар. Лекин айтмаганларки, унинг сувини тозаламасдан лойқа ҳолда ичинлар деб. Ҳазрати расул салаллоҳу алайҳи васаллам айтадиларки, тозалик имондандир деб. Нега биз бу буйруққа амал қилмаймиз. Бизнинг ҳаммомларимиз бадан чиркларини ва жонобатни кетказиш учун қурилган холос. Нега уларнинг сақланаётган сувлари назорат қилинмайди. Болалар ва деярли барча тери касалликларининг келтириб чиқарувчи шу сувлардир”.[4]

Мирзо Сирожиддин яна бир “Муколама ба ҳаммоми” (“Ҳаммомчи билан суҳбат”) номли мақоласида ўзининг тозалик ва соғлиқни сақлаш борасидаги фикрларини давом эттиради.[5] У нафақат Бухоро, балки бутун Марказий Осиё ҳаммомлари инсон саломатлиги қоидаларига жавоб бера олмаслигини танқид қилади. Ҳаммомлар бадан таҳорати ва табобат учун қурилиши кераклигини таъкидлаб, “бизнинг ҳаммомларимиз нопок, ниҳоятда ифлос, турли касалликлар туғдирадиган жой”[5], - деб ёзади. Ўлган ҳайвонлар жасади, ифлос хас-хашакларни куйдириш ўрнига ўтин ва тошқўмир ишлатишни, гўлаҳ устини ёпиб қўйишни, дайди итларни яқинлаштирмасликни, ҳаммом олдида ҳожатхона қуришни, ҳаммом ичини ҳар кун икки марта юиб туришни, сув олиш учун идишлар қўйишни талаб қилади.[5]

Бухорода энг кўп тарқалган касаллик ришта бўлиб, Мирзо Сирожиддин бу касалликнинг пайдо бўлишини ифлос ҳовуз сувларини ичиш натижасида деб тушунтиради. Шунингдек, чечак касаллиги ришта сингари хавфли касаллик эканини таъкидлаб, бу касалликнинг олдини олиш учун бир ойли боладан бошлаб ҳаммани эмлаш кераклигини уқтиради.[6]

Чечакка қарши аҳолиси эмланмаган мамлакатларда 100 нафар боладан 10-12 нафари ҳалок бўлган, кўпчилиги кўзи яхши кўролмайдиган бўлган, деб тиббий ҳулосалар беради. “Авваллари Эрон ва Мовароуннаҳрда, умуман Осиё шаҳарларида чечак чиқарган боладан бошқа болага микробни ўтказардилар. Ҳозирги вақтда оврўпаликлар бу амални бажармайдилар, чунки баъзи чечак йиринглайди, баъзиси мижоз жиҳатдан фарқ қилади, натижада соғлом болада йўқ касалликни келтириб чиқариши мумкин”, деб ёзади. У бу касалликка қарши янги дори тайёрлаш усули ҳақида ёзади: “Чечакка қарши дорини чечак чиқарган молларнинг кўкрагидан амалий йўл билан олиб, кичик шишаларга солиб қўядилар, керакли пайтда уни болага ўтказадилар. Шунинг учун уларнинг болалари бу касалликдан омон қолади. Бу ишни ҳар 10 йилда бир бор такрорлайдилар”.[6]

Мирзо Сирожиддин одамнинг бадан ҳарорати ва унинг хусусиятлари тўғрисида ёзар экан, терлаш ҳолатига катта эътибор беради ва унинг тана ҳароратини мувозанатда, бир меъёрда сақлашдаги ролини тушунтиради: “Агар иссиқ ё совуқ ҳавода киши кўп терласа, турли касалликларга дучор бўлиши мумкин. Терланиш баданнинг сўлим ва сақланиши боисидир.[7] Физика илмидан маълумки, ҳар вақт суюқликни буғга айлантириш керак бўлса, унга ҳарорат берилади. Ёз фасли кўзадаги сувнинг совуқ ҳолатда туришининг боиси буғланган сув қатраларининг совиб, сув томчиларига айланиб, қайта кўза ичига тушишидир, терлаш ҳам баданда шу вазифани бажаради”.[8]

Мутафаккир қон таркиби, унинг танадаги вазифалари ва аҳамиятини қуйидагича тушунтиради: “Қон ниҳоятда кичик заррачалардан таркиб топган бўлиб, европача тилда гулбулин (глобулин) дейилади. Бу гулбуларнинг қонда камайиши натижасида киши касалликларга чалинади. Камқонлик натижасида иштаҳа камаяди ва турли касалликлар пайдо бўлади. Бадандаги қоннинг умумий ҳажми 6 литрдан иборат”.[9] Қон таркибида ҳам меъёр мавжудлиги ва бу меъёрнинг бузилмаслигини назорат қилиб туриш табибнинг вазифаси эканлигини уқтиради.

Ҳаким нафси тийиш воситаси билан касалликларнинг олдини олиш мумкинлигини таъкидлаб, нормал овқатланишни талаб қилади. У ўлим сабабларини организмда табиий ҳолатлар ва меъёрларнинг бузилишидир, деб тушунтиради. “Агар одам ҳаддан ташқари овқатланса, юрак атрофини ва томирларини ёғ босади ва ҳаракатга зиён етказади, оғриқ вужудга келади. Юрак шу азобда ишини давом эттираверса, кичик хубобчалар чўнтаги пайдо бўлади. Қон унинг ичида қолиб, ҳаракат қилмай қўяди. Бу чўнтаклар йиртилганда, ўлим яқинлашади”.[10]

Мирзо Сирожиддин парҳез овқатлар тўғрисида ҳам фикр билдиради. У ошқозони заиф кишиларга ёғи кам таомлар истеъмол қилишни тавсия қилади.

Ҳаким овқатланиш тартибини турмуш тарзи ва иқлимга боғлиқ эканлигига изоҳ беради: “Осиё аҳолисининг асосий овқати гуручдир. Оврўпаликлар агар гуручни шундай кўп истеъмол қилсалар, турли касалликларга чалинадилар. Бу уларнинг мижозларига тўғри келмайди. Ёки Непал ва Ҳиндистоннинг баъзи жойларида аҳоли гуруч, угра ва нўхат ейдилар. Улар бошқа жойга сафар қилиб, одат тартибида шу овқатларни кўп еяверсалар тезда ҳалок бўладилар”. [11] У бу мисоллар билан инсон табиатининг бир бўлаги ва пайдо бўлиши билан унга боғлиқ эканлигини ҳам тушунтирмоқчи бўлади.

Мирзо Сирожиддин болалар гигиенасига алоҳида эътибор қаратади. Уларни кийинтириш, овқатлантириш, касалликлардан сақлаш йўллари хусусида кўп фойдали маслаҳатлар беради. У янги туғилган боланинг ўша заҳоти киндигини кесиш мумкин эмаслиги, қуришини кутиш кераклигини ёзади. Янги туғилган чақалоқни товук тухимининг сариғи, ёғ ва иссиқ сув аралашмаси билан укалаб, қайнатилган илиқ сув билан тозалаб ювиш, кейин мулойим сочиққа ўраб қўйиб, ундан сўнг либос кийдиришни тавсия этади. [12]

У: “Янги туғилган боланинг оғирлиги 240 мисқол¹дан 800 мисқол олтингача бўлади” [13], деб ёзади. Чақалоқни доимий назоратда сақлаш, оғирлигини ўлчаб бориш, соғлигидан хабардор бўлишни тавсия этади: “Боланинг оғирлиги 3-4 кундан то 56-100 кунгача ҳар куни, яъни 24 соатда 4 мисқолдан 6 мисқолгача кўпаяди. Бундан сўнг 200 кун давомида 1-2 мисқолдан кўпаяди. Агар бу тартиб бузилса, айб сутда ёки болада бирор касаллик пайдо бўлаётганлигининг эҳтимоли бор. Бундай ҳолатда табибга мурожаат қилиш шарт” [13], дейди.

Мирзо Сирожиддин болаларнинг соғлом ўсиши учун дояларнинг онгли фаолиятига ва табиий муҳит яратиш моҳиятига катта эътибор беради. Болани оқилона тарбиялаш, унинг характери тўғри шакллантиришга эътибор беришни талаб қилади. [14]

Мирзо Сирожиддиннинг тиббиётга оид илмий мақолалари тиббиёт соҳасидаги билимларнинг намунаси ҳисобланади. Мақолалардан унинг Шарқ ва Ғарбнинг машҳур табобат олимларининг асарларидан хабардор эканлиги ҳамда уларнинг тиббий билимларини ривожлантириб, ўзининг кундалик тажрибалари ва кузатувлари асосида ушбу фан ривожига ҳисса қўшди. У замонавий европа тиббиётига шарқ табobati усуллари кўшиб, шахсий хулосалари асосида даволашда кенг фойдаланди. Мирзо Сирожиддин Марказий Осиёда тиббий билим ривожланишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Айний С. Куллийт. – Душанбе: Ирфон, 1981. Ч. 8. – С. 468.
2. Мирзо Сирож. Тухфаи аҳли Бухоро. Душанбе: Адиб, 1992. – С. 255.
3. М. Сирож Ҳаким. Ёлон // Бухорои шариф, 1912 йил 5, 7 июль.
4. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 26 март.
5. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Муколама ба ҳаммоми // Бухорои шариф, 1912 йил 8 май.
6. Мирзо Сирож. Дар хусуси обида // Бухорои шариф, 1912 йил 1 апрель.
7. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 2 апрель.
8. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 3 апрель.
9. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 13 апрель.
10. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 20 апрел.
11. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 16 май.
12. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 30 май.
13. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 3 июнь.
14. М.С. Мирзоҳўрдов Ҳаким. Ҳифз-ус-сихат // Бухорои шариф, 1912 йил 5 июнь.

¹ 1 мисқол - 4,50 грамм

ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДИДА ҚАДИМДАН ШАКЛЛАНГАН МУЗЕЙЛАР ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

*Б.Х.Сатторов, ўқитувчи, Ахборот технологиялари ва менежмент университети,
Қарши*

Аннотация. Мазкур мақола Ўзбекистон ҳудудига қадимдан шаклланган музейлар тизимини янада такомиллаштириш, уларнинг халқнинг маънавий ахлоқий камолотида тутган ўрнини ошириш, музей фондларида сақланиб келинаётган халқимиз бой тарихини, мустақиллигимиз одимларини акс эттирувчи ноёб, нодир экспонатларни авайлаб асраш, дунёга олиб чиқиш ва тарғиб қилиш, улардан халқимиз онгида миллий гурур ва ифтихор, истиқлол ва Ватанга садоқат туйғуларини кучайтириш йўлида кенг фойдаланиш, жаҳон музейшунослиги тажрибаларини қўллашга зарур шарт-шароитлар яратишга доир чоратadbирларнинг амалга оширилганлиги ҳақида.

Калит сўзлар: Музей қўриқхонаси, музей фаолиятини такомиллаштириш, музей техник базасини мустаҳкамлаш, ўлкашунослик музейи, моддий маданият тарихи музейи, музейлари фаолиятини яхшилаш, давлат музейлари, музей бойликлари, таълиқот-тарғибот ишлари.

Аннотация. Данная статья направлена на дальнейшее совершенствование системы музеев на территории Узбекистана, повышение их роли в духовно-нравственном развитии народа, бережное сохранение, донесение до мира и популяризация уникальных экспонатов, отражающих богатую историю нашего народа, шаги нашей независимости по реализации мер по созданию необходимых условий для применения опыта мировой музеологии, широкое использование которого для укрепления чувства гордости и независимости, преданности Отечеству.

Ключевые слова: Музей-заповедник, совершенствование музейной деятельности, укрепление музейно-технической базы, краеведческий музей, музей истории материальной культуры, совершенствование музейной деятельности, государственные музеи, музейные фонды, пропагандистская работа.

Abstract. This article is aimed at further improving the system of museums in the territory of Uzbekistan, enhancing their role in the spiritual and moral development of the people, carefully preserving, bringing to the world and promoting unique exhibits reflecting the rich history of our people, the steps of our independence. about the implementation of measures to create the necessary conditions for the application of the experience of world museology, the widespread use of which to strengthen the sense of pride and independence, loyalty to the Fatherland.

Keywords: Museum reserve, improvement of museum activity, strengthening of museum technical base, museum of local history, museum of history of material culture, improvement of museum activities, state museums, museum assets, propaganda work.

Музейлар фаолиятини такомиллаштириш ички ва ташқи туризмнинг ривожланишига олиб келади. Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида туризмни ривожлантириш борасидаги қуйидаги фикрларни билдириб ўтди: “Ҳозирги кунда миллий иқтисодиётга юқори даромад келтирадиган истиқболли тармоқлардан бири – бу туризмдир. Ўзбекистон туризм соҳасида улкан салоҳиятга эга бўлган давлат ҳисобланади. Юртимизда 7 минг 300 дан ортиқ маданий мерос объектлари мавжуд ва уларнинг аксарияти ЮНЕСКО рўйхатига киритилган. Самарқанд, Бухоро, Тошкент шаҳарларидаги муқаддас қадамжолар ва ёдгорликларни зиёрат қилишдан иборат бўлган “кичик ҳаж” дастурини ривожлантириш ва жадаллаштириш зарур. Ички туризм соҳасидаги катта имкониятларни ҳам тўлиқ ишга солиш лозим”[1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2017-2027 йилларда давлат музейлари фаолиятини такомиллаштириш ва моддий-техник базасини

мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2017 йил 11 декабрдаги 975-сон ва “Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз шаҳрида “Мақом музейи” фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 2018 йил 6 августдаги 621-сон қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Моддий-маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 19 декабрдаги ПҚ-4068-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Сармишсой”, “Шаҳрисабз”, “Термиз” ва “Қўқон” давлат музей-кўрикхоналари фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 2019 йил 30 майдаги 443-сон қарорлари, “Музейлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига қўшимчалар киритиш ҳақида Олий Мажлис Сенатининг 2021 йил 12 октябрдаги 721/0952-сон қарори ва соҳага оид бошқа мейўрий-ҳукукий ҳужжатлар қабул қилинди

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги «Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонида музейлар фаолиятига катта эътибор қаратилган. Жумладан, Ўзбекистон давлат санъат музейига – санъат соҳасидаги, Ўзбекистон тарихи давлат музейига – маданият ва тарих соҳасидаги барча музейлар фаолиятини илмий-тадқиқот ва методик жиҳатдан мувофиқлаштириш, уларнинг ушбу йўналишдаги ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш, кадрлар илмий салоҳиятини ошириш вазифаси юклатилди. 2021 йил 1 январга қадар Ўзбекистон давлат санъат музейи ва Ўзбекистон тарихи давлат музейида музейшунослик, санъатшунослик, маданиятшунослик йўналишларида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ихтисослаштирилган илмий кенгашлар ва илмий-методик кенгашлар ташкил этиш кўзда тутилган. Бу юртимиздаги барча санъат ва тарих йўналишида фаолият юритаётган музейлардаги ходимларнинг илмий салоҳиятини янада ошириш ва уларга янада кенг шароит яратишдек мақсадларни кўзлайди. 2020 йил сентябрь ойидан бошлаб давлат музейларида ҳар ойнинг биринчи якшанбаси «Очиқ эшиклар куни», деб эълон қилинди. «Очиқ эшиклар куни» ҳар бир музейга ташриф буюрувчи томошабинда янада катта қизиқиш уйғотади ва музейга ташриф буюрувчилар сафини кенгайтиради. Шу билан бирга, 2020-2025 йиллар давомида босқичма-босқич ҳар бир туман ва шаҳарда тарих ва маданият давлат музейларининг филиаллари шаклида ўлкашунослик музейлари ташкил этилади ва Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилади. Бу билан ҳар бир ҳудуд тарихи ва маданияти тўғрисида чуқур изланишлар олиб бориш, ёш авлоднинг ўз ҳудуди тарихи ва маданияти билан яқиндан танишишига кенг имконият яратилади. Янги ташкил этилаётган туман (шаҳар) ўлкашунослик музейларининг асосий вазифаси ҳудуд тарихи, табиати, этнографиясининг бугунги ҳолати ва келажаги ҳақида маълумотлар берувчи ашё ва коллекцияларни йиғиш, сақлаш ва улардан фойдаланишни ташкил этишдан иборат бўлади. Юртимиз бўйича 200 дан ортиқ музейнинг янгидан ташкил этилиши маърифат ва билим маскани сифатида мозийгоҳларга қаратилаётган амалий эътибордир[2].

Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 23 декабрдаги 1994 йил 23 декабрь Қашқадарё вилоят ҳокимлигининг 1995 йил 17 январь Х-23/1 сонли “Республика музейлари фаолиятини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори юзасидан бир қатор тадбирлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Ташкилотлар, корхонлар, ўқув даргоҳларида музейлар ташкил қилинди[3].

Шаҳрисабз шаҳар Амир Темури номидаги моддий маданият тарихи музейи Шаҳрисабз шаҳар ҳокимининг 1996 йил 8 майдаги № Х-136/5-сонли қарори асосида ташкил этилган ҳамда Қашқадарё вилоят Маданият ишлари бошқармасининг 1996 йил 14 ноябрдаги 69-сонли буйруғи асосида ўз фаолиятини бошлаган Музей маъмурияти, фонд хоналари ҳамда экспозицияси ЮНЕСКОнинг “Жаҳон мероси” рўйхатига киритилган XVI асрда қурилган Чубин мадрасаси мажмуида ишлаб келмоқда[4].

Амир Темури номидаги моддий маданият тарихи музейи Маданият вазирлигининг илмий ташкилотларидан бири бўлиб, Шаҳрисабз шаҳар ҳокимининг 1996 йил 8 май кунидаги Х-136/5 қарори ҳамда вилоят ҳокимлиги маданият ишлари бошқармасининг 1996 йил 14

ноябрдаги буйруғи асосида Шаҳрисабз шаҳридаги “Чубин” мадрасаси мажмуасида ташкил топган.

1997 йил 23 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 618 сонли “Республика музейлар фаолиятини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қолаверса яна Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 мартдаги “Музейлар фаолиятини қўллаб қувватлаш масалалари тўғрисида”ги 98-сон қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси маданият ишлари Вазирлигининг 1998 йил 18 мартдаги 53- сонли ва бошқа муҳим буйруғига асосан 1998 йилда Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейида бир қатор ишлар амалга оширилди[6].

Ўзбекистондаги давлат музейлари орасида илк бора Шаҳрисабз музейи жаҳон миқёсида маданий аҳамиятга эга бўлган ана шундай ташаббус билан чиққан ва мухтарам Ўзбекистон Республикаси Президентининг қўллаб-қувватлаши натижасида Республикамизда Шаҳрисабз шаҳри биринчи бўлиб ўзининг 2700 йиллик юбилейини нишонлаган эди. Бу босқичдаги яна бир муҳим натижа Шаҳрисабз шаҳридаги темурийлар даврига мансуб 18 та меъморчилик обидаларининг ЮНЕСКОнинг “Умуминсоният мероси” китоби рўйхатига киритилишидир. Мазкур ғоя Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилган бўлиб, асословчи ҳужжатлар тайёрлаш ижрочиси маданий мерос объектларини сақлаш ва фойдаланиш бош бошқармаси бўлса-да, ҳужжатлаштириш ишида музейнинг илмий ходимлари ҳам фаол иштирок этдилар. Илмий ва ташкилий ҳамкорлик ташкилотлар ўртасида музей тараққиётининг кейинги босқичларида ҳам мунтазам давом этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 12 январдаги “Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 27 декабрдаги 545-сонли “Термиз шаҳрининг 2500 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида” ги қарори Сурхондарё вилояти маданий ҳаётида, шу жумладан, бой ўтмиш меъросимизни чуқур ўрганишни, айниқса Ватанимизнинг минг йилликлар тарихидан гувоҳлик берувчи асори-атикаларимизни асраб-авайлаш ва тарғиб этишда ғоят катта аҳамиятга эга бўлди. 2001-йилда ал-Ҳаким ат-Термизий меъморий мажмуаси худудида Сурхондарё вилоят ўлкашунослик музейининг “Меърос” тармоқ музейи қурилиб ишга туширилди[9].

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил, 28 декабрь // Халқ сўзи, 2018 йил 24 декабрь. № 271-272 (7229-7230)
2. Ўзбекистон овози //Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси: №47 2020-йил, 30-декабрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6000-сонли Фармони. 26.май.2020 й.
4. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 430-иш, 8-варақ.
5. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 1588-иш, 1-варақ
6. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 718-иш, 13-варақ
7. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 695-иш, 2-варақ.
8. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 1588-иш, 30-31-варақлар
9. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 283-иш, 70-варақ.
10. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 449-иш, 28-29 варақлар.
11. Khosiyatov, Kh.O. History of Kashkadarya museum culture. ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (80), 223-226. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-80-45> Doi:<https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.12.80.45> Scopus ASCC: 1202

УЎК: 94:336.22(575.1)

ҚЎҚОН ХОНЛИГИ ЭТНОЛОГИЯСИ ВА МОЛИЯ ТИЗИМИГА ТАЪСИРИ

З.Н. Хатамова, доц., Ўрта Осиё халқаро тиббиёт университети, Фаргона

Аннотация. Мақолада Қўқон хонлигида яшаган этнослар ва қирғиз, тожик миллатига мансуб кишиларни давлат бошқаруви, сиёсий, иқтисодий ҳаётдаги иштироки масаласига қисқача тўхталиб ўтилган.

Калим сўзлар: Этнос, ўзбек, тожиклар, қирғизлар, молия, хазина, маданий ҳаёт.

Аннотация. В статье кратко затрагивается вопрос участия этносов и людей кыргызской и таджикской национальностей в государственном управлении, политической и экономической жизни, проживавших в Кокандском ханстве.

Ключевые слова: этнос, узбеки, таджики, кыргызы, финансы, сокровища, культурная жизнь.

Abstract. The article briefly touches on the issue of the participation of ethnic groups and people of kyrgyz and Tjik nationalities in public administration, political and economic life living in the Kokand Khanate.

Key words: ethnicity, Uzbeks, Tajiks, Kyrgyz, finance, treasures, cultural life.

Кириш. Этнология, яъни элшунослик элат ва халқларни келиб чиқиши, ўхшашлиги, фарқлари, маданий ҳаёти ва бошқаларни ибтидоий даврдан то ҳозирги кунгача ривожланиш босқичларини ўрганувчи соҳадир. Шу қоидадан келиб чиқиб, мақолада Қўқон хонлигидаги этнослараро муносабатлар, этник жараёнларнинг давлат молия тизимига таъсири таҳлил этилди.

Қўқон хонлиги молиявий бошқарувида этник муносабатлар сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий соҳаларга ўз таъсирини кўрсатиб келган. Мамлакат даромадининг кўпайиши халқдан олинган солиқлар эвазига бўлганлиги бирламчи омил эканлигини эсдан чиқармаслик лозим.

Дунё давлатчилиқ тарихида турли халқларни аҳил яшашлари мамлакат тарақиётига ижобий таъсир кўрсатган ва бунинг акси эса таназзулга етаклаган. Қўқон хонлигини Бухоро таркибидан ажралиб чиқиши бу фикрга мисол бўла олади. Бухорода марказий ҳокимиятдаги парокандалик оқибатида давлатни идора этишда сусткашликка йўл қўйилиши, ўзаро ички урушлар, уруғлараро карама-қаршилиқлар кучайиши, марказ билан маҳаллий бошқарув тизими ўртасида алоқа узилиши[1.1.] натижасида Қўқон хонлигининг тузилиши бўлди. Бу жараёнда XVII аср охири XVIII аср бошида Фарғона водийсида бошқа ўзбек уруғларига нисбатан юқори мавқега эга бўлган минглар томонидан янги давлатга асос солинди [2.1.].

Мавзунинг долзарблиги. ЎЗМАда сақланаётган ҳужжатлардан маълумки, Қўқон хонлигида давлат ишлари форс тилида олиб борилган. Демак, мамлакатда тожик миллатига мансуб халқлар кўпчилиқни ташкил этган. Баъзан ўзбек тилида ёзилган ёрлиқ ва иноятномаларни ҳам учратиш мумкин [3.1.].

Хонлиқ этносини таҳлил этишда Худойқулов тадқиқотида “Аҳолининг кўпчилигини ўзбеклар ташкил қилиб, хонлиқда яна тожиклар, қирғизлар, қипчоқлар, қорақалпоқлар, козоқлар, қалмоқлар, уйғурлар, форслар, араблар, ҳиндлар, афғонлар, лўлилар, яҳудийлар, арманлар ҳам яшаган [4.1.]”, деган маълумот келтирилган. Вельяминов-Зерно[5.1.], Л.С.Толстова[6.1.], С.С.Губаева[7.1.], Ш.Атаханов[8.1.], У.Абдуллаев[9.1.] тадқиқотларида ҳам Қўқон хонлигида бу каби турли этнослар истиқомат қилганлигини билиш мумкин.

Қўқон хонлигининг даромадлари шаклланишида, яъни хазинани маблағларини кўпайтиришда мамлакат аҳолиси ҳам иштирок этади. Сарой амалдорлари, ҳарбий хизматчилар ва аёнларга хазинадан ажратиладиган маош масаласи ҳам хазинани тақсимлашдаги асосий масалалардандир. Қўқон хонлигида мажбурий солиқлар ҳамда қутилмаган вазияларда жорий этиладиган турли йиғимлар тўлаш масалаларида биринчи навбатда фуқаролар субъект вазифасини бажаради.

У.Абдуллаев тадқиқига кўра, Қўқон хонлиги ҳудудида асосан ўзбеклар, тожиклар, қирғизлар, уйғурлар ва қорақалпоқлар истиқомат қилганлар. Бундан ташқари хонлиқ ҳудудида сон жиҳатидан камроқ бўлсада яҳудийлар, татарлар ва бошқа этник жамоа вакиллари ҳам яшар эдилар[9.2.]. Турли этноздан таркиб топган аҳолини тинч яшаши мамлакат молиявий соҳасига катта даромад келтирган. Лекин, тахт учун бўлган курашлар молиявий харажатлар ва халқ учун қийинчиликларни келтириб, бозорлардаги нархни кўтарилишига олиб келган.

Тажриба қисми. Этносларро низолаарга сиёсий ўйинлар катта таъсир кўрсатган. Масалан, Р.Набиевнинг таъкидлашича, Шералихоннинг ҳокимият тепасига келишида қирғиз – қипчоқлар асосий роль ўйнаган бўлиб, бу ҳукмдор даврида уларнинг сиёсий мавқеи ҳам ортиб борган эди[10.1.]. Бунинг оқибатида марказий ҳокимиятда сиёсий гуруҳбозлик юзага келиб, қипчоқ, қирғиз ва бошқа этник гуруҳлар ўртасида юқори мансабларга эришиш учун кураш авж олади. Юқорида келтирилган омилга кўра, бу каби сиёсий парокандаликлар, курашлар хонлик молиясига салбий таъсир кўрсатган.

Қипчоқлардан хонлик хазинасига олинган даромадлар хусусида манбаларда маълумотлар етарлича берилган. Хусусан, *закот* йиғими ҳақида эса манбаларда муҳим маълумотлар берилади. Абу Убайдулло Тошкандийнинг маълумот беришича, Тошкент вилояти ҳокими Лашкар кўшбеги³⁹⁴ даврида вилоятнинг шимолий ҳудудларида яшаган Дашти қипчоқ элатларидан ҳар йили баҳор фаслида *закот* ундирилиб, солиқлар адолатли тарзда тўпланган. Дастлаб қозоқлардан Шодмонбий исмли *закот* йиғишга мутасадди киши бўлган. Кейинчалик вилоят ҳокими Лашкар кўшбеги томонидан Шодмонбий ўрнига икки киши тайинланиб, *закот* йиғиш учун маъмурий ҳудуд икки қисмга бўлинган.

Қўқон хонлиги молиявий танг ахволда қолган вақтида қўшимча солиқларни ундиришни йўлга қўйган вақтлари ҳам бўлган. Бундан норози бўлган этнослар бу сиёсатга қаршиликларини билдирган. Масалан, 1871 йилда Сўх қирғизлари томонидан кўтарилган кўзғолонни келтириш мумкин. 1873-1876 йилги Пўлатхон кўзғолони ҳам маҳаллий этник гуруҳларнинг амалдаги молиявий ислохотларга қаршиликлари натижасида юзага келади[11.1.].

Тожики этноси ҳам Қўқон хонлигида кўпчиликти ташкил этган халқлардан бири эди. Тожики этносини сиёсий ҳаётдаги мавқеларини кўтарилишига Олимхон ҳукмдорлиги даврида амалга оширилган ҳарбий ислохотлар сабаб бўлди. Олимхон қўшин таркибида тоғли тожиқлардан иборат махсус икки гуруҳ тузди. Қўшиннинг ушбу қисми олий ҳукмдорнинг Ўратепага қилинган ҳарбий ҳаракатидаёқ ўз самарасини берди[12.1.]. Муҳаммад Азиз Марғилонийнинг “Тарихи Азизий” асарида Олимхонни халқ томонидан “золим” дейилишига икки сабаб борлиги ва улардан бири тоғли тожиқлардан ҳарбий қўшин тузганилигини таъкидланади. Олимхон тожиқлардан тузилган ҳарбий қисмни қўшиннинг олдида жойлаштиргани ва улар душманнинг ўқ отишига қарамасдан «ур-ур» деб, шиддат билан ҳаракатни давом эттирган. Шундан сўнг қўшиннинг қолган қисми ҳам тожиқлардан иборат қисм орқасидан ҳужумга кириб, ғалабани таъминлаганлар.

Олинган натижалар таҳлили. Бу фикрларни “Мукамал тарихи Фарғона” асари ҳам тасдиқлайди. “...Олимхон ҳар ердан баҳодир йигитларни тўплаб, муборизлар бўлса топдириб келиб, уларга инъому эҳсонлар қилиб ўз хизматига олди, *ғала баҳодир* номи билан лашкар жам айлади. У қўшинини икки тоифага бўлган эди. Бири тожикия, иккинчиси сарття³. Тожиқлар жонбозлик қилганларини ўзбакилар кўриб ҳижолат бўлиб, ўзларини яшиндек ўртага урар эдилар. Ҳаттоки, жамоати тожикия ва шуғноний ва бадахшоний ва кўхистонийлар қаттиқ жонбозлик кўрсатар эдилар. Чунки хон буларга кўп инъому эҳсон қилар эди...”, - деган маълумот В.В.Бартольднинг хонлик мунтазам армияга эга бўлганлиги хусусидаги фикри тўғри эканлини кўсатади[13.1.]. Олимхон илгариги даврларда кузатилганидек, фақат Қоратегин тожиқларидангина эмас, балки тоғли тожиқлар ҳамда Ўрта Осиёнинг бошқа элатлари вакилларида иборат мунтазам қўшин ташкил эта олган. Унинг айнан ўқ отар қурооллар билан қуроолланган мунтазам қўшинлари сони 1805 йилда 10 минг кишини ташкил этган. Кейинчалик бу қўшин хонлик армиясининг зарбдор кучига айланади.

Қўқон хонлиги этносларини молия тизимига таъсирини тадқиқ этишда М.Алихожиев тадқиқотлари ҳам таҳлил этилди. Таълим соҳасида турли этносларнинг ҳам фаол иштироки бўлганлигини далиллаш мақсадида келтириб ўтилмоқда: “...масжидлар қошидаги мактаблар тоғли тожиқларда оловхоналарда фаолият юритган. Масжидлардаги мактабларда эса дарслар махсус ажратилган ҳужрада олиб борилган[14.1.]. Тожиқлар ҳам таълимга эътиборли бўлганилиги ҳамда давлат бошқарувида таълим барча миллат учун баробар бўлганлигини исботловчи фикрлардир. “Қўқондаги Ҳокимойим мадрасаси талабаларининг Худоёрхонга

ёзган арзномасида келтирилишича, мадрасанинг Хонобод кишлоғидаги вақф ерларида яшовчи қирғизлар сохта Пўлатхон ҳукуматидан сўнг хонликқўшинида хизмат қилишларини баҳона қилиб хирож солиғи миқдорини мадраса фойдасига тўлашдан бош тортганлар[14.2.].

Хулоса. Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Қўқон хонлигида турли миллатлар яшаган бўлиб, улар давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ҳаётида муҳим рол ўйнаган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

- 1.История Узбекистана (XVI – Первая половина XIX века). – Т.: Фан, Т. III. 1993. – С. 149-157.
- 2.Гребенкинъ А. Мингъ // ТС. Т. 95. - С. 331-336.
- 3.Иванов П.П. Архив хивинских ханов // Записки ИВ АН СССР. Т.7. 1939. – С. 9; Троцкая Л.А.Каталог архива Кокандских ханов... – С. 3
4. Худойкулов Т. XIXасрда Қўқон хонлигининг ижтимоий сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти. Тарих фан.номз... дисс. – Тошкент, 2009. – 151 б. (67-68б.)
- 5.Вельяминов-Зернов. Сведения о Кокандском ханстве // ВИРГО. Ч. XVIII. – Санкт-Петербург, 1855 г. - С.109; Обозрения Кокандского ханства в нынешнем его состоянии // ЗРГО, кн. III, – Санкт-Петербург, 1849 г. - С. 190.
- 6.Толстова Л. С. Каракалпаки Ферганской долины (Ист.-этногр. очерк). – Нукус, 1959. С. 20.
- 7.Губаева С.С. Населения Ферганской долины в конце XIX начале XX века: этно-культурные процессы. – Ташкент: Фан, 1991. - С. 130
- 8.Атаханов Ш. Цыгане Ферганской долины (историкоэтнологическое исследование... – С. 26
- 9.Абдуллаев У. Межэтнические процессы в Ферганской долине. – С.49; Абдуллаев У. Қўқон хонлиги аҳолисининг этник таркиби. <https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/221-qoqon-etnik-tarkib.html>
- 10.Набиев Р. Из истории Кокандского ханства (Феодальное хозяйство Худояр-хана). – Ташкент: Фан, 1973. – 388 с. (С. 30.)
- 11.Бобобеков Ҳ. Пўлатхон қўзғолони. – Т.: 2001. – Б. 11.; Ахмедова 30б.
- 12.Бейсембиев Т.К. «Тарихи Шахрухи» - как исторический источник... – С. 95.
- 13.Бартольд. В.В. Узбекские ханства // Сочинения. Т.2. Ч 1. – М.: Наука, 1963. – С. 163.
- 14.Алихожиев М. Қўқон хонлигининг маданий ҳаётида мактаб ва мадрасаларнинг тутган ўрни (1800-1876 йй.) Тарих фан. номз... дисс. – Тошкент, 2012. – 138 б.(– Б.52.)

UDC 371.15

**EFFECTIVE AND INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND METHODS
IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE****D.K.Allayarova, researcher, Samarkand State University veterinary medicine of livestock and
biotechnologies, Samarkand**

Annotatsiya. Samarali ta'lim texnologiyalari va o'qitish usullari - bu o'quvchining o'quv materiali, jarayonning boshqa ishtirokchilari yoki o'qituvchi bilan faol ishtiroki va o'zaro ta'siridir. Bu yondashuv talaba birinchi navbatda ma'ruzalarni tinglaydigan, o'qiydi va mashqlar bajaradigan an'anaviy passiv ta'limdan tubdan farq qiladi. Pedagogika fanining zamonaviy yutuqlariga asoslangan ushbu maqolaning maqsadi rus tilini o'qitishda samarali va interaktiv ta'lim texnologiyalari va usullaridan foydalanishni aniqlash va ilmiy asoslashdan iborat [1].

Kalit so'zlar: muloqot qobiliyatlari, jonli muloqot, vaziyatni modellashtirish, intervyu, to'g'ri nutq, hissiyotlar.

Abstract. Effective educational technologies and methods in teaching are the active participation and interaction of the student with the educational material, other participants in the process or the teacher. This approach is fundamentally different from traditional, passive learning, in which the student mainly listens to lectures, reads and does exercises. The purpose of the article, relying on modern achievements of pedagogical science, is to identify and scientifically substantiate the use of effective and interactive educational technologies and methods in teaching the Russian language [1].

Keywords: communication skills, live communication, modeling situations, interview, speech accuracy, emotions.

Аннотация. Эффективные образовательные технологии и методики при обучении — это активное участие и взаимодействие обучающегося с учебным материалом, другими участниками процесса или преподавателем. Этот подход кардинально отличается от традиционного, пассивного изучения, при котором учащийся в основном слушает лекции, читает и выполняет упражнения. Цель статьи, опираясь на современные достижения педагогической науки, выявить и научно обосновать использование эффективных и интерактивных образовательных технологий и методик при обучении русскому языку [1].

Ключевые слова: коммуникативные навыки, живое общение, моделирование ситуаций, собеседование, правильности речи, эмоции.

Introduction. Interactive language learning is becoming more and more in demand in the modern world, as it promotes deeper and more practical learning of the material, making the learning process exciting and effective. Interactive methods and forms allow students to actively participate in the learning process, interact with others and apply knowledge in practice [2]. Interactive learning has many advantages. Firstly, it makes the learning process more exciting and motivating, as students actively participate in learning and can see the practical application of the language. Secondly, interactive methods contribute to better memorization and understanding of the material, as students learn the language through practice. Thirdly, this approach helps to develop not only language skills, but also soft skills such as teamwork, critical thinking and the ability to express their thoughts.

Literature and methodology. Basic principles of interactive language learning

One of the key principles of interactive language learning is the active participation of the student in the learning process [3]. Traditional methods often involve passive perception of information, whereas an interactive approach requires constant interaction.: participation in discussions, joint projects, group assignments, and role-playing games. Active participation helps students to consolidate the learned material in practice, improve understanding and increase confidence in language use. This principle allows you not only to memorize words and grammar, but also to apply them in real situations, which is an important step towards language acquisition.

The principle of communication

Communication is the basis of any language, therefore, interactive language learning is aimed at developing communication skills [4]. Students learn to express their thoughts, ask questions, listen to others, understand the context, and respond appropriately. This principle includes learning through live communication, modeling situations, for example, dialogues in a store, at an airport or at an interview. At the same time, attention is paid not only to the correctness of speech, but also to the ability to convey emotions, understand the interlocutor, take into account cultural peculiarities and subtleties of communication.

Results. Individual approach is an important aspect of interactive learning. This principle means adapting the learning process to the characteristics of each student [5]: his goals, interests and level of training. A personal approach to learning helps students feel involved, motivates them to explore, and promotes deeper immersion in the process. Personalization includes the selection of appropriate learning materials, the selection of topics, and the use of interactive exercises that match the student's interests. For example, for a film lover, you can organize training through the analysis of dialogues from films or TV series in the language you are learning.

1. The feedback principle

Feedback is the foundation of interactive learning, as it allows students to understand how well they are progressing in language learning. Receiving regular feedback from the teacher or other students helps students realize their mistakes and work on correcting them. It is important that the feedback is constructive and supportive, so as not to reduce motivation, but on the contrary, inspire the student to new achievements. Various forms of feedback, such as discussion, advice, comments, and error analysis, allow you not only to improve the language, but also to develop self-confidence.

2. The principle of diversity of methods

A variety of teaching methods is an important element of an interactive approach. For effective language learning, it is necessary to combine different ways of assimilation of information in order to use different channels of perception — visual, auditory and kinesthetic. In the lessons, you can use game elements, audio materials, video materials, text exercises and projects. This helps to prevent monotony and maintain interest in learning the language, as well as improves the perception of the material through a variety of approaches [6].

Discussion. Translation can be applied throughout the entire learning process, from the initial to the advanced stage. At the same time, depending on the content and specific goals of each stage, the types and types of translation, its functions, and units of translated material change: individual phrases — lexico-grammatical constructions — the whole text.

Translation into Russian is also an effective means of enriching the vocabulary of students. Based on it, in-depth work is underway on synonymy, a comparison of structures similar in content, and typical ways of constructing messages in the Russian language [7]. There is even a so-called two-way transfer. This is the translation of individual phrases of sentences or related text from Russian into the native language, and vice versa. A good school of practical stylistics is the implementation of translation exercises to enrich the vocabulary of students.

Like any other methodological technique, translation has its own limits of use, which are determined not only by the fact that the Russian language is learned through the prism of the native language (since, especially at the initial stage, the student mechanically transfers the skills of the native language to the consciously acquired facts of the native language), but also by methodological expediency, learning strategy [5]. When determining the degree of use of translation, it should be borne in mind that it depends on the purpose of the training, the stage of training and the type of training. The specifics of using translation in teaching Russian to students are determined by the learning objectives: 1) language teaching as a means of professional and cultural communication; 2) language teaching as a means of obtaining scientific information [8].

The principle of cultural awareness

Learning a language is impossible without understanding the cultural characteristics of the country or countries where that language is used [9]. It is important not only to know the words and grammatical rules, but also to understand cultural and social norms, everyday customs, national

traditions and ways of thinking. The principle of cultural awareness helps students avoid cross-cultural misunderstandings and build trusting relationships with native speakers. The application of this principle includes studying literature, watching films and studying the history of the country, which deepens knowledge and makes the learning process more meaningful [10].

Conclusion. The main thesis of this article is the statement that translation is a means of improving the level of proficiency in the Russian language, since translation is a reliable method of language practice and improving communicative competence. Modern technologies play a significant role in interactive language learning. They can significantly expand learning opportunities and improve access to resources. Numerous platforms and applications for language practice are available today, such as Duolingo, Babbel, and others. With their help, you can practice regularly, learn words, take tests, and even communicate with native speakers. Technology also includes interactive tools such as video conferencing, online courses, and social media, where you can learn a language and communicate with people from all over the world. The use of technology makes the learning process more flexible, accessible and convenient, which allows you to integrate the language into everyday life.

Last but not least— learning through interaction is an important principle. This approach assumes that language learning should take place in the process of communication and interaction with others. For example, in group work, discussions, and collaborative projects, students learn not only how to communicate, but also how to find common ground with different people, understand other people's points of view, and interact contextually. Interaction helps students feel more confident and acquire valuable skills such as the ability to collaborate and actively listen.

REFERENCES:

1. G.R. Bozorova, Effective ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. *Международный журнал языка, образования, перевода* 3 (2). 2022.
2. Bozorova, G., & Eshniyazova, M. Zahiriddin Muhammad Bobur Hayoti Va Ijodini o'rganishda Interaktiv Metodlardan Foydalanish. *Lteachin Anguage*, 156.
3. Nafisa, K., & Kamola, A. (2024). The Problem Of Teaching Students Lexical And Phraseological Features In Translation Studies Of Phrasal Verbs In English And Uzbek Languages. *Eurasian Journal Of Academic Research*, 4(10), 39-42.
4. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological And Pedagogical Aspects Of Research Into The Problem Of Bilingual Foreign Language Teaching. *Conferencea*, 31-34.
5. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 12, 35.
6. Khaydarovna, Ullieva Sanobar, Umarova Difuza Mamatkulovna, and Allayarova Difuza Klichevna. "Artistic Character As A Personality Model: Methods Of Linguistic Representation Of The Human Image." *The Seybold Report* (2023).
7. Ullieva, S.. (2022). Historical and comparative characteristics of zoonyms in the uzbek and russian languages. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(6), 520–523. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2247>
8. Khaydarovna, Ullieva Sanobar. "Specific Aspects of Linguistic Study of Literary Characters." *Zien Journal of Social Sciences and Humanities* 16 (2023): 38-40.
9. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. *International Multidisciplinary Conference*. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. <https://conferencea.org>
10. Tasheva, D. (2022). Methods Of Using Didactic Materials To Enhance Activities In The Russian Language Lessons. *Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal*, 2(1), 325-328.

UO'K 37.013

IJTIMOIIY PEDAGOGIKANING NAZARIY ASOSLARI

G.S.Alixodjayeva, dots.v.b., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatining asoslarini belgilovchi ijtimoiy-pedagogik bilimlar tizimini o'zlashtirish, ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyani rivojlantirish, muammolarni ko'rish va hal qilish qobiliyati nuqtai nazaridan ijtimoiy pedagogikaning natijalari keltirilgan. ijtimoiy tarbiya va ta'lim sohasi.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, kompetentsiya, Ijtimoiy tarbiya, tizimiylik, munosabatlar

Аннотация. В статье представлены результаты по Социальной педагогике так, как является усвоение студентами системы социально-педагогических знаний, определяющих основы их будущей профессиональной деятельности, развитие социально-педагогической компетентности, умения видеть и решать проблемы в сфере социального воспитания и образования.

Ключевые слова: коммуникацион, компетентность, социальное воспитание, системность

Abstract. The article presents the results of Social Pedagogy in terms of students' mastery of a system of social and pedagogical knowledge that determines the foundations of their future professional activities, the development of social and pedagogical competence, the ability to see and solve problems in the field of social upbringing and education.

Key words: communication, competence, social education, consistency.

Ijtimoiy psixologiya inson va guruhlar faoliyatiga psixologik tasnif berish bilan birga insonlarni ijtimoiy guruhlarga qo'shishlari faktini keltirib chiquvchi inson faoliyati va yurish-turish qonuniyatlarini ham ham o'rganadi. Yosh psixologiyasi inson ruhiyati dinamikasi va yo'sh xususiyatlarini, Shuningdek Shaxs rivojlanishining yoshga bog'liq omillarini ham o'rganadi. Ijtimoiy pedagogika ijtimoiylashuv va viktimologiya muammolarini o'rganishda ijtimoiy tarbiya metodikasi va texnologiyasini ishlab chiqishda ijtimoiy va yo'sh psixologiyasi ma'lumotlaridan foydalanadi.

Ijtimoiy pedagogika ilmiy tadqiqotlarning fanlararo bog'langan sohasi hisoblanadi. Uning asosini pedagogika, pedagogika tarixi, pedagogik usullar va vositalar tashkil etadi. Shu bilan birga ijtimoiylashuv muammolari sotsiologiya fani tomonidan ham o'rganilganligi sababli ijtimoiy pedagogika ba'zi sotsiologik nazariya, usul va vositalardan ham foydalanadi. Shu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy pedagogika o'zining nazariya, uslub, vosita va texnologiyalarini ham ishlab chiqmoqda.

Yuqorida bayon etilgan ma'lumotlar asosida Yu.N.Galaguzovning ta'rifi juda yaqin turuvchi ijtimoiy pedagogikaning eng aniq ta'rifi quyidagicha:

Ijtimoiy pedagogika - Shaxsning ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganish, jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilish maqsadida ijtimoiy pedagogik faoliyatning samarali usullari, texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni qo'llashga qaratilgan pedagogika sohasi.

Shuningdek, ijtimoiy pedagogikaga bola ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganadigan, mutaxassislarni ijtimoiy tarbiya va ta'lim usullari hamda texnologiyalar bilan ta'minlaydigan fan sifatida ta'rif bersak ham bo'ladi.

Pedagogik yo'nalganlik, kommunikativ qobiliyatlar: mazkur ta'lim oluvchilar guruhi uchun qulay bo'lgan shaklda ma'lumotlar taqdim etish qobiliyati, vaziyatga qarab ma'lumotlar berishning vosita va usullarini tuzatish, ishonirish qobiliyati, kasbiy muloqotni "pedagog-pedagog", "pedagog-ota-onalar", "pedagog-menejer", "pedagog-bola" darajalarida savodli olib borish, bolalar jamoasida sog'lom psixologik mikroiklim yaratish.

Kasbiy tayyorgarlik: pedagogik takt (intellektual mehnatda loyihalashtirish qobiliyati: hal qilishning oddiy standart va metodlaridan voz kechish, yangi o'ziga xos usullar qidirish; bor narsadan uzoqni ko'rish; muammolarni asosiy bir-biriga bog'lanish mazmunini qamrab olish; yechimning bir necha turli yo'llarini aniq tasavvur qilib, fikran eng samarali bo'lganini tanlash; barcha narsa hal bo'lgan joyda muammoni yuzaga kelishi va uni his qilish; g'oyalarni ko'pligi; o'z faoliyatini, o'qitish jarayonini, bolalarni individual rivojlanishini, innovatsion o'qitish jarayonini, dasturlarni loyihalashtirish).

Refleksiv tayyorgarlik: pedagogik refleksiya (refleksiv qobiliyatga uch turdagi sezgirlik kiradi: ob'ektni his qilish pedagogni o'ziga xos maxsus sezgirliги – bolalar real haqiqatga qanday qarashda, ularning qiziqish va ehtiyojlari qay darajada namoyon bo'ladi, "ular pedagogik tizim talablariga mos keladimi"; me'yor va taktning his qilish – bola shaxsi va faoliyatida turli pedagogik ta'sirlar natijasida kelib chiqadigan o'zgarishlar me'yoriga nisbatan maxsus sezgirlik, qanday o'zgarishlar ro'y beradi, ular ijobiy yoki salbiymi, qaysi belgilar yordamida ular haqida xulosa qilish mumkin; aloqadorlik

hissi – pedagogni o'z faoliyatining kamchiliklariga nisbatan bo'lgan sezgirligi, pedagogik jarayonga tanqidiy va javobgarlik hissiyotlari.

Yuqorida qayd etilganlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy yondashuvni amalga oshirishda faqat bola shaxsini yoki faqat pedagog shaxsini rivojlaniShi emas, balki ta'lim jarayonining bir butun sub'ektini rivojlaniShi ko'zda tutiladi. Yaxlit sub'ektni rivojlanish ko'rsatkichlari ma'no (mazmun) tizimi bo'lib hisoblanadi: bola ongidagi shaxsiy fikrlar tizimi va pedagog shaxsining shaxsiy, hayotiy mazmun va mazmunlar tuziliShi tizimi.

Maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish – bu eng avvalo, maktabgacha taShkilotaga to'g'ri keladigan tartib yaratishdir. Bundan kelib chiqqan holda, maktabgacha tarbiya taShkilotasiga bolalar tarbiya va ta'limiga davlat qo'ygan talablarga javob beradigan taShkilot deb qaraSh kerak.

Ijtimoiy tarbiya jarayonidagi o'zaro munosabat uning sub'ektlari orasidagi axborot, faoliyat usullari, qadriyatlar almaShuvidir. Bunaqa munosabat ijtimoiy jihatdan tabaqalashgan, alohida ko'rinishga ega. Chunki o'zaro munosabatning aniq ishtirokchilari muayyan etnik, ijtimoiy va ijtimoiy psixologik guruhlar vakili bo'la turib, o'z munosabatlarda u yoki bu darajada ular mansub guruhlariga tegiShli ijtimoiy yurish-turiShni amalga oshirishadi.

Umuman olganda, o'zaro munosabat tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning, birgalikdagi faoliyati, uning mazmuni, xarakteri, tarbiyaviy samaradorligi, unda kimlar ishtirok etishi va ular o'zlarini qay darajada shaxs deb hisoblashiga bog'liq.

O'zaro munosabat jarayonida amalga oshirilayotgan Ijtimoiy tarbiya insonning ijobiy ijtimoiy, ma'naviy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishda qulay Sharoitlar yaratadi.

Ijtimoiy pedagogikaning amaliyoti va nazariyasi xalqning etnografik, tarixiy, madaniy an'analari va xususiyatlariga bog'liq va inson, insoniy qadriyatlar haqidagi diniy va axloqiy qaraShlarga suyanadi. Inson sivilizatsiyasi davomida har qanday jamiyat o'zi mustaqil mavjud bo'lishini ta'minlay olmaydigan a'zolari: bolalar, qariyalar, kasallarga munosabat mavzusi bilan bir necha bor duch kelgan. Bunday odamlarga munosabat jamiyatning g'oyaviy, ijtimoiy, iqtisodiy, axloqiy va milliy xususiyatlariga bog'liq raviShda rivojlangan va ularning jismoniy yo'q qilinishidan tortib, jamiyatda to'liq integratsiyalashuvlarigacha bo'lgan ko'rinishlarda ifodalangan.

Ayni paytda inqirozdan so'ng O'zbekiston iqtisodiyotining yanada kuchli, barqaror va mutanosib rivojlangan holda maydonga chiqiShi, jahon bozorlarida o'zimizning mustahkam o'rnimizni egallaSh, Shular asosida izchil iqtisodiy o'sishni ta'minlash, xalqimizning hayot darajasi va farovonligini yanada oshirish bo'yicha oldimizda turgan ustuvor vazifalarni muvaffaqiyatli hal etiSh uchun iShonchli zamin yaratadi.

Oiladagi ijtimoiy pedagogik faoliyat tizimli yondashuvga asoslangan taqdirdagina samarali bo'lishi mumkin. U demografiya, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika (oilaning tarbiyaviy funksiyasi), huquq, iqtisod (oila byudjeti), etnografiya, tarix, falsafa ma'lumotlarini o'rganiShni va ulardan foydalaniShni ko'zda tutadi.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitlarda oila turli bilim sohalari: ijtimoiy pedagogika, ijtimoiy iSh, sog'liqni saqlaSh va boShqalarning markaziy ob'ektlaridan biriga aylanmoqda.

Shaxslararo munosabatlarning pedagogik va psixologik korreksiya asosan oilada bolaga nisbatan ruhiy zo'rlik bo'lganda qo'llanadi. Ruhiy zo'rlik bola asab-ruhiy va jismoniy holatining buziliShiga olib keladi. Yaqin-yaqingacha bu hodisaga yetarli e'tibor berilmagan. Bunday zo'rlikka bolani qo'rqitiSh, uni haqorat qiliSh, g'ururini poymol qiliSh, ishonchini oqlamaslik kiradi.

Ijtimoiy pedagog oiladagi munosabatlarni shunday korreksiyalaShi lozimki, oilada tartib va intizomni ta'minlaShga qaratilgan barcha choralar "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" talablariga asoslaniShi lozim. Psixoterapiyadan farqli o'laroq, korreksiya oila ichidagi nizolarni ochib ko'rsatadi. Uning maqsadi oila a'zolariga, ular o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirishga, muvozanatlashtirishga ko'maklashishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Алиходжаева, Г. С. (2023). Психологическая готовность ребенка к школе: теория и практика. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(8), 18-26.
- 2.Алиходжаева, Г. С., & Хакимова, О. (2023, October). Психолого-педагогический аспект системы развития логического мышления у детей дошкольного возраста. In *International scientific conference "innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 8, pp. 46-54).

3. Алиходжаева, Г. С. (2023). Проблема личности в современной психологии. *Analysis of world scientific views International Scientific Journal*, 1(3), 88-94.
4. Алиходжаева, Г. С. (2023, September). Исследовательские методы детской психологии. In *International scientific conference "scientific advances and innovative approaches"* (Vol. 1, No. 3, pp. 68-74).
5. Алиходжаева, Г. С. (2023, January). Развитие когнитивной активности у старших дошкольников. In *International scientific conference "innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 1, pp. 21-29).
6. Алиходжаева, Г. С. (2021). Формирование познавательной сферы и интеллектуальных способностей детей дошкольного возраста. *Экономика и социум*, (10 (89)), 435-438.
7. Алиходжаева, Г. С. (2022). Развитие художественно-творческой одаренности детей дошкольного возраста в образовательном пространстве. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4*, 1(6), 255-261.
8. Алиходжаева, Г. С. Организация методической работы в дошкольных общеобразовательных организациях. Тошкент-2021, 42.
9. Алиходжаева, Г. С. (2021). Формирование социально-коммуникативной компетентности у детей старшего дошкольного. *Экономика и социум*, (5-1), 46-50.
10. Алиходжаева, Г. С. (2022). Формирование самооценки у детей дошкольного возраста. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(6), 260-265.

UDC 378.147.88

IMPORTANCE OF STUDYING, PROTECTING AND MONITORING THE STUDENTS' PSYCHOLOGY

R.Kh.Bolieva, teacher, Samarkand State University of Architecture and Construction, Samarkand

Annotatsiya. *Psixologik pedagogika - bu ta'lim jarayonida talabalar psixologiyasini ta'minlash uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni o'z ichiga oladi. Ushbu yo'nalish, o'sib kelayotgan avlodlarning salomatligini ta'minlash va zamon talablariga javob berish uchun muhimdir. Ushbu maqolada yoshlar mental salomatligi jamoatchilikda dolzarb masalalardan biri hisoblanishi va bu masalaga yetarli e'tibor berish yechimlari o'rganiladi.*

Keywords: *millat genofondi, sog'lom avlod g'oyasi, sog'lom fikr, inson omili, ma'naviy tahdidlar, davlat dasturlari, qonunlar, strategik rejalar.*

Аннотация. *Психологическая педагогика включает в себя теоретические и практические знания, умения и компетенции, необходимые для обеспечения психологического обеспечения обучающихся в образовательном процессе. Это направление важно для обеспечения здоровья подрастающего поколения и соответствия требованиям времени. В данной статье рассматривается важность психического здоровья молодежи как актуальной общественной проблемы и пути ее решения.*

Ключевые слова: *национальный генофонд, идея здорового поколения, здравый смысл, человеческий фактор, моральные угрозы, государственные программы, законы, стратегические планы.*

Abstract. *Psychological pedagogy is a theoretical and practical knowledge, skills and qualifications necessary to ensure the psychology of students in the educational process. This direction is important for ensuring the health of the growing generation and meeting the demands of the time. This article examines the fact that the mental health of young people is one of the urgent issues in society and the solutions to pay sufficient attention to this issue.*

Keywords: *national gene pool, idea of a healthy generation, common sense, human factor, moral threats, state programs, laws, strategic plans.*

Modern educational processes are represented by a number of social and pedagogical changes on a global scale. In addition to socio-political transformations in today's education system, new reforms of education are also being implemented. The importance of protecting and monitoring the psychological health of students is increasing in this process [2].

On December 20, 2020, President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev in his address to the Supreme Assembly stressed the need to develop a healthy lifestyle in society and expand sports through physical education. It was established to focus on the rapid development of the sport and the promotion of athletes who have achieved success in international competitions [3].

The social actions carried out to establish a democratic and Legal Society during the independence of Uzbekistan bring about the need to educate a mentally, spiritually-morally and physically mature generation with the ability to think independently [1]. The healthy generation and their social activities are important in the development of national and universal values.

The Uzbek law on education and the state program "Healthy generation" contain the ideas necessary for the intellectual and spiritual education of people, as well as the development of a healthy lifestyle in students.

There are several distinctive features in the educational system of our country [4]. First of all, along with the rapid development of the educational system and an increase in demand for the quality of education, the need to protect the health of students also increases. This requires the use of modern methods and strategies that ensure the health of students in the educational process.

Secondly, today's students have a direct impact on the fundamental socio-political changes in society. These changes are important in discussing health issues through new social experiences, restructuring and consensus [5]. Changes in the education system should not worsen the health of students. Therefore, it is necessary to always pay attention to maintaining health and increasing its importance.

Since the independence of the Republic of Uzbekistan, the state policy on the education of a healthy generation has been consistently implemented. In order to support this process, it is important to provide material and financial resources, as well as modern technologies. Key components of the healthy generation idea include: [6]

- Protection of human rights in a democratic society and glorification of the values of the soul;
- Strengthening the gene pool of the nation and keeping it healthy;
- Popularization and promotion of the idea of a healthy generation among the population;
- Creation of the material, social, political and economic conditions necessary for the introduction of the idea of a healthy generation into life;
- Teaching the growing generation to think healthy and create infrastructure to develop their healthy lifestyle;
- Development of a system for protecting the human factor from environmental and spiritual threats;
- Seeing physical education and sports as a mechanism for strengthening the health of young people and developing it in every region of the country.

In the Republic of Uzbekistan, there are various documents, decrees and resolutions developed by the government for the protection of the healthy generation and health. These documents define the necessary strategies for implementing healthy generation ideas and improving student health [7].

During the economic and social reforms carried out during the years of independence, the upbringing of a healthy and harmonious generation, the expansion of a healthy lifestyle, and the protection of the health of citizens were established as one of the main tasks. In order to educate today's generation in a healthy way, it is emphasized that it is necessary to develop their skills to follow a healthy lifestyle and form a healthy lifestyle culture in their lifestyles. These issues are included among the priorities of public policy [8].

In the Republic of Uzbekistan, the state policy on the upbringing of a healthy generation and the protection of Health is implemented through numerous documents, decrees and decisions. These documents include the necessary strategies to bring the idea of a healthy generation to life, improve the health of students and shape their healthy lifestyle.

During the years of independence, Uzbekistan implemented comprehensive reforms in the economic, social and spiritual spheres. These reforms established the education of a healthy and harmonious generation, the development of a healthy living culture and the protection of the health of citizens as the main goal [9]. In the healthy upbringing of today's generation, the need to form their skills to adhere to a healthy lifestyle and establish a healthy lifestyle culture in their lifestyles is emphasized. These tasks are perceived as priorities of Public Policy.

In the Republic of Uzbekistan, comprehensive measures are being implemented aimed at developing a healthy lifestyle and enhancing culture. These events are based on state programs, laws and strategic plans and are held in order to educate a healthy generation [10].

In the higher education psychological assistance services will help to reduce stress and mental strain on students by organizing psychological counseling services in educational institutions. Stress and tension cause serious problems in the learning process. Thinking aimed at maintaining health stabilizes their mental state by forming stress management skills in students and students. Thinking focused on maintaining health plays an important role in ensuring the mental stability of a person and as an effective tool in the services of psychological assistance. In the process of psychological assistance, this thinking is used to increase the inner strength of an individual, reduce stress and improve the quality of life. Having a healthy mindset in psychological support serves to strengthen the individual's self-confidence and increase motivation to achieve goals.

The main principles in the upbringing of a healthy generation include:

1. Human rights: the provision of human rights and the implementation of state guarantees in the protection of the health of each citizen.
2. Preventive measures: increase the regularity of preventive measures and their effectiveness in maintaining health.
3. Equality and justice: ensuring equal rights of all residents in the use of Health Services, as well as maintaining social justice.
4. Social protection: the introduction of effective social mechanisms to protect the population when health threats arise.
5. Responsibility for medicine and health: increasing the responsibility of State and non-governmental medical organizations in maintaining health, as well as supporting patients.

All work aimed at protecting the psychological health of the population is based on specially designated programs and plans. These works include: [9]

- Medical comprehensive protection of the health of the population;
- Save health prophylactically and prevent diseases;
- Strengthening medical and hygienic propaganda activities;
- On the basis of the idea of “human capital”, it is possible to educate physical and healthy generations.

At the same time, in the implementation of these principles, it is important to strengthen cooperation between the state and society, as well as develop programs aimed at supporting a healthy lifestyle. Thus, in the requirements of modern educational institutions, it is necessary to improve thinking aimed at preserving health, not only for personal development, but also for the future stability of society.

REFERENCES:

1. G.R. Bozorova, Effective ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. *Международный журнал языка, образования, перевода* 3 (2). 2022.
2. Bozorova, G., & Eshniyazova, M. Zahiriddin Muhammad Bobur Hayoti Va Ijodini o'rganishda Interaktiv Metodlardan Foydalanish. *Lteachin Anguage*, 156.
3. Nafisa, K., & Kamola, A. (2024). The Problem Of Teaching Students Lexical And Phraseological Features In Translation Studies Of Phrasal Verbs In English And Uzbek Languages. *Eurasian Journal Of Academic Research*, 4(10), 39-42.
4. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological And Pedagogical Aspects Of Research Into The Problem Of Bilingual Foreign Language Teaching. *Conferencea*, 31-34.
5. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 12, 35.
6. Khaydarovna, Ullieva Sanobar, Umarova Dilduza Mamatkulovna, and Allayarova Dilduza Klichevna. "Artistic Character As A Personality Model: Methods Of Linguistic Representation Of The Human Image." *The Seybold Report* (2023).
7. Ullieva, S.. (2022). Historical and comparative characteristics of zoonyms in the uzbek and russian languages. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(6), 520–523. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2247>
8. Khaydarovna, Ullieva Sanobar. "Specific Aspects of Linguistic Study of Literary Characters." *Zien Journal of Social Sciences and Humanities* 16 (2023): 38-40.

9. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. International Multidisciplinary Conference. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. <https://conferencea.org>

10. Tasheva, D. (2022). Methods Of Using Didactic Materials To Enhance Activities In The Russian Language Lessons. Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal, 2(1), 325-328.

UDC 82.085

FROM SILENCE TO SPEECH: STRATEGIES FOR ENCOURAGING RELUCTANT SPEAKERS

U.F.Hakimova, teacher, Institute of ISFT, Tashkent

Annotatsiya. Ikkinchi tilda gapirishni istamaslik o'quvchilar orasida keng tarqalgan muammo bo'lib, unga psixologik, lingvistik va ijtimoiy omillar ta'sir qilishi mumkin. Ushbu maqola nutqda ikkilanishning asosiy sabablarini, jumladan xatolardan qo'rqish, tashvish, madaniy me'yorlar, cheklangan so'z boyligi va introversiya kabi shaxsiy xususiyatlarni o'rganadi. Gapirishni istamaslik o'quvchilarni sinfdagi mashg'ulotlarda va o'zaro munosabatlarda qatnashmaslikka olib keladi, bu o'quv jarayoniga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan asosiy omillardan biridir.

Kalit so'zlar: istaksizlik, nutq, shaxsiyat, tashvish, ta'sir, ijtimoiylashuv, muloqot, cheklovlar, gapirishdan qo'rqish, baholash, o'z-o'zini anglash.

Аннотация. Нежелание говорить на втором языке является распространенной проблемой среди учащихся и может зависеть от психологических, лингвистических и социальных факторов. В этой статье рассматриваются коренные причины неуверенности в речи, включая страх ошибок, тревогу, культурные нормы, ограниченный словарный запас и такие черты личности, как интроверсия. Нежелание говорить приводит к тому, что учащиеся не участвуют в классной деятельности и взаимодействии, что является одним из основных факторов, которые могут повлиять на процесс обучения.

Ключевые слова: нежелание, речь, личность, тревога, влияние, социализация, общение, ограниченность, боязнь говорить, оценка, самосознание.

Abstract. Reluctance to speak in a second language is a common challenge among learners and can be influenced by psychological, linguistic, and social factors. This article examines the root causes of speaking hesitancy, including fear of mistakes, anxiety, cultural norms, limited vocabulary, and personality traits like introversion. Unwillingness to speak leads learners not to participate in classroom activities and interactions which is one of the main factors that can affect the learning process.

Key words: reluctance, speech, personality, anxiety, influence, socialize, communication, limitation, fear of speaking, evaluation, self-consciousness.

Speaking is a crucial way to communicate. Strong speaking skills allow students to share their thoughts, ideas, and feelings clearly and effectively, which is important in both personal and professional situations. Learning a new language, particularly in terms of speaking, can feel quite daunting. For numerous students, moving from simply understanding the language to actively using it can be a major challenge. Some of the students find it difficult to begin speaking in an EFL language due to cognitive, phonological, and social considerations. A truly unbelievable deal is that learners worry about the evaluation of errors in elocution, in form of linguistic usage or lexicon and that, in many cases, can result in being silent. Because Talking could be an instant-response prepare that could be harmful for the students that do not have a factual understanding of their potential. Strive students, in the pursuit of excellent knowledge, may wait until they are fully prepared, by which time they have lost their chance to make communication through endeavors. Elements such as anxiety, cultural expectations, individual personality traits, and the fear of making errors can contribute to a situation where students are reluctant or even avoid speaking entirely. This article delves into the theories behind this reluctance and provides practical strategies for teachers to help students transition from silence to confident communication. The reluctance to speak can stem from several causes. According to Krashen's Affective Filter Hypothesis psychological/emotional obstacles such as stress or self-consciousness can block language processing and production. Another is that a lot of the

learners go through what can be called a "silent period" in which they take in but are not prepared to speak the language. This stage is physiologic but may be prolonged if sensitivity is not appropriately dealt with.

Cultural factors also play a role. In certain cultures, error is taken to be a violation of social norms, thereby stopping the learners from making speech efforts to their fullest extent. Individual variations, including introversion or low self-esteem, complicate the issue even more. In an effort to motivate reluctant speakers, the development of a positive classroom climate is of paramount importance. Creating a non-judgemental environment in which error is considered a normal part of the learning process can be used to diminish anxiety and increase participation. Developing a feeling of belonging in the classroom fosters trust, which is essential for students to feel comfortable expressing themselves.

To further contribute, teachers may also take advantage of student-centered approaches, i.e., tailoring lessons to students' interests, and offering them the choice to participate in choosing activities. This engagement may lead to a greater motivation and make speech tasks feel more relevant. In order to reduce anxiety addressing the emotional aspect of speaking reluctance is critical. Gradual exposures in the speaking task, starting at low-intensity exposures (e.g., one-on-one or small group dyads), may desensitize learners to the learning of speaking anxiety.

Mindfulness exercises, like mental reframing exercises or breathing exercises, have the ability to reduce such anxiety level in learners prior to speaking. Moreover, error-robust feedback (attention not to grammatical correctness) is used to facilitate learners to step out of their comfort zone. Engaging speaking activities can transform reluctance into enthusiasm:

Role Plays and Simulations: By using real-life scenarios, students find a meaningful reason to speak, which helps to lessen the artificial feel of classroom discussions.

Pair and Group Work: Working together on tasks shares the speaking responsibilities and offers support from peers.

Gamification: Fun activities such as charades or storytelling games reduce anxiety and make speaking enjoyable.

Technology Integration: Utilizing apps and platforms like Flip or speech-recognition tools enables learners to practice speaking privately before presenting in front of others.

The teacher plays a crucial role in fostering speech development. By demonstrating proper pronunciation, fluency, and conversational techniques, they provide students with a model to follow. Additionally, posing open-ended questions and expressing genuine interest in students' answers helps to boost their confidence. Keeping track of progress is also essential. Educators should pay attention to qualitative advancements, like an increased willingness to engage, alongside linguistic precision. Encouraging self-assessment and peer feedback can further support students' growth. How to lead reluctant speakers from silence to speak is as much a challenge as it is an opportunity. Through identifying the underlying causes of reluctance, by creating a supportive environment, and by using meticulously planned activities, teachers can create the conditions under which children become able to find their voice. Over time, these strategies can transform the fear of speaking into a gateway to fluency, enabling learners to express themselves with confidence in any context.

Avoidance of language use in a second language is a typical struggle amongst learners, and can be impacted by psychological, linguistic, and sociolinguistic factors. This article discusses the underlying factors of speaking anxiety, such as fear of error, anxiety, cultural conditioning, vocabulary deficit, and personality factors, such as introversion. These barriers need to be overcome and educators are advised to develop a positive, non-intrusive learning climate providing assurance and confidence. The usage of scaffolding, error-tolerant feedback, mindfulness training, and exposure to speaking tasks can provide anxiety reduction. As for activities such as role plays, group discussions, and gamified tasks, they are meant to enhance engagement.

Linguistic support, including derivation exercises, pronunciation drills, and sentence openers, enables students to sort out their language challenges in a targeted manner. Digital tools such as speech-to-text applications and video-recording sites offer private and controlled environments for practice.

Based on theories such as the Affective Filter Model Proposed by Krashen, Development through Social Interaction proposed by Vygotsky (both sometimes referred to under the same rubric), these approaches highlight the significance of social interaction and purposeful communication. By understanding and addressing the unique needs of reluctant speakers, educators can guide learners from silence to confident and active participation in speaking tasks.

REFERENCES:

1. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
3. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
4. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages Are Learned* (4th ed.). Oxford University Press.
5. Swain, M. (1985). *Communicative Competence: Some Roles of Comprehensible Input and Comprehensible Output in Its Development*.
6. Godwin-Jones, R. (2018). *Using Technology to Enhance Speaking Skills*. *Language Learning & Technology*, 22(1), 1–12.
7. Kruk, M. (2021). *The Role of Task-Based Approaches in Online Speaking Activities*. *Language Teaching Research Quarterly*, 27, 34–52.

UO'K 81-13

TARJIMA JARAYONIGA DISKURSIV YONDASHUV XUSUSIDA

N.A.Haydarova, doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Ma'lumki, tarjima jarayoni shunchaki leksik birliklarni va grammatik tuzilmalarni bir tildan boshqa tilga o'tkazishdan tashqari yanada keng qamrovli murakkab jarayondir. Bugun zamonaviy tarjimashunoslik sohasini diskurs atamasisiz tasavvur qilish mushkul bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada tarjima va diskursning o'zaro bog'liq jihatlari muhokama ostiga olingan bo'lib, unda tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli haqida ham ahamiyatga ega ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *diskurs, matn, diskursiv-kommunikativ model, interdiskursivlik, tarjimaning mikro va makrostrategiyalari*

Аннотация. *Известно, что процесс перевода – это нечто большее, чем просто перенос лексических единиц и грамматических конструкций с одного языка на другой. Сегодня, область современного переводоведения трудно представить эту отрасль науки без термина «дискурс». В данной статье обсуждаются взаимосвязанные аспекты перевода и дискурса, а также представлена важная информация о дискурсивно-коммуникативной модели перевода.*

Ключевые слова: *дискурс, текст, дискурсивно-коммуникативная модель, интердискурсивность, микро- и макростратегии перевода*

Abstract. *It is known, that the process of translation is more than simply transferring lexical units and grammatical structures from one language to another. Today, it is difficult to imagine the branch of modern translation without the term discourse. In this article, the interrelated aspects of translation and discourse are discussed, and important information about the discursive-communicative model of translation is also presented.*

Key words: *discourse, text, discursive-communicative model, interdiscursiveness, micro and macro strategies of translation*

Jahon ilm-fan va texnika taraqqiyoti asrida erishilayotgan ilmiy yutuqlardan bahra olish hamda bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borish bugungi kun tadqiqotchilari uchun muhim albatta. Xususan, zamonaviy tilshunoslik, tarjimashunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida yanada izchil ilmiy izlanishlar olib borish shu soha vakillari oldida bir qancha vazifalar borligidan dalolat beradi. Quyida diskurs va tarjima haqida gap borar ekan, diskurs madaniy kontekst, ijtimoiy munosabatlar, mafkuraviy tuzilmalar va tarixiy sharoitlar kabi keng ko'lamli omillarni o'z ichiga olishini qayd etish joiz albatta. Shu nuqtai nazardan tarjimaga yondashuvni belgilovchi asosiy tushunchalardan biri diskursdir.

Ko'pincha mozaik va heterogen xususiyatlarda namoyon bo'ladigan diskurs zamonaviy ta'riflarining xilma-xilligida asosiy yo'nalishlarni eng umumiy tarzda ajratib ko'rsatish mumkin. Shunday qilib, bu tushuncha tilning biron bir jihati bilan yoki umumiy qurilma sifatida til tizimi bilan, yoki makrobelgi sifatida matn bilan (matnlar to'plami sifatidagi diskurs), yoki matn/gap tuzilmalari yaratish jarayoni bilan yoki dunyoning lisoniy/kognitiv olamini shakllantirish bilan bog'liq deya taniqli rus tilshunosi Chernyavskaya o'zining "Matn lingvistikasi: polikod, intertekstuallik, interdiskursivlik" nomli kitobida umumiy tushuncha berib o'tadi[1]. Shuningdek, bu jarayonda muallifning adresat bilan o'zaro munosabatida mavjud bo'lgan kommunikativ - pragmatik va kognitiv maqsadlarini belgilash tizimi bilan bog'liq. Shu ma'noda, diskurs ma'lum bir tuzilma - matnning shakllanishiga olib keladigan kommunikativ jarayonni tavsiflaydi.

Diskurs tahlili kommunikativ nutq faoliyatining turli omillarining ta'sir darajasi va tabiatiga, ham bevosita vaziyat kontekstiga, ham ma'lum bir asarning lisoniy qoliplarini shakllantirish maqsadida kengroq ya'ni ekstralingvistik fonga qaratilgan. Ushbu ta'rif ko'p jihatdan dastlabki bo'lib, "matn" va "diskurs" tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlik muammosini keltirib chiqaradi. Ammo bu haqida maqolada to'xtalib o'tmoqchi emasmiz. Diskurs ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u nafaqat tilshunoslikda, balki adabiyotshunoslikda, falsafiy, tarixiy va psixologik taraqqiyotda ham qo'llaniladi. Zamonaviy tilshunoslik sohasi rivojiga o'zining ulkan hissasini qo'shayotgan o'zbek tilshunos olimi Sh.Safarov esa o'zining "Pragmalingvistika" nomli monografiyasida "diskurs" haqidagi qarashlarini shunday boshlaydi: "Maqsadli ifodalanadigan kommunikativ mazmun va so'zlovchi istagi bilan bogliq bo'lmagan holda tinglovchi idrokida (qabulida) hosil bo'ladigan informativ mazmun bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular o'zaro qorishib, birikib, muloqotning samaraliligini ta'minlovchi omilga aylanadilar. Kommunikativ va informativ mazmunlar uyg'unligi muloqot tizimi makrobirligining yaxlitligini ta'minlaydi. Hozirgi paytda bunday yaxlitlik xususiyatiga faqatgina diskurs ega ekanligi e'tirof etilmoqda" [2].

Tarjimada diskursning asosiy roli har bir tarjimani kommunikativ harakat deb hisoblaganda yaqqol namoyon bo'ladi. Tarjimonlar matn ichidagi diskurs tuzilmalarini - axborot qanday tashkil etilishi va taqdim etilishini hisobga olishlari kerak. Turli tillarda diskurs maydonini tashkil qilishning o'ziga xos usullari bo'lishi mumkin, jumladan, fikrlar qanday ketma-ketligi, nimaga urg'u berilganligi, xushmuomalalik yoki qat'iylik qanday ifodalanganligi. Masalan, huquqiy hujjatni tarjima qilish nafaqat texnik atamalarni, balki odatda yuridik yozuvda qo'llaniladigan rasmiy diskursni ham chuqur tushunishni talab qiladi. Har bir jumlaning to'g'ridan-to'g'ri tarjimasi maqsadli huquqiy tizimda begona yoki nomunosib tuyuladigan matnga olib kelishi mumkin.

Muammolardan biri shundan iboratki, diskurs konvensiyalari tillar va madaniyatlar orasida juda katta farq qiladi. Bir tilda muloyim, to'g'ridan-to'g'ri yoki rasmiy deb hisoblanishi mumkin bo'lgan qoidalar boshqa tilda butunlay boshqacha qabul qilinishi mumkin. Shuning uchun tarjimonlar ushbu farqlarni ajratib olishlari muhim ahamiyatga ega, bu esa tarjima qilingan matnning maqsadli til madaniyati kutuvlariga zarar yatkazmasdan asl diskursning kommunikativ maqsadlarini saqlab qolishini ta'minlashi kerak.

Diskurs va tarjima haqida so'z borar ekan, shu o'rinda rus tilshunos tadqiqotchisi T.A. Volkovning "Tarjimaning diskursiv kommunikatsion modeli" nomli monografiyasida keltirilgan bir qancha ma'lumotlarni keltirib o'tishni joiz deb bildik. T.A. Volkova, Grigorevadan iqtibos keltirgan holda, diskurs faqat lingvistik birlik emas, deb ta'kidlaydi; u turli xil dunyoqarashlarni, jumladan, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni, madaniy me'yorlarni va konvensiyalarni ifodalaydi. Bu qarashda diskurs nafaqat til tuzilishi, balki turli kontekstlardagi muloqotning dinamik jarayonlari bilan ham shug'ullanishini ta'kidlaydi [3]. Volkovning tarjima strategiyalari uchun ikki darajali tuzilma taklifi zamonaviy tarjima nazariyasiga juda mos keladi. Monografiya matn, diskurs va muloqot o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, tarjimani so'zlarni bir tildan boshqa tilga o'tkazishdan ko'ra ko'proq narsa sifatida taqdim etadi. U ijtimoiy va madaniy sharoitlarni hisobga olgan holda chuqurroq diskursni talqin qilishga qaratilgan. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli tarjimonlar lingvistik ma'no va ijtimoiy-madaniy, dialogik elementlarga murojaat qilib, turli darajalarda ishlashi kerakligini anglatadi [4].

Bundan tushunamizki, tarjima quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Matn darajasi - asl matnning tom ma'nosi va grammatik tuzilishiga e'tibor qaratish; Diskurs darajasi - madaniy kontekst, me'yorlar va manba materialining o'rnatilgan dunyoqarashi bilan shug'ullanish; Muloqot darajasi - tarjima qilingan xabarning maqsadli auditoriya kontekstida samarali ishlashini ta'minlash; Ushbu keng yondashuv strategik tarjima g'oyasiga mos keladi, bu yerda qarorlar umumiy maqsad va muloqot kontekstidan kelib chiqadi. Taklif etilayotgan ikki darajali tuzilma tarjimonning ushbu darajalar orasida harakat qilishda moslashuvchanligini oshiradi, bu esa tarjimani yanada nozik, kontekstga asoslangan jarayonga aylantiradi.

Asl matnning lingvistik (stilistik, leksik-semantik, sintaktik, pragmatik) xususiyatlari yokida ishda aytilganidek, tarjimaning mikrostrategiyalarini belgilash xususiyatiga ega hisoblanadi hamda tarjima qarorlarini belgilaydi. Uning diskursiv xususiyatlari (mualliflik, matnning qanday auditoriyaga qaratilganligi, narrativlik), diskursning asosiy nuqtalari, konstitutsiyaviy xususiyatlari (maqsadlari, qadriyatlar, xronotop, lingvistik timsoli, mavzulari), diskurs ishtirokchilari, interdiskursivlik), funksiyalari, tipik xususiyatlari va muloqot strategiyalari tarjima qarorlarini belgilaydi, diskurs va muloqot darajasida tarjimaning makrostrategiyalarini shakllantiradi.

Taklif etilayotgan diskursiv-kommunikativ tarjima modeli doirasidagi tarjima strategiyalarining tipologiyasi shuningdek, umumiy tarjima strategiyasini (tarjimonning tarjima qilingan matni iloji boricha to'liq tushunishga va maqsadli tilda unga eng to'g'ri mos keladigan til birligini topishga intilishi) va tarjima jarayoni haqidagi bosqichlarini ham o'z ichiga oladi. Ta'kidlash joizki, tarjima strategiyasi elementlarining universalligi va o'zgaruvchanligi, uning moslashuvchanligi va samaradorligi tarjimonga o'zlashtirilgan yoki taklif etilayotgan yangi yechimlar sonini cheklamay, unga ma'lum bo'lgan tarjima yechimlarini tizimlashtirish imkonini beradi. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modelida matn, diskurs va muloqot xususiyatlarini aniqlash, tegishli tarjima qiyinchiliklarini aniqlash va tegishli tarjima yechimlarini tizimlashtirish asosida tarjima strategiyalarini shakllantirish ushbu talqinda tarjima operatsiyalari sifatida ko'rib chiqilishi mumkin

Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modelining elementlari tarjima jarayonining bosqichlari va I.S.Alekseyeva tomonidan belgilab qo'yilgan tarjimadan oldingi tahlilning alohida tarkibiy qismlari ya'ni: matn haqida tashqi ma'lumotlar to'plami (muallif, qabul qiluvchi, yaratilish va nashr qilish vaqti, intertekstual munosabatlar, manba g'oyasi), axborot tarkibi va uning zichligi (qisqarishi kabi), kommunikativ vazifa, tarjima dominantlari, matn janri bilan bog'liq [5]. Shuningdek, tarjimadan oldingi tahlilning tarkibiy qismlarini ham monografiyada alohida ta'kidlanadi: matnning tematik ahamiyati, asl nusxani yaratish maqsadi (manba matnining kommunikativ maqsadi), tarjimani yaratish maqsadi, adresat, kompozitsiya, matnning janr va stilistik xususiyatlari [5]. Matnning lingvistik xususiyatlari va kommunikativ vazifalarini tahlil qilish bizga axborotning tarkibi va zichligini, matnning janrini va matnning vazifasini aniqlash imkonini beradi. Ma'lumki, tarjimon tarjima jarayonining mohiyati kommunikativ vazifa alohida ahamiyatliligini anglagani holda tahlil bosqichida matnning leksik-semantik, pragmatik va boshqa xususiyatlarini va uning diskursiv xususiyatlarini, diskursning chigal nuqtalari va tarkibiy xususiyatlarini, tipik xususiyatlari, funksiyalari va aloqa strategiyalarini aniqlaydi. Bu tarjimonga asl nusxani yaratish maqsadi va tarjimani yaratish maqsadi haqida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modelini ko'rib chiqish asnosida, shu aniq bo'ldiki, diskursiv turlarni optimal tashkil etish, tadqiqotchilar uni har tomonlama tavsiflash uchun diskurs modelini yaratishni taklif qilmoqdalar, bunda xususiyatlarni uchta darajaga birlashtirish: tizimli, strategik, taktik o'lchovlari taklif qilingan. Tizim darajasida biz istisnosiz tegishli guruhning barcha turlariga xos bo'lgan global xususiyatlar haqida gapiramiz; diskurs turlarining bir-biriga nisbatan o'rnini belgilashga harakat qilinadi. Strategik darajada diskursning aniqroq o'ziga xos xususiyatlari belgilanadi, diskurs modeli tuziladi, unda uning umumiy xususiyatlari ko'rsatiladi. Modelning har bir elementining o'ziga xosligi belgilanadi, bu esa undan keyingi ongli foydalanishni ta'minlaydi. Taktik darajada an'anaviy sxema jonli mazmun bilan to'ldiriladi, muayyan diskurs janriga xos bo'lgan dalillar, qurilish tamoyillari, lisoniy va uslubiy-stilistik xususiyatlar ko'rib chiqiladi[6].

Diskurs parametrlarining o'zaro ta'siri (diskursning tugun nuqtalari, maqsadlar, qadriyatlar, xronotop, mavzu, diskurs ishtirokchilari, interdiskursivlikning namoyon bo'lishi, matn xususiyatlari

bilan tuzilgan diskursning lingvistik timsoli) va muloqot parametrlari (funktsiyalar, tipik xususiyatlar va kommunikativ strategiyalar) tarjimaning bugungi kungacha mavjud bo'lgan modellarida aks ettirilmaydi. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli tadqiqotchi va tarjimonga tarjima jarayoni haqida yangi ma'lumotlar berish uchun tarjimaning ehtimoliy qiyinchiliklarini bashorat qilish, matn parametrlari, diskurs, muloqot va tarjima strategiyasini tashkil etuvchi tarjima qarorlari o'rtasidagi munosabatni o'rnatish va tarjimaning natijasini (matnni) aniqlash imkonini beradi. Interdiskursivlikni o'rganish matn, diskurs va kommunikatsiya parametrlarini tarjima jarayonida o'zaro ta'sirning yangi darajasiga olib chiqadi, tarjima strategiyasini shakllantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar ochadi. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli interdiskursivlikni diskurs sohasi (mavzusi) va yo'nalishi (ishtirokchilari), diskursning maqsadlari va qadriyatlari, diskursning asosiy nuqtalari, lingvistik xususiyatlar va diskurs aks topgan matnning diskursiv xususiyatlari, kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalari, foydalanilgan kommunikatsiya strategiyalari kabi parametrlari bo'yicha aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, diskurs va tarjima o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali va dinamikdir. Tarjimonlar nafaqat tilshunoslar, balki ijtimoiy me'yorlar, madaniy amaliyotlarni aks ettiruvchi diskursning murakkab qatlamlarida harakat qilib, madaniy vositachilar sifatida ishlaydilar. Tarjimaning vazifasi shunchaki lingvistik almashtirishdan tashqarida bo'lib, diskursning madaniy va pragmatik jihatlari bilan chuqur shug'ullanishni talab qiladi. Diskursni turli shakllarda tushunish tarjimonlarga ma'no, niyat va nuanslarni saqlab qolish imkonini beradi, tarjima qilingan matn maqsadli auditoriya bilan rezonanslashishni ta'minlaydi va asl xabarga sodiq qoladi. Shu tariqa, diskurs va tarjima o'rtasidagi o'zaro aloqa globallashgan dunyoda til, madaniyat va muloqot qanday kesishishi haqida tushuncha beruvchi boy tadqiqot sohasidir. Shuningdek, diskurs va tarjima haqida so'z yuritganimizda, tarjimaga diskursiv yondashuvda rus tadqiqotchisi T.A. Volkova tomonidan taklif qilingan diskursiv-kommunikativ model ayni dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Чернявская Валерия Евгеньевна Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 248 с.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. - Тошкент. 2008 йил
3. Григорьева, В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса : прагмалингвистический и когнитивный аспекты. Тамбов, 2007. С. 12.
4. Волкова Т.А. Дискурсивно-коммуникативная модель перевода: монография. М.: ФЛИНТА : Наука, 2010. 128 с.
5. Алексеева, И. С. Профессиональное обучение переводчика : учеб. пособие по уст. и письм. пер. для переводчиков и преподавателей. СПб., 2001. 288 с
6. Волкова Т. А. Дискурсивно-коммуникативная модель перевода в исследовании институционального дискурса //Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – №. 17. – С. 39.

UO'K 372.3

BOLALARDA ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

N.T.Jo'rayeva, PhD, dots., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Hozirgi kunda bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish muammosi ilmiy asoslangan metodik tizimga ega. Ularning asosiy elementlari maqsad, mazmun, metodlar, ishni tashkil etish shakl va usullari bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

Kalit so'zlar: amaliy, ko'rsatmali, og'zaki, o'yin, belgilar, xossalar, bog'lanishlarni aniqlash, tasvirlar, grafik rasmlar, modellar

Аннотация. В настоящее время проблема формирования математических представлений у детей имеет научно обоснованную методическую систему. Их основными элементами являются цель, содержание, методы, формы и способы организации работы.

Ключевые слова: практические, обучающие, словесные, игровые, опознавательные символы, свойства, связи, образы, графика, модели

Abstract. *Currently, the problem of forming mathematical concepts in children has a scientifically based methodological system. Their main elements are the purpose, content, methods, forms and ways of organizing work.*

Key words: *practical, educational, verbal, game, identification symbols, properties, connections, images, graphics, models*

Bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda tarbiyachi o'qitishning har xil usullari — amaliy, ko'rsatmali, og'zaki, o'yin usullaridan foydalanadi. Usulni tanlashda bir qator omillar mazkur bosqichda yechiladigan dastur masalalari, bolalarning yosh va individual xususiyatlari, zarur didaktik vositalarning mavjudligi va boshqalar hisobga olinadi.

Tarbiyachining metod va usullarning asosli tanlanishiga, har bir aniq holda ulardan ratsional foidalanishga doimo e'tibor berib turishi quyidagilarni ta'minlaydi:

elementar matematik tasavvurlarning muvaffaqiyatli shakllanishi va ularning nutqda aks ettirilishi;

bolalar o'zlashtirgan amaliy ish usullari (masalan, qarshi qo'yish, sanash, o'lchash bilan taqqoslash)ni yangi sharoitlarda qo'llashga yo'naltirish va mazkur vaziyatda ahamiyatga ega bo'lgan belgilar, xossalari, bog'lanishlarni aniqlash, amaliy usullarini mustaqil izlashga yo'naltirish. Masalan, o'yin shart-sharoitlarida belgilarning tartibi, almashinib kelish konuniyatini, umumiy xossalarni topishni o'rgatish mumkin.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda amaliy metod yetakchi metod hisoblanadi. Uning mohiyati bolalarning buyumlar yoki ularning o'rnini bosuvchilar (tasvirlar, grafik rasmlar, modellar va h. k.) bilan ishlashning jiddiy aniqlangan usullarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan amaliy faoliyatlarini tashkil qilishdan iborat.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda amaliy usulning xarakterli xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- aqliy faoliyat uchun asos bo'ladigan har xil amaliy ishlarni bajarish;
- didaktik materiallardan keng foydalanish;
- didaktik materiallar bilan amaliy ishlash natijasi sifatida tasavvurlarning paydo bo'lishi;
- eng elementar usulda sanash, o'lchash va hisoblash ko'nikmalarini hosil qilish;
- turmushda, o'yinda, mehnatda, ya'ni faoliyatning har xil turlarida shakllangan tasavvur va o'zlashtirilgan harakatlardan keng foydalanish.

Mazkur usul maxsus mashqlardan foydalanishni nazarda tutadi. Bu mashqlar ko'rsatish uchun belgilangan material shaklida, tashkil qilinishi yoki tarqatma material bilan mustaqil ish ko'rinishida topshiriq shaklida berilishi mumkin.

Mashqlar hamma bolalar bir vaqtda yoki bitta bola doska yoki tarbiyachining stoli oldida bajaradigan yakka tarzda bo'lishi mumkin. Hamma bolalar bajaradigan mashqlardan bilimlarni o'zlashtirish va mustahkamlashdan tashqari, nazorat qilish uchun ham foydalanish mumkin. Yakka-yakka tarzda bajariladigan mashqlar ham o'sha vazifalarni bajaradi-yu, ammo ular bolalar faoliyatida yo'nalish oladigan obraz (namuna) sifatida ham xizmat qiladi. Ular orasidagi bog'lanishlar vazifalarining umumiyligi bilangina emas, balki doimo almashinib kelishi, qonuniy ravishda birlarining o'rnini bosishi bilan ham aniqlanadi.

Hamma yoshdagi guruhlarda bajariladigan mashqlar o'yin elementlari kichik guruhda — syurpriz moment ko'rinishida, o'xshash harakatlar, ertak qahramoni va h. k. dan iborat bo'ladi. Katta guruhlarda bunday mashqlar izlanish, musobaqa xarakterini oladi.

Mashqlar bolalarning yoshiga qarab qiyinlashtirila boriladi. Ular bir necha bo'g'inlardan tashkil topadi. O'quv-bilish mazmuniga oid o'yin-mashqlar muammo shaklida emas, ko'pchilik hollarda ularni bajarish uchun tasavvur bo'yicha harakat qilish, topqirlikni namoyish qilish, aqllilikni ko'rsatish talab qilinadi. Chunonchi, tarbiyachi kichik guruhdagi bolalardan har qaysi quyinni sabzi bilan siylashni taklif qiladi; katta guruhdagi bolalardan esa, doskaga osib qo'yilgan kartochkadagi doirachalar nechtaligini aytishni, guruh xonasidan xuddi shuncha buyum topishni, kartochkadagi doiralar miqdori bilan guruhdagi, buyumlar miqdori teng ekanini isbotlashni taklif qiladi. Agar

birinchi holda mashq shartli ajratilgan bitta bo'g'indan iborat bo'lsa, ikkinchi holda 3 ta bo'g'indan iborat bo'ladi.

Kompleks mashqlar eng samaralidir chunki, ular dasturning har xil bo'limlariga doir masalalarni bir vaqtda bir-biri bilan tarkiban birga hal qilish imkonini beradi. Masalan, «Geometrik figuralar», «Kattalik», «Miqdor va sanoq» bo'limlariga oid masalalarni bir vaqtda hal qilish imkonini beradi. Bu xil mashqlar mashg'ulotlarning foydali ish koeffitsientini oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bunday xildagi mashqlar (ya'ni bir xil maqsadni ko'zlovchi va bir ma'noda amalga oshiriluvchi mashqlardan) keng foydalaniladi, bunday mashqlar tufayli zarur faoliyat usullari bajariladi: sanoqni, o'lchashni, eng sodda hisoblashni egallash amalga oshiriladi; bir qator elementar matematik tasavvurlar shakllanadi.

Mashqlarni tanlashda ularning tarkiban bir mashg'ulotda birga hal qilinishinigina emas, balki istiqboldagisi ham hisobga olinadi. Bir mashg'ulotdagi mashqlar sistemasi yil davomida o'tkaziladigan har xil mashqlarning umumiy sistemasiga tarkiban qo'shib ketishi kerak.

Hozirgi vaqtda mavjud mashklar sistemasi hamma yosh guruhlarda ushbu qoida asosida tuziladi, har bir oldin keluvchi va undan keyin keluvchi mashq umumiy elementlar-materiali, harakat usullari, natijalarga ega. O'zaro bog'liq va o'zaro o'xshash harakat usullari (masalan, ustiga qo'yish, yoniga qo'yish), munosabatlar (masalan, katta-kichik, ortiq-kam, baland-past, keng-tor), arifmetik amallar (qo'shish-ayirish) ni o'zlashtirishga oid mashqlarni berish vaqt jihatidan yaqinlashtiriladi yoki bir vaqtda beriladi.

Mashqlarda o'zaro bog'lanishlarning mumkin bo'lgan hamma variantlarini nazarda tutish kerak, masalan, har xil ob'ektlarni bir xil o'lchovda o'lchashni, bir xil ob'ektlarni har xil o'lchovda o'lchash, har xil ob'ektlarni har xil o'lchovlarda o'lchash va h. k. ni tashkil qilish mumkin. Bola mashqlarni bajarishda bir xil matematik aloqalar, bog'lanishlar va munosabatlarning har xil ko'rinishlari bilan to'qnashib, ularni oson va tez tushunib, umumlashtira oladi. Bolalarning mashqlarni bajarish jarayonidagi faollik, (mustaqilliq, ijodkorlik ko'rsatishlariga qarab, reproduktiv (taqlidiy) va produktiv mashqlarni ajratish mumkin.

Reproduktiv mashqlar harakat usulini oddiy takrorlash (tiklash)ga asoslangan. Bunda bolalarning harakatlari kattalar tomonidan namuna, tushuntirish, talab, nima qilish va qanday qilishni belgilovchi qoidalar shaklida to'la chegaralanishi mumkin. Ularga qat'iy ergashish ijobiy natija beradi, topshiriqni to'g'ri bajarishni ta'minlaydi, yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarning oldini oladi. Mashqlarning borishi va natijasi tarbiyachining bevosita kuzatuvda bo'ladi, u ko'rsatmalar, tushuntirishlar bilan bolalar harakatini to'g'rilab turadi.

Produktiv mashqlar shunisi bilan xarakterliki, ularda harakat usullarini bolalarning o'zlari to'la yoki qisman ochishlari kerak bo'ladi. Bu bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ijodiy yaqinlikni talab qiladi, maqsadga yo'nalganlik va maqsadga intilishni shakllantiradi.

Ko'rsatmali va og'zaki metodlar elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda amaliy va o'yin metodlari bilan birga qo'llanadi. Bu ularning mohiyatini hech bir kamaytirmaydi. Bolalar bog'chasida ko'rsatmali, og'zaki va amaliy metodlarga taalluqli va bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda qo'llaniladigan usullardan keng foydalaniladi:

1. Harakat usulini tushuntirishlar bilan ifodalash (namoyish qilish), tarbiyachi namunasini ko'rsatadi. Bu o'qitishning asosiy usuli bo'lib, u ko'rsatmali — harakatli-amaliy xarakterga ega, har xil didaktik vositalarni jalb qilish bilan bajariladi, bolalarning ko'nikma va malakalarini shakllantirish imkonini beradi. Unga quyidagi talablar qo'yiladi:

- harakatni ko'rsatish usullarining aniqligi, qismlarga bo'linganligi;
- harakatlarning og'zaki tushuntirishlar bilan ifodalanishi;
- ko'rsatishda kuzatuvchi nutqning aniqligi, qisqaligi va ifodali bo'lishi;
- bolalarning idrok, tafakkur qilishlari va nutqlarini faollashtirish.

2. Mustaqil mashqlarni bajarish uchun yo'l-yo'riq. Bu usul tarbiyachining harakat usullarini ko'rsatishi bilan bog'liq bo'ladi va undan kelib chiqadi. Yo'l-yo'riqlarda zarur natijani olish uchun nima qilish kerakligi va qanday qilish kerak ekani aks ettiriladi. Katta guruhlarda yo'l-yo'riqlar topshiriqni bajarishga kirishishdan oldin to'liq berib bo'linadi, kichik guruhlarda esa har bir yangi harakatdan oldin beriladi.

3. Tushuntirishlar, anglatmoqlar, ko'rsatmalar. Bu og'zaki usullardan tarbiyachi harakat usulini ko'rsatish yoki bolalarning topshiriqni bajarishlarida, xatolarning oldini olish, qiyinchiliklarni bartaraf qilish kabi maqsadlarda foydalanadi. Ular qisqa, aniq va obrazli bo'lishi kerak.

Hamma yoshdagi guruhlarda yangi harakatlar (yoniga qo'yish, o'lchash) bilan tanishtirishda ko'rsatish o'rinli, ammo bunda to'g'ridan-to'g'ri taqlidni yo'qqa chiqaruvchi aqliy faoliyatni aktivlashtirish kerak. Yangi harakatni o'zlashtirishda, sanash, o'lchash malakalarini shakllantirishda takroriy ko'rsatishdan qochish kerak. Harakatni o'zlashtirish va uni takomillashtirish og'zaki usullar—tushuntirishlar, ko'rsatmalar, savollar asosida amalga oshiriladi. Shu bilan bir vaqtda harakat usulining nutqiy ifodasi o'zlashtiriladi.

4. Hamma yoshdagi guruhlarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishnint asosiy usullaridan biri bolalarga savollar berish usulidir. Pedagogikada savollarning quyidagi klassifikatsiyasi qabul qi-lingan:

- reproduktiv — mnemik (faraz qilishga oid) savollar (Qancha? Bu nima? Bu figura nima deb ataladi? Kvadrat uchburchakdan nimasi bilan farq qiladi?);
- reproduktiv — bilishga doir savollar. (Agar men yana bitta kubcha qo'ysam, tokchadagi kubchalar qancha bo'ladi? Qaysi son katta (kichik): to'qqizmi yoki (etti?))
- produktiv — bilish savollari. (Doirachalar 9 tadan bo'lishi uchun nima qilish kerak? Poloskani qanday qilib teng Qismlarga bo'lish mumkin?).

Qatordagi qaysi bayroqcha qizil ekanini bilish uchun nima qilish kerak?

Xarakteri bo'yicha turli savollar har xil tipdagi bilish faoliyatini, ya'ni o'rganilgan materialni qayta tiklovchi reproduktiv faoliyatdan boshlab, muammoli masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan produktiv faoliyatlarga da'vat qiladi, undaydi.

Metodik usul sifatida savollarga qo'yiladigan talablar quyidagilar:

- aniqlik, konkretlik, go'zallik (lakonizm);
- ifodalarning turli-tumanligi, ya'ni bir narsaning o'zini har xil so'rash;
- mantiqiy izchillik;
- bolalarning yoshlari va o'rganiladigan materialga bog'liq holda reproduktiv va produktiv savollar orasidagi optimal munosabat;
- savollar bolaning fikrini uyg'otishi, uning tafakkurini rivojlantirish, o'ylashga majbur qilishi, kerakli narsani ajratishi, tahlil o'tkazishi, taqqoslashi, qarshi qo'yishi, umumlashtirishni talab qilishi kerak;
- savollar miqdori ko'p bo'lmasligi, ammo qo'yilgan didaktik maqsadga erishish uchun yetarli bo'lishi kerak;
- yo'l-yo'riq beruvchi va alternativ savollardan foydalanmaslik kerak.

Tarbiyachi odatda savolni butun guruhga beradi, unga javobni chaqirilgan bolagina beradi. Ayrim hollarda, ayniqsa, kichik guruhlarda xor bo'lib yalpi javob berishlari ham mumkin. Bolalarga javobni o'ylashlari uchun imkoniyat berish kerak.

Bolalarning javoblari savollarning xarakteriga ko'ra:

- qisqa yoki to'liq,
- mustaqil, tushuniladigan.
- aniq, ravshan, yetarlicha jarangdor,
- grammatik jihatdan to'g'ri (so'zlar tartibiga, qoidasiga, ularning moslashuvlariga, maxsus atamalardan foydalanishiga amal qilingan) bo'lishi kerak.

Maktabgacha yoshidagi bolalar bilan ishlashda kattalarga ko'pincha javobni qayta ifodalash usulidan foydalanishga to'g'ri keladi, uning to'g'ri namunasini beradi va takrorlashni taklif qiladi. Masalan: «Tokchada to'rtta qo'ziqorin», «Tokchadagi qo'ziqorinlar to'rtta», — deb aniqlashtiradi tarbiyachi.

5. Tekshirish va baxolash. Bu usullar o'zaro uzviy bog'langan. Tekshirish bolalarning topshiriqni bajarish jarayonini kuzatish ular ishlarining natijalari, javoblari orqali amalga oshiriladi. Mazkur usullar ko'rsatmalar, tushuntirishlar, uqdirishlar, kattalar tomonidan harakatlarning namuna sifatida ko'rsatilishi bevosita yordam berish bilan qo'shib olib boriladi, bunga xatolarni tuzatish ham qo'shiladi.

Tarbiyachi bolalar bilan bajariladigan yakka va jamoa ishlari jarayonida xatolarni tuzatishni amalga oshiradi. Amaliy ta'sir ko'rsatadigan va nutq xatolari tuzatilishi kerak. Tarbiyachi xato sabablarini tushuntiradi, namuna beradi yoki misol sifatida boshqa bolalarning harakatlari, javoblaridan foydalanadi. Tarbiyachi sekin-asta tekshirishni o'zini-o'zi tekshirish va o'zaro tekshirishlar bilan qo'shib olib boradi. Bolalar sanashda, o'lchashda, oddiy hisoblashlarda yo'l qo'yishlari mumkin bo'lgan tipik xatolarni bilgani holda uning oldini olishga harakat qiladi.

6. Maktabgacha yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishni borishida taqqoslash, tahlil, sintez, umumlashtirishlar faqat bilish jarayonlari (operatsiyalari) sifatidagina emas, balki o'qitish jarayonida bolaning fikrlashini yo'nalish yo'lini aniqlovchi metodik usul sifatida ham namoyon bo'ladi. Ob'ektlar orasidagi o'xshashlik va farqlarning miqdori, shakli, kattaligi, fazoviy joylashuvi, vaqt oralig'i-davomiyligi va h. k. bo'yicha taqqoslanadi. Ular dastlab minimal miqdordagi buyumlar taqqoslashga o'rgatiladi. Shundan keyin buyumlar miqdori tobora ko'paytirilib, taqqoslanadigan darajasi shunga mos ravishda kamaytiriladi.

7. Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonida ba'zi maxsus harakat usullari namoyon bo'ladi. Bular ustiga va yoniga qo'yish, buyum shaklini tekshirish, buyum «qo'lda tortish, fishka-ekvivalentlarini kiritish, bittalab qo'shib sanash va bittalab ajratib sanash kabilardan iborat.

Bu usullarni bolalar ko'rsatish, tushuntirish, mashqlarni bajarish jarayonida egallab oladilar va keyinchalik ulardan tekshirishda, isbotlashda, tushuntirish va savollarga javoblarda, o'yinlar va faoliyatning boshqa turlarida foydalanadilar.

8. Modellash — ko'rsatmali amaliy usul. Bu usul o'z ichiga modellar yaratish va bu modellardan bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish maqsadlarida foydalanishni o'z ichiga oladi. Hozirgi vaqtda bu metodni nazariy va konkret-metodik ishlab chiqish endigina boshlandi. Quyidagi omillar tufayli favqulodda istiqbollidir.

Modellar va modellashdan foydalanish bolani aktiv pozitsiyaga qo'yadi, uning bilish faoliyatini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshidagi bola ayrim modellar va modellash elementlari — ko'rsatmali ta'sir etuvchi va ko'rsatmali — obrazli fikrlashlarni kiritish uchun ba'zi psixologik asoslarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths key of mind and intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). *Экономика и социум*, (1-1), 316-319.
2. Tairova, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. *Spanish Journal of Society and Sustainability*, 3, 39-40.
3. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In *International scientific and practical conference "the time of scientific progress"* (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).
4. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(6), 244-251.
5. Жураева, Н. Т. (2022). Технология развития навыков логического мышления при подготовке старших дошкольников к школе. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4*, 1(6), 232-239.
6. Жураева, Н. Т. (2022). Мактабгача таълим сифати индикаторларини амалиётга жорий этиш мазмуни. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 491-493.
7. Жураева, Н. Т. (2020). Ментальная арифметика как уникальная методика развития умственных способностей. In *Образование лиц с особыми образовательными потребностями: методология, теория, практика* (pp. 136-139).
8. Бабаева, Д. Р., & Жураева, Н. Т. (2023, January). Технология развития навыков логического мышления при подготовке к школе. In *International scientific conference "innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 5, pp. 5-12).

UDK 372.851

МАКТАБ О'QUVCHILARIDA MOLİYAVIY SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDA МАТЕМАТИКА DARSINING IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

M.A. Kalandarova, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada matematika o'qitish jarayonida o'quvchilar moliyaviy savodxonligini shakllantirishning ba'zi uslubiy xususiyatlari bayon etiladi. Ularni umumiy o'rta ta'lim maktablarida

matematika darslarida amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar beriladi va moliyaviy matematika bo'yicha masalalar echish namunalari keltirilgan. Matematika darslarida pedagogik modelni yo'lga qo'yish uchun moliya va iqtisodga doir amaliy mazmunli masalalardan foydalanish zarur.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, bir martalik to'lovlar, bilimlar, ko'nikmalar, iqtisodiy mazmunli masalalar, daromada, xarajat, joriy qiymatni aniqlash, chegirmalash, kredit, bank, oddiy va murakkab protsentlar.

Аннотация. В статье описаны некоторые методические особенности формирования финансовой грамотности студентов в процессе обучения математике. Даны рекомендации по их внедрению на уроках математики в общеобразовательных школах, приведены примеры решения задач по финансовой математике. Для формирования педагогической модели на уроках математики необходимо использовать практические вопросы, связанные с финансами и экономикой.

Ключевые слова: финансовая грамотность, единовременные выплаты, знания, навыки, экономико-значимые вопросы, доход, стоимость, определение текущей стоимости, дисконтирование, кредит, банковское дело, простые и сложные проценты.

Abstract. The article describes some methodological features of the formation of students' financial literacy in the process of teaching mathematics. Recommendations are given for their implementation in mathematics lessons in comprehensive schools, examples of solving problems in financial mathematics are given. To form a pedagogical model in mathematics lessons, it is necessary to use practical issues related to finance and economics. From this point of view, the possibilities of "mathematics" in school are enormous.

Key words: financial literacy, lump sum payments, knowledge, skills, economically significant issues, income, cost, determination of present value, discounting, credit, banking, simple and compound interest.

Kirish. Moliyaviy ta'lim bugungi kunda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. O'zbekistonda ushbu ta'limga ehtiyoj 90-yillarda paydo bo'lgan. XX asr jamiyat taraqqiyoti uchun mavjud yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar natijasida. Bozor iqtisodiyoti sharoitida voyaga etayotgan zamonaviy bola har kuni "kredit karta", "oila byudjeti", "ipoteka", "bo'lib-bo'lib to'lash" kabi yangi moliyaviy atamalarga duch kelmoqda. Kelajakda maktab bitiruvchisi bozorning to'liq huquqli sub'ekti, uy xo'jaligi moliyasini boshqaradigan shaxsga aylanadi [2]. Shu sababli, kelajakda moliya sohasida bilimlarni rivojlantirish va takomillashtirish nafaqat o'z moliyaviy resurslaringizdan xavfsiz foydalanish, balki moddiy farovonligingizni yaxshilash imkonini beradi. Moliyaviy savodxonlikning asosiy ko'nikmalari va bilimlari shaxsiy daromadlardan foydalanish, boshqarish va turli moliyaviy xizmatlar va mahsulotlardan foydalanishga bo'lgan ishonchga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Aholining turli guruhlarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy makonda juda ko'p munozaralar mavjud. Shu munosabat bilan, tadqiqotining asosiy kontseptsiyasini belgilashda ko'plab yondashuvlar mavjud.

Y.V. Antonova moliyaviy savodxonlikni "moliyaviy savodxonlik atamalaridan foydalanish, ularning ma'nosini anglash, bilimlarni amaliyotda qo'llash, iqtisodiy tushunchalar bilan bog'liq, shuningdek, byudjetni kichik hajmda hisoblash kabi moliyaviy muammolarni hal qilish ko'nikmasi" deb ta'riflaydi [1].

M. Sh. Daurova, M. E. Paatova uni "moliya sohasidagi bilimlar, munosabatlar, qobiliyatlar, ko'nikmalar, shuningdek, shaxsning turli xil vazifalarni samarali bajarishga tayyorligi va qobiliyatini belgilaydigan shaxsiy ijtimoiy psixologik xususiyatlar to'plami sifatida qabul qiladilar. ijtimoiy iqtisodiy rollar" [11].

E. L. Rutkovskayaning fikricha, "maktab o'quvchilarining moliyaviy savodxonligi bir vaqtning o'zida bilim va ko'nikmalar, shaxsiy munosabatlar va harakat usullari kompleksini talab qiladigan va rivojlantiradigan moliya va moliyaviy faoliyat sohasiga sho'ng'ish natijasida shakllanadi" [12].

I.V.Morozova va S.V.Begidovanning fikricha, «moliyaviy savodxonlik - bu shaxsning pul tizimi haqidagi bilimlari, uni shakllantirish va tartibga solish xususiyatlarini tushunish, mahsulot va

xizmatlar haqidagi g'oyalar va bilimlarni amaliyotda qo'llash, oqibatlarini tushunish. xatti-harakatlari va ular uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish zarurati" [9].

N.V.Garkusha va A.I.Medvedevlarning fikricha, "moliyaviy savodxonlik maktab va universitetda moliyaviy ta'lim jarayonida orttirilgan, lekin butun umr davomida o'zlashtirilib, amalda qo'llaniladigan qobiliyatlar yig'indisidir" [4].

Moliyaviy savodxonlik nafaqat ma'lum bir shaxsning farovonligiga, balki barcha davlatlarning iqtisodiy farovonligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Moliyaviy savodxonlik oshirishdagi asosiy to'siqlar moliyaviy sohaga tegishli bilim, ko'nikma va malakalarning etishmasligidir. Moliyaviy savodxonlik metapredmet xarakteriga ega bo'lib, moliyaviy savodxonlik asoslarini rivojlantirishga qo'yiladigan asosiy talablar, shuningdek, me'yoriy hujjatlarda maqsad va vazifalar belgilangan [7].

Maqsadlar: o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va hayotiy o'zgarishlarga yo'naltirilishiga yordam beruvchi moliyaviy savodxonlikning asosiy darajasini shakllantirish; dastlabki bilim tajribasini amaliyotda qo'llash.

Vazifalar: maktab o'quvchilari o'rtasida moliyaviy savodxonlik asoslarini shakllantirish; turli xil bolalar faoliyati orqali moliyaviy savodxonlik asoslarini rivojlantirish; muloqot qobiliyatlarini yaxshilash; o'yin faoliyati va amaliy mazmunli masalalar echish orqali moliyaviy munosabatlardagi vaziyatni hal qilishga ijodiy yondashish qobiliyatini rivojlantirish.

Moliyaviy savodxonlik asoslarini rivojlantirish bo'yicha ishlar sistemali bo'lishi kerak. Moliyaviy savodxonlikning bu sistemasini A.V.Vaxabov, Sh.A.Tashmatov, N.X.Xaydarov, A.V.Vaxabovlar [8] tomonidan belgilangan: pulni istalgan maqsadlarga erishish vositasi sifatida ko'rib, kapitalni to'g'ri boshqarish qobiliyati; erkin moliyalashtirishni hisobga olish va rejalashtirish. Ushbu komponentda moliyani oqilona taqsimlash, shuningdek, moliyaviy maqsadlarni belgilash ko'nikmasiga ahamiyat beriladi; boylik va moliyaviy fikrlash psixologiyasi.

Moliyaviy savodxonlik asoslarini shakllantirish jarayonida maktab o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. davlat ta'lim standartiga muvofiq, bo'lajak maktab bitiruvchisi - bu muvaffaqiyatli o'quvchi, izlanuvchan, mustaqil harakat qilishga tayyor va o'z harakatlari uchun oilasi va jamiyati oldida javobgar bo'ladi [7].

Maktab o'quvchilarida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning tarkibiy va mazmunli modeliga to'xtaladigan bo'lsak, bu fazilatlar "o'quvchining moliyaviy savodxonligi asoslarini shakllantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u jamiyatda to'liq hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashni kafolatlaydi. butun va uning moliyaviy komponenti, ichida xususan» [6].

O'quvchining moliyaviy savodxonligi moliyaviy masalalarni chuqurroq o'zlashtirish uchun ko'nikma, malaka va bilimlarning asos tizimidir [12].

Maktab o'quvchilarida moliyaviy savodxonlik asoslarini rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun uni turli o'quv dasturlariga, xususan: adabiy o'qish, matematika, texnologiya, dunyo. atrofimizdagi va moliyaviy savodxonlik kursi.

Shu nuqtai nazardan, maktabda "matematika" fanining imkoniyatlari juda katta. "Matematikadan foydalanish qobiliyati, jumladan, fikrlash, asoslash, argumentatsiya, rejalashtirish, fazoviy tuzilmalar, sonli hisob-kitoblarda matematik yondashuvni turli ish joylarida qabul qilish va talab qilish kerak. Ommaviy ongda matematik kompetentsiya intellektual darajaning asosiy ko'rsatkichlaridan biriga, madaniyat va ta'limning ajralmas elementiga aylanadi va tabiiy ravishda umumiy gumanitar madaniyatga qo'shilib ketadi" [7].

Xulosa o'rnida, bularning barchasi maktab o'quvchilarida moliyaviy savodxonlik asoslarini shakllantirishda "matematika" fanining muhimligini ta'kidlaydi. Maktab matematika kursida iqtisodiy sohadagi vaziyatlar bilan bog'liq muammolarni hal qilish iqtisodiy sotsializatsiyani rivojlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, maktab o'quvchilari ko'pincha matematik hisoblarni mexanik ravishda bajaradilar va ularning bilimlari rasmiylashtiriladi. Moliyaviy-iqtisodiy mazmunga ega bo'lgan amaliyotga yo'naltirilgan matematik topshiriqlar o'quv jarayonini yanada ongli va tushunarli qiladi.

Shunday qilib, ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda "moliyaviy savodxonlik" tushunchasini aniqlashga juda ko'p yondashuvlar mavjud. Biz o'z

tadqiqotimizda Y.V. Antonova tomonidan shakllantirilgan konsepsiyaga asoslanamiz, uning fikricha, “moliyaviy savodxonlik moliyaviy savodxonlik atamalaridan foydalanish, ularni ma’nosini tushunish, bilimlarni amaliyotda qo’llash, iqtisodiy tushunchalar bilan bog’liq bo’lgan moliyaviy muammolarni hal qilish, shuningdek, kichik hajmdagi byudjetni hisoblash qobiliyati tushunish qobiliyatini o’z ichiga oladi.

REFERENCES:

1. Bozorova, G. R. (2022). Effective ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. *Международный журнал языка, образования, перевода*, 3(2).
2. Bozorova, G., & Eshniyazova, M. Zahiriddin Muhammad Bobur Hayoti Va Ijodini o’rganishda Interaktiv Metodlardan Foydalanish. *Lteachin Anguage*, 156.
3. Muminovna, A. K. (2023). The role of translation in science. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 25, 60-62.
4. Nafisa, K., & Kamola, A. (2024). The Problem Of Teaching Students Lexical And Phraseological Features In Translation Studies Of Phrasal Verbs In English And Uzbek Languages. *Eurasian Journal Of Academic Research*, 4(10), 39-42.
5. Mamatqulova, K. A., Amanullayeva, K. M., & qizi Shuhratova, V. J. Considerations for teaching Japanese literature.
6. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological And Pedagogical Aspects Of Research Into The Problem Of Bilingual Foreign Language Teaching. *Conferencea*, 31-34.
7. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 12, 35.
8. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. *International Multidisciplinary Conference*. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. <https://conferencea.org>
9. Kholbaeva D.D., Tasheva D.S. Pedagogical techniques and methods of forming interest in the lessons of the Russian language. *Web of scientist: international scientific research journal*, ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. -p.238
10. Kholbaeva, D., & Tasheva, D. (2022). Theoretical And Practical Aspects Of Monitoring The Acquisition Of Knowledge, Skills And Abilities By Students In The Russian Language In Universities. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 2(11), 115-118.
11. Tasheva, D. (2022). Methods Of Using Didactic Materials To Enhance Activities In The Russian Language Lessons. *Ta’lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal*, 2(1), 325-328.
12. Klichevna, A. D., & Salimovna, T. D. (2023). Practical Aspects of the Formation of a Communicative Approach in the Development of a Linguistic Personality in Teaching the Russian Language. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 18, 180-183.

UDC 37.09

USING GAME ELEMENTS TO INCREASE PARTICIPATION AND MOTIVATION IN LANGUAGE TEACHING

G.B. Kaljanova, teacher, Uzbekistan State World languages university, Tashkent

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim tizimida o’quvchilarning ishtirokini oshirish va motivatsiyasini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Til o’qitish jarayonida o’yin elementlaridan foydalanish bu maqsadlarga erishishda samarali vosita bo’lishi mumkin. O’yinlar o’quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va til o’rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Ushbu maqolada til o’qitishda o’yin elementlaridan foydalanishning afzalliklari, usullari va amaliy misollari ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: til, motivatsiya, o’yin elementlari, muloqot, talaffuz, grammatik qoidalari, o’zaro suhbatlar, rolli o’yinlar.

Аннотация. В современной системе образования важно повысить участие и мотивацию учащихся. Использование элементов игры в обучении языку может стать эффективным инструментом достижения этих целей. Игры повышают интерес учащихся, побуждают их к активному участию и делают процесс изучения языка более интересным. В данной статье рассматриваются преимущества, методы и практические примеры использования игровых элементов в обучении языку.

Ключевые слова: язык, мотивация, элементы игры, общение, произношение, грамматические правила, диалоги, ролевые игры.

Abstract. *It is important to increase the participation and motivation of students in the modern education system. The use of game elements in language teaching can be an effective tool for achieving these goals. Games increase students' interest, encourage them to actively participate and make the process of language learning more interesting. This article examines the advantages, methods and practical examples of using game elements in language teaching.*

Key words: *language, motivation, game elements, communication, pronunciation, grammar rules, dialogues, role-playing games.*

Introduction. The language teaching process occupies an important place in the modern education system. For everyone, learning a language gives not only the opportunity to acquire new knowledge, but also to understand the culture, traditions and other peoples. The language teaching process is based on many methods and principles, which help to achieve effective results in the development of language skills of students. The main goal of language teaching is to give students the opportunity to learn a new language and use it in practice. In this process, students not only increase their vocabulary, but also develop the grammatical rules of the language, pronunciation and communication skills. Language learning also enhances students' self-expression and introduces them to other cultures.

Materials and methods. Different methods are used in language teaching. These methods are chosen depending on the needs and learning style of students. It is aimed at developing students' communication skills in the communicative method. Students learn by applying the language to real-life situations. In this way, students will have the opportunity to practice the language through conversations, role-plays and group activities. The grammatical method focuses on the grammatical rules of the language. Students learn the structure of the language, word connections, and grammatical rules. This method is aimed at acquiring more theoretical knowledge, and students learn to use the language correctly. The process of language learning through games becomes more interesting and effective. Students develop language skills through games, which increases their motivation. Games give students an opportunity to compete, work as a team, and think creatively. It is very important to increase students' motivation in language teaching.

Results and discussions. Game elements have a number of advantages in increasing the motivation of students in the educational process. Through games, students will have the opportunity to apply their knowledge in practice. This process develops students' communication skills and makes language learning more interesting. Games allow students to compete, work as a team, and solve problems. This helps them to self-assess and strengthen their knowledge. Game elements can be in different forms in language teaching. These include role-playing games, competitive games, entertainment games, and interactive games. Each type of game helps students develop different skills. For example, role-playing games give students the opportunity to practice language, and competitive games increase their motivation. There are several ways to use game elements. First, students can be divided into small groups and each group can be assigned a task. This method encourages students to communicate and work as a team. Secondly, by giving prizes to students during the games, it is possible to increase their motivation. Awards encourage students to further improve their knowledge.[2]

There are several practical examples of using game elements in language teaching. For example, the word chain game helps students develop language skills by linking words together. Students say words to each other and each word must start with the last letter of the previous word. [4]

This game increases students' vocabulary and encourages them to actively participate. Another example is the game "Language Quiz". In this game, students earn points by answering various questions. The questions are related to the language and test the students' knowledge. At the end of the game, the student or group with the most points is declared the winner. This game increases students' motivation and motivates them to learn more.[3]

The use of game elements changes the students' attitude towards the language learning process. Through games, students will have the opportunity to apply their knowledge in practice. This helps

them to self-assess and strengthen their knowledge. Games increase students' interest and encourage them to actively participate. Some difficulties may arise in the process of using game elements. Students may lose focus during the game or may not understand the rules of the game. Therefore, teachers should be careful when planning and conducting games. Explaining the rules of the game in a clear and understandable way ensures that students actively participate during the game. The use of game elements in language teaching is expected to expand in the future. Along with the development of technologies, opportunities for language learning through online games and interactive platforms will increase.

These games give students the opportunity to further strengthen their knowledge and learn new skills. By incorporating game elements into their lessons, teachers can increase student motivation and encourage active participation.[1]

Modern technologies play an important role in language teaching and help make this process more effective, interesting and interactive. Online learning platforms, such as Duolingo, Babbel, and Coursera, allow students to learn languages at their own time and place. These platforms have interactive lessons, tests and tasks, so that students can strengthen their knowledge. Mobile apps make language learning more convenient and fun. Students can download language learning apps on their phones or tablets and learn anywhere, anytime. These apps often increase student motivation through games, quizzes, and interactive exercises.[5]

Interactive games created with the help of modern technologies make the language learning process interesting and motivating for students. Through games, students will have the opportunity to compete and work as a team, while developing their language skills. Video lessons and webinars give students the opportunity to communicate directly with experts. In this format, students can ask their questions and get answers in real time. It also helps students develop their listening and comprehension skills. Virtual Reality and Augmented Reality technologies create new opportunities in language teaching. For example, with the help of Virtual Reality, students can experience the feeling of being in other countries and practice the language. And AR gives students the opportunity to learn the language in real-life situations. Social networks and online forums allow students to communicate with each other during language learning. Students can share their thoughts, questions and experiences, which will help them develop their language skills. Artificial intelligence technologies provide a personalized learning experience in language teaching. With the help of artificial intelligence, the learning styles and speed of students are taken into account, which provides an individual approach to students. For example, AI-based chatbots allow students to answer questions and practice language.

Conclusion. The use of game elements in language teaching is an effective tool for increasing students' participation and motivation. Games give students the opportunity to practice language, interact and think creatively. By incorporating game elements into the lesson, teachers can increase student interest and encourage active participation. In the future, the role of game elements in the educational process will become more important, because they help to strengthen the knowledge of students and develop their self-assessment skills. Through games, students will have the opportunity to further improve their knowledge and make the language learning process interesting and effective.

REFERENCES:

1. Дичев К., Ангелова М. (2022). Геймификация в образовании: что, как и почему? Международный журнал образовательных технологий в высшем образовании, 19 (1), 1-18.
2. Кумар Дж. и Надараджан С. (2022). Геймификация в изучении языка: обзор литературы. Журнал языка и лингвистических исследований, 18 (1), 123–135.
3. Зайнулдин З. и Халили С.Х. (2022). Геймификация в образовании: систематический обзор литературы. Образование и информационные технологии, 27(3), 1-24.
4. Альхарби, А. (2023). Влияние геймификации на вовлеченность и мотивацию студентов в изучении языка. Журнал систем образовательных технологий, 51 (1), 45-60.
5. Хуанг, В.Х.Д., и Соман, Д. (2022). Основы геймификации в образовании: систематический обзор. Компьютеры и образование, 178, 104396.
6. Капп К.М. и Колле Р. (2023). Полевой справочник по геймификации обучения и преподавания: идеи на практике. Пфайффер.
7. Мунтян, С. (2022). Повышение вовлеченности в электронном обучении посредством геймификации. Компьютеры и образование, 59(1), 1-15.

8. Сайлер М. и Хенс Дж. В. (2023). Влияние геймификации на результаты обучения: метаанализ. Обзор педагогической психологии, 35 (2), 1-25.

9. Хан М.А. и Хан С. (2023). Изучение роли геймификации в повышении вовлеченности учащихся в изучение языка. Международный журнал новых технологий в обучении, 18 (4), 1–15.

10. Бейкер Р.С. и Инвентадо П.С. (2022). Интеллектуальный анализ данных в образовании и аналитика обучения: обзор литературы. Журнал интеллектуального анализа данных в образовании, 14 (1), 1–25.

UO'K 373.24

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI OILADA MILLIY RUHDA TARBIYALASH***D.B.Kasimova, katta o'qituvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent***

Annotatsiya. Mazkur maqola maktabgacha yoshdagi bolalarni oilada milliy qadriyatlar, urf-odatlar, ma'rosimlar asosida ta'lim- Tarbiya berish metodlari bayyon etilgan

Kalit so'zlar: qadriyat, urf-odat, milliy, munosabat, hamkorlik, g'urur.

Аннотация. В данной статье описаны методы воспитания детей дошкольного возраста в семье на основе национальных ценностей, традиций и обрядов.

Ключевые слова: ценность, традиция, национальное, отношение, сотрудничество, гордость.

Abstract. This article describes methods of raising preschool children in the family based on national values, traditions and rituals. **Abstract:** This article describes methods of raising preschool children in the family based on national values, traditions and rituals.

Key words: value, tradition, national, attitude, cooperation, pride. **Key words:** value, tradition, national, attitude, cooperation, pride.

Bola dunyoga kelgan kundan boshlab ota-onaning bola tarbiyasi uchun javobgarligi va mas'uliyati orta boshlaydi. Azal-azaldan bola tarbiyasi bilan asosan ona shug'illanib kelgan. Otaning asosiy vazifasi esa oilani boqish bo'lib, faqatgina uyda bo'lgan vaktida bolani nazorat qilib borish bo'lgan holos. Bola o'z oilasida tevarak-atrofi qarindosh va yaqinlariga to'la bo'lgan muhitda tarbiyalanadi. Shu sabab bu kabi oilalar uning dunyo qarashi va hulqiga doim o'z ta'sirini o'tkazib turadi, undagi tarbiyaning shakllanishiga o'ziga hos fundamentni yaratadi.

Ota-ona avvalam bor o'z farzandiga to'g'ri tarbiya berib borishga bu yo'lda hamisha izlanishda bo'lib, o'qish va tajriba ortirish lozim yana shunisi ahamiyatliki, boladagi barcha xislatlar diniy ahloq bilan kamolga yetadi. Shu bois tarbiya eng avvalo go'zal fazilatli ahloq bilan bezatilmog'i darkor. Ahloqiy tarbiyaga esa har bir insonning muqaddas go'shasi, boshpanasi hisoblangan oilada asos solinadi. Bu yo'lda ota-onalar o'zlarining odob ahloqi bilan ibratli bo'lishlari lozim, chunki ota-onalar bolaning, ilk bora ko'zini ochishdan to yoshi katta bo'lib aqlini tanigunga qadar bo'lgan vaqtda bo'lib kelgan hayotlaridagi birinchi tarbiyachilari hisoblanadi. Bola tarbiyasiga hech bir narsa namuna kabi kuchli tasir o'tkaza olmaydi. Oiladagi tarbiya, ijtimoiy, ruhiy, jismoniy, hulqiy, ahloqiy va boshqa sifatlarga asos soladi, teran shakllantiradi va negizidan kamol toptiradi.

Oila jamiyatning kichik bir o'chog'laridan biri hisoblanib, bu dargohda kelajakda katta poydevorga asos soladigan barkamol avlod voyaga yetadi. Shuni unutmashimiz lozimki, shaxsning shakllanishi nihoyatda murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Oilaviy tarbiya bolaning umumiy va o'ziga xos rivojlanishini taminlash bilan birga, mavjud imkoniyatlarini va aqliy tafakkurini yuksaltiradi. Bolaning jismonan sog'lom, aqlan yetuk, ahloqan pok, mehnatsevar, madaniyatli, intellektual salohiyatli bo'lib o'sishdan jamiyatimiz ham manfaatdor.

O'quv tarbiyaviy tashkilotlarning tarbiya borasidagi ishlari qanchalik yaxshi yo'lga qo'yilishidan qaty nazar, tarbiya masalalarini oila hal qiladiyu Bog'cha va maktablar talim berib tarbiyalasa, ota-onalar faqat tarbiyalabgina qolmay, ular bilan birga yashaydilar ham. Shu imkoniyatlar bois bolaning tarbiyasiga tasiri kuchli bo'lib uzoq davom etadi. Ota-onalarning farzand uchun fidoiy bo'lishi, bu o'zbek millati mentalitetining o'ziga xos bo'lgan ajoyib fazilatlaridan biridir.

Darhaqiqat, shaxs shakllanishida oilani roli katta. Aqlan yetuk, ahloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar namunalari oilalarda kamol topadilar. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni vujudga

keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatga molik masaladir. Chunki ijtimoiy hayotda yuz beradigan barcha o'zgarishlar, yani undagi yetuk va kamchiliklar, murakkabliklar va ziddiyatlar oilada o'z aksini topadi. Shunga ko'ra oila va oilaviy tarbiya masalalari har doim ham dolzarb muaamo bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Respublikada yosh avlodni ma'naviy jihatdan barkamol qilib voyaga yetkazish maqsadida turli mazmunlarda ko'rik-tanlovlar o'tkazilib kelinmoqda.

Birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining XI sessiyasida qabul qilingan "Oila kodeksi" sharqona va umuminsoniy ahloq normalari mushtarakligida shakllangan, farovon oilalarning manfaatlarini ta'minlashda muhim xuquqiy poydevor bo'ladi. Konsitutsiyaga binoan, "Onalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi". (65-modda).

Bolaga oilada yaxshi tarbiya berish bola hayotining daslabki davrlaridan boshlaboq, ota-ona oldida turgan asosiy maqsad va vazifalardir. Ya'ni ota-ona uchun ham qarz, ham farzdir, oila bolaga ta'sir ko'rsatadi, uni atrofidagi hayotga moslaydi.

Jamiyatda esa tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishigina bo'lib qolmasdan, balki ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma'lumki shaxsning qadriyati uning jamiyatdagi tutgan o'rni bilan belgilanib, ko'p jihatdan uning tarbiyasiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli ota-ona o'z bolalarining tarbiyachisi hisoblanadi.

Yoshlarimiz ilm-fan madaniyat, texnika, san'at va sport yuksak darajada rivojlangan bir sharoitda ulg'aymoqda. Sharq mutafakkirlarining g'oyalari tarbiyaviy masalalarda xalq donishmandligi, azaliy urf odatlar va qadriyatlar bilan uyg'unlashib ketganligini hisobga olgan holda ota-onalarning bolalar tarbiyasiga bo'lgan munosabati, oiladagi o'zaro muloqot, keksa yoshdagilar va bolalarga beminnat g'amxo'rlik, kabi o'y fikrlari aks ettirilgani muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oilada bolaning nutqi shakllanishi va rivojlanishi barobarida ular ongiga kattalarga hurmat, do'stlik, halollik, insoniylik tushunchalarini singdirib boriladi. Etibor qilgan bo'lsangiz, xuddi shu vaqtda ular atrofdagilarni turli xil savollarga ko'mib tashlashadi, olgan javoblari qanday bo'lishidan qaty nazar ularning kelgusi hayotda dasturilamal bo'lib qoladi.

Huddi shuningdek oiladagi har kungi yumushlari davomida bolalarning hulq-atvori shakllanib boradi va keyinchalik ahloqning o'ta murakkab shakllari: jamoatchilik, vatanparvarlik, faollik kabi jarayonlar davom etadi. Ota-ona o'z farzandlarida maqsadga intiluvchanlik, botirlik, ishga mas'uliyat bilan yondashish hislatlarini shakllantirib borish ham katta ahamiyatga ega. Bunda qizlarni yoshi ulg'aygan sari oilaviy hayotga tayyorlash, ularni yangi oilada odob-ahloq me'yorlariga, urf-odatlariga oila yumushlariga va hayotning nozik sohalariga puxta tayyorlab borish vazifasi ham oiladan, ayniqsa onadan juda katta mehnat va metin irodani talab etadi. Farzandlar mustaqil oila qurishganda, yangi oilasi qanchalik mustahkam yoki barbod bo'lishi, qiz bolaning o'z oilasiga olib kelgan tarbiyasiga nechog'ik bog'liqligini ko'pchilik onalar yaxshi anglaydilar. Agar oilada ota-onalar halol mehnatlari evaziga hayot kechirayotgan bo'lsalar bunday oiladagi farzandlar hayotga, o'z harakatlari va mehnatlari bilan munosib inson bo'lib voyaga yetadilar. Bola hayot haqidagi yaxshilik va yomonlik, foydali yoki zararli tushunchalarni birinchi bor oilada ota-onasi, aka-ukasi va opa-singillaridan oladi. Shu jihatdan ota-onalar manan yuksak, ahloqan pok, rostgo'y va madaniyatli bo'lmog'i darkor. Ayniqsa hozir tobora yo'q bo'lib ketayotgan odob namunasi bilan ibrat ko'rsatmog'i juda muhimdir.

Bolani mehnat orqali tarbiyalash ham alohida ahamiyat kasb etadi, chunki qadim-qadimdan mehnat tarbiyaning asosidir. Inson tarbiyasi mehnatga bo'lgan munosabatiga qarab belgilanadi. Mehnatsevar bolaning ota-onasi nomiga hamisha raxmatlar aytiladi. Mehnat bu hayot, desak ham o'rinsiz bo'lmaydi, negaki hayotni mehnatsiz tasavvur qilish qiyin. Ko'pchilik oilalarda bolani yoshligidanoq hunarga, ma'lum bir kasb to'garaklariga, umuman mehnatga o'rgatib borish odat tusiga kirib, ota-bobolardan qolgan an'ana va udum hisoblangan. Bu juda quvonarli hol, chunki bolaning qanday kasb tanlashi juda muhim hayotiy masala bo'lib, uni hal qilishda oila yordami ahamiyatlidir.

Oilada yaxshi mehnat qiladigan bolalar maktabda ham a'lochi, tirishqoq va jamoatchi bo'lishadi. Katta oilalarda ota-ona berish kerak bo'lgan tarbiyaning anchagina foizini bolalar aka-ukalaridan, qarindosh-urug'laridan o'zlashtirib olishadi. Shu sababli bunday oilalarda janjal to'polon

emas, balki o'zaro hurmat, do'stlik, sokinlik va osoyishtalik hukm suradi. Ular uyidagi mehnati orqali jamoatchilikning dastlabki sabog'ini olishadi. Bazi nosog'lom muhitdagi oilalarda ko'ngilsiz voqealar bo'lib turishi ham sir emas.

Oila va oila muammolari hamisha davlatning diqqat-e'tibori va himoyasida bo'lib kelmoqda. Jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiruvchi hujjat bo'lgan Qomusimiz– Konstitutsiyamizda oila masalasiga ham alohida urg'u berilgan. Konstitutsiyamizda: "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidur hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega", deb yozilgan.

Oila – Vatan ichra bir mo'jaz Vatan. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan ma'naviyat qo'rg'oni bu – oiladir". Bugungi kunda barchamizning nainki asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimiz barkamol avlodni tarbiyalashdir. Shu bois ham mamlakatimizda barcha xayrli ishlar avvalo oilalarni mustahkamlash va yosh avlodning yorug' kelajagini ta'minlash maqsadida amalga oshirilmoqda. Zero, oila sog'lom ekan, jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan, mamlakat barqarordir. Bolalar tarbiyasiga nafaqat oila, ta'lim-tarbiya tashkilotlari, balki mahalla ham ma'suldir. Chunki, farzand tarbiyasi ko'p omillarga, avvalo, ahloqiy-ma'naviy muhitga ham bog'liq. Ta'lim-tarbiya tashkilotlari bilan oila hamkorligi bunda muhim ahamiyatga ega.

Shunisi quvonarliki, hozirda oilalarda ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo'lgan e'tibori kundan-kunga kuchaymoqda. Bunga sabab muhtaram yurtboshimiz tomonidan xalq manfaatlarini uchun barcha sohalariga bo'lgan e'tibor, olib borilayotgan islohotlar, yaratilayotgan shart-sharoitlar, berilayotgan imkoniyatlardir. Bunday imkoniyatlardan to'laqonli foydalanib kelayotgan ota-onalar farzandlari tarbiyasiga o'ta mas'uliyat bilan qaramoqdalar. Chunki, Farzand Olloh tomonidan ato etilgan ulug' ne'mat bo'lishi bilan birga, u ota-onaga topshirilgan mas'uliyat hamda omonatdir. Bolalar – kelajagimiz ekan, ularni ham jismonan, ham ruhan, ham ma'nan sog'lom bo'lib kamolga yetkazish barchamizning asosiy vazifamiz bo'lib qolishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Касимова, Д. Б. (2022). Основные принципы создания предметно-развивающей среды. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4*, 1(6), 244-248.
2. Bakhodirovna, K. D. (2022). Management of the Plot-Role-Playing Games of Preschool Children in the Conditions of Pre-School Education. *Spanish Journal of Society and Sustainability*, 3, 9-11.
3. Касимова, Д. Б. (2022, November). Современный подход и новейшие педагогические требования к сюжетно-ролевым играм дошкольников. In *International scientific and practical conference" the time of scientific progress"* (Vol. 1, No. 3, pp. 108-112).
4. Касимова, Д. Б. (2022). Специфические мотивы, присущие сюжетно-ролевым играм дошкольников. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(6), 239-243.
5. Kasimova, D. B. (2023). Development of professional competence of teacher of preschool education organizations. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 4(2), 46-48.
6. Kasimova, D. B., & qizi To'ychiyeva, S. R. (2023, January). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat ko'rsatadigan pedagogning kasbiy innovatsion yondashuvi. In *International conferences* (Vol. 1, No. 2, pp. 417-420).
7. Касимова, Д. (2022). Мактабгача таълим ташкилотларида болалар билан таълим жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 1(24), 88-90.
8. Касимова, Д. Б. (2021). Теоретические основы вербальных ассоциаций как средства развития смысловой стороны речи. *Экономика и социум*, (10 (89)), 737-740.
9. Kasimova, D. B. (2021). Content and types of interactive games. *Экономика и социум*, (1-1 (80)), 119-120.
10. Касимова, Д. Б., & Эргашева, Д. (2023, October). Интерактивные игры в дошкольно-образовательных организациях. In *International scientific conference" innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 8, pp. 40-45).
11. Махмудова, Д. М. (2022, November). Способы заинтересовать дошкольников чтением. In *International scientific and practical conference" the time of scientific progress"* (Vol. 1, No. 3, pp. 96-101).
12. Maxmudova, D., & Raxmanova, X. (2022). Роль современных технологий в развитие детей дошкольного возраста. *Science and innovation*, 1(B7), 1213-1217.
13. Махмудова, Д. М., & Омонова, Д. (2023, October). Современные проблемы взаимодействия доу и семьи. In *International scientific conference" innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 8, pp. 62-67).
14. Makhmudova, D. M. (2024). Quality preparation of preschool children for school education. *World of Scientific news in Science*, 2(2), 125-130.
15. Махмудова, Д. М. (2023). Особенности обучения детей дошкольного возраста. *International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING*, 3(2).

QUROQCHILIK SA'ANATINING HOZIRGI KUNDAGI TARIXIY AHAMIYATI*S.E.Kazakova, o'qituvchi, Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi, Urganch*

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda quroqchilik sa'natini rivojlanishi hamda, amaliyotda turli xil buyumlarda qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari quroqni hayotimizdagi o'rni va undan foydalanishda maqolaning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: Quroqchilik haqida, quroqdan buyumlar tayyorlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие искусства изготовления курука и его практическое использование в различных изделиях. Кроме того, основным содержанием статьи является место курука в нашей жизни и его использование.

Ключевые слова: о засухе, средствах борьбы с засухой.

Abstract. This article discusses the development of dry art and its practical use in various items. In addition, the main content of the article is the place of dry in our life and its use.

Key words: about drought, making things from drought.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol qilib voyaga yetkazish, uning jismoniy, axloqiy va ma'naviy tarbiya to'g'risida g'amxo'rlik qilish masalasi davlatimiz siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri etib belgilangan shu maqsadda ishlab chiqarilgan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, kadrlar tayyorlash milliy dasturi hayotga izchil tadbir etilmoqda.

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod ta'lim tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi.

Ta'lim-tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat.

Quroq qadim zamonlardan beri ko'plab xalqlarga ma'lum. Naqsh bo'yicha kesilgan rang-barang va tekis matolardan, hunarmandlar turli xil kompozitsiyalarni - mozaik naqshlarini hosil qilishadi. Bunday ijodkorlikni chit yoki quroq mozaikasi deb atashlari ajablanarli emas. Bunday kompozitsiyalarning old tomonida ko'rinadigan tikuvlar yo'q. Quroq mozaikasi - quroq texnologiyasidagi sohalaridan biri. Yana bir narsa bor - dastur. Bu yerda naqsh yaratish uchun yamoqlar bitta matoga - fonga tikiladi. Ushbu ikkala yo'nalish ham yamoq ishlarida mukammal uyg'unlik va bir-birini to'ldirishi mumkin. Rossiyada parchalardan tikish XIX-asrning ikkinchi yarmida, qimmatbaho chet el chitlari sotuvga chiqarilgandan so'ng boshlandi. Yamoqlarni yig'ish jarayoni XIX asrning oxirlariga to'g'ri keldi va chit mashinasozlik ishlab chiqarishining rivojlanishi, shuningdek, turli xil arzon bosilgan paxta matolarining keng tarqalishi bilan bog'liq edi. Ular yamoq naqshlari bilan bezatilgan. Chinni qoldiqlaridan, kiyimlarni qirqishda, o'z vaqtida ishlagan to'qimachilik buyumlaridan tejamkor uy bekalari adyol gilamchalar, pardalar, yostiqlar va boshqa narsalar yasashni o'rgandilar. Uydagi quroq texnologiyasining an'anaviy "rustik" naqshlari - yorqin kontrast ranglardagi chiziqlar, kvadrat va uchburchaklarning oddiy mozaikasi. Ruscha tirnoqdagi volumetrik texnologiyalar juda qiziq, agar naqsh (aylana yoki kvadrat) yordamida har bir qirqilgan uchburchak shakllantirilsa, u holda uchburchaklar qatorlarga yig'ilib, aylana shaklida zich mato poydevoriga o'rnatiladi yoki o'ralgan matoning uzun to'plamlari shnurga o'raladi. - ortiqcha oro bermay, so'ngra turli xil rangdagi braidlar doira ichida tikilib, bir-biriga tikiladi. Afsuski, dekorativ-amaliy san'at shakli sifatida yamoq bilan bezash texnikasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan xalq hunarmandchiligi ro'yxatiga kiritilmadi va bizning asrimizning 20-yillarida rus quroq choyshablari san'at mavzusiga qaraganda ancha foydali bo'ldi. Hunarmand ayollar eski rangdagi matolardan ko'rpa tikib, rang va shakldagi parchalarni alohida tanlamaganlar. 70-yillarda folklor uslubi kiyim-kechak va ichki bezashda modaga aylandi, shundan so'ng quroq texnikasiga qiziqish paydo bo'ldi. Rossiyadagi muzeylar yamoqlarni yig'ish va o'rganishni boshladilar. Ularning go'zal namunalari Sankt-Peterburgdagi davlat rus muzeyi, Moskvadagi Butunrossiya dekorativ, amaliy va xalq san'ati muzeyi, Ivanovo Chit muzeyi va o'lkashunoslik muzeylarining xalq ijodiyoti to'plamlarini to'ldirdi. Quroq texnologiyalari zamonaviy professional rassomlarda qiziqish uyg'otdi. Quroq

texnikasi rassomdan rang va tikuvchilik mahoratini talab qiladi. Yaxshi natijaga erishish uchun siz mutlaq, millimetrlilik aniqlikdagi kesmalarga va parchalarni tikishda bir xil aniqlikka muhtoj bo'lasiz, chunki bir necha millimetrlilik farq tufayli mahsulotning burchagi mavjud. Bundan tashqari, siz hali ham qo'l va mashina choklarini mukammallashtirishga o'rganishingiz kerak ("quilting" so'zidan - mato, paxta matosi yoki matoning ikki bo'lagiga yotqizilgan boshqa yostiq bilan tikish). Turli tikuv naqshlari yamoqchalarning qo'shimcha bezaklari bo'lib xizmat qiladi. Hunarmandning parcha-parcha buyumlari: latta qo'g'irchoqlari, rasmlar, panellar, choyshablar, yostiqlar, dasturxon, pardalar, gilamchalar, sumkalar, jaketlar, jiletlar. O'zingizning didingizga tayanib, matolarni tanlashda to'liq erkinlik berishingiz mumkin.

Quroq mozaikasi, applikatsiya va bir-biridan mustaqil ravishda tikuv deyarli barcha xalqlarda mavjud edi. Miloddan avvalgi 980 yilda paydo bo'lgan eng qadimiy applikatsiya Misrda topilgan. Sifatli qoramol parchalari skif burjlarini qazish paytida topilgan.

Yevropada tikuv 800 yil oldin, salib yurishlari paytida paydo bo'lgan. 18-asrgacha u asosan ko'p qavatli kiyimlarni mustahkamlash uchun ishlatilgan. Choyshablar asosan Frantsiya va Angliya janubida tarqatilgan, bu yerda taxminan 1750 yilgacha ular butun panellardan tikilgan va kontrastli kashtalar bilan bezatilgan.

Quroq deganda, tayyorlash usuli biroz oddiy yoki murakkab va shu bilan birga tejamkorlik asosida yaratilgan badiiy ijodkorlik mahsuli tushuniladi.

Quroq-bu mayda bo'laklardan ulab, to'plab bezak yaratishdir. Shu usulda yasalgan bezak, buyum ham quroq deb ataladi. Quroq amaliy san'at bezak elementlaridan biri hisoblanib, maishiy hayotda keng qo'llaniladi. Masalan: ko'rpa, ko'rpacha, yostiq, choyshab, so'zana, dasturxon, gilam va boshqa jihozlarni tayyorlab ajoyib san'at namunalari yaratish mumkin. O'zbek zamonaviy san'at bosqichida quroq san'atini ikki yo'nalishga ajratish mumkin. Birinchisi - an'anaviy xalq kashtachiligi bilan bog'liq bo'lib, quroqdan turmush jihozlarini bezashda foydalaniladi. Ikkinchi yo'nalish malakali rassomlar faoliyat ijodi bilan bog'liq bo'lib, quroqchilikdan ilhomlanib ajoyib kompozitsiyalar yaratishni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda har ikkala yo'nalishda ham ijodkorlar samarali faoliyat olib borib, o'z asarlarini yaratishmoqda. Quroq san'atining ikkinchi yo'nalishi ham nihoyatda qiziqarli va sarmashaqqat faoliyat turi bo'lib, bu yo'nalishda yaratilgan san'at asarlari zamonaviy bo'lishiga qaramasdan asrlar osha yashab kelayotgan boy madaniy me'ros bilan yo'g'rilganligi ahamiyatga molikdir. Quroq tarixiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ushbu san'at - mayda yoki qiyqim mato bo'laklarini bir-biriga ulab, ro'zg'or uchun kerakli buyumlar yaratish - qadimdan jahondagi turli xalqlar orasida keng tarqalgan. Xususan, Yevropaga ushbu usul Sharqdan kirib kelgan bo'lib, Rossiyada esa XIX asrda gazlama tikadigan fabrikalar faoliyat ko'rsata boshlagandan so'ng, sanoatda quroq tikish san'ati yo'lga qo'yilgan. Vaqt o'tishi bilan hunarmandchilikning bu turi san'at darajasiga ko'tarilgan va maishiy hayotda keng ko'lamda foydalanilgan. O'zbekistonda quroqchilik qadimdan ma'lum bo'lib, o'ziga xos xususiyat va an'analarga boy. Buyuk allomalar ham o'z asarlarida quroqchilik sa'nati juda nafislik bilan ishlansa insonni o'ziga jalb qilish, hamda uyg'unlikda bo'lishini yozganlar. Quroq san'ati yurtimizda XI-XII asrlarda ham mavjud bo'lib, kamida to'qqiz asrlik tarixga ega. Ayrim adabiyotlarda mamlakatda iqtisodiy inqiroz yuzaga kelgan vaqtda ochlikdan qiynalgan xalq ro'zg'or qilish uchun quroq tikishga majbur bo'lgan deb yozilgan. Ammo, insonlarni quroq tikishga undagan asosiy kuch - bu ularning ijodkorlikka, yangilik va go'zallik yaratishga, o'z ijodiy qobiliyatini va yaratuvchanlik mahoratini yorqin tarzda ifodalashga bo'lgan intilishidir. Hozir ham yurtimizning deyarli har bir xonadonida quroq san'ati yordamida tayyorlangan buyumlar mavjuddir. Ayniqsa, kelinlarning kelinlik seplarida albatta bunday buyumlar bo'lishi urf hisoblanadi. Bu ramziy ma'noda yosh kelin-kuyovlar turmushi to'kin - sochin bo'lib, farzandlari-yu avlodlari ko'p bo'lsin degan ma'noni anglatadi.

Quroqlarning barchasi shakli, bezaklariga ko'ra o'ziga hos bo'lgan ma'no, mazmunga ega bo'lsada, aslida ular barchasining tub negizida xalqimizga xos bo'lgan yagona ezgu- maqsad yotadi, u ham bo'lsa momolarimiz ta'biri bilan aytganda, "yurtimiz insonlari ulashib, qurashib, farzandlari esa bir- birini quvlab yursin". Demak, quroq yordamida yaratilgan amaliy san'at namunalari shunchaki buyum emas, balki xalqimiz ezgu maqsad va tilaklarining ramziy belgisi ham bo'lib xizmat

qiladi. Hozirda quroq tikish san'atini umumbashariy desak, mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, ushbu san'at turi yordamida yaratilgan buyumlar ko'plab millatlar maishiy hayotining ajralmas qismi hisoblanadi va bu san'at turi quroq ijodkorining iqtidorini namoyon etadi. Bu san'at turi orqali barcha xalqlar madaniyatida umumiy jihat mavjud ekanligini ko'rish va tahlil qilish mumkin. Jumladan, Markaziy Osiyo xalqlari bilan bir qatorda Yevropa mamlakatlari hamda Rossiya federatsiyasi aholisi bu borada yetakchilik qiladi. O'zbek xalq amaliy san'at tarixidan quroq tikish san'ati xalqimizning nafaqat estetik did sohibi, balki isrofgarchilikka yo'l qo'ymaydigan, tejamkor va san'atga oshno qalb egasi ekanligidan ham dalolat beradi. Shuni a'lohida ta'kidlab o'tish joizki, xalqimiz yaratgan har bir quroq san'ati asari namunalardagi belgilar, bezaklar va ramzlar so'zlaydi. Chunki, san'at namunalarning hech bir qismi shunchaki emas, ulardagi har bir detal va ko'rinish xalq turmush tarzi, orzu umidlari va an'alarini o'zida aks ettiradi.

Hulosa qilib shuni aytish keraki: Qurol tikish san'ati orqali buyumlar tayyorlash quyidagi ijobiy hususiyatlarni o'zida mujassam etadi:

- gazlama tejalishiga olib keladi.
- ko'p miqdorda chiqindi chiqishining oldini oladi.
- xom ashyo masalasi juda arzon.
- yangi ish o'rinlari paydo bo'ladi.
- bu san'at turi inson psixologiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
- milliy an'alarimiz davomiyligi ta'minlanadi.

Gazlama bilan ishlaydigan har qanday ustada qolgan qoldiqlarni tashlamasdan, kerakli narsa uchun foydalanish ishtiyoqi tug'ilishi tabiiy. Bu bir tomondan, ayollarga xos tejamkorlik, sarishtalilikdan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, ayollarning yaratuvchanlik qobiliyatini namoyon etadi. Qurolarning chiroyli chiqishi unda tanlangan gazlama qiyqimlarining tolaviy tarkibi, qiyqimlarning, ranglar uyg'unligi, mutanosibligi, iplarni to'g'ri tanlanishi, ishlov berish sifati hamda chevarning ijodkorlik qobiliyatiga bog'liq. Barcha chevarlar hozirgi kunda quroqdan foydalangan holda, undan narsalar tikib boshqa davlatlarga eksport qilib kelinmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. S.Bulatov «O'zbek xalq Amaliy bezak san'ati» Toshkent «Mehnat» 1991yil
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi 3-tom. Toshkent 2002
3. www.Ziyou.net
4. www.google.ru

UO'K 378

PEDAGOGIK QONUNIYATLAR, PEDAGOGIK JARAYON VA UNING TIZIMI - PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ASOSI

M.M.Mamadaliyeva, stajor-o'qituvchi, International school of finance echnology and science instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik jarayon qonuniyatlari, pedagogik jarayonni loyihalashtirish, pedagogik tizim, ta'lim va tarbiya jarayoni texnologiyasi ochib berilgan. Shuningdek, pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayoni qonuniyatlariga amal qiladigan, o'ziga xos prinsiplarga ega ekanligi ham tahlil etib berilgan.

Kalit so'zlar: Qonuniyat, texnologiya, ta'lim, tarbiya, bilim, ko'nikma, malaka, pedagogik jarayon, pedagogik tizim, loyihalashtirish, rejalashtirish, texnologik jarayon.

Аннотация. В данной статье описываются законы педагогического процесса, проектирование педагогического процесса, педагогическая система, технология обучения и воспитания, а также анализируются педагогические технологии, принципы которых согласуются с процессом преподавания и обучения.

Ключевые слова: Законодательство, технология, образование, воспитание, знания, умения, компетентность, педагогический процесс, педагогическая система, проектирование, планирование, технологический процесс.

Abstract. *This article describes the pedagogical process laws, the pedagogical process design, the pedagogical system, the technology of education and upbringing. It also analyzes pedagogical technology that has principles that are consistent with the teaching and learning process.*

Key words: *Legislation, technology, education, upbringing, knowledge, skills, competence, pedagogical process, pedagogical system, design, planning, technological process.*

Kirish. Pedagogik texnologiya pedagogik jarayon va uning tizimiga asoslanadi. Pedagogik texnologiya ta'lim - tarbiyaga ilmiy yondashar ekan, albatta, pedagogik qonuniyatlar uning tamal toshi, metodologiyasi bo'lib, xizmat qiladi.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari (B.Axmedov, Yu.K.Babanskiy), pedagogik texnologiya (M.V.Klarin, V.P.Bespalko), ta'lim-tarbiyaga bir butunlikda va tizimli yondashish g'oyasi bir vaqtda o'tgan asrning 80-yillar oxirida bizga kirib keldi. Pedagogik jarayon qonuniyatlari, pedagogik tizim va pedagogik texnologiya bir-birini to'ldiradi. Pedagogik texnologiya pedagogik jarayon qonuniyatlari va pedagogik tizimga asoslansa, pedagogik qonuniyatlar va ta'lim-tarbiya tizimi, pedagogik texnologiyada namoyon bo'ladi.

Har qanday jarayon natijaga erishish maqsadida izchil faoliyat tizimidir. Ta'lim-tarbiya maqsadida tashkil etilgan ob'ekt va sub'ekt o'zaro hamkorlik tizimiga pedagogik jarayon deyiladi. Shuning uchun har bir pedagogik jarayon o'ziga xos qonuniyatlar, maqsad, unga erishish vositasi va natija mezoniga ega. Pedagogik texnologiyani "Yangi", "Ilg'or" urg'ular bilan mavsumiy masalaga aylantirish uning imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanishidan chalg'itadi. Pedagogik jarayon haqidagi har qanday yangilik, tashabbus, jumladan, pedagogika ham uning mavjud qonuniyatlariga asoslanishi maqsadga muvofiqdir.

Qonuniyat barqaror, takrorlanib turuvchi ma'lum jarayon voqea, xodisalarning ichki aloqadorligidir. Masalan, pedagogik jarayonning bir butunligi, uning maqsadi, vazifalari, mazmuni, shakli va metodi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy talabi, mafkurasiga mosligi;

- tarbiya, ta'lim, ma'lumot va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi;
- tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash, o'qitish va o'rganishning yetakchililigi;
- ta'lim-tarbiyada ikki tomonlama faoliyat va pedagogik faoliyatning yetakchililigi;
- pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchining yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish;
- pedagogik jarayonda jamoa va shaxsning o'zaro aloqasi;
- pedagogik jarayonda vazifalar, mazmun, shakl va metodlarning o'zaro bog'liqligi kabi qonuniyatlari shular jumlasidandir.

Agar pedagogik texnologiya pedagogik jarayonni loyihalashdan boshlanar ekan, avvalo, pedagogik jarayonning bir butunligi qonuniyatiga amal qilinadi. Pedagogik texnologiyaning ahamiyati, ustunligi ham shunda. Bir butun shaxsni kamol toptirishda bir butunlikda yondashish va pedagogik jarayon tarkibining o'zaro bog'liqligi pedagogik texnologiyaning ilmiyligini oshiradi. Boshqa texnologik jarayonda ham biror tizimi yoki bug'in tarkibi ishlamasa butun jarayon, ishlab chiqarish to'xtaydi. Pedagogik jarayonning bir butunligi talabi ham pedagogik texnologiyaning prinsipi bilan uyg'undir.[1]

Shuningdek, ta'lim-tarbiya davr talabiga, jamiyatning rivojlanishi prinsiplariga, bugungi kunda bozor iqtisodi tamoyillari va istiqloq mafkurasiga mosligi ham yangi pedagogik texnologiyaning yo'nalishini belgilaydi. Jamiyatning buyurtmasi pedagogik texnologiya va pedagogik tizimning tarkibiy qismidir.

Pedagogik texnologiyaning dolzarb-ligi, keng ommalashgani ham uning kafolatli natija, model, metodika ekanligidadir. Natijani aniqlashda pedagogik jarayonni ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarning o'zaro bog'liqligi qonuniyatiga asoslaniladi. Ma'lumki, pedagogik jarayonning bu o'ziga xos xususiyati ta'lim-tarbiya va rivojlanishning bir-birini to'ldirishi, shaxsni har tomonlama kamol toptirishi bilan xarakterlanadi. Demak, pedagogik texnologiyada ta'lim, tarbiyaning maqsadini, vazifasini belgilashda ana shu qonuniyatga amal qilinishi tabiiy. Pedagogik texnologiyaning an'anaviy ta'lim-tarbiya metodikasidan farqi, ustunligi ham o'quvchi faolligi prinsipiga asoslanishida. Ya'ni, bu borada tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash, o'qitish va o'rganishning birligi qonuniyati bilan hamohangdir. Jahon pedagogik tajribasida tarbiyalanuvchi-ning faoliyati

ustuvorligi, tarbiyaning uni tashkil qila bilish mahorati zarurligi ilmiy asoslangan. Ta'lim-tarbiyaning ikki tomonlama xususiyati pedagogik tizim va pedagogik texnologiyada barcha tadqiqotchilar tomonidan tan olingani e'tiborga molikdir. Pedagogik jarayonning, shuningdek, pedagogik texnologiyaning harakatlantiruvchi kuchi ham ana shunda. Tarbiyalanuvchi, ta'lim oluvchilarning yosh va shaxsiy xususiyatlari, imkoniyatlarini hisobga olish qonuniyati ham pedagogik texnologiyaning asosiy yuriqnomasi bo'ladi.

Pedagogik tizimni loyihalashda, ta'lim-tarbiya maqsadi, mazmuni, metodlari, tarbiya ob'ekti va sub'ekti faoliyatini belgilashda o'ziga xoslik va moslik qoidasiga amal qilinishi lozimdir.

Jamoa shaklida o'qitish, jamoa orqali tarbiyalash mavjud ekan pedagogik texnologiyada, ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashda jamoa va shaxsning o'zaro hamkorligiga asoslaniladi.[5]

Pedagogik jarayonning bir qonuniyati maqsad, vazifa, mazmun, shakl va usullarining uyg'unligi pedagogik texnologiya uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik jarayonni loyihalashda, natijani tahlil qilib istiqbol yo'llarini belgilashda ta'lim-tarbiya tizimining ana shu tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqligi hisobga olinadi. Ta'lim-tarbiya maqsadi, vazifalari, mazmuni, metod va vositalari har qaysi alohida tarkibiy qism sifatida qaralmasa ham davlat buyurtmasi va pedagogik (didaktik) vosita sifatida asosiy o'rin tutadi.

Ana shu pedagogik jarayon qonuniyatlari va pedagogik texnologiya mohiyatidan kelib chiqadigan o'ziga xos prinsiplar mavjud. Prinsip - lotincha "boshlanish" degan ma'noni anglatadi. Pedagogik texnologiya-ning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqadigan, uning metodikasiga qo'yiladi-gan talablar, prinsiplar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar, "pedagogik texnologiyaning tamoyillari: kafolatlangan yakuniy natija, ta'limning mahsuldorligi, teskari aloqaning mavjudligi, ta'lim maqsadining aniq shakllanganligi" kabilar deb talqin qilishdi.

Bu tahlil pedagogik texnologiya xususiyatlarini yetakchi talablarini o'zida to'la mujassamlantirmaydi. Bizningcha, pedagogik texnologiyaning prinsiplari: pedagogik jarayonni loyihalashda pedago-gik tizimning optimalligi, maqbulligi;

- ta'lim-tarbiya natijasining kafolatligi;
- pedagogik jarayonning bir butunligi va tarkibiy kislmlarning o'zaro bog'liqligi;
- pedagogik diagnostika va pedagogik texnologiyaning o'zaro bog'liqligi;
- o'qituvchi va o'quvchi faolligining uyg'unligi, tarbiyalanuvchi faoliyatini tashkil qilish;
- inson va texnika resurslari, optimal vositalarni, ta'lim-tarbiyada texnika vositalarini keng qo'llash;

- pedagogik jarayonni modellash-tirish kabilar.

Pedagogik tizim pedagogik texno-logiyaning asosidir. Pedagogik tizim shaxsni ma'lum sifatlar asosida shakllantirish vositasi, metodlar va jarayonlari ko'lamidir. V.P.Bespalko pedagogik tizimning o'ziga xos xususiyati, pedagogik tizim pedagogik texnolo-giyaning asosi ekanligini ilmiy va amaliy asoslaydi. Uning g'oyasi bo'yicha 1- o'quvchilar, 2- tarbiya maqsadi, 3- tarbiya mazmuni, 4-tarbiya jarayoni, 5- o'qituvchi (yoki texnika vositalari), 6- tarbiya jarayonining tashkili.

Jamiyat va davlat buyurtmasi

1. O'quvchilar
2. Ta'lim-tarbiyaning maqsadi
3. Ta'lim-tarbiyaning mazmuni
4. Ta'lim-tarbiya jarayoni
5. O'qituvchilar yoki murabbiy
6. Tashkiliy shakl

Pedagogik texnologiya tizimi

Pedagogik tizim keng ma'noda butun ta'lim-tarbiya tizimini ifodalaydi. Masalan, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ni amalga oshirish pedagogik tizimi (jumladan, xalq ta'limi tizimi) desa bo'ladi. Aslida, bu shaklda tarkibda pedagogik jarayon, pedagogik texnologiyani ifodalaydi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga bir butunlikda yondashish, barcha butunlarning bir xil, o'zaro bog'liqlikda ishlashi pedagogik texnologiyaning talabidir. Ma'lumki, texnikada biror butun, detal ishlanmaga faoliyat, harakat bo'lmaydi. Pedagogik texnologiyaning an'anaviy ta'lim-tarbiya metodikasidan ustunligi ham shunda. Agar an'anaviy ta'lim-tarbiya metodikasida ta'lim-tarbiya maqsadi, mazmuni, yo'l va

usullari vositalari alohida qaralsa, u yoki bu jihatidan takomillashtirish tahlil qilinsa pedagogik texnologiyada bir butun va o'zaro bog'liqlikda o'rganiladi. Biz buni B.L.Ferberman va boshqalarning qiyosiy tahlil jadvalida ko'ramiz.[3]

An'anaviy ko'rgazmali tushuntirish	Pedagogik texnologiya asosida tushuntirish
1.O'qituvchi tomonidan o'quvchilarga bilim berish. 2. Umumiy o'quv maqsadi. 3. Tayyor bilimlarni bayon qilish. 4.Suhbat, hikoya qilish ustuvorligi. 5. Tasvirlash, bir xillik. 6.Axborotlarni erkin yodda saqlash. 7.Axborotlarni yodda saqlash, mustahkamlashga doimiy e'tibor. 8.Yagona o'zaro bog'liq tizim, fanlararo bog'liqlik yetishmasligi, ayrim fan va masalalar alohida o'rganilishi. 9.Ta'limni ta'lim uchunligi uni hayotga mehnatga qaratilmaganligi.	1. Tizimli yondashish asosida ta'lim jarayonini loyihalash. 2. Pedagogik diagnostika va ta'lim standarti asosida aniq maqsadni belgilash. 3. Bilim olishga yo'naltirish. 4. O'quvchilarning ta'siri va hamkorligi. 5. Bilimlarni shakllanish darajasini baholash. 6. Bilim va malakalarni to'la o'zlashtirish. 7. Belgilangan natijaning kafolatligi. 8. Ta'limning amaliy samaradorligi.

Pedagogik texnologiyaning ahamiyati tarbiya jarayonida yanada aniqroq namoyon bo'ladi. Pedagogik texnologiyaning asosiy prinsipi bir butun va tizimiy yondashar ekan, bu tarbiya jarayonidagi mavhumlik kemtignini to'ldirishga sharoit yaratadi, Buni quyidagi qiyosiy tahlilda ko'rish mumkin.

An'anaviy tizimda tarbiya jarayonining tashkil etilishi	Pedagogik texnologiya asosida tarbiya jarayonining tashkil etilishi
Tayyor g'oyalarni targ'ib qilish, axloqiy nasihatlar ustuvorligi. Tarbiya maqsadining umumiyliigi. Tarbiyada tushuntirish, hikoya qilish, namuna va jihozlash metodlarining ustuvorligi. Tarbiya mazmunining umumiyliigi. Tarbiya jarayonining mavhumligi. Ta'lim, tarbiyaviy soatlar, nasihatlar, tarbiya vositasi Tarbiya natijasining aniqligi.	Tarbiya ob'ektini o'ziga xos xususiyati asosida tarbiya jarayonini loyihalash. Istiqbolli va optimal joriy maqsad qo'yilishi. Tarbiyachining o'zligini anglashi, o'z-o'zini tarbiyalash mustaqil fikrlash. Tarbiya mazmunida istiqloq mafkurasi, har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishni mujassamlashtirgani. Tarbiya jarayoniga tizimli yondoshish, modellashtirish. Barcha tarbiya institutlarining, oila, mahalla, yoshlar tashkilotlari zamonaviy kompyuter texnikasi, adabiyot va san'atning tarbiyada keng qo'llanishi. Tarbiya natijasining kafolatligi, amaliy faoliyatda namoyon bo'lishi

Pedagogik texnologiya faqat ta'lim jarayonida emas, balki tarbiya jarayonida ma'naviy va ma'rifiy ishlarda qo'llanishi samaradorlik omilidir.

Pedagogik texnologiya taksonomiyaga asoslanadi. Taksonomiya-yunoncha tizimli joylanish, tuzilish, tartib-qomus-qonun degan ma'noni anglatadi, ya'ni murakkab tuzilmalarni tizimlashtirish, tasniflash nazariyasidir. Tizimli yondashish, ta'lim-tarbiya jarayoni loyihalash, modellashtirish imkoniyatini beradi. Pedagogik texnologiyada tizimli yondashish, uning tarkibidagi o'quvchi faoliyati, ta'lim-tarbiyaning maqsadi, mazmuni, oxirgi natija darajasi pedagogik diagnostika zaruratini oshiradi. Zero, pedagogik texnologiyada kimni o'qitish, nima uchun o'qitish maqsadi ustuvordir. Shu nuqtai nazardan pedagogik diagnostikada bolaning qobiliyati, layoqati, yo'nalganligini aniqlash va uning faolligini oshirish tavsiyasi yaratish masalalari hal etiladi.

Shuningdek, pedagogik texnologiyaning asosiy prinsiplaridan biri ham ta'lim-tarbiyada ob'ektiv va sub'ektiv omillarning uyg'unligidir. An'anaviy metodikadan pedagogik texnologiya ustunligi ta'lim-tarbiyaning ikki tomonlik xususiyatiga amal qilinishi, o'quvchi faolligini tashkil etishda o'quvchi, tarbiyalanuvchining motivi, intilishi, o'zligini anglab o'z -o'zini boshqarish, tarbiyalash uchun izchil faolligi samaradorlik garovidir.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tizimli yondashish, pedagogik texnologiyaning modelini yaratish imkoniyatini beradi. Pedagogik jarayonni modellashtirish (model-o'lchov, namuna ma'nosini anglatadi) u yoki bu jarayonni tizimli va bir butunlikda o'rganish kategoriyasidir.

Pedagogik jarayonda ayrim dars, tarbiyaviy tadbirlarni modellashtirish, loyihalash jarayoni tajribasi mavjud. Ammo, butun pedagogik jarayonni modellashtirish, har bir vositani o'z o'rnida qo'llash keng joriy etilmagan. Pedagogik texnologiya ana shu bo'shliqni hal etishda, kompyuter texnikasini qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Jumladan, tarbiya jarayonini, ma'naviyat-ma'rifat ishlarini model-lashtirish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Hanuzgacha ma'naviyat -ma'rifat, tarbiya ishlari axloqiy nasihatga asoslangani, uning yo'riqnomasi, dasturi istiqbolli va joriy rejanomalardan iborat ekanligi unda kutilgan natija bermaydi. Prezidentimiz boshchiligidagi mamla-katimizda ma'naviyat-ma'rifatga katta e'tibor berilayotgani, katta mablag' ajratilgani, ma'naviyat-ma'rifiy ishlar targ'ibotchilari kun sayin ko'paytirilayotganiga karamay kutilgan natija bermayotgani uning ilmiy asosi, pedagogik texnologiyasi yaratilmaganligidadir.

Ma'naviy tarbiya rejanomasidan tarbiya jarayonining modeli tubdan farq qiladi. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi maqsad, mazmun, metodika, vosita va tarbiyachi o'zaro bog'liqlikdagi modeli mavjud. Masalan, tarbiyaning maqsadi istiqbolli mafkurasidan kelib chiqadigan vazifalar asosida har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishdir. Komil insonning sifatleri aqliy va axloqiy barkamolliqi, estetik didi, mehnat ko'nikmasi, kasbga muhabbat, huquqiy, ekologik, iqtisodiy madaniyati kabi fazilatlar uyg'unligidir. Tarbiyaviy ishlar rejanomasidan farqi ham pedagogik texnologiya tizimliliqi, aniq kafolatlar maqsadga asoslangan modelligidagi. Shuning uchun tarbiya jarayonining pedagogik texnologiyasini yaratish dolzarb masaladir.

Xulosa shundan iboratki, yangi pedagogik texnologiyani, pedagogik texnologiya nazariyasini yoki aynan bir mashg'ulot(dars)ning pedagogik texnologiyasini yaratishda pedagogik jarayon-ning umumiy qonuniyatlariga asoslanish zarur. Aks holda sub'ektiv tajriba texnologiya bo'la olmaydi.

Pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayoni qonuniyatlariga amal qiladigan, o'ziga xos prinsiplarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahkamova M.Yu. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent. 2021 yil.
2. N.T. Omonov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T. 2019 yil.
3. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2022.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2022.
5. Klarin M. V. Pedagogicheskaya texnologiya v uchebnom protsesse: analiz zarubejnogo opyta. – M.: Pedagogika, 2022. – 132 s.
6. Mitina N. A., Nurjanova T. T. Sovremennye pedagogicheskie tekhnologii v obrazovatelnom protsesse vysshey shkoly // Molodoy uchenyy. — 2021. — №1. — S. 345-349.

UO'K 371.13(045)

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM PEDAGOGLARINI KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZIMI

D.M. Maxmudova, dots., PhD, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarini kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Kreativlik pedagogik jarayonda sub'ekt va ob'ekt o'rtasidagi munosabat sifatida gavdalanshi, kreativlikning psixologik ko'rinishida faoliyatning mexanik tarzidagi jarayoni namoyon bo'lishi, maktabgacha ta'lim pedagoglarda o'z faoliyatini mustaqil tashkil qilish sifatini shakllantirish, ularni mustaqil izlanish va o'quv materiallari mohiyatini tushunishga yo'naltirilgan vaziyatlarni hosil qilish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Moslashtirish, kreativlik, sub'ekt va ob'ekt, pedagogik jarayonlar, ilmiy ijod, ijodiy jarayon, tanlov erkinligi, ma'naviyat, o'quv materiallari

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития творческих способностей педагогов дошкольной образовательной организации. Творчество воплощается в педагогическом процессе как взаимоотношение субъекта и объекта, механический процесс деятельности проявляется в психологической форме творчества, формировании качества самостоятельной организации деятельности у педагогов дошкольного образования, ее самостоятельном исследовании и суть учебных материала

Ключевые слова: Адаптация, творчество, субъект и объект, педагогические процессы, научное творчество, творческий процесс, свобода выбора, духовность, учебный материал

Abstract. This article covers the issues of developing creative abilities of pedagogues of preschool education organization. Creativity is embodied in the pedagogical process as a

relationship between the subject and the object, the mechanical process of activity is manifested in the psychological form of creativity, the formation of the quality of independent organization of activities in preschool education pedagogues, their independent research and the essence of educational materials

Keywords: Adaptation, creation, subject and object, pedagogic process, scientific creation, creative process, free will, teaching, teaching material

Hayotimizning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohatlarimizning samaradorligi avvalo xalq ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning chuqur o'rganilishi, an'ana va urf-odatlarimizning saqlanishi, madaniyat va san'at, fan- ta'lim rivoji, eng muhimi jamiyat tafakkurining o'zgarishi va yuksalishi bilan uzviy bog'liqdir.

Kreativlik – keng ma'noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma'naviy olamini insonning maqsad va vazifalariga uning istaklari ehtiyojlari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o'zgartirish borasidagi bunyodkor faoliyati tushuniladi. Kreativlik bu- shakllangan stereotiplar, odatlar, an'analar shartliliklar doirasidan ongli ravishda chiqish demakdir. Umuman kreativlikni tor va keng ma'noda tushunish lozim. Kreativlikni tor ma'noda tushunganda uni nafaqat olimlar faoliyatida boshqa har bir inson faoliyatida ham mavjud ekanligini unutmasligimiz kerak. Jumladan, oddiy dehqon faoliyatini oladigan bo'lsak, o'z sohasini mukammal bilishi uchun izlanadi, o'z sohasiga taalluqli yangiliklar yaratishga harakat qiladi, bunga erishadi. Demak kreativlik oddiy kundalik, ilmiy, murakkab zidiyatli bo'lishi mumkin. Kreativlik bu sub'ekt va ob'ekt o'rtasidagi munosabat sifatida gavdalanadi. Kreativlik ikki holatda ya'ni psixologik va falsafiy tomondan namoyon bo'ladi, Kreativlikning psixologik ko'rinishida faoliyatning mexanik tarzidagi jarayoni namoyon bo'ladi. Falsafiy jihatida esa kreativlikning mohiyati va mazmuni haqida fikr yuritiladi.

Insonning faoliyati keng qamrovli bo'lganligi sababli kreativlikining turlari ham ko'pdir. Kreativlik turlari qatoriga badiiy, texnikaviy, ilmiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy, iqtisodiy, arxitektura, haykaltaroshlik va boshqa sohalaridagi kreativliklarni olishimiz mumkin. Bu nomlari tilga olingan kreativlik turlari ob'ektiv olamning turli sohalarini qamrab oladi. Insonlarning turmush tarzi uchun zarur bo'lgan ushbu sohalar ijod ob'ektlaridir. Pedagogning ijodkorligi hozirgi kunda pedagog uchun zarur bo'lgan sifatlar qatorida tilga olinadi. Chunki, aynan pedagogga bevosita kelajak avlod bilan ishlaydi va ularning faoliyatini boshqarish orqali insoniyat olamiga kirib boradi. Har bir bolaning ham fiziologik psixologik xam axloqiy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Aynan mana shu jarayon pedagogdan kreativlik qobiliyatni talab etadi.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi islohotlar mazkur jarayonni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni, ya'ni bu jarayonni an'anaviy uslublari voz kechib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos keladigan, demokratik prinsiplarga asoslangan ta'lim boshqaruv tajribasini egallashni taqozo etmoqda. Bu nafaqat boshqaruv muammolari, balki maktabgacha ta'lim jarayoni sub'ektlari faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirish asosida ta'lim sifati takomillashtirishning mexanizmlarini aniqlash, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida muvofiqlashtirish va amaliyotga joriy etish vazifalarini ham qo'yimoqda.

Maktabgacha ta'lim pedagoglarida tanlov erkinligini shakllantirish uchun uning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki, ochiq xarakterdagi ta'lim tizimida uning barcha sub'ektlari zimmasiga barkamol shaxsni shakllantirish mas'uliyati yuklangan bo'ladi. Shuning uchun ham, maktabgacha ta'lim pedagoglarida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida sifat va samaradorlikni ta'minlash imkonini beradi. Shunga ko'ra, oliy ta'lim tizimida pedagogik maqsadlar o'zgaradi. Bunda oliy ta'lim tizimining asosiy maqsadi sifatida quyidagilar namoyon bo'ladi:

a) bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarining shaxsiy-kasbiy rivojlanishi uchun qulay pedagogik sharoit yaratish;

b) bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarining o'z mavqeini aniqlashi va o'z bilimlarini amaliyotda tatbiq etishi uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash;

v) bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarini tezkor tashkilotchi, yordamchi, hamkorlikdagi faoliyatni muvofiqlashtiruvchi, ijodkor shaxs sifatida shakllantirish.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida o'quv axborotlarining mazmuni muntazam o'zgarishda va yangilanmoqda. Uning mazmuni negizida ilm-fan mantiqi emas, balki pedagogik jarayon sub'ektlarining umumta'limiy, shaxsiy-kasbiy vazifalarini echishga oid bilimlar namoyon bo'lishi lozim.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarda o'z faoliyatini mustaqil tashkil qilish sifatini shakllantirish, ularni mustaqil izlanish va o'quv materiallari mohiyatini tushunishga yo'naltirilgan vaziyatlarni hosil qilishni talab etadi. Bunday sharoitda rivojlantiruvchi ta'lim vaziyatini tashkillashtirish, bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglaridan tashkilotchilik vazifalarini bajarishni talab qiladi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi amal qilayotgan hozirgi sharoitda uning sub'ektiv realligi sifatida talqin etiladi. Bu o'zida o'z mavqeini aniqlash, qayta fikrlash, o'zi va o'z kasbiy mavqeini o'zgartirish, o'z faoliyatini amalga oshirish uchun to'sqinlik qiladigan holatlarni bartaraf etish ko'nikmalarini mujassamlashtiradi. Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglari sub'ektiv realligining natijasi sifatida ularni pedagogik kompetentlikning shakllanish jarayonini tahlil qilish mumkin. Kompetentlikka asoslangan yondashuv doirasida ta'lim jarayoni bilimlarga asoslanmaydi, balki kafolatlangan natijaga erishish g'oyasi ilgari suriladi. Ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish ta'lim oluvchilar ijodiy faoliyatning muayyan turini o'zlashtirishlarini taqozo qiladi. Ijodiy faoliyatning mazkur turi aksariyat hollarda kasbiy xarakterga ega bo'lishi lozim. Bunday faoliyat o'zida bilim, ko'nikma va malakalarni mujassamlashtirishni talab qiladi. Chunki, bunday bilim, ko'nikma va malakalardan ta'lim oluvchilar ijodiy tarzda foydalangan holda muayyan faoliyatni bajaradilar. Buning natijasida bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglar o'ziga xos individual ijodiy yutuqlarga erishadilar.

Yangi kiritilgan innovatsiyalar bugungi kunda bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglar faoliyati uchun alohida ahamiyatga ega. Shuning uchun ham, bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarining innovatsiyalarga oid bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish uchun ularning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish talab etiladi. Pedagogik innovatsiyalar o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, ular pedagogik izlanishlar natijasi, ilg'or pedagogik tajribalar mahsulidir. Bu jarayon ilmiy-pedagogik jihatdan boshqarilishi lozim. Innovatsiya yangilik tushunchasini ifodalab, ta'lim jarayoniga yangiliklarni kiritish va uni o'zgartirish demakdir. Innovatsiyalar pedagogik vosita va jarayon sifatida o'quv jarayoniga yangiliklar kiritishni taqozo qiladi. Pedagogik jarayonda qo'llaniladigan yangiliklar, uning maqsadi, mazmuni, metodlari va shakllari, pedagog hamda ta'lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatlarini tashkil etish usullarini o'zgartirishni talab qiladi. Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglari pedagogik faoliyatining kreativlikka yo'nalganligi ularni pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va amaliyotda qo'llash jarayoniga jalb etishni talab qiladi. Buning uchun, oliy pedagogik ta'lim jarayonida yangiliklarni qo'llash va ijod qilishga yo'naltirilgan muayyan pedagogik muhitni tashkillashtirish lozim. Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglar faoliyatining kreativlikka yo'nalganligi pedagogik faoliyatga pedagogik-psixologik tadqiqotlarning natijalarini tatbiq etish imkonini beradi. Pedagogika hamda psixologiyaga oid ilmiy tadqiqotlarning natijalaridan bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglar ham, aksariyat o'qituvchilar ham ko'pinchi xabar topmay qoladilar. Yangi pedagogik texnologiyalar va g'oyalarni kim, qanday qilib ommalashtirishi kerak, degan haqli savol tug'iladi. Ilg'or tajribalar, ilmiy tadqiqot natijalarini o'rganish va ommalashtirish bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarining kreativ vazifalari doirasiga kiradi. Kreativ faoliyatning asosiy ko'rsatkichi sifatida uning yangiligi namoyon bo'ladi. Kreativ faoliyatning natijaviyligi o'qituvchi ish tarzidagi ijobiy ko'rsatkichlarning barqarorligini ta'minlaydi. O'qituvchi kreativ faoliyatining qiymati – ta'lim oluvchilar shaxsining tasavvurini kengaytirish va shakllanishini to'laqonli ta'minlashga yo'naltirilganligidadir.

Kreativ faoliyat natijalarining texnologik jihatdan ta'minlanganligi, o'lchash, qayd etish va kuzatish uchun qulayligi, o'qitishning yangi usullari, yo'llarini baholash uchun nihoyatda zarur. Kreativ faoliyat tajribasiga ega bo'lish va uni baholash bo'lajak pedagoglarga pedagogik ijodda turli-tuman bilimlar, texnologiyalar, konsepsiyalar yordamida evristik ishlanmalar yaratish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Махмудова, Д. М. (2022). Мактабгача катта ёшдаги болаларни китобхонликка тайёрлаш методлари. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 274-278.
2. Кадирова, Ф. Р., & Махмудова, Д. М. (2022). Мактабгача катта ёшдаги болаларни китобхонликка тайёрлаш методикасини такомиллаштириш. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 10-16.
3. Makhmudova, D. M. (2023). Effectiveness of innovative technologies in preschool educational organizations. Лучшие интеллектуальные исследования, 4(1), 177-180.
4. Махмудова, Д. М. (2022, November). Способы заинтересовать дошкольников чтением. In International scientific and practical conference" the time of scientific progress" (Vol. 1, No. 3, pp. 96-101).
5. Makhmudova, D., & Raxmanova, X. (2022). Роль современных технологий в развитие детей дошкольного возраста. Science and innovation, 1(B7), 1213-1217.
6. Makhmudova, D. M., & Sultanova, Z. (2023, September). Methods used in the morning reception of children in preschool educational institutions. In International scientific conference" scientific advances and innovative approaches" (Vol. 1, No. 4, pp. 8-12).
7. Makhmudova, D. M. (2023, September). Organization and management of modern preschool educational organizations. In International scientific conference" scientific advances and innovative approaches" (Vol. 1, No. 3, pp. 53-57).
8. Makhmudova, D. M. (2021). Technology of creating electronic book of fairy tales in preschool organizations. Экономика и социум, (1-1 (80)), 157-159.
9. Makhmudova, D. M. (2023, January). Maktabgacha yoshdagi bolalarni kitobxonlikka tayyorlashda innovatsiyon kitoblarning ahamiyati. In International conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 629-632).
10. Махмудова, Д. М., & Омонова, Д. (2023, October). Современные проблемы взаимодействия доу и семьи. In International scientific conference" innovative trends in science, practice and education" (Vol. 2, No. 8, pp. 62-67).
11. Makhmudova, D. M. (2022). Awakening children's preschool age love of reading
12. Makhmudova, D. M. (2022, February). On the problems of integrating digital technologies into the educational process. In Conference Zone (pp. 225-226).
13. Mirkarimovna, M. D. (2024). Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq ogzaki ijodi vositasida kitobxonlikka tayyorlash. Pedagogical reforms and their solutions, 1(1), 35-37.
14. Mirkarimovna, M. D., & Zebaxon, A. (2024). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni loyihalashtirishning tuzilishi va funksiyalari. Pedagogical reforms and their solutions, 1(1), 7-9.
15. Makhmudova, D. M., & Xumora, R. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ertakli kitoblar yaratish usullari. International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 3(2).
16. Mirkarimovna, M. D. (2024). MTTda tarbiyalanuvchilarning madaniy-tarixiy qadriyatlar vositasida maktabga tayyorlash metodikasi. Pedagogical reforms and their solutions, 1(1), 10-12.
17. Махмудова, Д. М. (2022). Мактабгача ёшдаги болаларни эртақлар воситасида китобхонликка тайёрлашнинг педагогик механизмлари. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(24), 95-97.

UO'K 378.048.2

**TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK SHUFOKORLARGA
TRAUMATOLOGIYA FANINI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN TEXNOLOGIYA
A.K.Mirzayev, mustaqil izlanuvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak shufokorlarga travmatologiya fanini o'qitishda ilm-fanni o'rganish davomida STEAM ta'lim dasturlari yordamida ilm-fan sohasidagi qiziqishlarini bilimlarga tayanish orqali hal qilish mumkin.

Kalit so'zlar: STEAM, integratsiya, texnologiya, didaktik, tamoillar, bilim, ko'nikma, mezon, metod.

Аннотация. При обучении травматологии будущих врачей в высших медицинских учебных заведениях образовательные программы STEAM могут быть использованы для удовлетворения их интересов в области науки посредством обучения, основанного на знаниях.

Ключевые слова: STEAM, интеграция, технология, дидактика, принципы, знания, умения, критерии, метод.

Abstract. When teaching traumatology to future doctors in higher medical education institutions, it is possible to solve their interest in science by relying on knowledge during the study of science using STEAM educational programs.

Keywords: STEAM, integration, technology, didactics, principles, knowledge, skills, criteria, method.

Tadqiqot ishida foydalaniladigan texnologiya. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini STEAM (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – san'at, Mathematics – matematika) texnologiyalari asosida travmatologiya fanini samarali tashkil etishning asosiy shartlaridan biri bo'lib qolmoqda.

STEAM amaliy yondashuvni qo'llash, shuningdek, barcha beshta sohanining yagona ta'lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak. STEAM yondashuvning asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar.

STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir. Unda bo'lajak shufokorlarni travmatologiya fanini o'qituvchilar nafaqat bilimga ega bo'lish, balki undan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Shuning sababli ular ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanish orqali hal qilish mumkinligini anglaydilar.

Ta'limga ushbu yangi yondashuv qanday paydo bo'ldi? Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM Amerikada ishlab chiqilgan bo'lib, bunda fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlar umumlashtirilgan. Keyinchalik bu yerda Art qo'shildi va STEAM shakllandi. O'qituvchilar ushbu mavzular, aniqrog'i, ushbu fanlardan bilimlar kelajakda bo'lajak shufokorlarni travmatologiya fanini o'qituvchilarning yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir-oqibat, talabalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi.

STEAM yondashuvning mashhur namunasi – Massachusetts texnologiya instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori «Mans et Manus» (Aql va qo'l). Massachusetts texnologiya instituti bolalarga STEAM tushunchasini oldindan o'rganish va tanishish imkoniyatini berish uchun STEAM kurslarini ishlab chiqdi va hattoki ba'zi ta'lim muassasalarida STEAM o'quv markazlarini yaratdi [2].

Statistikaga ko'ra, 2011 yildan buyon STEAM kasblarga bo'lgan talab darajasi 17% ga oshdi, oddiy kasblarga bo'lgan talab esa faqat 9,8% ga oshdi, bu esa butun dunyo bo'ylab ushbu ta'lim tizimiga katta talab borligini ko'rsatadi. Lekin bunday yuqori talab nima bilan bog'liq? Ko'pgina mamlakatlarda STEAM ta'limi ba'zi sabablarga ko'ra ustuvor ahamiyatga ega [3]:

1. Yaqin kelajakda dunyoda va shuning uchun O'zbekistonda shufokorlar, yuqori texnologiyali travmatologiya mutaxassislariga talab juda yuqori bo'ladi.
2. Uzoq kelajakda biz tabiiy fanlar bilan birgalikda va travmatologiya fanini yuqori shufokorlar ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan kasblarga ega bo'lamiz, ayniqsa bio va nanotexnologiya mutaxassislariga katta talab oshadi.

Integratsiyalashgan ta'lim. Bu ta'lim tizimi va fanlarni o'qitishning an'anaviy usuli o'rtasidagi farq nima? STEAM ta'lim o'quvchilar ilmiy usullarni amalda qanday qo'llashni tushunishga kirishadigan aralash muhitni nazarda tutadi. Ushbu dastur bo'yicha bo'lajak travmatologiya fanini o'qituvchilar, anatomiya va fiziologiya fani bilan bog'langan holda o'rganadilar. Darslarda maxsus texnologik uskunalar ishlatiladi.

2014 yilda Quddusda bo'lib o'tgan «STEAM forwar» xalqaro konferensiyasida quyidagi bayonotlar bildirildi: yoshlarni STEAMga jalb qilish. Ushbu ta'lim birinchi kurs talabalardan boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarni anatomiya va fiziologiya fanlarini dasturlariga kiritish kerak.

Shuni ta'kidlashni istardikki, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda STEAM yondashuvi tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda yangiliklar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy bo'lajak shufokorlarni chiqarishga undaydi.

Adabiyotlar taxlili: psixologik-pedagogik adabiyotlarda pedagogik jarayonda integrasiya tushunchasiga turli yondashuvlar ishlab chiqilgan. K. Yu. Kolesina [4] integrasion yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish natijaviylik va ishonchlikning oshishini ta'minlaydi, deb ta'kidlaydi. U integrasiyaning umumdidaktik jihatlarini ta'lim jarayoni mazmunining moddiy va

ma'naviy jihatlarini sifatida ko'rib chiqadi. K. Yu. Kolesinaning tadqiqotlarida, mazmunni yangilovchi integrasion jarayonlar didaktik tamoyilga (ta'limda integrasiya tamoyiliga) o'tadi. Yanada to'liqroq tahlil mazmunni integrasiyalashning texnologik jihatlarini (fanlararo ta'limiy topshiriqlarni o'zaro taqsimlash) batafsil tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. K. Yu. Kolesinaning tadqiqotlarida ushbu muammoning psixologik jihati tahlil qilinadi. Ta'lim integrasiyasiga umumiy yondashuvni talablarning individual xususiyatlari bo'yicha ko'rib chiqadi[5].

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya – shaxs rivojlanishining ichki mexanizmlarini «ishga soluvchi» jarayonni tashkil qilish usuli (T. I. Shamova) [4] bo'lib, to'rt darajada talabalar tomonidan o'quv materialini puxta o'zlashtirish imkonini beradi. Ushbu texnologiya rivojlantiruvchi-didaktik ta'limni tashkil etishni ko'zda tutadi.

O'quv-tarbiya jarayonida rolli o'yinlar, pedagogik treninglar, kichik ijodiy guruhlarda ishlash, pedagogik vaziyatni loyihalash va tahlil qilish va boshqalarda yordam beradi.

Ushbu yondashuvda talabaning individual amaliy faoliyati muhim bo'lib, nazariy bilimlarni qo'llash bilan bir qatorda, bilish, anglash, tushunish, shuningdek, muammoli vaziyatlardan o'tadilar. Ular talabalarni mustaqil xulosalar chiqarishga, ta'limning turli tashkiliy shakllarida o'qitish uchun tadqiqot elementlarini joriy etishga imkon berish vositasi sifatida keng qo'llaniladi.

Tibbiyot oliy ta'lim yo'nalishida to'garaklar ijodkorlik to'garaklari, STEAM va SMART startap loyihalari tanlovlari, konstruktorlik, loyihaviy, ilmiy-texnikaviy jamiyatlar, qiziqishlar bo'yicha klublar, mulkchilikning turli shakllaridagi korxonalar, xo'jalik shartnomalari asosida OTMlarda talabalar ijodiy ishlarini bajarishlari mumkin. Ushbu yondashuvda talabaning individual amaliy faoliyati muhim bo'lib, nazariy bilimlarni qo'llash bilan bir qatorda; bilish, anglash, tushunish, shuningdek, muammoli vaziyatlardan o'tadilar. Ular talabalarni mustaqil xulosalar chiqarishga, ta'limning turli tashkiliy shakllarida o'qitish uchun tadqiqot elementlarini joriy etishga imkon berish vositasi sifatida keng qo'llaniladi.

OTMda tasviriyy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishida to'garaklar, shu jumladan, STEAM va SMART startap loyihalari tanlovlari, konstruktorlik, loyihaviy, ilmiy-texnikaviy jamiyatlar, qiziqishlar bo'yicha klublar, mulkchilikning turli shakllaridagi korxonalar, xo'jalik shartnomalari asosida OTMlarda talabalar ijodiy ishlarini bajarishlari mumkin.

Xulosa qiladigan bo'lsak, travmatologiya fanini bir fanga integrasiyalash uchun: tadqiqot ob'ektlari bir xil yoki bir-biriga yaqin bo'lishi kerak; integrasiyalanayotgan o'quv fanlarida bir xil yoki o'xshash tadqiqot metodlaridan foydalaniladi, integrasiyalanayotgan o'quv fanlari umumiy qonunlar, umumiy nazariy tamoyillar asosiga qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory - information in education a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN:2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5, 2022. p. 92–95.

<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>

2. Mamadaliyeva Z.R. Methodology for determining the level of bilirubin in the blood in a biochemical analyzer in a Virtual laboratory method // International conference on advance research in humanities, sciences and education. England. 2023. Vol.1, №1. p.20- <https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/371>

3. 5. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida localhost dasturi asosida biokimyo fanini virtual laboratoriyalardan foydalanib o'qitish // The role of exact sciences the era of modern development. Nukus. Vol.1 №.1, 2023. p. 47-51.

<https://uzresearchers.com/index.php/RESMD/article/view/765/703>

6. Мамадалиева З.Р. Виртуал лаборатория ишларидан ўқув сифатини ошириш элементи сифатида фойдаланиш. // “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi” respublika ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya. Andijan. №9, 2023. -Б. 108-111. <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/issue/view/28/45>

7. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratoriya usulida qonda xolesterin miqdorini biokimyoviy analizatorida aniqlash // “Biologik kimyo fanining zamonaviy tibbiyotdagi o'rni-kecha, bugun va erta” respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Buxoro, 2022. -b. 113-114.

8. Mamadaliyeva Z.R. Improving the quality of learning through virtual laboratory work use as element // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN: 2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5 2022. p. 84-86.

<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/612>

9. Мамадалиева З.Р. Тиббиёт олий таълим ташкилотларида биокимё фанини виртуал лабораториялардан фойдаланиб булутли технологияларнинг тарқатиш моделлари методикаси // "Science and Education" scientific journal. ISSN 2181-0842, Toshkent. SJIF(2023):3,848. vol.4 2023. -6. 1227-1233.

<https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5196>

10. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory - information in education a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN:2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5, 2022. p. 92–95. <https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>

UO'K 378.661:[378.164/.169:004.65:61]

**TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TIBBIY BIOKIMYO FANI
O'QITUVCHILARINING KASBIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH GENEZISI
N.K.Murtazayeva, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida xorijiy davlatlar tajribalari asosida talabalarning tibbiy biokimyo fanini takomillashtirishda o'quv uslubiy ta'minoti, yangi o'quv texnologiyalarini takomillashtirish.

Kalit so'zlar: Kasbiy ko'nikmalar, bilim, rivojlantirish, pedagogik mahurat, shaxsiy va kasbiy sifatlilar.

Аннотация. Учебно-методическое обеспечение, совершенствование новых образовательных технологий по совершенствованию медицинской биохимии студентов на основе опыта зарубежных стран в высших медицинских учебных заведениях.

Ключевые слова: Профессиональные навыки, знания, развитие, педагогическое мастерство, личностно-профессиональные качества.

Abstract. Improving the methodological support of students in medical biochemistry in higher medical education institutions based on the experience of foreign countries, improving new educational technologies.

Keywords: Professional skills, knowledge, development, pedagogical skills, personal and professional qualities.

Kirish. Buyuk o'zbek mutafakkiri Muhammad al-Xorazmiy o'zining «Al jabr va al muqobila» nomli asarida pedagogik faoliyatga baho berib, quyidagilarni yozadi: «Ulardan biri o'zidan avvalgililar qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va o'zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi, tabiat sirlarini ochadi, yo'lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblardan nuqsonlar topadigan, sochilib yotganini yig'adigan odam bo'lib, u o'zidan avvalgililar haqida yaxshi fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishdan mag'rurlanmaydi» [1]. Bu bilan olim pedagogning qiyin muammolarni oson qilib tushuntira olish, ijodkorligi va mahoratini qo'llab-quvvatlaydi.

Abu Nasr Forobiy ham o'zining «Baxt-saodatga erishish yo'llari haqida risola» nomli asarida ta'lim-tarbiya berish usulini ikki turga – rag'batlantirish va jazolashga (majbur qilish) ajratadi.

U mazkur usullarni sharhlar ekan, o'qituvchining pedagogik mahoratiga ham to'xtalib o'tadi: «Bolalar ustida turgan odam muallim bo'lib, u tarbiya berishda turli tarbiya usulidan foydalanadi. Mana shundan ma'lum bo'ladiki, hukumat va muallim har ikkovi oz bo'lsa-da, bolalar yoki xalqqa tarbiya beruvchilar, ustoz va muallimlardir. Ulardan biri bolalarga mehribonlik va yaxshi so'zlar bilan tarbiya bersa, ikkinchisi majburiy ravishda tarbiyalaydi» [2]. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya, o'qituvchi va uning shaxsi, mahorati, faoliyati haqidagi nodir fikrlari yosh va bo'lajak o'qituvchilar, murabbiylar uchun hozirgacha ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Forobiy yana «ta'lim-tarbiya ahillari ham o'z bilimlarining darajasiga qarab» bir-birlaridan farq qilishlari, ortiq-kam bo'lishlari, ba'zi birlarida kasb-ixtiro quvvati bo'lmasligi, ba'zilarida esa bu quvvatning kamroq bo'lishini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Forobiy shogirdiga nisbatan o'ta yumshoq munosabatda bo'lishning zararli ekanligi haqida ham uqtirib o'tadi [3].

Yusuf Xos Hojib o'zining «Qutadg'u bilig» asarida o'g'il-qizga ta'lim-tarbiya beruvchining shaxs haqida quyidagilarni yozadi: murabbiyni yaxshi kishilardan olgin, o'g'il-qiz pok o'sadi (noma'qul ishlardan forig' turadi) o'g'il-qizga bilim o'rgat, ikki olamniki, uning manfaati yetarli bo'ladi, o'g'ilga barcha san'at-hunarlarini tugal o'rgat. Bu san'at-hunarlar bilan u molu-dunyo yig'ib beradi [186].

Burxoniddin Zarnudjiy: «O'qituvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma» nomli asarida bilimlarni tez va puxta o'zlashtirish usullarini ishlab chiqdi. Uningcha, o'rgatuvchilar zimmasida barcha fanlar

orasidan eng muhimlarini tanlash vazifasi turadi. Bilimlarga bo'lgan qiziqish shuni talab etadiki, u o'qituvchisiga va o'rganayotgan faniga, kitobiga nisbatan to'la qanoatli bo'lsin [4].

Yana u bilimlarni o'zlashtirishning olti sharti mavjudligi haqida, ya'ni aql-farosat, kuchli istak, chidam, oziq-ovqat, o'qituvchi ta'limi va bilim olish uchun yetarli vaqt zarurligini ta'kidlaydi. U mashg'ulotlar davomida o'quvchilar muallimdan «bir yoy o'qi» masofada o'tirishlari, shunda o'quvchining o'z o'qituvchisiga hurmati namoyon bo'lishini uqtiradi.

Uning fikricha, o'qish va o'rganish uchun eng yaxshi vaqt yoshlik davri, yarim tong va qosh qoraygan payt ekanligini belgilab beradi. Yana bilim oluvchi ana shu vaqtni samarali tashkil etishga odatlanishi, bordiyu unga bir fan zerikarli bo'lsa, boshqasi bilan mashg'ul bo'lishi mumkinligini ham ta'kidlaydi.

Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya, o'qituvchi va uning shaxsi, mahorati, faoliyati haqidagi nodir fikrlari yosh va bo'lajak o'qituvchilar, murabbiylar uchun hozirgacha ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Adabiyotlar taxlili: O'qituvchi bu o'gitlardan foydalanib ish tutsa, o'z faoliyatida yanada yaxshi samaralarga ega bo'lishi turgan gap. Pedagogik mahorat o'zbek mutafakkirlaridan bir necha asrlar keyinroq yashab o'tgan ko'plab rus va boshqa xorijiy pedagoglarning diqqat-e'tiborlarida ham bo'lganligi va ta'lim tarbiyada pedagogik mahoratni qanchalik muhim ekanligini ularning yozib qoldirgan pedagogik meroslaridan o'qib olish mumkin.

Jumladan, V. A. Suxomlinskiy, K. D. Ushinskiy, A. S. Makarenko, insonga bilim, ko'nikma va malakalarni singdirishda pedagogik mahoratning o'rni va ahamiyati ulkan ekanligini ta'kidlab o'tganlar.

Psixolog N. V. Kuzmina va N. V. Kuxarevlarning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, pedagogik mahorat pedagogik faoliyatning eng yuqori darajasi bo'lib, ma'lum vaqtda eng yuqori natijalarga erishishda ko'rinar ekan. Ular o'qituvchining pedagogik mahoratiga quyidagicha ta'rif beradilar, o'qituvchining pedagogik mahorati- bu uning uslubiy san'ati, shaxsiy sifatleri, ilmiy bilimlari, o'qituvchilik kasbi ko'nikma va malakalarining sintezidir.

M. M. Axmedjanov, B.Q. Xo'jaev, Z. D. Hasanovalar bo'lajak o'qituvchilarga kasbiy ko'nikma va mohirligini egallash va shaxsiy mahoratni rivojlantirish, ijodkorlikni tarbiyalash, pedagogik mahoratning, ko'nikma, malakalarini qo'lga kiritish uchun pedagogik texnika, pedagogik qobiliyat, pedagogik hamkorlik, pedagogik nazokatni egallash to'g'risida atroflicha ma'lumot berish zarurligini ta'kidlab o'tishgan [6].

M. M. Axmedjanov, B. Q. Xo'jaev, Z. D. Hasanovalar pedagogik mahorat tushunchasiga quyidagicha ta'rif berishadi: «Pedagogik mahorat – pedagogik jarayonda shakllanadi. Pedagogik jarayon bo'lsa kasbiy, shaxsiy tayyorgarlikni yo'lga qo'yib, bo'lajak mutaxassisni mehnatga, hayotga tayyorlash uchun davlat, jamiyat, millat va kelajak avlod oldida mas'ul bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning uchun pedagog shaxsiy va kasbiy fazilatlar egasi bo'lishi lozim. Pedagogning shaxsiy fazilatleri sirasiga iymon-e'tiqodi, dunyoqarashi, ijtimoiy ehtiyoj va faolligi, odob-axloqi, fuqarolik burchlarini his qilishi, ma'naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi va maqsadga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi va h.k.lar kiradi. Bular o'qituvchiga kasbiy xususiyatlarni o'zida tarbiyalab borishga ko'maklashadi» [7].

Demak, o'qituvchining kasbiy ko'nikmasi deganda shaxsiy va kasbiy sifatlar yig'indisi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bunda zamonaviy fan va texnologiya yutuqlarini kuzatib borish, fanlararo integratsiya, o'quv jarayonini tashkil etishning metodik asosalarini, shaxsiy sifatleri takomillashtirib borish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar inobatga olinishi zarur.

Pedagog olim F. N. Gonobolin o'zining «O'qituvchi haqida qissa» risolasida mahoratli o'qituvchini quyidagicha ta'riflaydi: «Menimcha, yaxshi o'qituvchi bo'lib yetishish uchun eng avval haqiqiy hayot kechirish, muayyan maqsadga yo'naltirilgan, to'laqonli hayotga intilish kerak. Tabiatni o'rganib, uning qonuniyatleri kuzatib borish, kitob mutoala qilish, musiqa tinglash, teatrlarga borish, sayohatga chiqish singari ishlar bilan shug'ullanish kerak. Keyinchalik boshqalarga ulashish uchun pedagogning qalbi juda ko'p narsani o'zida singdirishi zarur. Shuning uchun men uzluksiz ravishda kitobga murojaat qilaman, tabiatdan o'rganaman, doimo o'qiymen, astoydil o'qiymen» [5].

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina o'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar – taraqqiyotning umumiy qonuniyatlarini, tamoyillarini, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlar hisoblanadi. Amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat – falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezsiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul hisobladi. Demak, mahoratli o'qituvchi o'quv jarayonini muvafaqiyatli tashkil etishi uchun ilmiy hamda nazariy bilimlarga ega bo'lish lozim ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory - information in education a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN:2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5, 2022. p. 92–95.
<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>
2. Mamadaliyeva Z.R. Methodology for determining the level of bilirubin in the blood in a biochemical analyzer in a Virtual laboratory method // International conference on advance research in humanities, sciences and education. England. 2023. Vol.1, №1. p.20- <https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/371>
3. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida localhost dasturi asosida biokimyo fanini virtual laboratoriyalardan foydalanib o'qitish // The role of exact sciences the era of modern development. Nukus. Vol.1 №.1, 2023. p. 47-51.
<https://uzresearchers.com/index.php/RESMD/article/view/765/703>
4. Мамадалиева З.Р. Виртуал лаборатория ишларидан ўқув сифатини ошириш элементи сифатида фойдаланиш. // "Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi" respublika ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya. Andijan. №9, 2023. -Б. 108-111. <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/issue/view/28/45>
5. Mamadaliyeva Z.R. Improving the quality of learning through virtual laboratory work use as element // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN: 2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5 2022. p. 84-86.
<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/612>
6. Мамадалиева З.Р. Тиббиёт олий таълим ташкилотларида биокимё фанини виртуал лабораториялардан фойдаланиб булутли технологияларнинг тарқатиш моделлари методикаси // "Science and Education" scientific journal. ISSN 2181-0842, Toshkent. SJIF(2023):3,848. vol.4 2023. -6. 1227-1233.
<https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5196>
7. Xalikov Q. M, Murtazoeva N. K Changes in Biochemical Indicators and Electrolytes in the Blood of Patients with Echinococcosis // International Journal of Integrative and Modern Medicine // IJIMM, Volume 2, Issue 8, 2024 ISSN: 2995-5319 / <http://medicaljournals.eu/index.php/IJIMM/issue/view/3>
8. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory - information in education a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN:2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5, 2022. p. 92–95.
<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>

UO'K 372.881.111.1:004

TALABALARNING INGLIZ TILIDA MULTIMADANIY KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA KOMMUNIKATIV INTERFERENSIYA

D.K. Naimova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotasiya. Hozirgi globallashuv davrida chet tilini o'rganish eng muhim omillardan biridir. Har bir talaba chet tilini o'rganar ekan, xususan ingliz tili va madaniyatini o'rganish jarayonida undagi birinchi ona tili har doim to'siq bo'lib, interferensiya hodisasini shakllantiradi. Multimadaniy kompetensiyani rivojlantirishda ingliz tilida kommunikasiyani amalga oshirishda turli xil interferensiyalar yuzaga keladi va bu kabi holatlar talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytirib, tilga bo'lgan ehtiyojini pasaytiradi. Juda ko'p olimlar tomonidan interferensiya jarayoni o'rganilib, hozirgi paytgacha dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Interferensiya hodisasi lingvistika, sosiolingvistika, psixologiya va chet tillarni o'qitish metodikasida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: interferensiya, transpozitsiya, kompetensiya, til ko'nikmalari, madaniy aralashuv, multimadaniyat, psixologiya, kommunikasiya, nutq, madaniyat.

Аннотация. В нынешнюю эпоху глобализации изучение иностранного языка является одним из важнейших факторов. Когда каждый студент изучает иностранный язык, особенно в процессе изучения английского языка и культуры, его первый родной язык всегда является препятствием и образует явление интерференции. В развитии поликультурной компетенции возникают различные помехи в осуществлении общения на английском языке, и такие ситуации снижают уверенность студента в себе и уменьшают его потребность в

языке. Процесс интерференции изучался многими учеными и до сих пор остается одной из самых актуальных проблем. Феномен интерференции изучается в лингвистике, социолингвистике, психологии и методике преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: интерференция, транспозиция, компетентность, языковые навыки, культурная интерференция, мультикультурализм, психология, общение, речь, культура.

Abstract. In the current globalization age, learning a foreign language is one of the most important factors. When every student learns a foreign language, especially in the process of learning English, his first mother tongue is always an obstacle and forms an interference. In the development of multicultural competence, there are various interferences in the usage of communication in English, and such situations reduce the student's self-confidence and the interest for the language. The process of interference has been studied by many scientists, and it remains one of the most important problems until now. The phenomenon of interference is studied in linguistics, sociolinguistics, psychology and foreign language teaching methodology.

Key words: interference, transposition, competence, language skills, cultural interference, multicultural, psychology, communication, speech, culture.

Jahon tilshunosligida xalq tasavvurlari va dunyoqarashining aks etishi, lisoniy hodisalarning inson tafakkuri bilan bog'liqligi, shaxslararo kommunikatsiyada nutq madaniyati masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda inson va til, til va madaniyat masalalarini borliqdagi manzarasi doirasida qiyosiychoq'ishtirma, sistem-struktural paradigma asosida o'rganish, nutqda obrazlilik, ekspressivlik hamda emotsionallikni ifodalovchi frazeologizmlar, ularning hosil bo'lish mexanizmlari, milliy-madaniy va ijtimoiy-falsafiy asoslarini yangicha tafakkur asosida talqin qilish, muloqot ishtirokchilari nutqida frazeologizmlarning kontekst talabiga ko'ra namoyon bo'lishini dalillash zaruratini keltirib chiqardi. Bu esa ingliz va o'zbek tillari lisoniy hodisalarini sharq va g'arbning xos an'analari, qadriyatlarini, lingvokulturologik, kognitiv-mental, urfiy madaniyati negizlari nuqtai nazaridan ilmiy baholashga imkon beradi.

Mustaqil mamlakatimizda juda ko'plab sohalar jadal rivojlanmoqda. "Bolalarimiz maktabdan ona tili va chet tillarni puxta o'zlashtirib, kompyuterda ishlashni o'rganib chiqishi zarur. Farzandlarimizni kasb-hunarlariga, san'at va madaniyatga qiziqtirishimiz lozim. O'quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Hozirgi ochiqlik siyosati, chet el investitsiyalari va yangi korxonalarining ortib borayotgani yoshlarimizni zamonaviy bilimlar va xorijiy tillarni o'rganishga undash zarurati"1 frazeologiya sohasidagi tilshunoslar oldiga jahon andozalariga mos yangi vazifalarni belgilab berdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida davlat tili masalasi milliy g'oyamizning asosiy tamoyillaridan biri bo'lishi zarurligi, shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o'z milliy manfaatlarini ta'minlash, bu borada, avvalo, o'z madaniyati, qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratilishi alohida ta'kidlangan. Shu nuqtayi-nazardan inson ruhiy holatini ifodalovchi frazeologizmlarning ingliz va o'zbek tillari misolida qiyosiy tahlil etish, chog'ishtirma tilshunoslik fanini nazariy qarashlar, yangi g'oyalar bilan boyitish keng imkoniyatlar yaratadi.

Til paydo bo'libdiki, necha ming yillardan beri odam bolasi sabr-u sinoatda uning mo'jizalarini o'rganib kelmoda. Chunki inson tili benihoya murakkab, serqirra, o'ziga xos mustahkam va muntazam hodisadirki, uning barcha jihatlarini yaxlitligicha va birdaniga tasavvur qilishga ko'pincha inson aqli ojizlik qiladi. Dunyo tilshunosligiga nazar tashlaydigan bo'lsak, til deganda hodisaga xilma-xil shu bilan birga, bir-biridan farqli yondashuvlar yuzaga kelganini kuzatishimiz mumkin. Albatta bunday yondashuvlar uchun tilning muayyan bir jihati asos qilib olingan va aynan ana shu bir jihatning xususiyatlarini ochishga harakat qilingan, tilning butun murakkab mohiyatga daxldor barcha o'ziga xosliklari ana shu jihatdan kelib chiqqan holda tadqiq qilingan.

Talabalarda tilga qiziqishini shuningdek, jamoaning, oila va maktabning hayoti, kun tartibi va uning oilaviy, maktab hamda kasbiy hayoti haqidagi ma'lumotlarga tayanib uyg'otish mumkin. Odob qoidasi (AQShda o'zining boadabligini ko'rsatish uchun ovqatlanish paytida bo'sh qo'lni stolning ostida tutish qabul qilingan; Italiyada notanish kishiga 3-shaxsda murojaat qilish qabul qilingan); kundalik turmush xususiyatlari (Angliyada har gal uchrashganda kishining qo'lini qisib qo'yishmaydi) bularning hammasini qiyoslash va tahlil qilish jarayonida qo'llash mumkin.

Madaniyat talabalarining saviyasini kengaytirishga ko'maklashadi. Xorijiy tilni o'rganayotgan talabalar yoki o'quvchilarning o'qitish tizimini tahlil qilish ko'rsatadiki, u ham boshqa fanlar,

masalan, tarix yoki adabiyot fanlari darajasida analitik va sintetik qobiliyatlarni rivojlantiradi. Aytilgan narsa birinchi navbatda mulohaza qilish shaklidagi o'qituvchi tomonidan undalgan yoki o'quvchilarning o'zlari tomonidan amalga oshirilgan suhbatga taalluqlidir. Juda achinarlisi shuki, ta'limning o'rtasidagi bosqichi o'qitishning bu turidan voz kechyapti. Idrok qilish qobiliyatlarini shakllantirish va o'qitish bilan faqatgina asosiy fanlarga shug'ullanib qolmaydi; chet tili o'qituvchisi talaba va o'quvchilarning idrok qilish qobiliyatini shakllantirish bilan shug'ullanadi. U faqat tilga o'qitmaydi, balki bu so'zning tom ma'nosida o'qituvchi tarbiyachi hamdir. Yana shuni ta'kidlash lozimki, talaba yoki o'quvchilar faqatgina u yoki bu xorijiy tilni o'rganishmaydi, balki ayni paytda tili o'rganilayotgan xalqning madaniyatini va turmush tarzini ham o'rganishadi. Ta'limning har qanday bosqichida talaba va o'quvchi tilni anglashga erishish uchun bor kuchini sarflashi lozim, tilni anglash ta'limda qolga kiritiladigan muvaffaqiyatning yagona garovidir. Biz muntazam ravishda o'quvchilarni madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga undashimiz zarur. Madaniyat bo'yicha materiallarga asoslangan o'qitish adabiy matnlarni o'rganishga asoslangan o'qitishni takrorlamaydi. Aksincha, biri ikkinchisidan ajralmaydi, ularning maqsadlari ham bir xil: fikrlashni o'rgatish, o'quvchilarga mulohaza qilishni o'zlari davom ettirishlariga imkon beradigan ish uslublarini singdirishdir. Talaba va o'quvchilar o'z madaniyati va tili bilan o'zga xalqlar madaniyati va tili o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ajratishlari uchun kundalik hayotning ba'zi bir tajribasiga ega bo'lishlari lozim. Shubhasiz, o'quvchilarbu madaniyatlar haqida o'zlarining mulohazalarini bildirishni xohlaydilar; ularni fikrlarini tushunarli ifoda etishga o'rgatish zarur hamda munozaralarni tashkil etib, bunga yordam bermoq lozim. Bu munozaralar til materiallarining soddagina tahliliga asoslangan bo'lishli kerak. Madaniyat bilan bog'liq masalalar chuqur mulohaza bilan qilingan tanqidga olib keladi; bundan tashqari, o'quvchilarga nimani namoyish etsak, uning muntazam rivojlantirilishi kerak bo'lgan tasavvurini faollashtiradi.

Madaniyat bilimga intilishni kuchaytiradi. Yangi muammolar yangi tadqiqotlarga undaydi. O'spirin yoshlar shovinizm, millatchilik kabi muammolarga alohida qiziqish bilan qaraydilar. Masalan, jahonda sodir bo'layotgan turli tuman salbiy voqealar, diniy ekstrimizm, terrorizm va shunga o'xshash hodisalar bilan bog'liq muammolar qaysi mamlakatda sodir bo'layotgan bo'lsa, o'sha mamlakatning ijtimoiy-madaniy ahvolini, sharoitini umuman, fonini bilishni nazarda tutadi. Bu masalalarning mazmunini yaxshiroq anglash uchun o'quvchilar buning sabablarini ko'rsatishni so'raydilar, o'qituvchi esa ana shu savollarga javob berishga doim tayyor turishi lozim.

Paydo bo'layotgan muammolar va ularning sabablarini o'rganish ham ta'limning ishidir. Masalan, tili o'rganilayotgan mamlakatdagi saylov mexanizmini, saylov tizimining murakkabligi, uning o'ziga xos an'analari haqida ham yetarli darajada ma'lumotlar berib, tushuntirish ishlari olib borishi mumkin. Yoshlarni qiziqtiradi, davlat bilan diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabat bunday munosabatlarning mavjudligini ba'zi o'quvchilar xayoliga ham keltirmagan bo'lishi mumkin, ammo millionlab kishilar uchun muhim hisoblangan bunday muammolar fikr yuritishga undaydi.

Madaniyat, shunday qilib, nafaqat bilimni uzatadi, balki bilimga qiziqishni ham o'stiradi, bu o'z navbatida borliqni anglashga ko'maklashadi. Talabalarning doimiy izlanishlariga va berilgan materiallarni tahlil qilishlariga o'qituvchi asosiy e'tiborni qaratishlari kerak, bu multimadaniy yondashuvning eng muhim aspektlaridan biri hisoblanadi. Bunday e'tibor talaba va o'quvchilarni hamma narsaga yengiltaklik bilan qarashga, masalaning asl mohiyatini to'liq tushunib yetmaslikka olib kelishi, natijada talaba va o'quvchilarni noprofessionallarga aylantirib qo'yishi mumkin. Demak, o'qituvchilarning eng asosiy vazifasi talabalarni yuzakilikka intilishdan xalos qilishlari kerak.

Madaniyatni o'rganish madaniyatlararo munosabatlarning rivojlanishiga ham yordam beradi. Turli mamlakatlar bilan o'quvchilar va talabalar almashishi bir vaqtning o'zida til o'qituvchilari uchun ham vosita, ham muvaffaqiyat hisoblanadi, chunki to'g'ridan-to'g'ri aloqalar, bir tomondan, tilni takomillashtirish uchun, ikkinchi tomondan esa xalqaro aloqalami rivojlantirish uchun foydalidir.

Lingvistikada va tillarni o'qitish metodikasida "interferensiya" termini faol qo'llaniladi. Multimadaniyatshunoslikda esa lingvokulturologik aloqalar natijasida interferensiya bir millat mudnnyat tizimi elementlarining ikkinchi xalq madaniyatiga uzatilayotgan elementlarining o'ziniki yoki begonaniki bo'lishidan qat'i nazar infiltratsiya (tozalash) yo'li bilan interferensiya hodisasini

bartaraf qilish amalga oshiriladi. Shu tarzda interferensiya o'zida qo'llanilayotgan madaniyat tizimiga, foydalanuvchi tomonidan o'zlashtirilgan, avvalgi madaniyat doiralarida olingan bilim va tajribalarning ongli va ongsiz olib o'tilishini ifodalaydi.

Interferensiya o'zini ikki, ya'ni funksional va strukturaviy bosqichda namoyon qiladi. Funksional bosqichda begona madaniyat, begona til, nutq muloqotining begona tizimidan foydalanishda individning noadekvat munosabati o'rin egallaydi. Strukturaviy bosqichda interferensiyalanuvchi elementlarning doimiy ishlab chiqarilishi asosida va ularning ommaviy amaliyotda mustahkamlanishi natijasida, shu elementlarning lingvokulturologik tizimga madaniyat, til va nutqiy o'zlashtirilmalar shaklidagi infiltratsiyasi sodir bo'adi. Til amaliyoti va til strukturasining o'zida ijtimoiy nuqtai nazardan ajratiladigan va mustahkamlanadigan elementlar nafaqat individual-psixologik darajada, balki ijtimoiy darajada ham maxsus kuzatishlar predmeti bo'lishi mumkin. Natijada, individual interferensiya ijtimoiy interferensiya darajasiga etib borishiga sabab bo'ladi. Interferensiya bu elementlari milliy til bo'lgan turli milliy madaniyatlar shaklida faqat semiotik tizimlarni spetsifik tushunishning namoyon bo'lishidir. Shuning uchun interferensiyani madaniy kontekstdan tashqarida o'rganish maqsadga muvofiq emas. Boshqa tomondan, madaniyatlararo interferensiyani til kontekstidan tashqarida o'rganish ham haqqoniy hisoblanmaydi, chunki milliy nutq madaniy ma'lumot uzatishning muhim vositasidir. Bu bilan interferensiyaning uch ko'rinishi — madaniyat, til va lingvokulturologiyani nafaqat farqlash, balki ularning o'zaro aloqasini o'rganish ham taklif qilinadi.

Madaniy interferensiyada mazkur madaniyat foydalanuvchisi nutqiga, undan keyin shu madaniyat boshqa madaniyatga xos bo'lgan ayrim g'oya, fikr, xulqlarning stereotiplari va normalari, e'tiqod va boshqa ideologik tasavvurlarning kirib kelishi kuzatiladi. Bu yerga boshqa milliy til bilan bog'liq til bilimlari va nutq malakalari ham kiradi. Boshqacha aytganda, madaniy interferensiyaga individual va ijtimoiy bosqichdagi til va nutq elementlarini o'z ichiga olgan holda bir madaniyat istalgan elementlarining boshqasiga kirib kelishi bilan bog'liq jarayonlar kiradi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO'YXATI:

1. A.O'rozboyev. Tilshunoslikning dolzarb muammolari. O'quv-uslubiy qo'llanma.. O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, al-Xorazmiy nomidagi Urganch davlat universiteti. Toshkent, "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, 2019. 13-bet.
2. Жумашева А. Ш. Диалог культур и проблемы лингвокультурной интерференции: дис.... д-ра пед. наук. — Павлодар, 2010.Б. — 262.
3. Каган М. С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. — М.:
4. Политиздат, 1988. — Б. 213.
5. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение — новая парадигма анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. — М., 1996. — Б. 7–22.
6. Сабитова З.К. Лингвокультурология: Учебник. — М.: Флинта: Наука, 2013. —Б. 243.
7. Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально-культурная специфика сентенции в английском и узбекском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. —Ташкент: УзГУМЯ, 2010. — Б. 25.

UO'K 740

SHARQ ALLOMALARINING TA'LIM-TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI B.M.Negmatov, fals.f.n., dots., O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Forobiy va Ibn Sino kabi buyuk mutafakkirlarning ta'lim-tarbiya, uning maqsadi va vositalari, har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalash borasidagi fikrlari falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Bugungi kunda ushbu fikrlardan ta'lim jarayonini insonparvarlashtirishda, yoshlarda yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishda keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, kasb-hunar, san'at, insoniy quvvatlar, axloqiy fazilatlar, aqliy kamolot, tushuntirish, majburlash, bilimdonlik.

Аннотация. В статье философски анализируются ценные идеи таких великих мыслителей, как Фараби и Ибн Сина, об образовании и воспитании, его целях и средствах, воспитании всесторонне развитой личности. Сегодня целесообразно широко использовать эти идеи в гуманизации образовательного процесса, в развитии высоких человеческих качеств у молодежи.

Ключевые слова: образование, воспитание, профессия, искусство, человеческие силы, моральные качества, интеллектуальная зрелость, объяснение, принуждение, знание.

Abstract. The article philosophically analyzes the valuable ideas of great thinkers such as Farabi and Ibn Sina on education, its goals and means, and the education of a fully mature person. Today, it is appropriate to widely use these ideas in the humanization of the educational process, in the development of high human qualities in young people.

Key words: education, nurture, profession, art, human powers, moral qualities, intellectual maturity, explanation, coercion, knowledge.

Kirish. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya ishlari inson uchun tabiat hodisalaridan o'z maqsadlari yo'lida foydalana bilish va bu yo'lida boshqa kishilar bilan to'g'ri munosabatda bo'lish, jamiyatning haqiqiy a'zosi bo'lib yetishish, uning ichki tartib-qoidalarini to'g'ri o'rganib jamiyat talablariga javob bera oladigan inson bo'lib yetishish uchun zarurdir. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ayni paytda islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, uzoqni o'ylab fikr yuritadigan, bilimli va malakati yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shu boisdan ham bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha ta'limning barcha bo'g'inlarini izchil isloh qilmoqdamiz. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun, avvalo, ilm-ma'rifat, yuksak madaniyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi" [1:22-23].

Buyuk mutafakkir AbuNasr Forobiy o'zining "Ilmlarning kelib chiqishi" risolasida inson bilimi, uning kamoloti va umumiy dunyoqarashi taraqqiyotida tarbiyaning rolini quyidagicha ta'kidlaydi: "Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda tajriba orttirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmaydi va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar noo'rin ko'rinadi. U bilim va tajribaga ega bo'lgandan so'ng fikri o'zgaradi, noo'rin bo'lib ko'ringan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi" [2:60-61].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Forobiyning "Baxt-saodatga erishuv haqida" risolasida, xususan, pedagogikaga, ta'lim-tarbiyaning vazifa va metodlariga oid qimmatli fikrlar ko'p uchraydi. Xususan, alloma insoniy quvvatlar va ularning vujudga kelishi hamda bunda tarbiyaning ahamiyati haqida to'xtab, bunday deb yozadi: "Zarur bo'lgan narsani iroda yordamida ijod etuvchi quvvat – fikriy quvvatdir. Kashf etilgan narsa eng chuqur o'rganilgan va o'z vujudini bizga namoyon qilgan bo'ladi. Narsalarni o'rganmoqchi bo'lganimizda va ularni ijod etishda hatto ular ichida shundaylari uchraydiki, ular, ehtimol, chindan ham xayrli, ehtimol, zararli yoki ehtimol, xayrliligi gumon narsa bo'ladi. Agar shu o'rganilgan va kashf etilgan narsalar nihoyat darajada foydali bo'lsa, demak, ular go'zal va yaxshi harakatimiz natijasidir, agar bordi-yu, ular nihoyat darajada zararli bo'lib chiqsa, demak, fikrlash natijasida kelib chiqqan bu narsalar zararli, qabih va buzuvchi harakat hamda ishlarning natijasidir. Bordi-yu o'rganiladigan narsa nihoyat darajada xayrli narsalar deb gumon qilinsa, demak, shu narsani qo'lga kiritishga qaratilgan ish-harakatlar ham xayrli deb qabul etiladi. Fikriy quvvatlar mana shu yaxshi-yomonlik e'tibori bilan ikkiga bo'linadi: fikriy fazilat quvvati, fikriy razillik quvvati. Fikriy razillik quvvati shundan iboratki, u bilan o'ta ketgan zararli narsalar kashf va ixtiro etiladi. Shuning uchun bu faoliyatni fikriy fazilat deb emas, balki fikriy razillik quvvati debgina atash kerak. Fikriy fazilat yordamida sodir bo'ladigan narsa, kashf va ixtironing sifatiga qarab, o'ta ketgan foydali va go'zal bo'lishi mumkin. Chunki, odatda, go'zal va manfaatli ish-harakatning o'zi ham yaxshi fazilatdir, o'ta ketgan foydali narsa esa g'oyatda go'zal hamdir" [2:63].

Forobiy o'z fikrini davom ettirib, yana shunday yozadi: "Amaliy fazilatlar va amaliy san'atlar hamda ularni bajarishga odatlanish masalasiga kelganda, bu odat ikki turli yo'l bilan hosil qilinadi: birinchi yo'l qanoatbaxsh so'zlar, chorlovchi, ilhomlantiruvchi so'zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi g'ayrat, qasd-intilish harakatga aylantiriladi. Ikkinchi yo'l – majbur etish yo'lidir. Bu usul gapga ko'nmovchi qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan ishlatiladi. Chunki ular o'z istaklaricha, so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emaslar. Ammo, ulardan qaysi biriki, nazariy bilimlarni o'rganishga astoydil kirishsa hamda ularning fazilati yaxshi bo'lib, kasb-hunarlarni va juz'iy san'atlarni egallashga intilishi bo'lsa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak, chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad – ularni fazilat egasi qilish

va kasb-hunar ahllariga aylantirishdir. Odamlarga tarbiya berish usuli ikki turli bo'ladi. Avvalgi usul – san'atni o'z rag'batlari bilan o'rganuvchilarga ishlatiladigan usul. Ikkinchi usul esa majburiy ravishda tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun ishlatiladigan usul. Bolalar ustida turgan odam esa muallim bo'lib, u bolalarga tarbiya berishda turli tarbiya usulidan foydalanadi" [3:270].

Tadqiqot metodologiyasi. Mutaakkir insonni har tomonlama yetuk, mukammal qilib kamol toptirishga yordam beradigan ta'lim-tarbiya usullariga katta e'tibor beradi. U avvalo, ta'lim berish bilan tarbiyalash o'rtasidagi tafovutni yaxshi tushunadi, ta'lim-tarbiya uslublariga kelganda esa ularni ikkiga ajratadi.

Birinchisi, tarbiyalanuvchining xarakteri, xohish-intilishlariga, ruhiy mayllariga qarab ta'lim-tarbiya tushuntirish, anglatish yo'li bilan olib borilsa, ikkinchisi esa majbur etish, chora ko'rish, mo'ljallangan maqsadga bo'ysundirish va unga yo'naltirish yo'li bilan olib boriladi. Bu ikki uslub bir maqsadni – yetuk va mukammal insonni voyaga yetishtirishni nazarda tutadi.

Abu Nasr Forobiy o'zining "Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi to'g'risida" risolasida quyidagicha yozadi: "Muallim shogirdga nisbatan o'ta hokimlikka ham, bo'shliqqa ham yo'l qo'ymasligi lozim, chunki o'ta hokimlik shogirdga muallimga nisbatan nafrat uyg'otadi, agarda shogird muallimning bo'shligini sezsa, unda muallimga va uning o'qitayotgan ilmiga nisbatan so'vish va mensimaslik paydo bo'ladi" [3:201].

Insonni har tomonlama mukammal qilib yetishtirish, unda ijobiy xislatlar tarbiyalash yuqorida ko'rsatilgan yo'llar yordamida salbiy xislatlarning ta'siriga qarshi kurash natijasida amalga oshiriladi, chunki tashqi muhit ta'sirida inson ma'naviy yetuklikka tomon ham borishi mumkin, tushkunlikka ham uchrashi, jamoa talablaridan uzoq turgan salbiy shaxs ham bo'lib yetishishi mumkin. Forobiyning e'tiqodicha, dono-bilimdon, ma'rifatli bo'lib yetishmoq uchun "...o'zingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishat va shahvoniy tuyg'ularga emas, balki kamolotga bo'lgan hirs-havas qolsin. Bunga xulq-axloqni faqat so'zdagina emas, balki haqiqatda tozalash orqali erishish mumkin. Shundan so'ng xato va adashishdan saqlovchi, haqiqat yo'lini tushunib olishga boshlovchi notiq nafsni tozalash zarur" [2:69].

Forobiy bilimdon, ma'rifatli, yetuk insonning qiyofasini tasvirlar ekan bunday deydi: "Har kimki ilm-hikmatni o'rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog'-salomatligi yaxshi bo'lsin, yaxshi axloq va odobli bo'lsin, so'zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, xiyonat, makr va hiyladan uzoq bo'lsin, diyonatli bo'lsin, barcha qonun-qoidalarni bilsin, bilimdon va notiq bo'lsin, ilmi va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin, barcha real, moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin" [3:199].

Tahlil va natijalar. O'z davrida ta'lim-tarbiya to'g'risida mukammal va tizimli ta'limot yarata olgan mutaakkirlardan biri Abu Ali ibn Sinodir. Uning asarlarida, jumladan "Tadbir-e manzil" ("Uy-ro'zg'or tutish tadbirlari") risolasida inson tabiati azaldan axloqli yoki axloqsiz bo'lmaydi, degan g'oya muhim o'rin egallaydi. Aslida odamlar tayyor shaxsiy sifat, odat va ko'nikmalar bilan tug'ilmaydilar. Bunday xususiyatlar ularning ijtimoiy hayotida shaxsiy va o'zgalar tajribasi, avvalgi ajdodlar an'analari, muntazam ravishda amalga oshiriladigan samarali ta'lim-tarbiya vositalarining ijobiy ta'sirida inson o'zida ijobiy axloqiy xislatlarni asta-sekin shakllantiradi yoki, aksincha, "yomon do'stlar", yomon muhit ta'sirida salbiy odatlar, mijoz va kayfiyatlarning quliga, sohibiga aylana boradi [4:24].

Ibn Sinoning fikricha, bolalar tarbiyasini paysalga solmay, barvaqt boshlagan maqsadga muvofiqdir. Tarbiyalash jarayonida ularga yaxshi ijobiy odatlar va ko'nikmalarni izchillik bilan singdirib borish, o'ta sinchkovlik bilan ulardagi ishtiyoq va qiziqishni payqab olishga va ulardan samarali foydalanishga harakat qilish, hayotda nafi tegadigan muayyan hunar va san'atni egallab olishga yo'naltirish zarur va o'ta muhimdir. "Bolani tana bo'g'inlari barqaror, uning tili to'g'ri-ravon gapirish va quloqlari tinglash va o'zgalar so'zlarini qabul qilish hamda o'rganilayotgan narsaga tabiiy moyillik paydo bo'lgan paytdan boshlab ilmlar va axloq-odob asoslariga o'rgatib borish lozim" [5:86].

Abu Ali ibn Sinoning ta'kidlashicha, bilimdonlik bolalar ta'lim-tarbiyasining barcha bosqichlarida zarur va e'tiborga molikdir. Birinchidan, o'z bilimlari, hayotiy ko'nikmalari tufayli otionalar to'g'ri va uddaburonlik bilan zukko tarbiyachilarni tanlay olish imkoniyatini qo'lga kiritadilar,

chunki tarbiyachining o'zi axloq-odob bobida boshqalarga ibrat bo'lmog'i va uning turmush tarzi risoladagidek bo'lmog'i shartdir. Tarbiyachi yoki enaga sog'lom, zukko, aqlli bo'lsa, uning oldiga qo'yilgan maqsadga erishish oson kechadi. Maqsadga erishish borasida doim ham bir xil tadbirni qo'llash samara beravermaydi. "Tarbiyachi vaziyatdan kelib chiqib ba'zan bolani jazolab, ba'zan esa rag'batlantirib turishi lozim. Fursat kelganda vaqtida uni maqtab, ba'zan esa qattiqqo'llik qilib, o'z vaqtida kamchiliklarini kechirib borishi ma'quldir" [5:85].

Ikkinchidan, bilimdonlik tarbiyachiga suv va havodek zarur va foydali vosita hisoblanadi. Tarbiyalanuvchini to'g'ri yo'lga yo'naltirish yo'l-yo'riqlari, uslub va vositalarini yaqqol his qilish doimo aqlli kishining tadbirkorligidan darak berib turadi. Oddiy so'zamollik, mavhum pand-nasihatlar tarbiyaning zavolidir, uning hosilasi pirovard natijada qayg'u-tashvishdan iborat.

Tarbiyaga putur yetkazadigan omillardan biri – bu siyqasi chiqqan so'z, iboralar, nasihatlarining joiz-nojoiz takrorlanishi. Natijada ular o'zlarining ta'sirchanlik kuchini yo'qotadi, tarbiyalanuvchida loqaydlik kayfiyatini tug'diradi. Murabbiy navbatdagi pand-nasihatlardan keyin tarbiyalanuvchining har tomonlama o'ylab ko'rishga, mulohazalar yuritishiga erishishi foydadan holi emas. "Agar do'sting yoki suhbatdoshing so'zlaringga va pand-nasihatlariga va ularning maqsadiga e'tiborini jalb qilmayotgan ekan, bunday suhbatni boshqa paytga ko'chir" [4:26], - deb maslahat beradi Ibn Sino. Chunki o'z-o'zidan ma'lumki, bemavrid aytilgan so'z, pand-nasihatning tarbiyalanuvchining "qitiq pati"ga ta'sir etadigan tilsimli ta'sir kuchi bo'lmaydi. Unga ta'sir eta oladigan so'z, ibora, nasihatni o'z vaqtida va qay tarzda amalga oshirish murabbiyning malakasi, masalaga qanday yondashishi va iqtidoriga bog'liq.

Uchinchidan, o'z xulq-atvoridagi kamchiliklarni bartaraf etishni, o'zida yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishni dildan orzu qilgan kishilar haqiqiy bilimlarga, pand-nasihatlariga muhtojlik sezadilar. Ibn Sino inson xulq-atvori, axloqiy me'yorlari, yaxshilik va yomonlik, yovuzlik tayanch nuqtalari, o'ziga xos xususiyatlari, qonun-qoidalari batafsil ochib berilmaganligini uqtirib o'tadi.

Xulosa va takliflar. Ibn Sinoning qayd etishicha, inson muayyan jamiyatning mahsulidir. Inson uni qurshab olgan ijtimoiy muhit – kishilarning bevosita ta'sirida ta'lim-tarbiya oladi, voyaga yetadi, shaxs bo'lib shakllanadi va muayyan maqsadni ko'zlaydi. Agar jamiyatning bu ta'siri xosiyatli bo'lsa va inson uning ma'naviy-axloqiy talablarini o'zi uchun begona deb bilmasa, uning ma'naviy kamoloti behad darajada tezlashadi. U ortiqcha qiyinchiliklarsiz, behuda sa'y-harakatlarsiz o'z kamchiliklaridan xalos bo'ladi, axloqan halol va pok inson sifatida voyaga yetadi, unda yuksak axloqiy fazilatlar va aqliy kamolot birligi, mushtarakligi g'olib keladi. Bunday ilm bilan yo'g'rilgan axloq birligi har qanday ta'lim-tarbiyaning ideali bo'lib qolmog'i lozim. Inson va jamiyatning maqsad-muddaosi va axloqiy ideali bir-biriga zid kelib qolgan taqdirda jamiyat hayoti parokandalikka yuz tutadi va kishilarning axloqiy kamolotiga putur yetadi [4:28].

Xullas, buyuk ajdodlarimiz o'zlarining ta'lim-tarbiya to'g'risidagi ta'limotlarida har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash borasida qimmatli fikrlarni olg'a surdilar, ta'lim-tarbiyaning maqsadi va barcha vositalari insonni baxt-saodatli qilishga qaratilmog'i lozimligini e'tirof etdilar. Shu bois, ularning ushbu fikrlaridan bugungi kunda ta'lim jarayonini insonparvarlashtirishda, yoshlarda yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishda keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2022.
2. Xayrullayev M.M. Forobiy ruhiy protsesslar va ta'lim-tarbiya to'g'risida. – T.: O'qituvchi, 1967.
3. Xayrullayev M.M. Forobiy va uning falsafiy risolalari. – T.: O'zfanakadnashr, 1963.
4. Nosirov R. Abu Ali ibn Sinoning tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-falsafiy qarashlari. – T.: Falsafa va huquq instituti, 2009.
5. Антология педагогической мысли Узбекистана. – Т.: Фан, 1986.

**TEKNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINI RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR
ASOSIDA MALAKA-KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI****R.A.Nurmamatov, tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi****ORCID 0009-0009-5772-2040**

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli texnologiyalar asosida malaka-ko'nikmalarini rivojlantirish usullari maqolada raqamli texnologiyalar muhitida o'quvchilarning kasbiy ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlari, shuningdek, texnologiya fani o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirishning mohiyati va raqamli texnologiyalar muhitida bo'lajak texnologiya o'qituvchilari kasbiy ijodkorligi doirasida yangi zamonaviy axborot texnologiyalarga asoslangan ijodiy faollik faoliyatini rivojlantirish texnologiyasining qo'llanishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: texnologiya, fan, texnologiya o'qituvchi, raqamli texnologiya, malaka-ko'nikma, rivojlantirish, usul.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы развития компетенций учителей технологий на основе цифровых технологий, возможности развития профессиональной творческой компетентности учащихся в среде цифровых технологий, а также сущность развития компетентности учителей технологий и профессиональной творческой компетентности учащихся. Будущие учителя технологий в среде цифровых технологий. Обсуждается использование технологий развития творческой активности на основе новых современных информационных технологий.

Ключевые слова: технология, наука, учитель технологии, цифровые технологии, навыки, развитие, метод.

Abstract. This article discusses the methods of developing the skills and competencies of technology teachers on the basis of digital technologies. The article considers the possibilities of developing students' professional creative competence in the environment of digital technologies, as well as the essence of developing the competence of technology teachers and the use of new modern information technology-based creative activity technologies within the framework of professional creativity of future technology teachers in the environment of digital technologies.

Keywords: technology, science, technology teacher, digital technology, skills, development, method.

Kirish. Raqamli texnologiyalar (inglizcha: Digital technology) — signallarni uzluksiz spektr shaklida emas, balki analog darajadagi diskret diapazonlarda ko'rsatishga asoslangan texnologiyalar. Ushbu texnologiyalarning barcha darajalari diapazonda bir xil signal holatini ifodalaydi. Bugungi kunda Robototexnika fani darslari jarayonida raqamli texnologiyalar asosida talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish mazmuni juda muhim sanaladi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarsiz ta'lim jarayonini olib borish mumkin emas. Shunday ekan zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini olib borish maqsadga muvofiq.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli texnologiyalar asosida malaka-ko'nikmalarini shakllantirishda ilm-fan va zamonaviy texnologiyalarning o'rni beqiyos kattadir. Raqamli texnologiyalar hamda zamonaviy kompyuter dasturlari ulardan o'rinli foydalanish orqali bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining malaka-ko'nikmalarini shakllantirish bir qancha qulayliklarga ega. Kompyutr texnologiyalari va dars jarayonida foydalaniladigan vositalaridan kasbiy faoliyatlarida foydalanish ma'ruza, semina, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini talabalarga tushuntirish jarayonida raqamli texnologiyalar orqali tushuntirilib har-bir mashg'ulotlarni raqamlashtirish dars jarayonini sifatini va samaradorligini oshiradi. Shu o'rinda talabalarda dars jarayonida malaka hamda ko'nikmalar shakllanib boradi.

Bugungi kunning talabi ham raqobatbardosh kadrlarni tayyorlab chiqarish bo'lgandan keyin mehnat bozorida kasblargga qo'yilayotgan zamonaviy talablar va tez rivojlanish va o'zgaruvchan axborot maydoni sharoitida mutaxassis har tomonlama yetuk va raqobatbardosh xodim bo'lishi talab

qilinadi. U zamonaviy bilimlarga ega bo'lishi, shaxsiy va jamoaviy muammolarni hal qila oladigan ijodiy va kreativ fikrlaydigan, mustaqil, kommunikativ, mas'uliyatli shaxs bo'lishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisi yangi zamonaviy bilimlarni o'rganish hamda raqamli texnologiyalar asosida o'z bilimini kengaytirishi kerak. Bugungi kunda bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari kompyutr texnologiyasini yaxshi bilishi, raqamli texnologiyalar asosida darslarni tashkil qilishiga kata e'tibor qaratilmoqda. Barcha oliy o'quv yurtlari pedagogik yo'nalish talabalarining raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanishlariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Bulardan tashqari bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli texnologiyalar asosida malaka-ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish hamda ularni raqamlashtirish orqali ham ularning malaka-ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli texnologiyalar orqali malaka-ko'nikmalarini rivojlantirishda bir qator didaktik vazifalar hal qilinadi.

Ulardan eng muhimi raqamli texnologiya nima bu orqali qanday ishlar amalga oshiriladi va qaysi texnologiyalar ta'lim jarayonini hamda ta'limdagi vazifalarni to'liq amalga oshirishda yaxshi xizmat qiladi, qolaversa maktab dasturlari mazmunini, ularning g'oyalari va tashkiliy tamoyillarini ochib berishda raqamli texnologiyalarni qanday o'rni bor.

Tadqiqot natijalari. Yuqoridagilarning muhimligi shundan iboratki, maktabdagi mehnat fanining vazifalari ham, maktab dasturlarining mazmuni ham doimo o'zgarib turadi. Shuning uchun ham bugungi kunda raqamli texnologiyalardan o'rinli foydalanish kerak. Raqamli texnologiyalar orqali bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining malaka-ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisi shunga tayyor bo'lishi kerakki, u o'zining pedagogik faoliyati davomida texnologiya fani mazmunini bir necha marta qarab chiqishga, yangi takomillashgan dasturlar bilan ishlashga hamda raqamli texnologiyalardan ham maqsadli foydalanishga to'g'ri kelib qoladi.

Talabalar shu o'rinda axborot texnologiyalarini qulay hayot va yuqori daromadga yetaklaydigan yo'l ekanini tushunib yetishadi. Robototexnika - bu robotlarni qurish, ulardan foydalanish, shuningdek ularni boshqarish, sezish va ma'lumotlarni qayta ishlash bilan shug'ullanadigan mexanika, elektrotexnika va elektron muhandislik va informatika fanining birlashtirilgan sohasi qolaversa manashu jarayonlarni bajarishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Robototexnika - avtomatlashtirilgan texnik tizimlar va ishlab chiqarish jarayonlarining so'nggi texnik tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va qo'llashni o'rganadi. Talabalarni amaliy mashg'ulotlar davomida ularning ko'nikmalarini shakllantirish kerak.

Avtomatlashtirilgan mashinalar, robotlar odamlar o'rniga xavfli joylarda yoki zavodda yig'ish jarayonida ishlashi mumkin. Robotlar tashqi ko'rinishi, xulq-atvori va idrokida odamlarga juda o'xshash bo'lishi mumkin. Bugungi kunda olimlar gumanoid robotlarni odamga o'xshatishga harakat qilmoqda.

Avtonom robotlar haqida ma'lumot qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, ammo bu mavzu bo'yicha tadqiqotlar yigirmanchi asrda boshlangan. Bugungi kunda robototexnika jadal rivojlanayotgan soha. Texnologiya rivojlanib borishi bilan robototexnika ham rivojlanib bormoqda, chunki robototexnika texnologiyalar bilan chambarchas bog'liqdir. Texnologiya rivojlanib borishi bilan tadqiqotlar va ishlab chiqishlar o'zgaradi, shuningdek robotlardan foydalanish o'zgaradi. Robotlar uy sharoitida, biznesda va armiyada qo'llaniladi.

Ko'pgina robotlar odamlarga bevosita ta'sir ko'rsatadigan vaziyatlarda, masalan, minalar va bombalarni zararsizlantirishda ishlatiladi. Robototexnika darslarini tashkil etish shakllari orasida quyidagilar mavjud: -ustaxona; -maslahatlashuv; -rolli o'yin; -musobaqa; -ko'rgazma; -o'rganish.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar asosida robototexnika darslari jarayonida talabalarining amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhim hisoblanadi. Amaliy mashg'ulotlar davomiyligi hamda yaxshi tashkil etilishida xavfsiz olib borilishida raqamli texnologiyalarning o'rni juda muhimdir. Raqamli texnologiyalarning yana bir qulayligi shundan iboratki talabalarida ish jarayonida amaliy mashg'ulotlarni bajarishda zamonaviy texnologiyalardan o'rinli foydalanish imkonini beradi.

Talabalar shu o'rinda axborot texnologiyalarini qulay hayot va yuqori daromadga yetaklaydigan yo'l ekanini tushunib yetishadi. Robototexnika - bu robotlarni qurish, ulardan foydalanish, shuningdek ularni boshqarish, sezish va ma'lumotlarni qayta ishlash bilan shug'ullanadigan mexanika, elektrotexnika va elektron muhandislik va informatika fanining birlashtirilgan sohasi qolaversa manashu jarayonlarni bajarishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Robototexnika - avtomatlashtirilgan texnik tizimlar va ishlab chiqarish jarayonlarining so'nggi texnik tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va qo'llashni o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob halqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" 2016.
3. "Learn to Program with Scratch: A Visual Introduction to Programming with Games, Art, Science, and Math" Majed Marji. 2014 yil
4. Texnologiya [Matn] : 7-sinf uchun darslik / – Toshkent : Respublika ta'lim markazi, 2023. – 240 b.
5. Eshaliyev O'.S., Nurmamatov Z.Sh., Xayitov J.X., Informatika va raqamli texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Termiz: 2024. 202b.
6. "Raqamli texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi" -Maqola/-Mirzahmedova Nargiza Dilmurodovna Nizomiy nomidagi TDPU "Axborot texnologiyalari" kafedrasida katta o'qituvchisi
7. Xayitov J.X. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasi // Ilm sarchashmalari. – Urganch, 3/2022. –B. 78-81. (13.00.00: №31).
8. Xayitov J.X. Texnologik ta'lim praktikumi darslarida talabalarining kreativlik sifatlarini rivojlantirish tamoyillari va kreativlik sifatlarining tavsifi // Respublika janubida elektr energetika sohasining rivojlanish istiqbollari. Mavzusida xalqaro ilmiy-texnik anjuman. Termiz, 2022. -B. 389-392.
9. Nurmamatov Z.Sh. Innovatsiyalarning ro'li va ahamiyati ta'limda. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. - Namangan. www.journal.namdu.uz ISSN: 2181-0427 . 1/2023. –B. 645-650.(13.00.00:№30).
10. Nurmamatov Z.Sh. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisini innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash. Fan, ta'lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari. - Andijon. 2022 - y. B. 31-34.
11. Nurmamatov Z.Sh. Current status of development of innovative activity of future technology teachers. International Conference of Scientific and Management Current Affairs. - Angliya. 2022 - y. B. 1-4.

UDC 378

INTERACTION PATTERNS IN TEACHING ESP

N.X.Nurmatova, Senior Lecturer, Namangan State University, Namangan

Annotatsiya. Maxsus yo'nalishlarda ingliz tili o'qitishda (ESP) interaktsiya shakllari samarali muloqotni rivojlantirishda, chet tilni o'zlashtirishda va fanga oid bilimlarni kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada maxsus yo'nalishlarda ingliz tili o'qitish darslarida tez-tez kuzatiladigan interaktsiya shakllari, jumladan, o'qituvchi-talaba, talaba-talaba (juftlikda) va guruhlarda ishlashda interaktsiya munosabatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: o'zaro ta'sir shakllari, ESP, o'qituvchi va talaba o'zaro ta'siri, talaba va talaba o'zaro ta'siri, hamkorlikda o'rganish, sinfdagi muloqot.

Аннотация. Модели взаимодействия в классах английского языка для специальных целей (ESP) играют важную роль в содействии эффективному общению, улучшении усвоения языка и улучшении предметных знаний. В этой статье исследуются типы моделей взаимодействия, обычно наблюдаемых в классах ESP, включая взаимодействие учитель-ученик, ученик-ученик (парная работа) и групповое взаимодействие.

Ключевые слова: модели взаимодействия, ESP, взаимодействие учитель-ученик, взаимодействие ученик-ученик, совместное обучение, коммуникация в классе.

Abstract. Interaction patterns in English for Specific Purposes (ESP) classrooms play a vital role in fostering effective communication, enhancing language acquisition, and improving subject-specific knowledge. This article investigates the types of interaction patterns commonly observed in ESP classrooms, including teacher-student, student-student (pair work), and group interactions.

Keywords: interaction patterns, ESP, teacher-student interaction, student-student interaction, collaborative learning, classroom communication.

English for Specific Purposes (ESP) focuses on teaching English focused to the professional or academic needs of learners. Unlike general English language instruction, ESP emphasizes subject-specific vocabulary, context-relevant communication skills, and the practical application of language in professional settings (Walsh, 2011). Effective interaction patterns in ESP classrooms are essential for fostering active participation, building confidence, and developing both language and subject-specific skills.

Interaction in ESP classrooms often goes beyond traditional teacher-centered approaches, incorporating collaborative activities, peer learning, and real-world simulations. These patterns not only enhance language acquisition but also ensure that learners are equipped with the necessary skills to communicate effectively in their specific professional fields. The teacher's role in managing and facilitating these interactions is critical, as it creates an inclusive and engaging learning environment where every student has the opportunity to participate actively (Basturkmen, 2015). Moreover, interaction patterns in ESP classrooms are influenced by several factors, including class size, student motivation, and the availability of instructional resources. Understanding these dynamics is essential for designing effective teaching strategies that cater to the diverse needs of learners. This research explores common interaction patterns in ESP instruction, investigates their impact on teaching and learning outcomes, and provides recommendations for optimizing interaction strategies to improve overall classroom effectiveness. Interaction serves as the foundation for developing both linguistic and professional competencies, enabling students to effectively engage with subject-specific content while honing their English language skills. For example, interaction patterns, such as teacher-student and peer discussions, provide learners with opportunities to practice subject-specific vocabulary and structures in authentic scenarios. Through structured interactions, students become active participants in their learning process rather than passive recipients of information. Activities like role-plays and simulations encourage learners to use language creatively and confidently. Group interactions and peer discussions promote a collaborative learning environment where students share knowledge, negotiate meaning, and support one another in task completion. Moreover, interaction patterns often involve problem-solving tasks, debates, and case studies that require students to analyze, evaluate, and synthesize information. Interaction allows teachers to provide immediate feedback and students to reflect on their performance. Peer feedback also plays a significant role in reinforcing learning outcomes. Classroom interaction has been widely studied in general language teaching contexts, but its role in ESP classrooms requires more focused investigation. Walsh (2011) emphasizes the importance of meaningful interaction in promoting learning opportunities. Interaction in ESP classrooms often revolves around task-based learning, where language is used as a tool for communication in professional scenarios. Research studies also highlight the significance of peer interaction and teacher feedback in language development. In ESP contexts, interaction patterns can be categorized into teacher-student interaction, student-student interaction, and group interaction. Teacher-student interaction involves knowledge transmission and clarification of complex subject-specific content, while student-student interaction fosters collaborative skills and peer support. Group interaction often promotes problem-solving and critical thinking, as students work together on tasks or projects related to their field of study.

Research by Hyland (2006) emphasizes that successful interaction in ESP classrooms relies heavily on task design, where activities must align with real-world professional practices. For instance, role-plays, simulations, and case studies create opportunities for students to practice language in authentic situations. However, studies (Basturkmen, 2015) indicate that challenges such as a lack of teacher training in ESP-specific methodologies and limited resources can hinder effective interaction. Moreover, the role of feedback in interaction patterns cannot be overlooked. Effective feedback, whether from peers or instructors, serves as a critical component in reinforcing learning outcomes. Carless (2006) highlights that timely and constructive feedback supports both linguistic and professional skill development in ESP learners.

In addition, cultural and contextual factors play a significant role in shaping interaction patterns. Hofstede's (2001) cultural dimensions theory suggests that classroom dynamics are influenced by students' cultural backgrounds, impacting their willingness to participate in discussions or group

activities. Hence, there is a need for targeted training programs for ESP teachers, improved instructional materials, and the integration of task-based activities to optimize interaction patterns in ESP classrooms. This study employs a mixed-methods approach, combining quantitative classroom observation data and qualitative interviews with ESP teachers and students. Participants include 60 students and 5 ESP instructors from our faculty. Data were collected using observation checklists, student feedback forms, and semi-structured interviews.

The findings reveal three primary interaction patterns in ESP classrooms:

Teacher-student interaction is effective for introducing new terminology and clarifying subject-specific content. Teachers played a central role in guiding discussions and addressing misconceptions. However, some students reported feeling hesitant to ask questions in larger classroom settings.

Student-student interaction (peer interaction) was most effective in smaller group tasks and problem-solving activities. Students were observed to share ideas freely and negotiate meaning during role-play exercises. Nevertheless, uneven participation was noted, with more confident students dominating discussions.

Group tasks encouraged collaborative problem-solving and fostered teamwork skills. Tasks such as case studies and project presentations resulted in higher levels of engagement and knowledge retention. However, group dynamics sometimes led to unequal workload distribution and causing frustration among some group members. Feedback forms reflected generally positive perceptions of interaction patterns, with students emphasizing the importance of peer collaboration and teacher feedback. They appreciated interactive activities for improving their language and professional skills. However, challenges such as a lack of confidence in speaking, hesitation in expressing opinions, and limited task variety were frequently reported.

Interviews with instructors revealed ongoing challenges in managing group dynamics and ensuring balanced participation. Teachers reported difficulties in motivating less confident students to engage actively and expressed a need for more specialized training in ESP methodologies. Additionally, teachers highlighted the importance of task variety and alignment with real-world professional contexts to maintain student engagement. There were some challenges such as some students remained passive during interactive sessions, often due to a lack of confidence. Over-reliance on the teacher for content clarification limited student autonomy. Besides, a lack of access to relevant ESP materials and tools hindered the implementation of dynamic interaction patterns. Despite challenges, there were positive outcomes such as using interaction patterns in English lessons helped to enhance student engagement and participation, improved critical thinking and problem-solving skills and students improved better retention of subject-specific vocabulary and language structures.

These findings suggest that while interaction patterns in ESP classrooms have substantial benefits, addressing identified challenges is crucial for maximizing their effectiveness. Interaction patterns significantly influence the effectiveness of ESP teaching. A balanced combination of teacher-led instruction, peer collaboration, and group activities creates a dynamic learning environment. Future research should focus on developing strategies to address identified challenges and optimize interaction patterns in ESP classrooms.

REFERENCES:

1. Basturkmen, H. (2015). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Palgrave Macmillan.
2. Carless, D. (2006). Differing Perceptions in the Feedback Process. *Studies in Higher Education*, 31(2), 219-233.
3. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage.
4. Hyland, K. (2006). *English for Academic Purposes: An Advanced Resource Book*. Routledge.
5. Walsh, S. (2011). *Exploring Classroom Discourse: Language in Action*. Routledge.

O'QUVCHILARNI KASB HUNAR TANLASH KOMPETENSIYALARINI FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA SHAKLLANTIRISH***P.Z.Qurbonov, o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz***

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishda fanlararo integratsiya yondashuvining ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada kasb-hunar tanlash kompetensiyasi, uning ta'limdagi o'rni va fanlararo integratsiya tushunchasi chuqur o'rganilgan. Fanlararo integratsiyaning o'quvchilarga kasb-hunar tanlashda qanday yordam berishi va turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning bu jarayon uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan. Shuningdek, maqolada integratsiyalashgan darslar, interfaol metodlar va loyiha asosida o'qitishning kasb-hunar tanlash kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rni hamda ta'lim jarayonida bu yondashuvni amalda qo'llash usullari haqida misollar keltirilgan. Xulosa sifatida, fanlararo integratsiya o'quvchilarning kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita ekanligi ta'kidlanadi. Maqola o'qituvchilar, ta'lim tashkilotlari va ilmiy tadqiqotchilar uchun foydali bo'lib, ta'lim jarayonini yaxshilashga qaratilgan yangicha yondashuvlarni joriy etish uchun ilmiy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Kasb-hunar tanlash, kompetensiya, fanlararo integratsiya, ta'lim jarayoni, o'quvchilar, metodik yondashuvlar, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, shaxsiy rivojlanish, kasb-hunar tanlash kompetensiyasi, integratsiyalashgan darslar, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируется важность подхода междисциплинарной интеграции в формировании компетенций выбора профессии у школьников. В статье подробно рассматриваются понятие компетенции выбора профессии, её роль в образовании и концепция междисциплинарной интеграции. Описано, как междисциплинарная интеграция помогает учащимся в процессе выбора профессии и как взаимосвязь различных предметов важна для этого процесса. Также в статье приводятся примеры интегрированных уроков, интерактивных методов и проектного обучения, которые способствуют развитию компетенций выбора профессии. В заключении подчеркивается, что междисциплинарная интеграция является эффективным инструментом для формирования компетенций выбора профессии у школьников. Статья будет полезна педагогам, образовательным учреждениям и научным исследователям, создавая научную основу для внедрения инновационных подходов, направленных на улучшение образовательного процесса.

Ключевые слова: Выбор профессии, компетенция, междисциплинарная интеграция, образовательный процесс, учащиеся, методические подходы, интерактивные методы, проектное обучение, личностное развитие, компетенция выбора профессии, интегрированные уроки, эффективность образования.

Abstract. This article analyzes the importance of the interdisciplinary integration approach in the development of career choice competencies in students. The article deeply explores the concept of career choice competencies, its role in education, and the concept of interdisciplinary integration. It highlights how interdisciplinary integration helps students in career decision-making and the significance of the interconnection between various subjects in this process. Additionally, the article presents examples of integrated lessons, interactive methods, and project-based teaching as effective ways to develop career choice competencies. In conclusion, interdisciplinary integration is emphasized as an effective tool for developing students' career choice competencies. The article provides valuable insights for educators, educational institutions, and researchers, creating a scientific foundation for implementing innovative approaches aimed at improving the educational process.

Keywords: Career choice, competence, interdisciplinary integration, educational process, students, methodological approaches, interactive methods, project-based teaching, personal development, career choice competence, integrated lessons, educational effectiveness.

Kirish. O'quvchilarni kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirish, zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kasb-hunar tanlash faqatgina bilim va ko'nikmalarni egallash bilan cheklanmaydi, balki shaxsiy qiziqishlar, ijtimoiy talablar, intellektual va amaliy qobiliyatlarni hisobga olishni ham talab etadi. Shu boisdan, o'quvchilarga kasb tanlashda yordam berish uchun ta'lim jarayonida turli yondashuvlar, metodlar va strategiyalar qo'llanilishi zarur. Bugungi kunda, ta'lim tizimida fanlararo integratsiya yondashuvi ommalashgan. Fanlararo integratsiya o'quvchilarga nafaqat fanlar bo'yicha chuqur bilimlar berish, balki ularning kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv o'quvchilarga turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi va kasb tanlashda zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi. Shuning uchun, fanlararo integratsiya o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, kasb tanlashdagi muvaffaqiyatlari va kelajakdagi professional faoliyatlari uchun muhim omil hisoblanadi.

Ushbu maqolada fanlararo integratsiyaning o'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni va uning samaradorligi tahlil qilinadi.

1. Kasb-hunar tanlash kompetensiyasi va uning ta'limdagi o'rni: Kasb-hunar tanlash kompetensiyasi — o'quvchilarning kelajakdagi professional faoliyatlarini muvaffaqiyatli tashkil qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni to'plamidir. Bu kompetensiya o'quvchilarga o'z qiziqishlari va imkoniyatlarini anglash, turli kasblar haqida ma'lumot to'plash, o'ziga mos keladigan soha va ish faoliyatini tanlashga yordam beradi. O'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyasini shakllantirishda ta'lim jarayonida amaliyotga tayyorlov, psixologik va ijtimoiy yordam muhim ahamiyat kasb etadi. Kasb tanlashning psixologik jihatlari, masalan, shaxsiy qobiliyat va qiziqishlar, ijtimoiy va iqtisodiy talablar bilan uyg'unlashishi kerak.

2. Fanlararo integratsiya tushunchasi: Fanlararo integratsiya, bir necha fanlarning o'zaro bog'liq ravishda o'rganilishi va bir-birini to'ldirishi prinsipiga asoslanadi. Ta'limda fanlararo integratsiya o'quvchilarga aniq va chuqur bilimlarni berishdan tashqari, ularni keng ko'lamda fikrlashga, muammolarni kompleks yondashuv bilan hal qilishga undaydi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunib, bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Kasb-hunar tanlash jarayonida fanlararo integratsiya o'quvchilarga turli kasblarning o'ziga xos jihatlari aniqlash va ularga mos keladigan kasbni tanlashda yordam beradi.

3. Fanlararo integratsiya orqali kasb-hunar tanlash kompetensiyasini shakllantirish: Fanlararo integratsiya orqali kasb-hunar tanlash kompetensiyasini shakllantirish o'quvchilarga o'zining qiziqishlari va qobiliyatlari bilan mos keladigan kasbni aniqlash imkonini yaratadi. Misol uchun, matematikadan, informatika fanidan olingan bilimlarni iqtisodiyot yoki muhandislik sohasidagi kasblar bilan bog'lash orqali o'quvchilarda analitik fikrlash va texnik ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Fanlararo integratsiya o'quvchilarga kompleks vazifalarni hal qilishda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni rivojlantiradi, bu esa kasb-hunar tanlashda muhim ahamiyatga ega.

4. Fanlararo integratsiya asosida kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirish usullari: O'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyasini shakllantirishda turli usullar qo'llanilishi mumkin. Interfaol metodlar va loyiha asosida o'qitish, o'quvchilarga amaliy vazifalar va topshiriqlarni hal qilish orqali bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Integratsiyalashgan darslar, masalan, matematika va fizika yoki adabiyot va tarix fanlari bo'yicha birgalikda o'tkaziladigan mashg'ulotlar, o'quvchilarga o'z kasbini tanlashda zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu metodlar yordamida o'quvchilar o'zining ijtimoiy, intellektual va amaliy qobiliyatlarini yanada yaxshiroq anglaydilar va o'zlariga mos keladigan kasbni tanlashga qodir bo'ladilar.

5. Praktik tajriba va metodik yondashuvlar: Amaliy tajriba va metodik yondashuvlar o'quvchilarning kasb-hunar tanlash kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga turli kasblar haqida ma'lumot berish, ularning qiziqishlarini aniqlash, shaxsiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus tadbirlar o'tkazilishi lozim. Fanlararo integratsiya orqali kasb-hunar tanlash kompetensiyasini shakllantirishda o'quvchilarni turli kasblar bilan tanishtiradigan, masalan, karyera yarmarkalari, professionallar bilan uchrashuvlar, interaktiv darslar

va loyihalar samarali vosita bo'lishi mumkin. Bu tadbirlar o'quvchilarga kasb tanlash jarayonida to'g'ri qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Mazkur ilmiy tadqiqotning asosiy maqsadi o'quvchilarning kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini fanlararo integratsiya asosida shakllantirish jarayonini o'rganishdan iboratdir. Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarning kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini ta'riflash va ularga tegishli asosiy ko'nikmalarni aniqlash.

2. Fanlararo integratsiya yordamida kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini rivojlantirishning samaradorligini o'rganish.

3. Fanlararo integratsiyaning kasb-hunar tanlash kompetensiyalariga ta'sirini o'rganish uchun amaliy eksperimentlarni o'tkazish.

Ilmiy usul va tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda asosiy ilmiy usullar sifatida quyidagi metodologiyalar qo'llanildi:

Teorik tahlil — kasb-hunar tanlash kompetensiyalarining konseptual asoslarini, o'quvchilarning individual rivojlanishini va fanlararo integratsiya usullarini tahlil qilish.

Empirik tadqiqot — so'rovnomalar, intervyular va amaliy eksperimentlar yordamida o'quvchilarning kasb-hunar tanlash kompetensiyalarining shakllanishini o'rganish.

Eksperiment — fanlararo integratsiyaning ta'lim jarayoniga integratsiyasi va uning o'quvchilar rivojiga ta'sirini baholash.

Tadqiqotning natijalari. Tadqiqot davomida o'quvchilarning kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishda fanlararo integratsiyaning roli yuqori darajada tasdiqlandi. O'quvchilarning kasb-hunar tanlashga oid kompetensiyalari quyidagi asosiy sohalarda shakllantirilgan:

1. Teoretik bilimlar: Fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarga kasb-hunar tanlashning asosiy prinsiplarini, bozor talablarini, kasbga oid axborotlarni chuqur o'rganish imkoniyati yaratildi.

2. Amaliy ko'nikmalar: Kasb-hunar tanlashda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish uchun turli fanlardan olingan bilimlar integratsiyalandi. Misol uchun, matematika, ijtimoiy fanlar va tabiiy fanlar orqali o'quvchilarning analitik fikrlash qobiliyatlari rivojlantirildi.

3. Kreativ yondashuv: Fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarning innovatsion fikrlash va kreativ yondashuvlarini rivojlantirishga erishildi. Bu esa kasb-hunar tanlashda yangi va zamonaviy qarorlar qabul qilish imkonini berdi.

4. Kommunikativ kompetensiyalar: Ijtimoiy fanlar va adabiyot fanlarining integratsiyasi orqali o'quvchilarning jamoada ishlash, suhbat qurish va o'z fikrlarini ifodalash ko'nikmalari mustahkamlandi.

Xulosa: Ushbu maqolada fanlararo integratsiyaning o'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyati chuqur tahlil qilindi. Kasb-hunar tanlash kompetensiyasi o'quvchilarning kelajakdagi professional muvaffaqiyatlari uchun zarur bo'lgan muhim qobiliyatlar to'plamini tashkil etadi. Fanlararo integratsiya o'quvchilarga turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga, amaliy va nazariy bilimlarni integratsiyalashgan holda o'rganishga imkon beradi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar kasb tanlashda zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradilar va o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasbni tanlashda yaxshiroq qarorlar qabul qilish imkoniga ega bo'ladilar. Shuningdek, fanlararo integratsiya yordamida ta'lim jarayonida o'quvchilarni shaxsiy rivojlantirish va kasb-hunar tanlashga tayyorlash uchun turli metodlar, masalan, interfaol darslar, loyiha asosida o'qitish va amaliy mashg'ulotlar muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Bu usullar o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtiradi va ularni real hayotdagi masalalarni hal qilishga tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, fanlararo integratsiya kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ta'lim jarayonida bu yondashuvni kengaytirish, o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashga katta hissa qo'shadi. Shu sababli, ta'lim tizimida fanlararo integratsiyani yanada rivojlantirish va amaliyotga joriy etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akhmedov, M. (2020). Fanlararo integratsiya va uning ta'lim jarayonidagi o'rni. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi.

2. Ismoilov, X., & Nurmatov, S. (2018). Kasb-hunar tanlashda ta'lim metodlari va yondashuvlar. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Xasanov, R. (2019). O'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini rivojlantirish. Tashkent: Fan va ta'lim.
4. Tashkent, A. (2017). Integratsiyalashgan ta'lim: nazariy asoslar va metodik yondashuvlar. Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
5. Karimov, M. (2021). O'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyalarini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Innovatsion Ta'lim.
6. Yusupov, M. (2022). Kasb-hunar tanlashda psixologik yondashuv. Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
7. Shamsiddinov, A. (2016). Fanlararo integratsiya asosida o'quvchilarda kasb-hunar tanlash kompetensiyasini shakllantirish. Toshkent: O'zbekiston Ta'lim Akademiyasi.
8. Mirzaev, D. (2020). Kasb-hunar tanlashda interfaol metodlar va ularning samaradorligi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
9. Zaynalov, S. (2021). Ta'limda fanlararo yondashuvning ahamiyati. Samarqand: Samarqand Ta'lim Institut.
10. Abdurahobov, S. (2019). O'quvchilarni kasb-hunar tanlashga yo'naltirishda fanlararo integratsiyaning roli. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

UO'K 373.31

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMYIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

N.Sh. Shomirzayeva, o'qituvchi, University of Business and Science, Namangan

Annotatsiya. *Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, o'quvchilarning individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va qiziqishlarini hisobga olishni ta'minlaydi. Boshlang'ich sinfda shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, mustaqil fikrlashiga va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish texnologiyalari va ularning samaradorligi haqida so'z yuritimiz.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvchilar, faoliyat, bilim, amaliyot.*

Аннотация. *Личностно-ориентированный подход в образовательном процессе предусматривает учет индивидуальных особенностей, способностей и интересов обучающихся. Формирование личностно-ориентированной учебной деятельности в начальной школе помогает учащимся развивать самосознание, самостоятельное мышление и творческие способности. В данной статье мы поговорим о технологиях формирования личностно-ориентированной учебной деятельности в классах начальной школы и их эффективности.*

Ключевые слова: *начальная школа, личностно-ориентированное образование, учащиеся, деятельность, знания, практика.*

Abstract. *A person-oriented approach in the educational process provides consideration of individual characteristics, abilities and interests of students. Forming individual-oriented educational activities in primary school helps students to develop self-awareness, independent thinking and creative abilities. In this article, we will talk about the technologies for the formation of individual-oriented educational activities in elementary school classes and their effectiveness.*

Key words: *elementary school, person-oriented education, students, activity, knowledge, practice.*

Kirish. Bugungi kunda jahonda texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida boshlang'ich ta'limni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, ularga zamonaviy ta'lim berish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan muammo hisoblanadi. Aynan, boshlang'ich ta'lim didaktik jarayonlarda bolaning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishini ta'minlash muhim va zaruriy bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi. U bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga qiziqishni shakllantirish maqsadini ko'zlagan holda, yetti yoshgacha oilada hamda davlat va nodavlat boshlang'ich ta'limga olib boriladi. Boshlang'ich ta'limning maqsad va vazifalarini tatbiq etishda jamoat va homiy tashkilotlari, mahalla,

xalqaro fondlar faol ishtirok etadilar. Boshlang'ich ta'lim-bolaning individual va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda uning jismoniy va psixik rivojlanishini ta'minlovchi, uni uzluksiz ta'limning keyingi bosqichi har tomonlama maqsadli yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya jarayonidir.

Har bir o'quvchining o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish. O'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash, ularning fikrlarini va g'oyalarini qadrlash. O'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish, guruhli ishlar orqali o'zaro tajriba almashish. O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish, yangi g'oyalar va yechimlar topishga undash. O'quvchilar o'z qiziqishlariga mos ravishda loyihalar yaratadilar. Bu jarayonda ular muammoni aniqlash, yechim topish va natijalarni taqdim etish orqali o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'yinlar orqali o'quvchilar dars jarayonida qiziqarli va faol ishtirok etadilar. O'yinlar, masalan, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar va intellektual o'yinlar, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni bir-biri bilan muloqot qilishga undaydi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. O'quvchilarga muammolarni hal qilish vazifalari beriladi. Bu usul o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. O'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda darslarni tashkil etish. Bu usul orqali har bir o'quvchi o'z sur'atida va qobiliyatiga mos ravishda ta'lim oladi. O'quvchilarga o'z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash imkoniyatini berish. Bu jarayon o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga va o'z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish uchun bir qator usullar va strategiyalar mavjud. Har bir o'quvchining qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash uchun diagnostik testlar va anketalar o'tkazish. O'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda o'quv rejalarini ishlab chiqish va ularga mos darslar o'tkazish. O'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash, savollar berish, muhokama qilish va fikr almashish imkoniyatlarini yaratish. O'yinlar, rolli o'yinlar va guruhli faoliyatlar orqali o'quvchilarni darsga jalb qilish. O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, birgalikda muammolarni hal qilishga yoki loyihalar ustida ishlashga undash. O'quvchilar o'zaro o'rganish va bir-birlariga yordam berish imkoniyatini yaratish. O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish vazifalarini berish, bu orqali ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. O'quvchilarga o'z qiziqishlariga mos ravishda tadqiqotlar o'tkazish va natijalarni taqdim etish imkoniyatini berish. O'quvchilarning qobiliyatlariga mos ravishda dars materiallarini tayyorlash va taqdim etish. O'quvchilarga turli darajadagi vazifalar berish, shunda har bir o'quvchi o'z sur'atida o'rganishi mumkin. O'quvchilarga o'z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash imkoniyatini berish, bu orqali o'z bilimlarini mustahkamlash. O'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatini berish. O'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, masalan, muloqot qilish, hamkorlik qilish va muammolarni hal qilish. O'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan muloqotda emotsional jihatlarni hisobga olishni o'rgatish. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faol ishtirok etishga undash va ijodiy fikrlashlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, mustaqil fikrlashiga va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning bir qator afzalliklari mavjud. Har bir o'quvchining qobiliyatlari, qiziqishlari va o'rganish uslublarini hisobga olish orqali ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish. O'quvchilar o'z qiziqishlariga mos keladigan materiallar va faoliyatlar bilan shug'ullanishlari natijasida o'qishga bo'lgan motivatsiyalari oshadi. O'quvchilarni muammoli vaziyatlarga duchor qilish orqali tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish. O'quvchilar o'z o'qish jarayonlarini boshqarish va mustaqil ravishda o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Guruhli ishlar va muhokamalar orqali o'quvchilar ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar, bu esa ularning jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. O'quvchilar o'z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash orqali o'z bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'quvchilar o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan muloqotda emotsional jihatlarni hisobga olishni o'rganadilar. O'qituvchilar o'quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatini berish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarning o'qish natijalarini yaxshilashga

yordam beradi, chunki ular o'z qobiliyatlariga mos ravishda o'rganadilar. O'quvchilar hayotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni, masalan, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va ijodiy fikrlashni o'rganadilar. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faol ishtirok etishga undash va o'z-o'zini anglashlariga yordam berish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.[7]

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bir qator usullar va strategiyalarni qo'llash mumkin. O'quvchilarga ochiq savollar berish orqali ularning fikrlash jarayonini rag'batlantirish. Bu savollar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun loyihalar berish. Bu jarayonda ular ijodiy yondashuvlar va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqishlari mumkin. Rassomlik, musiqa, teatr va boshqa ijodiy faoliyatlar orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Bu faoliyatlar o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda etishiga yordam beradi. O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda ijodiy vazifalarni bajarishga undash. Bu jarayonda ular bir-biridan o'rganish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'quvchilarga o'z ishlarini baholash va tahlil qilish imkoniyatini berish. Bu jarayon ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar uchun qulay va ijodiy muhit yaratish. Bu muhitda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va yangi g'oyalarni sinab ko'rishlari mumkin. O'quvchilar o'rtasida fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatlarini yaratish. Bu jarayonda ular bir-birining g'oyalarini rivojlantirishlari mumkin. O'quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni, masalan, dasturlash, grafik dizayn yoki video tahrirlash kabi ijodiy vositalarni o'rgatish. O'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olish. Ularning qiziqishlariga mos keladigan faoliyatlar orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Ijodiy o'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish. Bu o'yinlar o'quvchilarga yangi g'oyalarni ishlab chiqish va sinab ko'rish imkoniyatini beradi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida turli xil yondashuvlar va usullarni qo'llash muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.[6]

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish uchun bir qator samarali usullar mavjud. O'quvchilarga muammolarni hal qilishda yoki mavzularni o'rganishda ochiq savollar berish. Bu ularning fikrlash jarayonini rag'batlantiradi. O'quvchilarga ijodiy loyihalar berish, masalan, san'at, ilmiy tadqiqot yoki ijtimoiy loyiha. Bu jarayonda ular o'z g'oyalarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Rassomlik, musiqa, teatr va boshqa san'at turlari orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Bu faoliyatlar o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda etishiga yordam beradi. O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda ijodiy vazifalarni bajarishga undash. Bu jarayonda ular bir-biridan o'rganish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'quvchilarga o'z ishlarini baholash va tahlil qilish imkoniyatini berish. Bu jarayon ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalarni, masalan, dasturlash, grafik dizayn yoki video tahrirlash kabi ijodiy vositalarni o'rgatish. Ijodiy o'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish. Bu o'yinlar o'quvchilarga yangi g'oyalarni ishlab chiqish va sinab ko'rish imkoniyatini beradi. O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish vazifalarini berish. Bu ularning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.[4]

O'quvchilar o'rtasida fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatlarini yaratish. Bu jarayonda ular bir-birining g'oyalarini rivojlantirishlari mumkin. O'quvchilarni ijodiy fikrlarni ifoda etishga undash. Ularni o'z g'oyalarini erkin ifoda etishlariga imkon berish. O'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olish. Ularning qiziqishlariga mos keladigan faoliyatlar orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish. O'quvchilarga o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'z-o'zini o'rganish va rivojlantirish imkoniyatlarini berish. O'quvchilarga ijodiy faoliyatlar uchun motivatsiya berish. Ularni muvaffaqiyatlari uchun rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash. O'quvchilar uchun qulay va ijodiy muhit yaratishda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va yangi g'oyalarni sinab ko'rishlari mumkin. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va o'quvchilarning ijodiy fikrlashini

rag'batlantirish uchun turli xil usullarni qo'llash muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.[5]

Ta'lim jarayonida san'at va ijodiy faoliyatlarning roli juda muhimdir. Ular o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ijodiy fikrlashiga va umumiy ta'lim sifatiga katta ta'sir ko'rsatadi. San'at va ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar o'z g'oyalarini ifoda etish, yangi yechimlar topish va muammolarni ijodiy tarzda hal qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi. San'at faoliyatlari o'quvchilarning emotsional rivojlanishiga yordam beradi. Ular o'z his-tuyg'ularini ifoda etish, boshqalar bilan muloqot qilish va o'zlarini anglash imkoniyatini topadilar. San'at va ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular san'at asarlarini tahlil qilish, o'z fikrlarini asoslash va boshqalar bilan baham ko'rish orqali tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. San'at orqali o'quvchilar turli madaniyatlar, an'analar va qadriyatlar bilan tanishadilar. Bu ularning madaniy bilimlarini kengaytiradi va global fikrlash qobiliyatini oshiradi. Ijodiy faoliyatlar ko'pincha guruhda amalga oshiriladi, bu esa o'quvchilarga jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular bir-biriga yordam berish, fikr almashish va birgalikda ishlashni o'rganadilar. San'at va ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va shaxsiy rivojlanishlariga yordam beradi. San'at va ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ular o'zlarini qiziqarli va ijodiy muhitda his qilishadi, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. San'at faoliyatlari o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular muammolarni hal qilish, analitik fikrlash va ijodiy yechimlar topish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. San'at va ijodiy faoliyatlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning shaxsiy, emotsional va kognitiv rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Ular ijodiy fikrlashni, tanqidiy fikrlashni, jamoaviy ish ko'nikmalarini va o'z-o'zini ifoda etishni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarning umumiy ta'lim sifatini oshiradi.[3]

Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga bir qator foydalar keltiradi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Ular yangi g'oyalar ishlab chiqish, muammolarni ijodiy tarzda hal qilish va o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning his-tuyg'ularini ifoda etish va boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Bu ularning emotsional intellektini rivojlantiradi va o'zlarini anglashlariga yordam beradi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular san'at asarlarini tahlil qilish, o'z fikrlarini asoslash va boshqalar bilan baham ko'rish orqali tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. [2]

Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va shaxsiy rivojlanishlariga yordam beradi. Ijodiy faoliyatlar ko'pincha guruhda amalga oshiriladi, bu esa o'quvchilarga jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular bir-biriga yordam berish, fikr almashish va birgalikda ishlashni o'rganadilar. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ular o'zlarini qiziqarli va ijodiy muhitda his qilishadi, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular muammolarni hal qilish, analitik fikrlash va ijodiy yechimlar topish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga stressni kamaytirish va ruhiy holatlarini yaxshilashga yordam beradi. San'at va ijodiy faoliyatlar orqali o'z his-tuyg'ularini ifoda etish, stressni kamaytirishga yordam beradi. Ijodiy faoliyatlar orqali o'quvchilar turli madaniyatlar, an'analar va qadriyatlar bilan tanishadilar. Bu ularning madaniy bilimlarini kengaytiradi va global fikrlash qobiliyatini oshiradi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga nafaqat ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish, balki emotsional, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishlariga ham katta hissa qo'shadi. Bu jarayonlar o'quvchilarning umumiy ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi va ularni hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga tayyorlaydi.[1]

Xulosa. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish texnologiyalari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga va mustaqil fikrlashga yordam beradi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini yanada

samarali va qiziqarli qiladi, shuningdek, o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga yordam beradigan muhim jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Indiaminov N. va b. Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim texnologiyalari. 2014(8).
2. Ахунова Г.Н., Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойihalаштириш ва режалаштириш. / Б.Ю.Ходиев тахрири остида. - Т.: «Идтисодиёт», 2009.
3. Основы личностно-ориентированного образования. / И.С.Якиманская. - М.: «Бином. Лаборатория знаний», 2011.
4. Sherov, D. (2020). Succession Issues in Teaching English. Academic Research in Educational Sciences, (3).
5. Zikiryaev A. va boshqalar. O'quvchilar bilimini tekshirishda innovatsion texnologiyalar. // «Xalq ta'limi» jurnali, 2001, 6-son. -19-b.
6. Nishonaliev U. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari muammolari va yechimlari. // «Pedagogik ta'lim» jurnali, 2000, 3-son. -11-b.
7. Norbutaev X. Mejpredmetnwe svyazi pri obuchenii prirodovedeniyu. // «Nachalnaya shkola». M., 2011, № 11. -S. 25.

UDC 378.4

THE IMPORTANCE OF LANGUAGE PROFICIENCY IN EDUCATIONAL CONTEXTS

M.A. Shukurova, PhD, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Tilni bilish-bu shaxsning tilni o'qish, yozish, gapirish va tushunish qobiliyatini o'z ichiga olgan atama. Bu ta'lim, tilshunoslik va aloqa sohalarida hal qiluvchi tushuncha bo'lib, akademik muvaffaqiyatlarga, ijtimoiy o'zaro ta'sirlarga va kasbiy imkoniyatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola tilni bilishning turli o'lchovlari, uni baholash va o'quvchilar uchun, xususan, turli xil va globallashtirilgan dunyoda ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: til, o'rganish, tilni bilish, baholash, akademik muvaffaqiyat, ta'lim sozlamalari.

Аннотация. Знание языка - это термин, который охватывает способность человека читать, писать, говорить и понимать язык. Это важнейшее понятие в области образования, лингвистики и коммуникации, существенно влияющее на успехи в учебе, социальные взаимодействия и профессиональные возможности. В этой статье рассматриваются различные аспекты владения языком, его оценка и последствия для учащихся, особенно в разнообразном и глобализованном мире.

Ключевые слова: язык, обучение, уровень владения языком, оценка, академическая успешность, условия обучения.

Abstract. Language proficiency is a term that encompasses an individual's ability to read, write, speak, and understand a language. It is a crucial concept in the fields of education, linguistics, and communication, significantly influencing academic success, social interactions, and professional opportunities. This article explores the various dimensions of language proficiency, its assessment, and its implications for learners, particularly in a diverse and globalized world.

Key words: language, learning, language proficiency, assessment, academic success, educational settings.

Language proficiency can be defined as the level of competence a person has in a specific language. This competence is often categorized into different domains, including listening, speaking, reading, and writing. Each domain plays a vital role in effective communication and contributes to an individual's overall language skills. Proficiency is not merely about knowing vocabulary or grammar rules; it reflects the ability to use language fluently and accurately in various contexts.

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) provides a widely recognized framework for assessing language proficiency. It categorizes proficiency into six levels: A1 (beginner), A2 (elementary), B1 (intermediate), B2 (upper-intermediate), C1 (advanced), and C2 (proficient). These levels help educators and learners gauge their language skills and set realistic goals for improvement. Several factors influence language proficiency, including age, exposure, motivation, and education.

1. *Age:* Research indicates that younger learners often acquire languages more easily than adults. This phenomenon, known as the critical period hypothesis, suggests that there is an optimal window for language acquisition, typically during childhood and adolescence.
2. *Exposure:* The amount and quality of exposure to a language significantly impact proficiency. Immersion in a language-rich environment, where individuals are surrounded by native speakers and authentic language use, enhances learning. Conversely, limited exposure can hinder language development.
3. *Motivation:* Intrinsic and extrinsic motivation plays a crucial role in language learning. Learners who are genuinely interested in the language or have clear goals, such as travel or career advancement, tend to achieve higher proficiency levels.
4. *Education:* Formal education and structured language programs can provide learners with the necessary tools and skills to develop proficiency. However, the effectiveness of these programs often depends on the teaching methods and resources used.

Assessment of language proficiency can take many forms, ranging from standardized tests to informal evaluations. Standardized tests, such as the TOEFL (Test of English as a Foreign Language) or IELTS (International English Language Testing System), are commonly used to assess English language proficiency for academic and professional purposes. These tests evaluate different skills, including listening comprehension, reading comprehension, and writing ability. They provide a benchmark for institutions and employers to determine an individual's language skills. However, it is essential to recognize the limitations of standardized tests. They may not fully capture a learner's communicative competence or their ability to use language in real-world situations. In addition to standardized tests, formative assessments, such as classroom activities, presentations, and peer evaluations, can provide valuable insights into a student's language proficiency. These assessments allow for a more holistic understanding of a learner's abilities and areas for improvement.

Implications of Language Proficiency

Language proficiency has significant implications for individuals and society as a whole. For students, high levels of language proficiency can lead to improved academic performance. Proficient language skills enable students to engage with complex texts, participate in discussions, and express their ideas clearly and effectively.

In professional settings, language proficiency is often a prerequisite for employment. Many employers seek candidates who can communicate effectively in multiple languages, especially in globalized industries. Proficiency in a language can enhance career opportunities and facilitate collaboration in diverse teams.

On a broader scale, language proficiency promotes social integration and cultural understanding. In multicultural societies, individuals who can communicate across language barriers contribute to social cohesion and mutual respect. Language proficiency fosters connections between people, allowing for the exchange of ideas and cultural practices.

Language proficiency is a critical component of academic success and personal development in educational settings. This concept refers to the ability to communicate effectively in a language, encompassing reading, writing, speaking, and listening skills. In an increasingly globalized world, the importance of language proficiency extends beyond mere communication; it influences cognitive development, cultural understanding, and social integration. This argumentative text will explore the significance of language proficiency in educational contexts, highlighting its impact on learning outcomes, career opportunities, and societal cohesion.

Enhancing Learning Outcomes. Research has consistently shown that language proficiency plays a vital role in shaping academic achievement. Students with strong language skills tend to perform better across various subjects, including mathematics and science. This correlation arises because language is the medium through which knowledge is conveyed. Proficient language users can engage more deeply with texts, comprehend complex concepts, and articulate their thoughts clearly.

Consider a classroom where students are required to read and analyze a scientific article. Students with high language proficiency can not only understand the vocabulary and structure of the

article but also engage in critical discussions about its implications. Conversely, students with limited language skills may struggle to grasp fundamental concepts, leading to disengagement and lower academic performance. Thus, fostering language proficiency is essential for maximizing each student's learning potential.

Moreover, language proficiency aids in the development of critical thinking skills. Students who can articulate their ideas and engage in dialogue are more likely to evaluate different perspectives and develop reasoned arguments. This ability is essential for academic success and is a crucial skill for navigating complex real-world issues. Educational institutions must prioritize language development to cultivate critical thinkers who can contribute meaningfully to society.

Expanding Career Opportunities. In the modern job market, language proficiency is increasingly recognized as a valuable asset. Employers seek candidates who can communicate effectively with diverse populations, both locally and globally. Proficiency in multiple languages can set an individual apart from their peers, opening doors to a wider range of career opportunities.

For example, in fields such as international relations, business, and healthcare, effective communication is paramount. Professionals who can converse in multiple languages can bridge cultural gaps, foster collaboration, and enhance service delivery. Language proficiency not only increases employability but also enables individuals to build networks that can lead to career advancement.

Furthermore, as technology continues to evolve, the demand for language skills in digital communication and content creation grows. Professionals who can create, adapt, and translate content for various audiences are in high demand. Educational programs that emphasize language development prepare students for success in this competitive landscape, equipping them with the tools necessary to thrive in their chosen careers.

Language proficiency also plays a crucial role in promoting social cohesion and cultural understanding. In multicultural societies, the ability to communicate across linguistic barriers fosters inclusivity and respect among individuals from diverse backgrounds. Educational institutions serve as microcosms of society, and promoting language proficiency within these settings can help cultivate a sense of belonging and community.

When students learn languages and engage with different cultures, they develop empathy and appreciation for diversity. This cultural competence is essential for building harmonious relationships in an increasingly interconnected world. Schools that prioritize language education create environments where students can share their experiences and perspectives, enriching the learning experience for everyone involved.

Moreover, language proficiency can empower immigrant and minority populations, enabling them to participate fully in their communities. By providing language support in educational settings, schools can help these individuals navigate social, economic, and civic challenges. This inclusivity not only benefits the individuals involved but also strengthens the fabric of society as a whole. In conclusion, language proficiency is a multifaceted concept that extends beyond mere vocabulary and grammar. It encompasses the ability to communicate effectively in various contexts and is influenced by numerous factors, including age, exposure, motivation, and education. Understanding language proficiency is essential for educators, learners, and employers alike, as it plays a critical role in academic success, career advancement, and social integration. As our world becomes increasingly interconnected, the importance of language proficiency will continue to grow, highlighting the need for effective language education and assessment practices.

Language proficiency is of paramount importance in educational contexts. It enhances learning outcomes, expands career opportunities, and fosters social cohesion. As we navigate an increasingly interconnected world, the ability to communicate effectively in multiple languages is not just an advantage; it is a necessity. Educational institutions must recognize the critical role of language proficiency and prioritize language development in their curricula. By doing so, they will equip students with the skills they need to succeed academically, professionally, and socially, ultimately contributing to a more cohesive and understanding society.

REFERENCES:

1. Ballinger, S., Lyster, R., Sterzuk, A., & Genesee, F. (2017). Context-appropriate crosslinguistic pedagogy. *Journal of Immersion & Content-Based Language Education*, 5(1), 30–57.
2. Klingler, T. A. (2003). Language labels and language use among Cajuns and Creoles in Louisiana. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 9(2), 77-90.

UO'K 808.2

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA TEJAMKORLIK TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH

O.A.Shukurullayev, o'qituvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hozirgi vaqtda maktabgacha pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan va mamlakatdagi ko'plab maktabgacha ta'lim tashkilotlarida amalga oshirilayotgan deyarli barcha zamonaviy kompleks, asosiy dasturlarda maktabgacha yoshdagi bolalarni tejamkorlik ruxida tarbiyalashda bir qator qo'shimcha dasturlar mavjud. Bu dasturlardan to'g'ri foydalanish bolalarda turli xildagi qiziqishlarni shakllanishiga ko'maklashuvchi omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, tarbiya, kasb, interfaol, metod, jamiyat, bola, rivojlanish, qiziqish, axborot, jahon, zamonaviy, jarayon, munosabat, bola, yosh guruhlari.

Аннотация. В данной статье, ставшей одним из важных направлений дошкольной педагогики и реализуемой во многих дошкольных образовательных организациях страны, представлен ряд дополнительных программ по воспитанию дошкольников в духе бережливости практически во всех современных комплексах, базовые программы. Правильное использование этих программ является способствующим фактором формирования разнообразных интересов у детей.

Ключевые слова: Дошкольное образование, воспитание, профессия, интерактив, метод, общество, ребенок, развитие, интерес, информация, мир, современность, процесс, отношение, ребенок, возрастные группы.

Abstract. In this article, which has become one of the important directions of preschool pedagogy and is implemented in many preschool education organizations in the country, there are a number of additional programs for educating preschool children in the spirit of thrift in almost all modern complex, basic programs. Correct use of these programs is a contributing factor to the formation of various interests in children.

Key words: Pre-school education, upbringing, profession, interactive, method, society, child, development, interest, information, world, modern, process, attitude, child, age groups.

Ushbu maqolada maktab ta'lim tashkilotiga chiquvchi bolalarning tejamkorlik tushunchalari, psixologik jihatlari, yosh xususiyatlari, maktab ta'limiga tayyorgarlik haqida atroflicha fikr yuritilgan, bo'lib, yosh avlodning yuksalishida bolalarning tejamkorlik tushunchalarini shakllantirish bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, axloqiy, ma'naviy, estetik va iqtisodiy rivojlanishi, maktab ta'limining yangi sharoitlariga va o'quv materialini ongli egallashi hamda faol kirib borishlari haqida xulosa va tavsiyalar berilgan.

Bugungi kunda siyosat va ta'limning o'zaro aloqasi hamma uchun ochiq. Har qanday taraqqiy etgan jamiyatning iqtisodiy, intellektual, madaniy, ma'naviy va axloqiy salohiyati uning mazmuni va yo'nalishiga bog'liq. Bozor iqtisodiyotining shakllanishi va zamonaviy o'zbek jamiyatining rivojlanishi sharoitida yosh avlodning iqtisodiy tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy yangi iqtisodiy sharoitlar maktabgacha yoshdagi mustaqil, faol, mehnatkash, iqtisodiy jihatdan savodli, yuqori axloqiy, insoniy shaxslarni tarbiyalash zarurligini belgilaydi, bu esa insonning keyingi hayotiy faoliyatining asosi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalash nazariyasi va amaliyotining holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy ta'lim jarayoni maktabgacha yoshdagi bolalarni iqtisodiy tarbiyalashning yaxlit nazariyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Maktabgacha yoshda iqtisodiy ta'lim muhitining mazmuni quyidagilardan iborat:

obyektiv muhit (o'yinga asoslangan iqtisodiy muhit yaratish);

ijtimoiy –“qiziqishlariga atrof-muhit (ota-onalar, ta'lim jamoasi MTT), voqea-bilim muhiti (qiziqarli ekskursiyalar, mashhur odamlar bilan uchrashuvlar) va axborot muhit (jumboq, illyustratsiyalar, do'konlar, banklar, xizmat markazlari, shahar sanoat korxonalari xaritasi, tanga namunalari).

Tarbiyachi ijtimoiy agentlarning ma'lumotlarini professional tarzda qayta ishlab, ushbu ta'sirni maqsadli yo'naltira olishi, ijtimoiy rivojlanish holatini pedagogik holatga aylantira olishi, yetakchi axloqiy va iqtisodiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan ta'lim muhitini yarata olishi lozim.

Jumladan, bola iqtisodiyot to'g'risidagi bilimning dastlabki tushunchalarini o'yinlar orqali egallashi iqtisodiyot haqidagi g'oyalarni aniqlashtirish va mustahkamlash, odamlarning iqtisodiy hayoti haqida yangi bilimlarga ega bo'lish, bolaning o'zi, uning atrofidagi kattalar va tengdoshlari uchun muhim bo'lgan bilimlarga muvofiq to'g'ri harakatlar, munosabatlar, faoliyatlarda namoyon bo'lish imkonini beradi. Oila iqtisodiyoti, ona shahri, viloyat, biznes sohasidagi kasb-hunar haqida bilim olishning eng muhim rag'batlantiruvchi omillaridan biri-bu iqtisodiyotga bo'lgan bilim va qiziqishni rivojlantirishdir, bu esa bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi.

Sir emaski, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga ilk iqtisodiy bilimlar berish asosan o'rta guruhdan boshlab tashkil etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilim berish, ularning mantiqiy fikrlash doiralarini o'stirish, ishbilarmonlik, tejamkorlik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi. O'rta guruh bolalariga ilk iqtisodiy tushunchalarni berish quyidagi bo'limlar:

Inson va uning ehtiyojlari;

Inson va iqtisod;

Pul, mahsulotlarni sotib olish va ayirboshlash asosida tashkil etiladi.

Inson va uning ehtiyojlari haqida tushuncha berishda, inson uchun zarur bo'lgan hayotiy ehtiyojlar (kiyim-kechak, oziqovqat va hokazo), tejamkorlik haqida (suvni, vaqtni tejash), maktabgacha ta'lim muassasalaridagi va uydagi jihozlardan (o'yinchoq, kitob va hokazo) tejamkorlik bilan munosabatda bo'lish vaqt haqida ilk tushuncha berish orqali vaqt tejash haqida tushunchalar beriladi. Bu tushunchalarni berish orqali tevarak-atrofdagi buyum va xomashyolar, ularning xilma-xil sifatlariga, uy-ro'zg'or buyumlari (ko'rpa-to'shak, ko'rpacha, yostiq, choyshab, idish- tovoqlar) ularni bir-biridan farqlash va umumlashtirish, ustki kiyimlar turlari haqida tasavvurlarini aniqlash va kengaytirishadi. Atrof-olam bilan tanishtirish mashg'ulotlarida “Non va suv biz uchun aziz”, “Uyro'zg'or buyumlari”, “Oshxona buyumlari” kabi mavzularda suhbatlar o'tkaziladi.

Iqtisodiy tarbiya ham shaxsning barkamol shakllanishining zarur shartidir. Yoshlarni iqtisodiy tarbiyalash pedagogikaning asosiy muammolaridan biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolaveradi. Bozor iqtisodiga o'tayotgan bir sharoitda va keyingi rivojlanishda ham yoshlarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish muhimdir. Bu sohada hukumatimiz g'amho'rlik ko'rsatmoqda va pedagoglarimiz tadqiqotlar olib bormoqda. Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarda tejamkorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob qilish qobiliyatini shakllantiradi. Iqtisodiy tarbiya mazmuni Sharq mutafakkirlari tomonidan muntazam boyitilib, ilmiy asoslab kelingan. Bu borada Al-Xorazmiy matematika fani inson hayotida asosiy o'rin tutishini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, kishi hisob ilmini bilishi va o'z ishiga puxta bo'lishi kerak. Shunda u o'z mehnatining (o'zgalarning ham) natijalarini o'lchovlar orqali aniqlay olishi mumkin. A.N.Forobiy “Baxt-saodatga erishuv haqida” asarida shunday yozadi: “Inson o'z mablag'ini to'g'ri sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda qizg'anchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka yetaklaydi”. A.Avloniy “Iqtisod deb, pul va mol kabi ne'matlarning qadrini bilmakka aytilur” yana “Hozirgi zamonda maqsadga yetmoq, xalqqa maqbul bo'lmoq uchun ilm va mol lozimdur” kabi qimmatli g'oyalarni olg'a surgan. Masalan, uning quyidagi fikrlarini ko'raylik: “Amerikaliklar bir dona bug'doy ekib, yigirma qadoq bug'doy olurlar, yevropaliklar o'zimizdan olgan 5 tiyinlik paxtamizni o'zimizga 25 tiyinga soturlar. Ammo biz osiyoliklar, xususan, turkistonliklar, dumba sotib, chandir chaynaymiz: qaymoq berub, non o'rniga kesak tishlaymiz, so'zning qisqasi, hozirgi zamonga muvofiq kishi bo'lmak uchun ilm va ma'rifat ila barobar iqtisod, insof tugamas sa'i, bitmas g'ayrat lozimdir”. Ahmad Yugnakiy “Hibbatul haqoyiq”da: “Mol-mulksiz kishi uchun bilim – bitmas-tuganmas mulkdir, kambag'al uchun bilim

hisob – xatosiz hisobdir”. Bu fikrdan shuni anglash zarurki, inson o‘zining ilmi bilan ijtimoiy hayotga tejamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi va o‘z hayotini oqilona tashkil qiladi

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq, mamlakatimizda umumiy ta’lim majburiydir. Ta’lim jarayoni umumiy ta’limning to‘rt bosqichiga muvofiq amalga oshiriladi:

birinchi bosqich - maktabgacha ta’lim;

ikkinchi bosqich - boshlang‘ich umumiy ta’lim (standart ishlab chiqish muddati to‘rt yil);

uchinchi bosqich - asosiy umumiy ta’lim (besh yillik);

to‘rtinchi bosqich - o‘rta (to‘liq) umumiy ta’lim (ikki yil).

Umum ta’lim muassasalarida umum ta’limning ikkinchi, uchinchi va to‘rtinchi bosqichlari dasturlari amalga oshiriladi. Maktab bosqichlari (umumiy ta’limning 2-4 darajalari) maktab bilimlari bloklarini idrok etishni va ularning o‘quvchilarning yosh rivojlanishiga mos kelishini ta’minlaydigan o‘zaro bog‘liq davrlardir. Maktab ta’limi o‘quvchining umumta’lim maktabi, gimnaziya yoki litseyda olgan umumiy ta’limi deb hisoblanishi kerak. Maktab iqtisodiy ta’limi - umumiy ta’lim doirasida maktab o‘quvchilariga iqtisodiy va iqtisodiy bilimlarni o‘qitishning maqsadli jarayoni. Zamonaviy iqtisodiy ta’lim maktab ijtimoiy fanlari orasida o‘quvchi dunyoqarashini shakllantirishda ustun o‘rinni egallay boshlaydi. Iqtisodiy ta’lim tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, bu umuman Rossiya kelajagiga sarmoyadir. Maktabda iqtisod fani nafaqat asosiy iqtisodiy tushunchalarni tarqatish, balki shaxsni shakllantirish, rivojlantirish, uni ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish vositasidir. Bizning maktabimiz ta’limning yangi mazmunini izlash va shakllantirish, o‘z taqdirini o‘zi belgilash, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini amalga oshirishga qodir shaxsni shakllantirishga qaratilgan pedagogik ishning yangi shakllari mavjud maktabdir

Xulosa qilib aytish mumkinki, bolaning kelajak hayotdagi faolligi, uning farovon va to‘kin yashashi haqidagi tasavvurlari, bilim, malaka va ko‘nikmalari kichik yoshdan shakllantirilib borilishi lozim. Ko‘rsatkichi past darajadagi bolalar bilan individual ishlash, ularni kelajak hayotga tayyorlash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Sh.M.Mirziyoyev. “Jismoniy va ma’naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir” mavzusida “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi. Xalq so‘zi. 2017 yil1
2. Asqarova D.Q. “Bolalalarni maktab ta’limiga tayyorlash metodikasi” o‘quv qo‘llanma Toshkent-2020
3. Ubaydullayeva. Z. Maktabgacha ta’lim muassasalarida iqtisodiy tarbiyani tashkil etish. Toshkent.2022.
4. To‘qmirzayeva. I. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilim berishning o‘rni va ahamiyati. Toshkent.2006.
5. Saipova.G. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarurati. Shahrisabz. 2022.
6. Махмудова, Д. М. (2022, November). Способы заинтересовать дошкольников чтением. In *International scientific and practical conference "the time of scientific progress"* (Vol. 1, No. 3, pp. 96-101).
7. Maxmudova, D., & Raxmanova, X. (2022). Роль современных технологий в развитие детей дошкольного возраста. *Science and innovation*, 1(B7), 1213-1217.
8. Махмудова, Д. М., & Омонова, Д. (2023, October). Современные проблемы взаимодействия доу и семьи. In *International scientific conference "innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 8, pp. 62-67).
9. Makhmudova, D. M. (2024). Quality preparation of preschool children for school education. *World of Scientific news in Science*, 2(2), 125-130.

UO‘K 372.881.111.1

AKADEMIK MAQSADLAR UCHUN INGLIZ TILIDA KONSEPTUAL METAFORA NAZARIYASINING ROLI

G.F.Xayrullayeva, o‘qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot akademik maqsadlar uchun ingliz tilida konseptual metafora nazariyasidan pedagogik asos sifatida foydalanadi. Mavzu tilshunoslik va EAPda hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki u murakkab akademik terminlarni talabalarda, ayniqsa ingliz tili qo‘shimcha til bo‘lganlar uchun tushuncha hosil qilishda yordam beradi. Ko‘pincha mavjud tadqiqotlar EAP yo‘riqnomasida metaforalarning o‘ziga xos qo‘llanilishini, ushbu tadqiqotning maqsadi bo‘lgan bo‘shliqni to‘ldirishni e’tibordan chetda qoldiradi. Tadqiqotning asosiy savoli: metafora o‘quvchilarning akademik yozishda tanqidiy fikrlash tushunchasini qanday oshirishi mumkin? Sifatli

vaziyatni o'rganish usulidan foydalanib, ma'lumotlar yig'ildi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, metaforaga asoslangan o'qitish talabalarning tanqidiy fikrlashini va yozish qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu hissa juda muhim, chunki u EAP o'qituvchilari uchun samarali strategiyalarni taklif qiladi, metafora o'qitish orqali akademik muvaffaqiyatni oshirish, shu bilan ushbu sohada pedagogik amaliyotni rivojlantiradi

Kalit so'zlar: metafora, pedagogik, konsept, akademik, yozish ko'nikmalari, yaratuvchanlik.

Аннотация. Данное исследование исследует использование теории концептуальной метафоры в качестве педагогического фундамента для академических целей. Тема является ключевой в лингвистике и EAP (английский для академических целей), поскольку она помогает учащимся, особенно тем, для кого английский язык является дополнительным (EAL), понять сложную академическую терминологию. В то время как существующие исследования часто игнорируют специфическое применение метафор в преподавании EAP, данное исследование направлено на восполнение этого пробела. Основной исследовательский вопрос: как метафора может способствовать пониманию учащимися концепции критического мышления в академическом письме? Используя качественный подход к изучению конкретного случая, были собраны данные. Результаты показывают, что обучение на основе метафоры значительно улучшает навыки критического мышления и письма учащихся. Этот вклад является решающим, поскольку он предлагает эффективные стратегии для преподавателей EAP по повышению академической успеваемости посредством преподавания метафоры, что в свою очередь способствует развитию педагогической практики в этой области.

Ключевые слова: метафора, педагогический, концептуальный, академический, навыки письма, креативность.

Abstract. This research explores the use of conceptual metaphor theory as a pedagogical foundation for academic purposes. The topic is crucial in linguistics and EAP, as it helps students, particularly those with English as an Additional Language (EAL), understand complex academic terminology. While existing research often overlooks the specific application of metaphors within EAP instruction, this study aims to fill that gap. The main research question is: how can metaphor facilitate students' understanding of critical thinking in academic writing? Employing a qualitative case study approach, data was collected. Findings indicate that metaphor-based instruction significantly improves students' critical thinking and writing abilities. This contribution is crucial, as it offers effective strategies for EAP instructors to enhance academic success through metaphor teaching, thereby advancing pedagogical practice in this field.

Keywords: metaphor, pedagogical, conceptual, academic, writing skills, creativity.

So'nggi lingvistik tadqiqotlarda kontseptual metafora nazariyasidan (CMT) foydalanish akademik maqsadlar uchun ingliz tilida (EAP) metaforalarning kognitiv va kommunikativ tarzda ishlashi mumkin bo'lgan usullarni topishda muhim ahamiyatga ega. EAPda metafora bo'yicha tadqiqot o'tkazish maqsadga muvofiq bo'lsa, hozirgacha u juda mavhum akademik tushunchalarni erga tushirish va o'quvchilar uchun aniq va tushunarli qilish usulini taqdim etadi. Ushbu maqola stilistikani EAP bilan sintez qilish imkoniyatini ko'rib chiqadi, ayniqsa, metaforalarni o'quvchilarning ilmiy yozishlarida tushunish va tanqidiy fikrlashni kuchaytirishda pedagogik jihatdan qanday qilib o'zlashtirilishi mumkin. Akademik maqsadlar uchun ingliz tili bu ingliz tilini o'qitishning ixtisoslashgan bo'limi bo'lib, u o'quvchilarni akademik muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan til va ritorik ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan. Ammo barcha talabalar orasida bu ko'pchilik duch keladigan eng qiyin muammolardan biri: akademik nutqning murakkabligi, ayniqsa ingliz tili ikkinchi til sifatida ishlatilganda. Ushbu to'siqni engib o'tishga intilish metaforik pedagogikaning tobora ko'proq qabul qilinishini ko'rsatdi. Metaforalar abstraksiyalarni aniq tajribaga aylantirishga yordam beradi va shuning uchun har doim kognitiv faollik va tushunishni yaxshilashga yordam beradi. Ushbu tadqiqot ushbu pedagogik fonda joylashgan; Talabalarning o'rganishini qo'llab-quvvatlaydigan EAP yo'riqnomasiga metaforalarni tizimli ravishda kiritish qiziqishning integratsiyasidir.

Ushbu tadqiqot nazariy jihatdan Lakoff va Jonsonning 1980 yildagi asosiy ishiga asoslangan bo'lib, unda metaforalar nafaqat lingvistik bezaklar, balki dunyoni idrok etish va tushunishimizni

shakllantiradigan kognitiv asoslar ekanligini ta'kidlaydi. CMT ma'lumotlariga ko'ra, tizimli yozishmalar - domenlararo xaritalar - mavhum tushunchalarni, maqsadli domenlarni, aniqroq tushunchalar yoki manba domenlari nuqtai nazaridan tushunishga imkon beradi. Masalan, argumentni konstruksiya sifatida ko'rish mumkin ("kuchli argument yaratish"), bu narsa o'quvchilar o'z fikrlarini shakllantirish va izchilroq yozishda juda foydali bo'lishi mumkin. Ushbu tadqiqot umumiy nazariy tushunchalarni EAP sharoitida maxsus, amaliy vazifa uchun asos qilib oladi. Kognitiv lingvistik nazariyadagi juda katta ahamiyatga ega bo'lishiga qaramay, metaforani EAP pedagogikasi va o'rganishda amaliy qo'llash bo'yicha juda kam tadqiqotlar mavjud. U erda qanday ish asosan umumiy ta'lim sharoitlarida metaforadan foydalanishga yoki talabalar tajribasi va natijalariga qaratilgan. Shunday qilib, ushbu tadqiqot o'qituvchilarning EAP yo'riqnomasini, xususan, akademik yozishni rivojlantirish uchun metaforalardan qanday foydalanishiga e'tibor qaratish orqali ushbu bo'shliqni to'ldirishga mo'ljallangan. EAP talabalari va o'qituvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlari va akademik yozish qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha metaforaga asoslangan ta'lim strategiyalarining samaradorligini o'rganish uchun Iordaniya universitetidagi tajribalar bo'yicha tadqiqot o'tkazishda sifatli amaliy tadqiqot dizayni qo'llaniladi.

Kontseptual metafora nazariyasi (CMT) bir kontsepsiya boshqa tushunchalar nuqtai nazaridan tushunilishini ta'kidlaydi (Kövecses 2002, 6-bet; Lakoff va Jonson 1980, 5-bet). "Konseptual sohalar" deb ataladigan bu tushunchalar aqliy jarayonlardir. Ushbu nazariyaga ko'ra, "maqsadli domen" (odatda mavhumroq) "manba sohasi" (odatda aniqroq) orqali tushuniladi va bu domenlar o'rtasidagi tizimli yozishmalar (metafora) "domenlararo xaritalash" (Kövecses) deb ataladi. 2002, 6-bet; Lakoff va Jonson 1980, p. Domenlar orasidagi ushbu yozishmalar A IS B sifatida ifodalanishi mumkin, bunda A maqsadli domenni, B esa manba domenini ifodalaydi. Masalan, "u kuchli argument yaratmoqda", "uning argumenti mustahkam asosga ega" yoki "ularning argumenti nazorat ostida qulab tushdi" iboralarida ARGUMENT tushunchasi maqsadli soha bo'lib xizmat qiladi ("argument" atamasi bilan ko'rsatilgan). , va u manba sohasi bo'lgan QURILISH ("bino", "poydevor" va "qulab tushgan" atamaları bilan berilgan) tushunchasi orqali tushuniladi. Bu yerda yaratilgan o'zaro domen xaritasi ARGUMENT IS A QURILISH. Argument sub'ektiv, o'ziga xos va mavhum tushuncha ekanligini hisobga olsak, u har bir shaxs tomonidan turlicha tuziladi. Bundan farqli o'laroq, qurilish universal tajriba bo'lib, uni beton qiladi. Ushbu misolda, uchta turli iboralar ARGUMENT IS A QURILISH ning bir xil metaforik xaritasini baham ko'radi va uni "master metafora" sifatida tasniflaydi (Kövecses 2008, 382-bet).

Biroq, aksariyat tadqiqotlar o'qituvchilarning metafora tiliga emas, balki o'rganish va o'quvchilar tajribasida metaforalarning roliga qaratilgan. Petri va Oshlag (2002) fikriga ko'ra, metaforadan foydalanish qiziqishni yo'qotgan o'quvchilarni o'rganayotgan narsalarni o'z tajribalari bilan bog'lash imkonini berish orqali ularni qayta jalb qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, Littlemore (2004) Akademik maqsadlar uchun ingliz tili (EAP) kontekstida metaforalarni ta'kidlash talabalarining tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Britaniya universitetining Davlat xizmatlarini boshqarish bo'yicha Xalqaro rivojlanish MBA dasturida o'qiyotgan o'ttiz nafar talaba ishtirokida o'tkazilgan tajribada ishtirokchilar nazorat guruhi va eksperimental guruhga bo'lingan. Ikkala guruh ham umumiy "tanqidiy fikrlash" mashg'ulotlarida qatnashdilar, biroq faqat eksperimental guruh "metaforik ongni oshirish" mashg'ulotlarida qatnashdi. Topilmalar shuni ko'rsatdiki, "metaforik xabardorlikni oshirish" sessiyasida qatnashgan guruh sezilarli darajada ko'proq tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini namoyish etdi.

Boshqa tadqiqotlar ta'lim sharoitida metaforadan tashqari stilistik tamoyillarni qo'llashni o'rganadi. Misol uchun, Marr (2019) ingliz tilida qo'shimcha til sifatida ishlaydigan birinchi kurs talabalari g'oyalar va ularning mantiqiy munosabatlariga e'tibor qaratgan holda Hallidayning (2009) grammatik metafora yondashuvidan foydalangan holda muvaffaqiyatli parafrazaga qanday erishishlari mumkinligini tasvirlaydi. Tizimli funktsional tilshunoslikda metafunktsiya). Yaqinda Bridle va McIntyre (2022) talabalarni uslubni mustaqil tadqiq qilish va korpus stilistikasidan tushunchalar yordamida o'zgaruvchanlikni aniqlash vositalari bilan jihozlashga mo'ljallangan qisqa kursni o'z ichiga olgan tadqiqot o'tkazdilar. Akademik registr bilan bog'liq normalarni tushunish uchun talabalar Britaniya Milliy Korpusidan (BNC) foydalangan holda bir qator ish varaqlarini

to'ldirishdi. Vazifalar shaxs olmoshlari, kelishik, boshlang'ich muvofiqlashtiruvchi qo'shma gaplar, mutlaq ko'rsatkichlar va jargon/norasmiy/idiomatik iboralarga qaratildi. Keyinchalik BNC talabalarga qisqacha tadqiqot maqolasini tayyorlashda yordam berish uchun ishlatilgan. Mualliflarning fikriga ko'ra, hatto qisqa kurs davomida va minimal tayyorgarlik bilan ham, BNC interfeysidan nazorat ostida foydalanish va asosiy tushunchalarga urg'u berish talabalarga tildan to'g'ri foydalanishning asosiy naqshlarini tan olishga yordam berishda samarali bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adams, M. (2014). Studying metaphor. In J. M. D. Wilson & B. C. Schwartzkopf (Eds.), Teaching Language Studies (pp. 85-106). Routledge.
2. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
3. Bridle, M., & McIntyre, D. (2022). Corpus stylistics in EAP. Journal of English for Academic Purposes, 50, 100-117. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2022.100117>
4. Britton, J. (1982). Language and learning. Penguin Books.
5. Cushing, I. (2019). Teaching stylistics: Pedagogical principles. Routledge.
6. Cushing (Ed.), Language and Education (pp. 45-62). Cambridge University Press.
7. Continuum. Giovanelli, M. (2016). Pedagogical stylistics. Journal of Literary Studies, 32(1), 103-123. <https://doi.org/10.1080/02564718.2016.1145731>
8. Xayrullayeva G.F. (2024). The role of students in communicative language teaching classrooms. <https://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/2878>
9. Xayrullayeva G.F. Chet tillarini o'qitishda "test-teach-test" metodidan foydalanish. Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№2/3 (111), 2024. pp. 145-147.
10. Xayrullayeva G.F. Giving and Receiving Constructive Criticism in Speaking Development. Vol. 2 No. 10 (2024): Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/view/2548>

UO'K 37.016; 130.2

O'ZBEKISTON-FINLANDIYA PEDAGOGIKA INSTITUTINING O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA FINLANDIYA TAJRIBASI JORIY QILINISHIDA TUTGAN O'RNI U. Yuldashev, o'qituvchi, University of Business and Science, Namangan

Annotatsiya. Maqolada Samarqand davlat universitetining O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti faoliyatini o'rganish orqali fin tajribasini joriy qilish muammolari o'rganildi. Mavzuni o'rganish natijasida O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining Finlandiya tajribasini joriy qilish qo'shayotgan hissasi kelgusida yuqori malakali kadrlar tayyorlashda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin ekanligi aniqlandi. Tadqiqotda o'rganilgan ma'lumotlar tahlili pedagog kadrlar tayyorlashda Finlandiya tajribasini joriy qilishda hali amalga kiritilmagan jihatlar ko'p ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Pedagogik kadrlar tayyorlash, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Finlandiya tajribasi, o'qituvchilar, malaka oshirish, xalqaro hamkorlik

Аннотация. В статье изучены проблемы внедрения финского опыта на основе изучения деятельности Узбекского-Финляндского педагогического института Самаркандского государственного университета. В результате изучения темы было установлено, что вклад Узбекского-Финляндского педагогического института во внедрение финского опыта может послужить основой для подготовки высококвалифицированных кадров в будущем. Анализ изученных в ходе исследования данных показал, что существует множество аспектов, которые еще не реализованы при внедрении финского опыта в подготовке педагогов.

Ключевые слова: Подготовка педагогических кадров, Узбекско-Финляндский педагогический институт, опыт Финляндии, преподаватели, повышение квалификации, международное сотрудничество

Abstract. In the article, the problems of introducing the Finnish experience were studied by studying the activities of the Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute of Samarkand State University. As a result of the study of the topic, it was found that the contribution of the Uzbekistan-

Finland Pedagogical Institute to the introduction of the Finnish experience can serve as a basis for the training of highly qualified personnel in the future. The analysis of the data studied in the study showed that there are many aspects that have not yet been implemented in the implementation of the Finnish experience in the training of pedagogues.

Key words: *Pedagogical personnel training, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Finnish experience, teachers, professional development, international cooperation.*

O'zbekiston o'zining yangi taraqqiyoti davrida ta'lim tizimini tubdan yangilash, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va sohaga xalqaro tajribani joriy qilish masalalariga katta e'tibor qarata boshladi. Ta'lim sohasidagi islohotlar jarayonida tizimdagi mavjud muammolar o'rganilib ularga xalqaro tajriba asosida yechimlar topishga harakat qilindi. Ta'lim tizimidagi hal qilinishi lozim bo'lgan muammolardan biri pedagogik kadrlar tayyorlash bilan bog'liq. Chunki oliy ta'lim tizimida tayyorlangan pedagogik kadrlar yosh avlodga ta'lim va tarbiya beradi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda yuqori malakali pedagog-kadrlarni tayyorlash masalasiga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Bunda ta'lim sifatini oshirish uchun ilg'or xalqaro tajribalar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va bu sohada oliy ta'lim qamrovini kengaytirish borasida muhim ishlar amalga oshirilayotganligini ta'kidlab o'tish mumkin. O'zbekiston hukumati Finlandiya tajribasi asosida o'qituvchi tayyorlashni yo'lga qo'yish maqsadida Finlandiyaning Turku universiteti va Samarqand davlat universiteti o'rtasidagi hamkorlik asosida O'zbekiston-Finlandiya pedagogik institutini tashkil etish haqida qaror qabul qildi [1]. Bu oliygohning tashkil etilishi O'zbekiston oliy ta'lim tizimida pedagog kadrlarni tayyorlashga ta'lim tizimida nufuzli obro'ga ega davlat tajribasini joriy qilish imkonini berdi. Vazirlar Mahkamasi qarori ijrosini ta'minlashga qaratilgan Oliy va o'rta maxsus vazirligining 289-sonli buyrug'ida 2021/2022-o'quv yilidan kunduzgi, sirtqi va kechki ta'lim shakllari bo'yicha qabul parametrlari shakllanishi belgilandi. Buyruqda, shuningdek, professor-o'qituvchilarning Finlandiyadagi yetakchi oliy ta'lim muassasalarida malaka oshirishini ta'minlash, Finlandiyaning ilg'or tajribasini tadbiq etish asosida malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlarini ishlab chiqish kabi vazifalar ham tegishli muassasalarga yuklatildi [2]. Ushbu belgilangan vazifalar O'zbekistonda pedagogik kadrlar tayyorlashda Finlandiya tajribasini o'rganish va uni oliy ta'limda joriy qilish yo'lidagi dastlabki qadamlardan bo'ldi.

2021-yil 30-iyulda Samarqand davlat universitetining O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti ustavi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan qabul qilindi. Ustavda institutning tashkil etilishi, rasmiy nomi, joylashgan hududi, mulkchilik shakli kabi asosiy ma'lumotlar qayd etildi. Ustavda institutning asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari ham belgilab qo'yilgan bo'lib, ulardan eng asosiylari Finlandiyaning pedagog kadrlar tayyorlashdagi ilg'or tajribasi asosida hududda pedagogika soha va tarmoqlarining rivojlanish istiqbollarini hisobga olgan holda pedagogika sohasi bo'yicha tarbiya va o'qitish usullari, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash hamda ta'limning barcha jarayonlarini fin tajribasiga moslashtirish bilan bog'liq vazifalar hisoblanadi [3]. Ushbu vazifa va yo'nalishlarning belgilanishi bu institutni tashkil etishdan ko'zlangan maqsadlarni aks ettirib, pedagogika sohasi bo'yicha fin tajribasini o'rganish va joriy etish bilan bog'liq aniq rejalarni ko'rsatib beradi.

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti faoliyati yo'lga qo'yilgandan beri ta'lim sohasida fin tajribasini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Xususan, ushbu institutning professori J.Yaxshilikov fin ta'limining yoshlar dunyoqarashiga ta'sirini o'rgangan. Ushbu olim tadqiqotlarida fin jamiyatidagi o'qituvchilar va o'quvchilarga nisbatan dunyoqarash tahlil etiladi. Unga ko'ra, Finlandiyaning ta'limdagi muvaffaqiyatlari quvonch omili bilan bog'liq bo'lib, ularda o'qituvchilik kasbiga sodiq qolish, undan faxrlanib, zavqlanib yashash jarayoni o'qituvchilar yutuqlarining sirlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, Finlandiyada ta'lim tizimida o'qituvchilarga hammadan ko'proq ishonishadi, o'z navbatida, o'qituvchilar ham o'quvchilarga ishonishadi. Ularga bolaligidan katta mas'uliyatli topshiriqlar beriladi, ular mas'uliyat hissi tufayli turli murakkab vazifalarni ham bajara boshlaydi [4]. Natijada shunday kamol topgan yoshlar kelajakda o'z kasbiga

nisbatan ham mas'uliyatli bo'ladi. Bundan ta'lim tizimidagi muvaffaqiyatlar faqatgina moddiy-texnik yoki pedagogik omillar bilan bog'liq bo'lmasdan, jamiyatdagi dunyoqarashga ko'p jihatdan bog'liq ekanligi haqida xulosa qilish mumkin. Bu, o'z navbatida, ta'limga nisbatan dunyoqarash bo'yicha ijtimoiy falsafiy va sotsiologik jihatdan tadqiqotlarni amalga oshirish va ularni amalga joriy etish zaruratini ko'rsatadi.

Finlandiya tajribasida eng muhim jihatlardan biri o'qituvchilarga byurokratik bosim o'tkazilmasligi, ulardan o'quv rejasi talab etilmasligi, oldindan yuqori tashkilotga topshiriladigan imtihonlar varaqasi-yu boshqa qog'ozlarga ehtiyoj yo'qligida hisoblanadi. Aksincha, o'qituvchi bolalarning kayfiyati, o'zlashtirishi va o'z imkoniyatiga qarab, bolalardan joriy, oraliq nazorat olinadi [5]. O'qituvchilarga berilgan erkinlik ularning faoliyati muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Finlandiya pedagogika sohasida ko'plab tadqiqotlar olib boriladi. Xususan, o'qituvchilar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalariga qabul jarayonlarida abituriyentlarga pedagogik layoqat bo'yicha ham sinov topshiriladi. O'qituvchilar puxta tanlab olinadi. O'qituvchilik uchun har yili 8500 kishi murojaat qilgan tizimda eng muvaffaqiyatli 800 kishi tanlanadi [6]. Bunday saralash eng munosiblarinigina o'qituvchi lavozimida ishlashini ta'minlaydi. Sari Mullola boshchiligidagi bir qator tadqiqotchilar o'qituvchilarning temperamentidan o'z kasbiy faoliyatida foydalana olish imkoniyati bo'yicha izlanishlar olib borishgan. Ularning fikricha, ta'lim tizimi turli temperamentga ega bo'lajak o'qituvchilarni o'zlarining noyob temperamentlaridan tahsil olish jarayonida va muvaffaqiyatli pedagog bo'lib yetishishlarida foydalana oladigan holda tayyorlashi kerak [7]. Shu kabi psixologik omillarni o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar Finlandiyada pedagogik kadrlar tayyorlash masalasiga har tomonlama e'tibor qaratilishini ko'rsatadi.

O'zbekiston – Finlandiya pedagogika institutida hozirgi kunda tashqi ilmiy va madaniy aloqalari kun sayin rivoj topmoqda. O'qituvchilar Finlandiya, Ozarbayjon, Qozon kabi mamlakatlarga borib ilmiy-amaliy anjumanlarda ishtirok etib o'z malakalarini oshirib kelmoqdalar. Bularning hammasi O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti shuhratini jahonga tanitish bilan birgalikda, institut professor- o'qituvchilarining xalqaro anjumanlarda bellashuvga tayyor ekanligidan dalolat beradi [8]. Institut tashkil etilganidan beri faoliyati davomida O'zbekistonda pedagogik kadrlar tayyorlashda jahonning ilg'or tajribalarini o'rganish va uni joriy etish ishiga hissa qo'shib kelmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'lim tizimida xalqaro tajribani joriy qilish bilan bog'liq ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlar oliy ta'limda pedagogik kadrlar tayyorlash sohasini ham qamrab oldi. O'zbekiston bu borada ilg'or davlatlardan bo'lgan Finlandiya tajribasiga ham e'tibor qaratmoqda. Samarqand davlat universitetining O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti tashkil etilishi bu boradagi muhim ishlardan biri bo'ldi. Chunki ushbu oliy ta'lim muassasasi bevosita Finlandiya bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ygan holda fin tajribasi asosida kadrlar tayyorlash masalasiga e'tibor qaratmoqda. Lekin Finlandiya tajribasi faqatgina o'qitish tizimining o'zidagina iborat emas. Finlandiyada ta'limga nisbatan jamiyatda umuman boshqacha dunyoqarash shakllangan. Shuning uchun ham muammoni faqatgina pedagogika nuqtayi nazardangina emas, falsafa fani tadqiqot obyekti nuqtayi nazardan ham izlanishlar olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.06.2021 dagi 408-sonli "Samarqand davlat universitetining O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/docs/-5482927> Murojaat etilgan sana: 24.12.2024

2. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги жорий архиви. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий фаолият бўйича буйруқлари. Июль. № 289-331. 2021 йил. – 2-варақ.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги жорий архиви. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий фаолият бўйича буйруқлари. Июль. № 289-331. 2021 йил. – 156-варақ.

4. Yaxshilikov J. Yoshlar dunyoqarashi shakllanishi va rivojlanishida Finlandiya ta'limining o'ziga xos xususiyati va omillari // O'zbekiston-Finlandiya ta'limi va barkamol avlod tarbiyasi muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Samarqand: "SamDCHTP" nashriyoti, 2024. – B.13.

5. Ma'rifat. 2019-yil 12-yanvar.

6. Petrov G. Oq nilufarlar yurtida. – Toshkent: Factor press, 2021. – B.22.

7. Sari Mullola et al. The gateway to the teacher profession: The association of temperament traits with selection for teacher education and early study achievement in Finland // Teaching and Teacher Education 155, 2025.

8. Xaydarov B., Masharipov Y. O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti bilan Finlandiya fani, ta'limi hamkorligini rivojlantirish masalalari // O'zbekiston-Finlandiya ta'limi va barkamol avlod tarbiyasi muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Samarqand: "SamDCHTI" nashriyoti, 2024. – B.26.

UDC 37.016:81'243

INNOVATIVE METHODS FOR TEACHING ENGLISH TO HISTORY TEACHING METHODOLOGY STUDENTS THROUGH TRANSLANGUAGING

M.A.Yusupova, PhD, Chirchik State Pedagogical University, Chirchik

F.B.Jumanova, master degree student, Chirchik State Pedagogical University, Chirchik

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz tarix talabalariga ingliz tilini translanguaging orqali o'rgatishning qiziqarli usullarini muhokama qilamiz. Ushbu maqola ingliz tilini o'rganishda tarix talabalari duch keladigan muammolarni hal qilishga qaratilgan va tarjima tili tarixiy mavzularni tushunishlarini yaxshilash va ularning til qobiliyatini yaxshilashga baho beradi. Aralash metodli yondashuv qabul qilindi, jumladan, so'rovlar suhbatlari va tarix fani bakalavriat talabalari ishtirokidagi sinfda kuzatishlar.

Kalit so'zlar: translanguaging, til o'rganish, interaktiv usullar, ikki tilli ta'lim, oldingi va keyingi testlar, tilni o'zlashtirish, madaniy o'ziga xoslik, pedagogik strategiyalar, tarixiy tushunish.

Аннотация. В этой статье мы обсуждаем методов вовлечения для обучения английскому языку студентов-историков с помощью транслингвизма. В этой статье основное внимание уделяется решению проблем, с которыми сталкиваются студенты-историки при изучении английского языка, и оценивается, как транслингвизм может улучшить их понимание исторических тем, одновременно улучшая их языковые способности. Был принят смешанный подход, включающий опросы, интервью и наблюдения в классе с участием студентов-историков.

Ключевые слова: транслингвизм, изучение языка, интерактивные методы, двуязычное образование, предварительные и последующие тесты, усвоение языка, культурная идентичность, педагогические стратегии, историческое понимание.

Abstract. In this article, we discuss the engaging methods for teaching English to history students through translanguaging. This article focuses on addressing the challenges history students face when learning English and evaluates how translanguaging can enhance their understanding of historical topics while improving their language ability. A mixed-methods approach was adopted, including surveys interviews, and classroom observations involving undergraduate history students.

Keywords: translanguaging, language learning, interactive methods, bilingual education, pre-and post tests, language acquisition, cultural identity, pedagogical strategies, historical comprehension.

Introduction. Translanguaging is a teaching strategy in which students are encouraged to use their own language in learning a particular language. Translanguaging, a pedagogical approach that allows students to use both their first language (L1) and the target language (L2) in the learning process, has emerged as an effective strategy in language education (García & Wei, 2014). This approach not only facilitates language acquisition but also supports cognitive development and cultural identity formation (Creese & Blackledge, 2010). The concept of translanguaging was first used in 1994 by Welsh teacher Gene Williams, who refers to the practice of alternating between English and Welsh in language classes. Williams tells her students to use their full knowledge of both languages to deepen their knowledge of both languages. Baker (2011) was the first to translate this term into English, defining it as the knowledge accumulated through creating, experiencing, understanding, and using two languages' (Baker, 2011:288). In today's globalized world, proficiency in English is increasingly important for students across various fields of study, including history. However, history students often encounter challenges when learning English due to the complex nature of the language, specialized historical terminology, and the academic requirements of

interpreting historical texts (Garcia & Wei, 2014). Traditional methods of English language teaching often fail to address these challenges, necessitating the use of more dynamic and inclusive pedagogical approaches.

Literature review. In revealing the researched topic, we read Creese, A., & Blackledge, A. (2010). *Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching*, Vogel, A., & García, O. (2016). *Language diversity in the classroom: The role of translanguaging in bilingual history education*. Baker, C. (2011). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters. These literatures contain important information on the topic and served as an important factor in revealing the topic under investigation.

Research Methodology. The purpose of this study is to find out how translanguaging affects history students' English language learning. A mixed-methods strategy will be used to do this, including both qualitative and quantitative research techniques. This approach enables a thorough examination of the efficacy of translanguaging as a teaching method, including insights into participant experiences as well as quantitative data.

This study will compare two groups of history students using a quasi-experimental design: one group will employ translanguaging strategies, while the other group will keep to traditional language teaching practices. This design will assist in evaluating how students' language skills and comprehension of historical material differed before and after the intervention. Translanguaging, which encourages pupils to use both their native language and English to help them understand historical topics, will be used to teach the experimental group. Conversely, the control group will get instruction in the conventional manner without any specific encouragement to speak in their mother tongue. The goal is to assess how translanguaging affects historical comprehension and language acquisition. To ensure a comprehensive understanding of the research topic, data for this study will be gathered using both quantitative and qualitative methods. Pre- and Post-tests: Pre-tests will measure students' baseline knowledge and skills in both history and English, while the post-test will measure any improvements following the intervention. This will allow researchers to evaluate the effect of translanguaging on students' language proficiency and historical knowledge. The project will incorporate interactive games like Pictionary, which pushes students to sketch and guess historical phrases in English, and the Historical Timeline Game, which allows students to plot historical events on a timeline using both languages, to improve engagement and reinforce language acquisition. Using translanguaging, word association games and role-playing exercises can help students practice historical vocabulary and topics even more. Students will be able to practice both their target language and their historical knowledge by playing these games, which will provide them the chance to interact with historical material in a more dynamic and language-rich setting.

Analysis and results. To evaluate the efficacy of translanguaging in teaching English to history students, this study will examine data collected through surveys, pre- and post-tests, classroom observations, and interviews. The two primary facets of the analysis will be the pupils' linguistic skills and their comprehension of historical material.

To find out if there have been any notable gains in the students' English language proficiency, particularly in vocabulary acquisition, grammatical comprehension, and general communication skills, the pre- and post-test results will be examined. These assessments will evaluate students' comprehension of the language concepts they are learning as well as their proficiency using English in historical situations. To evaluate the effect of translanguaging, the experimental and control groups' results will be compared using the paired t-test. More information on the efficacy of translanguaging will be revealed by comparing the experimental and control groups. While the control group will be tested using conventional language-learning techniques, the experimental group will be evaluated on how well they can debate and analyze historical issues in both English and their native tongue. The study is to compare the data in order to show whether translanguaging improves historical comprehension and language competency more successfully than traditional methods. In general, this information will support the notion that using both languages might enhance students' language proficiency and historical knowledge, assisting in determining whether translanguaging is a useful technique for teaching history in English.

Conclusion. This study emphasizes how important translanguaging is when instructing history students in English. Translanguaging acts as a bridge to support both language acquisition and a deeper understanding of historical material by utilizing both the students' first language (L1) and the target language (English). According to the results, students can actively participate in the learning process by utilizing translanguaging techniques like code-switching, bilingual resources, and group projects. This boosts their confidence and proficiency in using English in academic and historical contexts. In summary, translanguaging is a transformative pedagogical technique that prepares students for a multilingual and multicultural world by empowering them to traverse between languages and cultures. It is not only a language teaching method.

REFERENCES:

1. Vogel, A., & García, O. (2016). Language diversity in the classroom: The role of translanguaging in bilingual history education. *History and language*, 13
2. Creese, A., & Blackledge, A. (2010). Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching. *The modern language journal*.
4. Krystal Harris- Translanguaging in the English classroom, 2020
5. García, O., & Wei, L. (2014). Translanguaging: Language, bilingualism and education.
6. Baker, C. (2011). Foundations of bilingual education and bilingualism.

UO'K: 744.44

MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI FANIDAN MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARINI TASHKILLASH

N.S.Yusupova, katta o'qituvchi, Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Andijon
D.M.Abdullayev, talaba, Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Andijon
M.E.Zulunova, o'qituvchi, Andijon transport texnikumi, Andijon

Annotatsiya. Oliy ta'limning o'qitish tizimi davlat ta'lim standartlaridan kelib chiqqan holda, eng asosiy ustuvor masala deb belgilangan. Hozirda jamiyatning texnik-texnologik jarayonlari tez rivojlanishi natijasida texnika sohasi tarkibiga tegishli bo'lgan ta'lim tizimi yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu masalada albatta, talabalarda axborotlarning raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish va amaliy-ijodiy ko'nikma malakalarini shakllantirib borish muhim masala sanaladi. Shuning uchun talabaning mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida, darsliklardan, internet ma'lumotlaridan va amaliy hamda nazariy bilim olishlaridan to'g'ri foydalanishlarida o'qituvchidan yuqori malaka talab qiladi. Mustaqil ta'limning talaba uchun ajratilgan soatini to'g'ri tashkillash, ularning bilim samaradorligini yuqori ko'rsatkichda shakllantirishga asos bo'ladi.

Kalit so'zlar: proeksiya tekisligi, nuqta, to'g'ri chiziq, tekislik, yordamchi tekislik, parallel tekislik, kesishuvchi to'g'ri chiziq.

Аннотация. Система преподавания высшего образования определена как основной приоритетный вопрос на основе государственных образовательных стандартов. В настоящее время в результате бурного развития технических и технологических процессов общества все большее значение приобретает система образования, относящаяся к структуре технической сферы. В этом вопросе важным вопросом считается рациональное использование цифровых информационных технологий и формирование практических и творческих навыков у студентов. Поэтому самостоятельная учебная деятельность студента, правильное использование учебников, информации Интернета, практических и теоретических знаний требуют от преподавателя высокой квалификации. Правильная организация часа самостоятельного обучения, отведенного студенту, является основой формирования эффективности его знаний в высоком темпе.

Ключевые слова: плоскость проекции, точка, прямая, плоскость, вспомогательная плоскость, параллельная плоскость, пересекающая прямая.

Abstract. The teaching system of higher education is defined as the main priority issue based on the state educational standards. Currently, as a result of the rapid development of the technical and technological processes of the society, the educational system, which belongs to the structure of the technical field, is becoming more important. In this matter, the rational use of digital information technologies and formation of practical and creative skills among students is considered an important

issue. Therefore, the student's independent educational activities, the correct use of textbooks, internet information, and practical and theoretical knowledge require a high qualification from the teacher. The correct organization of the hour of independent education allocated to the student is the basis for the formation of their knowledge efficiency at a high rate.

Key words: projection plane, point, straight line, plane, auxiliary plane, parallel plane, intersecting straight line.

Kirish: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi" PQ - 3775 - son qarorining 11- bandi 3-xat boshida, o'quv mashg'ulotlarini talabalarni innovatsion fikrlashga yo'naltiradigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e'tiborni talabalarining mustaqil ta'lim olishi bilan bog'liq mexanizmlarini amalga oshirishga qaratish aytilgan. Bunday qarorning kelib chiqishida albatta oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'limni tashkil etilishi, talabani mustaqil ishlashiga undovchi motivlarni yaratilishi, ularning mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish, bu hozirgi muhim pedagogik muammo hisoblanadi.

Axborot ma'lumotlari va bilimlar doirasi tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma'lumotlarni faqat o'quv mashg'ulotlari vaqtida talabalarga to'liq yetkazib berish qiyin masala.

Talabalarining mustaqil ishlarini amalga oshirishda, topshiriqlarning to'g'ri rejalashtirilganligiga, aniq maqsadni mo'ljallab tayyorlanganligiga, tarqatma va o'quv- metodik materiallarning sifatiga bog'liq.

Moddiy-texnik va dasturiy taminotning talabalar mustaqil ishlarining tashkil qilinishida, mustaqil ishlarni bajarishdagi samaradorlikni o'quv-metodik ko'rsatmalarining sifatiga bog'liqligi, qonuniyatlarini esa ilmiy – metodik jihatdan o'rganish dolzarb vazifa ekanligi ma'lum. Shu sababli o'quv adabiyotlar, ma'ruza matnlar, majmualar me'yoriy hujjatlar, topshiriqlar uchun tarqatma materiallar barchasi alohida e'tiborga olinishi zarur. Talabalarda mustaqil ishlarining reja asosida puxta ishlangan dastur asosida bajarilishi, erkin fikrlashni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Muammoning qo'yilishi: Mutaxassis tayyorlash va ularni sifatini oshirishda ijodiy faoliyatini rivojlantiruvchi va faollashtiruvchi samarali vosita talabalarining nazariy va amaliy bilim olishlaridan tashqari mustaqil ishlarida ham aks ettiriladi. [8.404-408].

Talabalarga muxandislik grafikasidan chizma geometriya bo'limidagi masalalarni o'zlashtirishda, asosan ishlab chiqarishga bog'lab o'rgatish, yanada ularning bilim saviyasini oshirishga va tasavvur qila olishga zamin yaratadi. [4.10.] Mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida talabani o'zini fikri, tasavvuri, tahlil qila olishi va o'zi mustaqil fikrlay olishi kabi ko'nikmalarini shakllantirishi asosiy maqsad qilib olingan. Yana mustaqil ta'limni bajarishda talabani bilimlarni qabul qila olishlari, salohiyatiga qarab albatta bir-biridan quyi yoki yuqori darajada farqlanishini inobatga olinishi lozim. Shuning uchun mustaqil ta'lim mashg'ulotida ham, har bir talabani mavzuni o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borish uchun fan o'qituvchisining ma'suliyati va nazoratida bo'lishi kerak. Mashg'ulotlarni o'zlashtirishda talabalarda bilim saviyasini quyidagicha amalga oshirilishiga e'tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

-talaba mustaqil fikrlashning eng sodda usulini tanlaydi va bunda talaba bir nechta qoidalardan foydalanib vazifani namunaga qarab bajaradi;

-talaba qoidalardan birini tanlab, berilgan vazifani bajarish jarayonida o'zida ko'nikma va malaka hosil qiladi;

-talaba biroz izlanuvchan, muammoni yechimini qonun-qoidalarga asoslanib, kengroq doirada o'z fikrini umumlashtirib va shakllantirib namoyon qiladi;

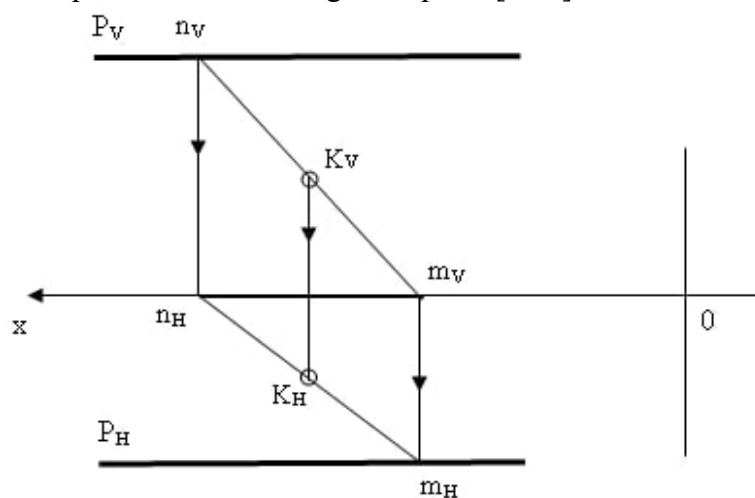
-talaba o'zi ijodiy-izlanuvchan mustaqil fikrini bildiradigan va har qanday vaziyatda masalani yechimini to'g'ri belgilab, mustaqil fikrini erkin namoyon qila oladi.

Metodika. Biz ko'rib turgan fazodagi barcha shakllarning tekislikdagi chizmalari ya'ni, tasvirlanishi geometrik yasashlar va chizma geometriya usullari bilan ma'lum qonun qoidalarga

asoslanib hosil qilinadi. Bu chizmalar orqali har qanday buyumning fazoviy shaklini chizish va o'lchamlarini aniqlash mumkin. Chizmalar yordamida geometrik shakllarga tegishli stereometrik masalalar yechiladi. Chizma geometriyadagi barcha metrik va pozitsion masalalarni yuzaga kelishi ishlab chiqilgan buyumlarni asoslarini belgilab beradi. Chizmalarsiz fan va texnika taraqqiyotini tasavvur qilib bo'lmaydi, shuning uchun har bir masala asosli va aniq ma'lumot hamda maqsadlarga ega bo'ladi.

Mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida o'qituvchi tomonidan muammoning yoki savolning to'g'ri qo'yilishi, talabning ijodkorlik, izlanuvchanlik hamda fikrlashga albatta ijobiy ta'sir qiladi. Muxandislik grafikasi fanidan har bir talabaga beriladigan yakka tartibdagi variantlarni taqqoslash metodiga asosan berilishi, talabalarda o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqori samara beradi.

Quyidagi masalamizda chizma geometriyadan proyeksiya tekisliklarida joylashgan, xususiy vaziyatdagi profil proyeksiyalovchi (P_V, P_H) tekislik va shu tekislikdan ma'lum masofa uzoqlikda yotgan (k_V) nuqtaning bitta frontal proyeksiyasi berilgan. [1.41]. Ushbu masalada talaba (k) nuqtaning ikkinchi tekislikdagi proyeksiyasi ya'ni (k_H) ni aniqlashi kerak bo'ladi. Berilgan mavzu tekislikda yotmagan nuqtaning ikkinchi yetishmovchi proyeksiyasini aniqlash so'ralgan. Har bir talaba uchun berilgan masalaning sharti bir xil, lekin har biri yakka tartibda masalani ishlashi zarur bo'ladi (masalan tekisliklar umumiy vaziyatda, izlari orqali, xususiy vaziyatda yoki yassi uchburchak tekisliklari orqali berilishi mumkin). Talabada o'tilgan mavzular bo'yicha tushuncha yetarli bo'lishligi, berilgan tekislik va nuqtaning turli vaziyatlarda berilishini tahlil qila olishiga asos bo'ladi. Bunda (k_V) nuqta orqali, shu nuqtaning tekisliklardagi izlarini aniqlab olamiz va (n_V, n_H) hamda (m_V, m_H) nuqtalarni o'rnini belgilaymiz. (P_V, P_H) tekisligidagi (n_V, n_H), (m_V, m_H) nuqtalar profil (W) proyeksiyalovchi tekislikda yotadi va ular (k_V, k_H) nuqtalarning izlari deyiladi. (n_H, m_H) chizig'ida yotgan (k_H) nuqta biz aniqlashimiz kerak bo'lgan nuqtadir.[3.44].

1-chizma

Natija. Profil proyeksiyalovchi (P_V, P_H) tekislikdan uzoqlikda yotgan nuqtaning yetishmovchi gorizontal o'rni (k_H) aniqlandi. Buning uchun biz nuqtaning tekislikdagi (n_V, n_H), (m_V, m_H) izlarini aniqlab oldik va shu izlarini bir nomlilarini o'zaro tutashuvi natijasida izlangan (k_H) nuqtaning o'rnini belgiladik. Bunday masalalarimizda tekisliklar turlicha berilishi mumkin, eng asosiysi talaba tekislikning qanday vaziyatda berilishini hamda nuqtani o'rnini tahlil qila olishi muhimdir.

Hulosa: Talabalarining mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini tashkillash muhim ahamiyatli darajada bo'lishi lozim. Chunki, mustaqil ta'lim vazifalari talaba uchun, o'zining ustida ishlashga, to'g'ri hulosani tanlashga, har qanday topshiriqlarni mustaqil bajara olishga o'zida yuqori malaka va ko'nikma hosil qilish kerakligini bildiradi. Nazariy va amaliy bilimlarni o'qituvchi orqali eshitib o'rgansa, mustaqil ta'lim darslarini esa o'zining bilim darajasidan kelib chiqib, axborot manbaalaridan, internet ma'lumotlaridan mavzu uchun qiziqarli ma'lumotlarni topib o'rganadi va izlanadi. Lekin har bir topshiriqlarining berilishi va ularni yakunlash masalalari albatta o'qituvchining to'g'ri ko'rsatmasiga asosan bajarilib, nazorat qilib boriladi. Muhandislik grafikasi fanidagi barcha

masalalar talaba uchun fazoviy tasavvur va tafakkur qilishni, bu texnik-grafik savodxonlikka ega bo'lishini, o'rgangan bilim malakalarini ishlab chiqarishga bog'lay olishini, malumotlar tayyorlashda o'zining mustaqil fikrlarini bayon qilishni o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Murodov SH., L.Hakimov, A.Xolmirzayev. Chizma geometriya.-T.: "Toshkent iqtisod-moliya", 2008.
2. U.T.Rixsiboyev, D.F.Kuchkarova, Ch.T.Shakirova, X.M.Rixsiboyeva. Chizma geometriya va muxandislik grafikasi. T. Tafakkur qanoti, 2019.
3. R.Xorunov. Chizma geometriya kursi. "O'qituchi" nashryoti. Toshkent – 1974.
4. Muxandislik grafikasini o'qitish metodikasi. E.I.Ro'ziyev, A.O.Ashirboyev. Toshkent – 2010.
5. Chizma geometriya va muxandislik grafikasi. D.U.Sabirova, A.T.Azimov, V.T.Mirzaraimova. Toshkent-2019.
6. Chizma geometriya. A.Valiyev, X. To'rayev, B. Valiyeva, R. To'rayeva. Toshkent – 2012.
7. Chizma geometriya T. D. Azimov Toshkent – 2008 y.
8. Nazokat, Y. (2023). Fazodagi tekislik va to'g'ri chiziqning o'zaro vaziyatlari. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(10), 404-408.
9. Yusupova, N. S., Ganiyev, O. O., & Teshaboyev, B. R. (2023, April). To'g'ri chiziq kesmasini berilishi va uni o'zgartirish usuli. In *Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities* (Vol. 2, No. 5, pp. 167-170).

УДК 371

ЭФФЕКТИВНЫЕ И ИНТЕРАКТИВНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, И МЕТОДИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Д.Р. Абдуалиева, преподаватель, филиал КФУ в г.Джизак, Джизак

Annotatsiya. Samarali ta'lim texnologiyalari va o'qitish usullari - bu o'quvchining o'quv materialini, jarayonning boshqa ishtirokchilari yoki o'qituvchi bilan faol ishtiroki va o'zaro ta'siridir. Bu yondashuv talaba birinchi navbatda ma'ruzalarni tinglaydigan, o'qiydi va mashqlar bajaradigan an'anaviy passiv ta'limdan tubdan farq qiladi. Pedagogika fanining zamonaviy yutuqlariga asoslangan ushbu maqolaning maqsadi rus tilini o'qitishda samarali va interaktiv ta'lim texnologiyalari va usullaridan foydalanishni aniqlash va ilmiy asoslashdan iborat [1, s.128].

Kalit so'zlar: muloqot qobiliyatlari, jonli muloqot, vaziyatni modellashirish, intervyu, to'g'ri nutq, hissiyotlar.

Аннотация. Эффективные образовательные технологии и методики при обучении — это активное участие и взаимодействие обучающегося с учебным материалом, другими участниками процесса или преподавателем. Этот подход кардинально отличается от традиционного, пассивного изучения, при котором учащийся в основном слушает лекции, читает и выполняет упражнения. Цель статьи, опираясь на современные достижения педагогической науки, выявить и научно обосновать использование эффективных и интерактивных образовательных технологий и методик при обучении русскому языку [1, с.128].

Ключевые слова: коммуникативные навыки, живое общение, моделирование ситуаций, собеседование, правильности речи, эмоции.

Abstract. Effective educational technologies and methods in teaching are the active participation and interaction of the student with the educational material, other participants in the process or the teacher. This approach is fundamentally different from traditional, passive learning, in which the student mainly listens to lectures, reads and does exercises. The purpose of the article, relying on modern achievements of pedagogical science, is to identify and scientifically substantiate the use of effective and interactive educational technologies and methods in teaching the Russian language [1, p. 128].

Key words: communication skills, live communication, modeling situations, interview, speech accuracy, emotions.

Введение. Интерактивное изучение языка становится все более востребованным в современном мире, так как оно способствует более глубокому и практическому освоению материала, делая процесс обучения увлекательным и эффективным. Интерактивные методы и формы позволяют учащимся активно участвовать в процессе обучения, взаимодействовать с

другими и применять знания на практике [2, с.128]. Интерактивное обучение имеет множество преимуществ. Во-первых, оно делает процесс изучения более увлекательным и мотивирующим, так как учащиеся активно участвуют в обучении и могут увидеть практическое применение языка. Во-вторых, интерактивные методы способствуют лучшему запоминанию и пониманию материала, так как учащиеся усваивают язык через практику. В-третьих, такой подход помогает развивать не только языковые навыки, но и софт-скиллы, такие как работа в команде, критическое мышление и умение выражать свои мысли.

Литература и методология. Основные принципы интерактивного изучения языка

Один из ключевых принципов интерактивного изучения языка — это активное участие учащегося в процессе обучения [3, с.128]. Традиционные методы часто предполагают пассивное восприятие информации, тогда как интерактивный подход требует постоянного взаимодействия: участие в дискуссиях, совместные проекты, групповые задания и ролевые игры. Активное участие помогает учащимся закрепить изученный материал на практике, улучшить понимание и повысить уверенность в использовании языка. Этот принцип позволяет не просто запоминать слова и грамматику, но и применять их в реальных ситуациях, что является важным шагом к овладению языком.

Принцип коммуникации

Коммуникация — это основа любого языка, поэтому интерактивное изучение языка направлено на развитие коммуникативных навыков [4, с.8]. Студенты учатся выражать свои мысли, задавать вопросы, слушать других, понимать контекст и правильно реагировать. Этот принцип включает обучение через живое общение, моделирование ситуаций, например, диалоги в магазине, в аэропорту или на собеседовании. При этом внимание уделяется не только правильности речи, но и способности передать эмоции, понять собеседника, учитывать культурные особенности и тонкости общения.

Результаты. Индивидуальный подход — важный аспект интерактивного обучения. Этот принцип означает адаптацию процесса обучения к особенностям каждого учащегося [5, с.116]: его целям, интересам и уровню подготовки. Личное отношение к обучению помогает учащимся чувствовать себя вовлеченными, мотивирует их на изучение и способствует более глубокому погружению в процесс. Персонализация включает подбор соответствующих учебных материалов, выбор тем и использование интерактивных упражнений, которые соответствуют интересам учащегося. Например, для любителя кино можно организовать обучение через анализ диалогов из фильмов или сериалов на изучаемом языке.

1. Принцип обратной связи

Обратная связь — это основа интерактивного обучения, так как она позволяет учащимся понимать, насколько успешно они продвигаются в изучении языка. Регулярное получение обратной связи от учителя или других студентов помогает учащимся осознать свои ошибки и работать над их исправлением. Важно, чтобы обратная связь была конструктивной и поддерживающей, чтобы не снижать мотивацию, а наоборот, вдохновлять учащегося на новые достижения. Различные формы обратной связи, такие как обсуждение, советы, комментарии и разбор ошибок, позволяют не только улучшить язык, но и развить уверенность в своих силах.

2. Принцип разнообразия методов

Разнообразие методов обучения является важным элементом интерактивного подхода. Для эффективного изучения языка необходимо сочетать разные способы усвоения информации, чтобы задействовать различные каналы восприятия — зрительный, слуховой и кинестетический. На уроках можно использовать игровые элементы, аудиоматериалы, видеоматериалы, текстовые упражнения и проекты. Это помогает предотвратить монотонность и поддерживать интерес к изучению языка, а также улучшает восприятие материала за счет разнообразных подходов [6, с.252].

Обсуждение. Перевод может применяться в течении всего учебного процесса — от начального до продвинутого этапа. При этом в зависимости от содержания и конкретных целей каждого этапа меняются и типы, и виды перевода, его функции, единицы переводимого материала: отдельные словосочетания — лексико-грамматические конструкции — целый текст.

Перевод на русский язык является также эффективным средством обогащения словарного запаса учащихся. На его основе разворачивается углубленная работа над синонимией, сопоставлением близких по содержанию структур, типичными способами построения сообщения в русском языке. Существует даже так называемый двусторонний перевод. Это перевод отдельных словосочетаний предложений или связанного текста с русского языка на родной, и наоборот. Хорошая школа практической стилистики - выполнение упражнений на перевод для обогащения словарного запаса учащихся.

Как и любой другой методический прием, перевод имеет свои границы использования, которые определяются не только тем, что русский язык усваивается через призму родного (поскольку, особенно на начальном этапе учащийся механически переносит навыки родного языка на сознательно усваиваемые факты родного языка), но и методической целесообразностью, стратегией обучения [5]. При определении степени использования перевода следует иметь в виду, что она зависит от цели обучения, этапа обучения и типа обучения. Специфика использования перевода при обучении русскому языку студентов обусловлена целями обучения: 1) обучение языку как средству профессионального и культурно-бытового общения; 2) обучение языку как средству получения научной информации.

Принцип культурной осведомленности

Изучение языка невозможно без понимания культурных особенностей страны или стран, где этот язык используется. Важно не только знать слова и грамматические правила, но и понимать культурные и социальные нормы, повседневные обычаи, национальные традиции и образы мышления. Принцип культурной осведомленности помогает учащимся избегать межкультурных недоразумений и выстраивать доверительные отношения с носителями языка. Применение этого принципа включает изучение литературы, просмотр фильмов и изучение истории страны, что углубляет знания и делает процесс изучения более осмысленным.

Заключение. Основным тезисом настоящей статьи является утверждение, что переводческая деятельность является средством повышения уровня владения русским языком, поскольку перевод является надежным методом языковой практики и совершенствования коммуникативной компетенции. Современные технологии играют значительную роль в интерактивном изучении языка. Они позволяют значительно расширить возможности для обучения и улучшить доступ к ресурсам. Сегодня доступны многочисленные платформы и приложения для языковой практики, например, Duolingo, Babbel и другие. С их помощью можно регулярно практиковаться, учить слова, проходить тесты и даже общаться с носителями языка. Также технологии включают такие интерактивные средства, как видеоконференции, онлайн-курсы и социальные сети, где можно изучать язык и общаться с людьми со всего мира. Использование технологий делает процесс обучения более гибким, доступным и удобным, что позволяет интегрировать язык в повседневную жизнь.

Последний, но не менее важный принцип — обучение через взаимодействие. Этот подход предполагает, что изучение языка должно происходить в процессе общения и взаимодействия с другими. Например, при групповой работе, обсуждениях и совместных проектах учащиеся учатся не только общению, но и тому, как находить общий язык с разными людьми, понимать чужие точки зрения и взаимодействовать с учетом контекста. Взаимодействие помогает учащимся чувствовать себя более уверенно и приобретать ценные навыки, такие как способность к сотрудничеству и активному слушанию.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Исмаилов А.А., Даминов Х.Ж. и другие. «Вестник для подготовки учащихся к международным исследованиям» № 1, -Т., Издательство «Укитувчи», 2023, 128 стр.
2. Исмаилов А.А., Даминов Х.Ж. и другие. «Вестник для подготовки учащихся к международным исследованиям» № 2, -Т., Издательство «Укитувчи», 2020, 128 стр.
3. Бабаева З.С. Культура речи учителя. – Т.:ТГПУ, 2014. –С.128.
4. Абдуалиева, ДР (2023). Лингвометодологические особенности использования дистанционных технологий в обучении русскому языку. Научно-методический журнал «Умственное просвещение», 1-8.
5. Абдуалиева Д.Р. и Шарипова Н.И. (2021). Самый простой способ выучить русский язык как иностранный. Журнал педагогических изобретений и практики, 3, 116-118.

6. Абдуалиева, Д. Р. (2023). Экспериментальная программа обучения русскому языку трудовых мигрантов: цель, задачи, этапы, методы, технологии, формы, средства. Экономика и социум, (8 (111)), 252-255.

УЎК 61:378.141.4:5

ОЛИЙ ТИББИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЭНДОКРЕНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА КОМПЕТЕНТЛИКГА АСОСЛАНГАН ЁНДОРИША АСОСИДА ЎҚИТИШ

*С.Н.Азимбегова, мустақил тадқиқотчи, Тошкент давлат педагогика университети,
Тошкент*

Аннотация. Тиббиёт олий таълим муассасаларига компетенциявий ёндашув асосида ўқув режалари ва эндокренология фан дастурлари ўқув мазмунига мувофиқ бўлимларига оид белгилаб берилган мавзуларнинг ўқитилиши замон талаблари асосида такомиллаштирилган.

Калит сўзлар: Компетенция, компетентлилик, компетенция тушунчалари, турлари, компетенциявий ёндашув асослари ва талаба касбий компетентлилиги элементларининг ўзаро боғлиқлиги

Аннотация. С учетом современных требований усовершенствованы учебные планы высших медицинских учебных заведений, основанные на компетентностном подходе и преподавании отдельных дисциплин в соответствии с содержанием образования программ по предмету «Эндокринология».

Ключевые слова: Компетентность, компетентность, понятия и виды компетентности, основы компетентностного подхода и взаимосвязь элементов профессиональной компетентности студента.

Abstract. The curriculum of higher medical education institutions based on a competency-based approach and the teaching of topics specified in the sections of the endocrinology subject programs in accordance with the educational content have been improved based on modern requirements.

Keywords: Competence, competence, concepts and types of competence, the foundations of the competency-based approach and the interrelationship of elements of the student's professional competence.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим бугунги кунда ўзининг етарли даражада илмий ва методик жиҳатдан тадқиқ қилинмаганлиги сабабли баъзи зиддиятлар, қарама-қаршиликлар ва турли мулоҳазаларга сабаб бўлувчи мавзу ҳисобланади. Ҳозирги кунда компетенциянинг барқарор таърифи мавжуд эмас. Компетентлилик ва компетенция тушунчалари турлича талқин қилинади. Жумладан, Б.А.Введенский муаллифлигида ёзилган “Энциклопедик луғат”ида шундай таъриф берилади: “Компетенция – бу ваколатлар доираси, мазкур шахс билими, тажрибаси орқали эгаллаган саволлар доираси”, яъни инсоннинг у ёки бу фаолияти соҳасида муҳокама қила оладиган ва эга бўлган билимлари [1].

А.И.Субетто фикрича, компетенциявий ёндашувни амалдаги билим, кўникма ва малакалар тизимида кўшимча сифатида қараш мумкин. Европа тажрибасига таянган ҳолда, бугунги кунда олий таълим тизимида компетенциявий ёндашувдан самарали фойдаланиш шахсни ҳар томонлама ривожлантиришга имконият туғдиришини қайд этиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, Европа таълим тизими учун кейинги ўн йилликда пайдо бўлган компетенциявий ёндашув тушунчаси табиий бўлса, Ўзбекистон таълим тизими учун янгилик ҳисобланади. “Компетенциявий ёндашув” атамасининг пайдо бўлиши ўз навбатида педагогиканинг ўзига хос мавжуд категориялар тизимини қайта кўриб чиқиш масаласига таъсир қилди [3].

Юқорида келтирилган И.А. Зимняя, В.В.Краевский, В.В.Сериков, А.И., Н.Хомский, А.В.Хуторской ва бошқаларнинг таърифларига таянган ҳолда, мазкур тадқиқот ишимизда компетентлилик дейилганда, шаклланган компетенциялар асосида шахснинг қандайдир фаолиятида ўзини самарали равишда рўёбга чиқара олиши деб тушунамиз.

1. Метапредмет компетенциялари (таянч компетенциялар). 2. Фанлараро компетенциялар. 3. Фанга оид компетенциялар.

Метапредмет компетенциялар – бу “прематдан олдин”, “предмет устида” деган маънони билдиради. Бунинг сабаби шундаки, инсон жамиятда муваффақиятли яшаши учун маълум бир турдаги лаёқатларга, қобилиятларга, малакаларга эга бўлиши керак. Жумладан, ўз фикрини равон тушунарли ҳолда оғзаки ва ёзма тарзда баён қила олиши, зарурий ахборотларни излаб топа олиши ва ундан фойдаланиши, жамиятда фаол бўлиши, ўз-ўзини доимий ривожлантириши ва ҳ.к. хусусиятларга эга бўлиши талаб этилади.

Таянч компетенцияларнинг энг мақбул варианты А.В.Хуторский томонидан ишлаб чиқилган. Унга кўра: кадр-қиммат, эътиқод компетенцияси, умуммаданий компетенциялар, ўқув-ўрганиш компетенцияси, ахборот компетенцияси, коммуникатив компетенция, ижтимоий-меҳнат компетенцияси, шахсни такомиллаштириш компетенцияси[6].

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълимда талаба шахсий мақсадлари ва вазифалари билан таълим жараёнининг асосий иштирокчисига айланади. Ушбу ёндашув талабани фаол, онгли фаолиятга жалб қилиш, ахборот, коммуникатив, таълим ва билиш қобилиятларини, шахсий салоҳиятини ривожлантириш, ўз-ўзининг кадр-қимматини шакллантириш, ўз-ўзини бошқариш қобилиятини ривожлантиришга имкон беради (1.1.-расм).

1 – расм. Талаба касбий компетентлиги элементларининг ўзаро боғлиқлиги

Талаба қобилияти унинг компетентлиги орқали намоён бўлади. Талаба фазилатлари, мотивацияси, қобилияти комбинациясини қуйидагича вектор шаклида кўрсатиш мумкин ва унинг таркиби, билим, кўникма, малака ва касбий компетентлиги тўплами сифатида таҳлил қилинади.

Тиббиёт олий таълим муассасаларида компетенциявий ёндашув асосида физика ўқитишнинг мақсади ДТС ва ўқув дастуридаги мақсадлар билан чекланган бўлиб, талаба билим, кўникма ва малакаларига қўйилган компетенциявий ёндашувни амалга ошириш мақсади ва воситасини англаш билан боғлашади.

Юқоридагиларга кўра, компетентлилик тушунчасига нисбатан турли нуктаи назарлар, мазкур тушунчани худди мажмуали тузилиш каби талқин қилиш кераклигини исботлайди. Бу тузилиш таркибига қуйидаги элементлар киради: зарурий билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш; қандайдир фаолиятни бажариш қобилиятини аниқловчи шахс хусусиятлари; касбий хусусиятлар тўплами; шахснинг тегишли компетенцияларни эгаллаши[5].

Юқорида келтирилган И.А. Зимняя, В.В.Краевский, В.В.Сериков, А.И.Субетто, Н.Хомский, А.В.Хуторской ва бошқаларнинг таърифларига таянган ҳолда, мазкур тадқиқот ишимизда компетентлилик дейилганда, шаклланган компетенциялар асосида шахснинг қандайдир фаолиятида ўзини самарали равишда рўёбга чиқара олиши деб тушунамиз.

Хулоса қилиб айтганда, компетенциявий ёндашувга асосланган таълим натижаларини назорат қилиш, яъни тиббиёт олий таълим муассасаларини тугатиб, талаба олган билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ҳаётда дуч келадиган таниш, нотаниш вазиятларда қўллашга тайёр эканлигини баҳолашдан иборат. Демак, ҳар бир тиббиёт олий таълим муассасаларида компетенциявий ёндашувни қўллаш долзарб муаммолар ечими бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida crocodile ict dasturi asosidagi virtual laboratoriyalarda o'qitish metodikasi // "Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari" ilmiy-nazariy jurnal. ISSN:2181-9580, –Toshkent, 2021. (13.00.00 №32)
2. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'rgatishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish omili sifatida // NamDU ilmiy axborotnomasi. ISSN 2181-1458, – Namangan, 2023. -№4 -B 809-814. (13.00.00 №30)
3. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory - information in education a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN:2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5, 2022. p. 92–95. <https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>
4. Mamadaliyeva Z.R. Methodology for determining the level of bilirubin in the blood in a biochemical analyzer in a Virtual laboratory method // International conference on advance research in humanities, sciences and education. England. 2023.Vol.1,№1.p.20- <https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/371>
5. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida localhost dasturi asosida biokimyo fanini virtual laboratoriyalardan foydalanib o'qitish // The role of exact sciences the era of modern development. Nukus. Vol.1 №1, 2023. p. 47-51. <https://uzresearchers.com/index.php/RESMD/article/view/765/703>
6. Мамадалиева З.Р. Виртуал лаборатория ишларидан ўқув сифатини ошириш elementi сифатида фойдаланиш. // "Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi" respublika ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya. Andijan. №9, 2023. -B. 108-111. <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/issue/view/28/45>
7. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratoriya usulida qonda xolesterin miqdorini biokimyoviy analizatorida aniqlash // "Biologik kimyo fanining zamonaviy tibbiyotdagi o'rni-kecha, bugun va erta" respublika ilmiy-amaliy konferentsiya to'plami. Buxoro, 2022. -b. 113-114.
8. Mamadaliyeva Z.R. Improving the quality of learning through virtual laboratory work use as element // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN: 2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5 2022. p. 84-86. <https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/612>

УДК 37.02

МЕТОДИКА ПОВЫШЕНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Ф.У.Аликулова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Maqola muallifi tomonidan olib borilgan tadqiqot bo'lajak chet tili o'qituvchilarining o'qish malakasini samarali rivojlantirish yo'llarini aniqlash, shuningdek, nazariy va eksperimental asoslash muammosiga bag'ishlangan. Maqolada kompetentsiyaga asoslangan yondashuv asosida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining ketma-ketligini belgilovchi algoritmi, uni qurish tamoyillari va uni amalga oshirish vositalari tasvirlangan.

Kalit so'zlar: chet tili o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, o'qish kompetensiyasi, o'qish kompetensiyasini oshirish, o'qish kompetensiyasini oshirish algoritmi

Аннотация. Проведенное автором статьи исследование посвящено проблеме выявления, а также теоретического и экспериментального обоснования путей эффективного формирования читательской компетенции будущих учителей иностранных языков. В статье описывается алгоритм, определяющий последовательность процесса формирования читательской компетенции на основе компетентностного подхода, принципы его построения, инструментарий для его реализации.

Ключевые слова: профессиональная подготовка учителя иностранных языков, компетентностный подход, читательская компетенция, совершенствование читательской компетенции, алгоритм совершенствования читательской компетенции

Abstract. The author's research is devoted to eliciting and providing theoretical and experimental substantiation of ways to effectively develop future foreign language teachers' reading competence. The article presents an algorithm which determines step-by-step development of reading competence in the light of the competence approach, principles of its modelling, as well as instruments for its realization.

Keywords: foreign language teachers' vocational training, competence approach, reading competence, improvement of reading competence, algorithm of improving reading competence.

Предлагаемый алгоритм формирования ЧК будущих учителей ИЯ разрабатывался и реализовывался с учетом основных принципов диалогической концепции образования (В. С. Библер, С. Ю. Курганов, Е. А. Ямбург), которая предполагает равновесное и равноправное взаимодействие всех участников учебного процесса, а также взаимную обусловленность и многообразные динамические связи всех компонентов учебно-методической системы между собой. Предлагаемый алгоритм следует реализовывать также на основе коммуникативно-ориентированного подхода (Е. И. Пассов). К важнейшим принципам данного подхода относятся: речевая направленность (научить говорить можно только говоря, читать – только читая), ситуативность (отбор и организация материала на основе ситуаций и проблем, интересных для учащихся), функциональность (слова, грамматические формы усваиваются сразу в деятельности), новизна (новизна речевых ситуаций, информативность материала). Рассмотрим подробно структурные составляющие предлагаемого алгоритма.

1. Предварительная диагностика уровня сформированности читательской компетенции будущих учителей ИЯ. Значимость педагогической диагностики определяется теми функциями, которые она выполняет. Функция обратной связи заключается в том, что, опираясь на результаты диагностирования, руководитель эксперимента, преподаватель ИЯ, формирующий ЧК студентов посредством реализации предлагаемого алгоритма, получает возможность управлять учебным процессом, определять и вносить конструктивные и верные коррективы в проводимую работу. 2. Следующим шагом при планировании процесса формирования ЧК студентов выступает разработка технологии формирования ЧК студентов в процессе изучения ИЯ. При определении сущности педагогической технологии мы принимаем позицию Б. Т. Лихачева и понимаем таковую как совокупность психологопедагогических установок, определяющих специальный набор и компоновку форм, методов, средств обучения; как «организационно-методический инструментарий педагогического процесса» [11, с. 166]. Психолого-педагогические установки технологии формирования ЧК студентов находят свое отражение в основных положениях и принципах системного, компетентностного подходов, диалогической концепции образования, коммуникативно-ориентированного методического подхода, которые были охарактеризованы ранее. В качестве основных форм формирования ЧК на основе предлагаемой технологии выступают следующие: - занятия по практике устной и письменной речи ИЯ, на которых осуществляется собственно чтение текста и работа с ним; ознакомление студентов с планом работы с текстом; - домашняя и самостоятельная работа, направленные на формирование умений и навыков самостоятельного усвоения знаний, на сбор учебного материала (специфика данной формы формирования ЧК студентов заключается в том, что, согласно требованиям стандарта и программ, 2 учебных часа в неделю отводится на так называемое «домашнее чтение», студенты также обязаны читать индивидуально произведения на иностранном языке (для каждого курса – определенное количество страниц) и представлять результаты проведенной работы); - консультации – учебные беседы, когда студенты задают вопросы, которые возникают чаще всего в связи с их самостоятельной работой над текстами. В качестве методов формирования ЧК студентов выступают следующие: - беседа, сущность которой заключается в том, чтобы с помощью целенаправленных и умело поставленных вопросов побудить

студентов к актуализации уже известных знаний, достичь усвоения новых знаний путем самостоятельных размышлений, выводов и обобщений; - дискуссия, то есть обмен мнениями по проблеме прочитанного текста; - упражнение – планомерное организованное повторное выполнение действий с целью овладения ими или повышения их качества; - игровые методы; - метод проектов, сущность которого заключается в том, что студенты приобретают знания и умения в процессе самостоятельного выполнения постепенно усложняющихся учебных задач; - методы контроля (анкетирование, тестирование).

3. Реализация технологии формирования читательской компетенции на занятиях по практике устной и письменной речи иностранного языка. Выбор практических занятий по практике устной и письменной речи ИЯ как основной формы формирования ЧК студентов обусловлен тем, что на этих занятиях студенты постоянно имеют дело с текстовой информацией, с чтением, выступающим в качестве универсального вида речевой деятельности, так как оно позволяет совершенствовать и говорение, и аудирование, и письмо. В процессе реализации разработанной технологии используются описанные выше формы, методы формирования ЧК.

4. Педагогическое побуждение будущих учителей ИЯ к проявлению читательской компетенции во время прохождения практики. Компетентностный подход требует, чтобы педпрактика не «надстраивалась» над уже законченным филологическим образованием, а являлась неотъемлемой частью университетского курса и, в частности, процесса формирования читательской компетенции студентов. Во время прохождения педпрактики студентам предстоит научиться проявлять сформированную в вузе ЧК непосредственно в практической деятельности для решения профессионально значимых учебных задач как средство личностного и профессионального саморазвития. В период прохождения практики студенты получают задание вести читательский дневник, значимость которого заключается в том, что это своего рода саморефлексия студента на то, как он читает, какие при этом трудности у него возникают. Анализ читательских дневников позволит определить эффективность проводимой работы на занятиях по практике устной и письменной речи ИЯ, а также необходимые коррективы в дальнейшее обучение. В период прохождения студентами практики необходимо организовать консультационные занятия, чтобы студенты-практиканты имели возможность получать консультации по всем интересующим их вопросам и проблемам, касающимся работы с текстами.

5. Коррекция процесса формирования ЧК студентов с учетом результатов прохождения педагогической практики. После прохождения практики основой процесса формирования читательской компетенции выступает та же самая система упражнений, наполняющих каждый из этапов целостного алгоритма работы с текстом. Постепенно следует увеличивать долю упражнений, отражающих проблемный вопрос, который является для студентов более сложным заданием, так как он указывает лишь область поиска, но не дает направление поиска нужной информации. После формирования ЧК с внесенными коррективами студенты проходят практику (на V курсе). Специфика практики будущих учителей ИЯ на V курсе заключается в том, что в течение 10-ти недель студенты должны овладеть полным арсеналом тех умений и навыков, которые будут им необходимы в самостоятельной педагогической деятельности. Студенты получают два задания, связанных с готовностью проявлять ЧК на практике: ведение читательского дневника; проведение зачетного урока, где основным видом речевой деятельности выступало бы чтение (что не противоречит требованиям Стандарта обучения школьников иностранным языкам) с предоставлением его конспекта.

6. Итоговая диагностика уровня сформированности читательской компетенции будущих учителей ИЯ. Ее цель заключается в том, чтобы проверить эффективность проведенной работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Эльконин Б. Д. Понятие компетентности с позиций развивающего обучения // Современные подходы к компетентностно ориентированному образованию. – Красноярск, 2002.
2. Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – № 10.
3. Хуторский А. В. Ключевые компетенции: технология конструирования // Народное образование. – 2003. – № 5.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

5. Мильруд Р. П. Компетентность в изучении языка // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 7.

УДК 371.2

ИССЛЕДОВАНИЕ АНАЛИЗА СПОСОБОВ ПРЕОДОЛЕНИЯ УЧЕБНОЙ НЕУСПЕШНОСТИ УЧАЩИХСЯ

З.Ш.Суюнова, студент, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Maqolada maktabdagi muvaffaqiyatsizlikni bartaraf etishning zamonaviy texnologiyalari va uning oldini olish usullari tahlil qilinadi. Ta'limdagi past yutuqlarning sabablari, jumladan, motivatsiyaning etarli emasligi va ijtimoiy muhitning ta'siri muhokama qilinadi. Individual ta'lim, o'yin va loyiha usullari, shuningdek, o'quvchilarda ijobiy o'zini o'zi qadrlashni rivojlantirish uchun psixologik yordam kabi samarali yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Integratsiyalashgan yondashuvning bolalarning o'quv faoliyati va hissiy holatiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadigan muvaffaqiyatli amaliyotlarga misollar keltirilgan. Xulosa qilib aytganda, qulay o'quv muhitini yaratish va maktabda muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun ushbu texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish zarurligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy texnologiyalar, muvaffaqiyatsizlik, usullar, yutuqlar, motivatsiya, atrof-muhit, trening, qo'llab-quvvatlash, ijobiy o'zini-o'zi hurmat qilish, muvaffaqiyatli amaliyotlar, yondashuv, shart.

Аннотация. В статье анализируются современные технологии преодоления школьной неуспешности и методы ее профилактики. Обсуждаются причины низких учебных достижений, включая недостаточную мотивацию и влияние социального окружения. Рассматриваются эффективные подходы, такие как индивидуализированное обучение, игровые и проектные методы, а также психологическая поддержка для формирования положительной самооценки у учащихся. Приводятся примеры успешных практик, демонстрирующих положительное влияние комплексного подхода на успеваемость и эмоциональное состояние детей. В заключение подчеркивается необходимость внедрения данных технологий в образовательный процесс для создания благоприятной атмосферы обучения и предотвращения школьной неуспешности.

Ключевые слова: Современные технологии, неуспешность, методы, достижения, мотивация, окружение, обучение, поддержка, положительная самооценка, успешные практики, подход, состояние.

Abstract. The article analyzes modern technologies for overcoming school failure and methods of its prevention. The causes of low academic achievements are discussed, including insufficient motivation and the influence of the social environment. Effective approaches are considered, such as individualized learning, game and project methods, as well as psychological support for the formation of positive self-esteem in students. Examples of successful practices are given, demonstrating the positive impact of an integrated approach on the academic performance and emotional state of children. In conclusion, the need to introduce these technologies into the educational process is emphasized to create a favorable learning atmosphere and prevent school failure.

Key words: Modern technologies, failure, methods, achievements, motivation, environment, training, support, positive self-esteem, successful practices, approach, state.

Школьная неуспешность остается актуальной проблемой для образовательных учреждений по всему миру. Она может приводить не только к снижению уровня знаний и навыков, но и к ухудшению психоэмоционального состояния учащихся. В данной статье рассматриваются существующие технологии преодоления школьной неуспешности и способы ее профилактики, основываясь на примерах успешных практик и исследований.

Проблема образовательной неуспешности, по мнению экспертов, возникает еще в начальной школе. Причем образовательная неуспешность закладывается еще в начальных

классах. Дети приходят в школу с горящими глазами, искренне желают учиться. Но через год-два-три значительная часть их, если не подавляющее большинство, говорят: не хочу идти в школу, не хочу учиться.

Исчезает интерес, мотивация к учебе, и так начинается образовательная неуспешность. Она резко усиливается в средних классах, с 5-го по 9-й: многопредметная система, преподаватели разные, внимание к ученикам ослаблено. [1, 47с.]

Школьная неуспешность определяется как систематическая неуспешность учащегося в учебной деятельности, проявляющаяся в низких оценках, отсутствии интереса к обучению и высокой вероятности отставания от учебной программы. По мнению П.П. Блонского: «Неуспеваемость - это ситуация, в которой поведение и результаты обучения не соответствуют воспитательным и дидактическим требованиям школы» [2, с. 25]. Основными причинами школьной неуспешности являются недостаточная мотивация, низкий уровень самооценки, психологические или социальные проблемы, а также недостаточная поддержка со стороны родителей и педагогов.

Успешность обучения младшего школьника зависит от уровня учебной мотивации, которая влияет на качество учебного процесса. Отсутствие учебной мотивации приводит к снижению успеваемости [3].

Одной из эффективных технологий является индивидуализированный подход к обучению. Этот метод предполагает учет индивидуальных особенностей каждого ученика — его способностей, интересов и потребностей. Применение дифференцированного обучения позволяет создавать персонализированные учебные планы и применять различные методы обучения, что способствует повышению мотивации и интереса к учебе.

Важнейший аспект преодоления школьной неуспешности — это предоставление психологической поддержки учащимся. Школы могут внедрять программы, направленные на развитие психологической устойчивости, уверенности в себе и улучшение навыков социального взаимодействия. Работа с психологами, психотерапевтами и педагогами может значительно снизить уровень тревожности и стресса, что, в свою очередь, позитивно скажется на учебной деятельности.

Групповое обучение и проекты, основанные на сотрудничестве, также оказывают положительное влияние на успеваемость учащихся. Объединение в группы помогает развивать коммуникативные навыки, уменьшает уровень стресса и позволяет ученикам учиться у друг друга. Работы в малых группах создают комфортную атмосферу, в которой учащиеся могут свободно выражать свои мысли и идеи.

Современные технологии открывают новые горизонты для преодоления школьной неуспешности. Электронные ресурсы, онлайн-курсы и образовательные приложения позволяют учащимся учиться в удобном для них темпе и формате. Эти технологии способствуют повышению интереса к учебному процессу, а также обеспечивают доступ к материалам и занятиям вне стен класса.

Для профилактики школьной неуспешности следует предпринимать следующие шаги:

Регулярный мониторинг успеваемости и эмоционального состояния учащихся позволяет выявлять проблемы на ранних стадиях. Педагоги и психологи должны активно применять анкетирование, тестирование и другие инструменты для оценки как академической, так и эмоциональной стороны обучения.

Причина неуспеваемости зависит от правильной мотивации. Педагог и родители должны так объяснить ребенку пользу обучения, чтобы у последнего возникло желание получать знания [4].

Родительское участие в образовательном процессе может стать важным фактором в профилактике школьной неуспешности. Школы могут организовывать тренинги для родителей, где они смогут получить рекомендации по поддержке своих детей, а также обсудить возникающие проблемы и трудности.

Создание поддерживающей и безопасной образовательной среды помогает учащимся чувствовать себя комфортно и уверенно. Это включает в себя не только дружелюбное

отношение со стороны учителей, но и развитие школьной культуры, основанной на уважении и взаимопомощи.

Изучение успешных практик в различных учебных заведениях показывает, что комбинация вышеупомянутых методов дает ощутимые результаты. Например, внедрение индивидуализированного подхода в одной из московских школ привело к улучшению успеваемости учащихся на 20% в течение года. Программы психологической поддержки в школах США продемонстрировали значительное снижение уровня стресса среди обучающихся, что также способствовало повышению их успеваемости.

Школьная неуспешность — это многогранная проблема, требующая комплексного подхода. Внедрение технологий, направленных на преодоление неуспешности и ее профилактику, может положительно сказаться на образовательном процессе и общей атмосфере в школе. Я.А. Коменский писал: «Вершины знаний достигают не все, часть достигают это с трудом, но по правильно расположенным крепким ступенькам любого человека можно возвести на какую угодно высоту» [5].

Успешный опыт образовательных учреждений показывает, что, применяя самые различные методы и подходы, можно создать условия, способствующие успешному обучению и всестороннему развитию учащихся. Необходимо продолжать исследования в этой области, чтобы вырабатывать новые стратегии и подходы, соответствующие современным вызовам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ашурбеков А.К. «Образовательная неуспешность» Вестник Социально-педагогического института. № 2 (34). 2020г.
2. Блонский, П.П. Психология младшего школьника. Избранные психологические труды. Под ред. А.И. Липкиной, Т.Д. Марцинковской; Акад. пед. и соц. наук, Московский психолого-социальный институт. - М: институт практической психологии; Воронеж: «МОДЭК», 1997. - 575 с.
3. Симонова П. С. Взаимосвязь учебной мотивации и успеваемости детей младшего школьного возраста. Молодой ученый. - 2016. - №25. - С. 591-593.;
4. Дубровина, И.В. Рабочая книга школьного психолога. М.К. Акимова, Е.М. Борисова и др.; под ред. И.В. Дубровиной. - М.: Просвещение, 1991. - 303 с.
5. Бударный, А.А. Об одной из возможностей преодоления второгодничества. У. Д. Розенталь // Советская педагогика. - 1966. - №7. - с.38-49.

УДК 373.3

ВЛИЯНИЕ МОТИВАЦИИ НА РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Ф.Х. Урунова, преподаватель, Узбекско- Финский педагогический институт, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada motivatsiyaning boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Ichki va tashqi motivatsiyaning o'quv jarayoniga va o'quvchilarning yutuqlariga ta'siri, tanqidiy fikrlashning ahamiyati, shuningdek, bolalarga o'quv materialini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradigan ma'lumotlarga tanqidiy yondashish, uni tahlil qilish va xulosa chiqarish imkonini beradigan asosiy qobiliyat sifatida muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, tanqidiy fikrlash, tadqiqot, rag'batlantirish, yutuq, usullar, o'qish, ta'lim jarayoni.

Аннотация. В статье рассматривается влияние мотивации на развитие критического мышления учащихся начальных классов. Влияние внутренней и внешней мотивации на учебный процесс достижения учащихся. Также рассматривается важность критического мышления как фундаментального навыка, который помогает детям успешно осваивать учебный материал и позволяет им критически подходить к информации, анализировать ее и делать выводы.

Ключевые слова: мотивация, критическое мышление, исследования, стимул, достижения, методы, изучения, учебный процесс.

Abstract. The article examines the impact of motivation on the development of critical thinking in primary school students. It explores the influence of intrinsic and extrinsic motivation on the learning process and students' achievements. Additionally, the importance of critical thinking as a

fundamental skill is discussed, highlighting its role in helping children successfully understand academic material and enabling them to critically approach, analyze, and draw conclusions from information.

Key words: *motivation, critical thinking, research, stimulus, achievements, methods, study, learning process.*

В современном образовательном процессе критическое мышление играет ключевую роль. Способность анализировать, оценивать и делать обоснованные выводы необходима не только в учебе, но и в повседневной жизни. Для того чтобы учащиеся могли мыслить продуктивно, необходимо развивать аналитические способности, а именно развитие мышления.[1]. Критическое мышление поможет учащемуся правильно выбирать информацию и связывать её между собой. Они смогут правильно распределить информацию, сделать соответствующие выводы и аргументировать своё мнение. В дальнейшем это может помочь учащимся принимать взвешенные решения и находить нестандартный выход из трудных ситуаций. Однако развитие критического мышления у учащихся начальных классов во многом зависит от их мотивации. В условиях быстро меняющегося мира, где объем информации постоянно растет, важно научить детей не просто запоминать данные, но и критически их осмысливать. Мотивация, как один из ключевых факторов, способна значительно усилить эти способности, стимулируя учащихся к активному участию в учебном процессе и самостоятельному поиску решений.

Мотивация-это внутренний или внешний стимул, побуждающий человека к действию. В контексте обучения она является основным двигателем, который подталкивает учеников к достижению академических целей. Внутренняя мотивация исходит из личных интересов и увлечений учащегося, тогда как внешняя может быть связана с наградами, похвалой или социальным давлением. Развитие мотивации в начальных классах имеет решающее значение, поскольку закладывает фундамент для дальнейшего успешного обучения. Типы мотивации (внутренняя и внешняя) Внутренняя мотивация характеризуется желанием учиться из-за интереса к предмету. Она наиболее устойчива и долговечна, так как исходит из личных стремлений ученика. Внешняя мотивация, напротив, обусловлена внешними факторами, такими как оценки, похвала или материальные награды. Она может быть эффективной на короткий срок, но не всегда приводит к долгосрочным изменениям в поведении.

Критическое мышление - это способность анализировать, оценивать и синтезировать информацию для принятия обоснованных решений. Слово «критическое» происходит от двух греческих слов: «kritike» – искусство судить и «kriterion» – средство для суждения. Таким образом, «критическое мышление» значит «искусство суждения, основанное на критериях» [2,12]. В начальных классах это проявляется в умении задавать вопросы, анализировать прочитанное и строить логические цепочки. Развитие этих навыков помогает детям становиться самостоятельными мыслителями и принимать осознанные решения. Рассматривая важность критического мышления в начальных классах необходимо отметить что, критическое мышление является фундаментальным навыком, который помогает детям успешно осваивать учебный материал. Оно позволяет им критически подходить к информации, анализировать ее и делать выводы. В условиях современного информационного потока это становится особенно важным, так как помогает детям отличать достоверную информацию от ложной.[5,42].

Как же всё-таки влияет мотивации на учебный процесс и достижения учащихся начальных классов. Внутренняя мотивация играет ключевую роль в учебных достижениях. Ученики, которые испытывают интерес к предмету, более активно участвуют в учебном процессе, проявляют инициативу и стремятся к глубокому пониманию материала. Это приводит к более высоким результатам в учёбе и лучшему усвоению знаний. Внутренняя мотивация способствует развитию устойчивого интереса к обучению, что является залогом долгосрочного успеха. Внешняя мотивация также имеет свое место в образовательном процессе. Она может быть эффективна для создания начального интереса у детей и

стимулирования их к начальным достижениям. Например, похвала учителя или награды за хорошие результаты могут вдохновить учеников на дальнейшую работу. Однако, чтобы избежать зависимости от внешних стимулов, важно постепенно переходить к методам, направленным на развитие внутренней мотивации. Мотивация и критическое мышление тесно связаны между собой. Мотивированные ученики более склонны задавать вопросы, исследовать различные точки зрения и анализировать информацию. В свою очередь, развитие критического мышления способствует углублению интереса к учебе и повышению мотивации. Эти два аспекта взаимно усиливают друг друга, создавая условия для успешного обучения и личностного роста.

Одним из главных методов повышения мотивации у учащихся, является индивидуальный подход к каждому ученику. Каждый ребенок уникален, и для повышения мотивации важно учитывать его индивидуальные особенности, интересы и потребности. Учителя должны стремиться создать персонализированный подход к обучению, который учитывает сильные и слабые стороны каждого ученика. Это может включать в себя адаптацию учебного материала, использование различных методов обучения и создание условий для самовыражения. Создание мотивирующей учебной среды играет важную роль в формировании мотивации. Она должна быть поддерживающей и стимулирующей, способствующей активному участию учеников в учебном процессе. Это может включать в себя оформление классной комнаты, использование наглядных материалов, организацию групповых проектов и поощрение сотрудничества между учениками. Использование интерактивных и игровых методов обучения помогают сделать процесс обучения интересным и увлекательным. Это могут быть различные образовательные игры, викторины, мозговые штурмы и другие активности, которые стимулируют участие учеников и развивают их творческие и критические навыки. Существуют различные наглядные пособия для развития критического мышления, такие как кластеры, таблицы «Инсерт» и дневники, которые помогают ученикам структурировать свои мысли. Такие методы помогают удерживать внимание детей и усиливают их внутреннюю мотивацию.[3].

Поощрение и поддержка самостоятельного изучения и исследования помогает детям развивать навыки контроля и ответственности за свое обучение. Учителя и родители должны стимулировать интерес детей к самообразованию, предоставляя им возможность выбирать темы для самостоятельного изучения, выполнять исследовательские проекты и представлять свои результаты перед классом.

Чтобы развить критическое мышление, необходимо расширять кругозор учащихся. Они должны больше узнавать о разных предметах и явлениях, учиться задавать вопросы, анализировать текст, придумывать разные варианты развития событий. Так же необходимо тренировать логику, внимание и воображение с помощью игр, головоломок и специальных упражнений. Например такие игры как шахматы, шашки и реверси. Шашки - самая простая из этих игр, поскольку не требует запоминания значений фигур. Одной из самых известных и полезных игр для развития интеллекта являются шахматы. Она требует длительного планирования, анализа ситуации и принятия взвешенных решений. Эти игры давно признаны лучшими тренажерами абстрактного мышления, логики, математических и прогностических способностей.

Современные исследования показывают, что мотивация играет ключевую роль в развитии критического мышления. Учащиеся, мотивированные к обучению, проявляют большую активность в решении задач, задают больше вопросов и находятся в постоянном поиске новых знаний. Эти исследования подтверждают, что мотивация способствует развитию аналитических и когнитивных навыков. Многие школы по всему миру внедряют программы, направленные на повышение мотивации и развитие критического мышления. Например, в Финляндии широко используются методы проектного обучения, которые стимулируют учеников исследовать реальные проблемы и находить их решения. В Канаде активно применяются программы интеграции искусства в учебный процесс. Эти программы объединяют художественное творчество с традиционными предметами, такими как

математика и наука, что мотивирует учеников к изучению этих предметов через творческие проекты и междисциплинарные подходы. В Сингапуре образовательные реформы включают использование интерактивных технологий и практических заданий, что стимулирует интерес учащихся к учебе. В Японии широко распространены методы коллективного обучения, которые поощряют сотрудничество и совместное решение задач, способствуя развитию критического мышления.

Роль учителя и родителей в повышении мотивации. Учитель играет ключевую роль в создании условий для развития мотивации и критического мышления. Его задача - не только передать знания, но и стимулировать интерес к обучению, поощрять вопросы и самостоятельное исследование. Учитель должен создавать атмосферу поддержки и доверия, где учащиеся чувствуют себя уверенно и мотивированно. Родители также вносят значительный вклад в развитие мотивации и критического мышления у детей. Совместное чтение, обсуждение новостей и участие в образовательных проектах помогает стимулировать интерес к обучению. Родители должны поддерживать и поощрять стремление детей к познанию, создавая для этого благоприятные условия дома. Совместные усилия и эффективное сотрудничество учителей и родителей играет важную роль в развитии мотивации у учащихся. Совместные мероприятия, регулярные общения и обмен мнениями помогают создавать единый подход к обучению и развитию критического мышления. Взаимодействие между школой и домом способствует формированию устойчивой мотивации и заинтересованности детей в учебе.

Мотивация положительно влияет на успехи учащихся. Мотивированные дети проявляют большую настойчивость, интерес к обучению и готовы к решению сложных задач. Эти качества способствуют успешному освоению учебного материала и достижению высоких результатов в учебе. Мотивация играет важную роль в личностном развитии детей. Она помогает формировать уверенность в себе, стремление к саморазвитию и ответственность за свои поступки. Мотивированные дети более активно участвуют в учебном процессе и социальных взаимодействиях, что способствует их общему развитию. В условиях современного мира, где изменения происходят с высокой скоростью, мотивация помогает детям адаптироваться к новым условиям и вызовам. Умение критически мыслить и находить новые решения становится важным элементом успешной жизни. Мотивация способствует развитию этих навыков, помогая детям быть готовыми к любым вызовам и изменениям.[4]

В заключении можно сказать, что мотивация играет ключевую роль в учебном процессе, стимулируя учащихся к активному участию и поиску решений. Исследования показывают, что как внутренняя, так и внешняя мотивация способствуют развитию аналитических и когнитивных способностей. Успешные программы и методы повышения мотивации, такие как проектное обучение и интерактивные методы, демонстрируют положительные результаты. Роль учителей и родителей в создании мотивирующей среды также оказалась значимой для формирования у детей устойчивой мотивации и критического мышления.

Для более глубокого понимания влияния мотивации на критическое мышление необходима разработка и внедрение новых образовательных программ, которые объединяют мотивационные техники с активными методами обучения.

Важность поддержания мотивации в образовательном процессе является одним из ключевых факторов успешного обучения. Поддержание высокой мотивации у учащихся способствует их активному участию в учебном процессе, развитию критического мышления и улучшению академических показателей. Важно создавать условия, в которых дети чувствуют себя уверенно и заинтересованно, проявляя свои способности и стремление к познанию. Участие учителей и родителей в этом процессе играет решающую роль, так как именно они могут создать поддерживающую и мотивирующую среду для обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алешугина Е.А., Ваганова О.И., Прохорова М.П. Методы и средства оценивания образовательных результатов студентов вуза // Проблемы современного педагогического образования. 2018. № 59-3. С. 13-16.
2. Баннов, А.М. Учимся думать вместе // Материалы для тренинга учителей. М.: ИНТУИТ.РУ, 2007. С.-

- 3.Василенко (Колесова) Е. П. Критическое мышление как современная проблема личности // Концепт. - 2013. - № 12 (декабрь). - ART 13259. - 0,4 п. л. - URL: <http://e-koncept.ru/2013/13259.htm>. - Гос. пер.
4. Гордеева Т.О. (2013) Мотивация учебной деятельности школьников и студентов: структура, механизмы, условия развития: автореф. дис. докт. психол. наук. М.: МГУ им. М.В. Ломоносова.
5. Корешникова Ю.Н., Авдеева Е.А. (2022) Заинтересовать нельзя заставить. Роль академической мотивации и стилей преподавания в развитии критического мышления студентов // Вопросы образования / Educational Studies Moscow. № 3. С. 36-66. <https://doi.org/>

УДК 373.5

ИЗУЧЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Ч.Х. Холдоров, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim o'qituvchilardan ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning asosiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali usul va yondashuvlarni doimiy ravishda izlashni talab qiladi. Bu holatda rus tili darslarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan an'anaviy va innovatsion usullar mavjud.

Kalit so'zlar: metod, resurs, texnologiya, tanqidiy fikrlash, tadqiqot, fan, taqdimot, shaxsiy kompyuter, dars.

Аннотация. Современное образование требует от педагогов постоянного поиска эффективных методов и подходов, направленных на повышение качества обучения и развитие ключевых компетенций учащихся. В данной статье рассматриваются как традиционные, так и инновационные методы, которые могут быть использованы на уроках русского языка.

Ключевые слова: метод, ресурс, технология, критическое мышление, исследование, наука, презентация, персональный компьютер, урок.

Abstract. Modern education requires teachers to constantly search for effective methods and approaches aimed at improving the quality of education and developing key competencies of the student. In this country, there are both traditional and innovative methods that can be used in Russian language lessons.

Key words: method, resource, technology, critical thinking, research, science, presentation, personal computer, lesson.

Современные методы обучения на уроках русского языка направлены на повышение качества образования и развитие ключевых компетенций учащихся. В наши дни используются как традиционные, так и инновационные подходы, включая использование интерактивных технологий, проектной деятельности, цифровых ресурсов и проблемно-ориентированных методов. Особое внимание уделяется внедрению информационно-коммуникационных технологий и групповых форм работы, которые способствуют развитию критического мышления, креативности и навыков самостоятельной работы.

Метод - совокупность приёмов и операций познания и практической деятельности; способ достижения определённых результатов в познании и практике [1].

В педагогическом плане термин «методика» чаще всего употребляется в трёх значениях: 1) «методика» как теоретический курс, как учебная дисциплина в педагогическом вузе или училище; 2) «методика» как совокупность форм, методов и приёмов работы учителя, то есть как «технология» профессиональной практической деятельности; 3) «методика» как педагогическая наука, имеющая, с одной стороны, характеристики, присущие любой науке вообще (теоретический фундамент, экспериментальную базу, рабочее поле для проверки научно обоснованных гипотез), а с другой - специфические объекты исследования, обусловленные как сущностью самого предмета, так и путями овладения им [2, с. 6].

Традиционные методы обучения, такие как лекции, объяснения и контрольные работы, по-прежнему занимают важное место в образовательном процессе. Они обеспечивают

систематизацию знаний и формируют базовые навыки. Однако, в условиях быстро меняющегося мира, их недостаточно для полноценного развития учащихся.

На уроках русского языка традиционно используются такие методы, как объяснительно-иллюстративный, репродуктивный и проблемный. Однако современные требования, связанные с внедрением федеральных образовательных стандартов, требуют пересмотра этих подходов в пользу более гибких, интерактивных методов обучения [3, с. 368].

Использование интерактивных технологий на уроках русского языка позволяет сделать процесс обучения более увлекательным и эффективным. Интерактивные доски, мультимедийные презентации и образовательные игры способствуют активному вовлечению учащихся в учебный процесс, что, в свою очередь, повышает их мотивацию и интерес к предмету.

Под словом технология принято понимать совокупность условий (режимов), приёмов и навыков использования предметов труда (инструментов и материалов) для получения результатов труда в определённом количестве с заданным качеством.[4]

Проектная деятельность является ещё одним важным инструментом, который помогает развивать у учащихся навыки самостоятельной работы и критического мышления. Работая над проектами, студенты учатся анализировать информацию, работать в команде и представлять свои идеи. Это способствует не только углублению знаний по предмету, но и формированию социальных навыков.

В исследованиях встречаем разные определения термина «проект», начиная от лаконичного: «Проект — это продукт людей творческой или узкопрактической деятельности» [5.с. 37]. Определение как комплекс усилий: «Проект представляет собой комплекс усилий (включающих анализ цели и проблемы), которые должны управляться и планироваться для достижения желаемых изменений в организациях, окружении людей, знаниях, отношении к жизни, включает новую сложную задачу или проблему и должен быть завершён в заранее определенное время [6].

В современном образовательном процессе высших учебных заведений компьютерные технологии играют ключевую роль. Цифровые образовательные ресурсы представляют собой специально структурированные блоки разнообразной информации, предназначенные для обучения в вузах. Эти ресурсы имеют цифровой формат и работают на основе информационно-коммуникационных технологий. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) играют ключевую роль в современном обучении. Они позволяют не только разнообразить методы преподавания, но и сделать их более доступными. Использование ИКТ способствует развитию креативности и критического мышления, а также помогает учащимся осваивать навыки работы с информацией.

Основные термины в области информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) включают:

Персональный компьютер — это микрокомпьютер общего назначения, предназначенный для работы одного пользователя и управляемый им.

Глобальная информационная сеть — это совокупность электронных вычислительных машин (ЭВМ), которые могут находиться в любых уголках мира и соединены между собой через каналы связи (как коммутируемые, так и выделенные), предоставляемые телефонными компаниями или другими операторами связи. Эта сеть позволяет пользователям обмениваться информацией, а также совместно использовать технические и программные ресурсы, а также информационные материалы.

Внедрение цифровых ресурсов в образовательный процесс открывает новые горизонты для изучения русского языка. Онлайн-курсы, электронные учебники и платформы для дистанционного обучения позволяют учащимся получать доступ к разнообразным материалам и ресурсам, что способствует более глубокому пониманию языка и культуры.

Информатизация образования создала отличную базу для перехода образования в цифровую эпоху, а современные процессы цифрового обучения, направленные на подготовку профессионала будущего, гарантирует выпускнику востребованность на цифровом рынке

труда [7, С. 2]. Цифровые образовательные технологии призваны стать не только инструментом обучения, но и средой обучения, которая открывает новые возможности: «образование для всех», обучение в любое удобное время и место, непрерывность образования, возможность выстраивания индивидуальных образовательных траектории и т.д.

Информационные технологии можно классифицировать по их функциональному назначению. А. В. Дворецкая выделяет следующие виды информационных технологий: презентации, обучающие игры и развивающие программы, дидактические материалы, программы-тренажеры, системы виртуального эксперимента, электронные учебники, электронные энциклопедии [8]. Информатизация образования тесно связана проблемно-ориентированными методами, потому что информационные технологии дают доступ пользоваться презентациями, обучающими играми и развивающими программами и также дидактическими материалами. Проблемно-ориентированные методы обучения при помощи цифровых образовательных технологий помогают учащимся развивать навыки решения реальных задач в удобных позициях и в любом пространстве. Они учат студентов анализировать ситуации, выдвигать гипотезы и находить оптимальные решения. Это особенно важно в контексте изучения русского языка, где необходимо учитывать культурные и социальные аспекты. Проблемно-ориентированные методы обучения формируют персонализированные образовательные маршруты и групповые формы работы, такие как дискуссии, дебаты и ролевые игры, способствующих развитию коммуникативных навыков и умения работать в команде. Эти методы помогают учащимся лучше усваивать материал и формируют у них уверенность в своих силах.

Современные методы обучения на уроках русского языка должны быть гибкими и разнообразными. Сочетание традиционных и инновационных подходов, использование интерактивных технологий, проектной деятельности и цифровых ресурсов позволяет достигать высоких результатов в обучении. Важно помнить, что каждый учащийся уникален, и подходы к обучению должны адаптироваться под его потребности и интересы. Только так можно обеспечить качественное образование и подготовить учащихся к вызовам современного мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Философия: Энциклопедический словарь под редакцией А. А. Ивина. - М.: Гардарики, 2004. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/710
2. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник / Н. И. Гез, М. В. Ляховицкий, А. А. Миролюбов и др. - М. : Высш. школа, 1982. - 373 с.
3. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. -М.: Академия, 2009. -368 с.
4. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Т.: Молия, 2002 г.
5. Лопатухина Т. А., Осипова А. В. Международные проекты и авторская проектная деятельность в образовании // CETERIS PARIBUS. 2015. № 2. 37 с.
6. Михалкина Е. В. Организация проектной деятельности: учеб. пособие; Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2016.146 с.
7. Абросимов, А.Г. Информационно-образовательная среда учебного процесса в вузе / А.Г. Абросимов. - М.: Образование и информатика, 2004. -256 с.
8. Дворецкая, А. В. Основные типы компьютерных средств обучения / А. В. Дворецкая // Педагогические технологии. — 2004. — № 2. — С. 32-37.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№1/3 (122)
2025 y., yanvar

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.12.2025
Bosishga ruxsat etildi: 15.01.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 7,4 b.t. Buyurtma: № 1-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18